

О. В. Сіткарьова

**ФОРМУВАННЯ
АРХІТЕКТУРНОГО
АНСАМБЛЮ
КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОЇ
ЛАВРИ XVII–XX ст.**

Розділ I. Архітектурно-будівельна діяльність в Києві у 1740–1760-х рр.

Розділ II. Будівельні роботи в Києво-Печерській лаврі у 1740–1760-х рр.

Розділ III. Архітектурно-будівельна діяльність Києво-Печерської лаври в приписних до неї володіннях

Академія мистецтв України
Інститут проблем сучасного мистецтва

О. В. Сіткарьова

**ФОРМУВАННЯ
АРХІТЕКТУРНОГО
АНСАМБЛЮ
КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОЇ
ЛАВРИ XVII–XX ст.**

Частина III

Том 3

**Архітектурна-будівельна діяльність
у Києві та Києво-Печерській лаврі
в 1740–1760-х рр.**

Київ
“Хімджест”
2009

ББК 85.113 (4Укр-2К) 1л6

УДК 72.01; 711.1

С 41

Сіткарьова О. В.

С41 Формування архітектурного ансамблю Києво-Печерської лаври XVII–XX ст.: У 4-х ч. Частина III. Том 3. Архітектурно-будівельна діяльність у Києві та Києво-Печерській лаврі в 1740–1760-х рр. – К: Хімджест. 2009. – 240 с.: іл.

ISBN 966-8259-29-7

ББК 85.113 (4Укр-2К) 1л6

На підставі архівних джерел визначено особливості архітектурно-будівельного процесу в Києві та Києво-Печерській лаврі в 1740–1760-х рр. (забудови, виконавці, замовники, спонсори). Текстові матеріали багато проілюстровано креслениками та натурними фотознімками.

Видання розраховано на архітекторів, мистецтвознавців, істориків, реставраторів та широке коло читачів, які цікавляться історією архітектури Києва та Києво-Печерської лаври.

Затверджено до друку Вченою радою
Інституту проблем сучасного мистецтва
Академії мистецтв України
(протокол № 1 від 05 січня 2006 р.)

Рецензенти:

М. М. Дьомін, член-кореспондент Академії мистецтв України,
заслужений архітектор України, доктор архітектури, професор;

З. В. Мойсеєнко, заслужений архітектор України,
доктор архітектури, професор;

О. К. Федорук, академік Академії мистецтв України,
заслужений діяч мистецтв України,
доктор мистецтвознавства, професор.

ISBN

© О. В. Сіткарьова, 2009

© ІПСМ АМУ, 2009

© ПФ Видавництво “Хімджест”, 2009

Передмова

Монографія О. В. Сіткарьової “*Формування архітектурного ансамблю Києво-Печерської лаври XVII–XX ст.*” є однією з наукових розвідок у серії досліджень, які проводить Інститут проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України з архітектурознавчої тематики. Вивчення широкого спектру питань щодо дослідження, реставрації та збереження вітчизняної та світової культурної спадщини є одним з важливих напрямків діяльності інституту, оскільки це надає можливість глибше й точніше усвідомити складні процеси, що відбувались і відбуваються в архітектурній та мистецькій сферах у минулому і в сьогоденні.

Дослідження є вельми актуальним з огляду на дефіцит фундаментальних праць в українському архітектурознавстві, які б висвітлювали питання розвитку архітектури й мистецтва на українських теренах, що входили до складу Російської імперії в різні історичні періоди. В третьому томі третьої частини книги О. В. Сіткарьової “*Формування архітектурного ансамблю Києво-Печерської лаври XVII–XX ст.*”, що має назву “*Архітектурно-будівельна діяльність в Києві та Києво-Печерській лаврі в 1740–1760-х рр.*” досліджується один з найбільш активних періодів архітектурно-будівельної історії монастиря. Питання розглядається в контексті зазначених процесів, що відбувалися в цей час в Києві, а також в Російській імперії та у Гетьманщині (див. Частина III, том 2 цієї книги).

Книга ґрунтується на великій кількості вперше опублікованих та професійно розглянутих і прокоментованих архівних джерел, натурних досліджень, креслень, світлин тощо.

Слідом за попередніми працями О. В. Сіткарьової – “*Киевская крепость XVII–XIX вв.*” (К., 1997), “*Успенський собор Києво-Печерської лаври: Від архітектурно-археологічних досліджень до проекту добудови*” (К., 2000), “*Архітектура Києво-Печерської лаври кінця XVIII–XX ст.*” (К., 2002), “*Архітектурний ансамбль Києво-Печерської лаври та її історичного оточення за доби гетьмана І. С. Мазепи*” (К., 2005), “*Ансамбль Києво-Печерської лаври за доби гетьманів І. Скоропадського та Д. Апостола: історичний архітектурний та мистецький контекст*” (К., 2006), “*Архітектурний ансамбль Києво-Печерської лаври 1730-х років у контексті українсько-імперського буття*” (К., 2007), “*Архітектурно-будівельна діяльність в Росії та Гетьманщині за часів імператриці Єлизавети Пектрівни*” (– К., 2008) – нова робота, що пропонується увазі читача, продовжує джерелознавчі дослідження комплексу споруд Києво-Печерської лаври, поглиблює його осмислення як визначного містобудівного утворення.

Віктор Сидоренко,
віце-президент Академії мистецтв України,
директор Інституту проблем
сучасного мистецтва АМУ

“Генеральный планъ всемъ тремъ кievскимъ крепостямъ со ближайшею около его ситуациею. Сочиненъ 1750 году”

Вступ

Том III частини 3-ї пропонованого дослідження присвячено двом темам: перша, це висвітлення візиту імператриці Єлизавети до Києва та важливих наслідків, що їх ця подія мала для розвитку архітектури та мистецтва в місті; друга, це показ виняткового значення Києво-Печерської лаври як головного осередку архітектурно-будівельної та художньої діяльності на наших землях.

У попередньому томі монографії, що має назву *“Архітектурно-будівельна діяльність в Росії та Гетьманщині за часів імператриці Єлизавети Петрівни”* вже було відзначено, що в умовах абсолютизму монарший візит набуває значення загальнодержавної події, що вплинуло на всі аспекти життя. Особливо коли це стосується автономної країни під патронатом імперії. Згодом ми будемо мати можливість порівняти наслідки візиту Єлизавети з наслідками подібної поїздки Катерини II (щоправда, остання прямувала через Україну до новопідкореної Тавриди). Подорожі обох цариць були, власне, тимчасовим переміщенням уряду імперії до її південно-західних кордонів. Змін зазнало геть усе: від адміністративно-державного устрою до побуту суспільства. В галузі архітектури та мистецтва щоразу це означало докорінну зміну пануючої стилістики.

Якщо столичні архітектори запроваджували в Україні придворні смаки, то адаптувати їх до місцевих потреб доводилося переважно київському вченому духовенству. За кількістю мурованих будівель, споруджених упродовж XVIII ст., сама тільки Києво-Печерська лавра перевершувала будь-яке місто Лівобережжя. Лаврські споруди, завдяки відпрацьованим на них композиційним та декоративним рішенням, ставали взірцями для будівництва церковних та монастирських споруд не тільки в Україні, але й поза її межами. Те саме можна сказати й про мистецькі твори та художні вироби. Український вплив на художнє життя Росії має стати темою окремого дослідження.

Особливої уваги, як і раніше, в дослідженні приділено зв'язку мистецьких творів з долями різних осіб, що були причетні до їх створення, майстрів, замовників, ктиторів тощо.

Такий підхід дає можливість краще зрозуміти тісну залежність архітектури та мистецтва від живого виру життя.

Автор має приємну нагоду висловити вдячність усім тим, хто допомагав настановами, зауваженнями і критикою під час роботи над цією книгою. Окрему подяку складаю співробітникам Центрального державного історичного архіву України у м. Києві, а також науковцям А. Б. Беломесяцеву, Л. А. Дрофань та А. В. Реутову за цінні поради.

Розділ

I

*Архітектурно-будівельна
діяльність
в Києві у 1740–1760-х рр.*

1.1. Київ під час зустрічі імператриці Єлизавети Петрівни

На будівельно-архітектурну діяльність в Києві, в період, що розглядається, певним чином вплинула низка різних чинників: війни, приїзд імператриці, почергова зміна підпорядкування міста або владі гетьмана, або київського генерал-губернатора [1], перебування тут великої кількості переселенців, військових, паломників тощо.

Наприкінці 1743 р. Київ, активно готувався до зустрічі Єлизавети Петрівни. 4 жовтня сюди приїздить генеральний хорунжий М. Д. Ханенко щоб вивчити ситуацію, на місці. Своє перебування тут він *детально описав у своєму щоденнику: “Рано вьехали за Броваров и осматривали мосту основанного и по части зделанного под Лисою горою, потом заехали на время в слободу монастыря Николского, а отоль о полдни вьехав, перевезли из Киеву и, прибыв на Подоль перед вечером, стали кватерою в доме полковника киевского Танского, куда от перевозу провожал нас з козаками сотник киевский Павел Гудим”**.

В Києві Ханенко пробув три дні, спілкуючись з тими, хто мав відповідати за підготовку міста до святкової події: з генерал-губернатором М. І. Леонтєвим, генерал-майором П. І. Стрешневым, київ-

* Гудима Павло Іванович (?-?) – київський міщанин, лавник магістрату, мав шинки, згодом став полковим осавулом, а потім очолив Київську сотню (1743–1760). Деякий час в садибі П. Гудими була розташована “судова ізба” козаків Київської сотні. Два його брати: Василь та Йосип, теж були в різний час бургомістрами, лавниками та інстигнаторами київського магістрату, а третій брат Федір – священником Іллінської церкви на Подолі. Дружиною П. І. Гудими була Текля Остафіївська Грек, донька райці київського магістрату. П. І. Гудима мав трьох синів: Михайло Павлович був сотником київським (1760–1772), бунчуковим товаришем; Григорій та Іван Павловичі служили в Генеральній військовій канцелярії. Останній теж став київським сотником (1772–1781), бунчуковим товаришем. Він був одружений на Пелагії Костянтинівні Лесаневич, дочці судді полкового переяславського. Родина Гудимів мала садиби на Подолі, а також хутір в слободі Куренівці, що була розташована за Кирилівським монастирем. У 1749 р. за зухвалу поведінку у чиновниками магістрату Павло Гудима був битий батогами. Володів с. Нещереvim поблизу м. Обухова. Поминальний його роду: Ірина, Пелагея, Агафія, Олена, Наталія [ЦДІАК, ф. 195, оп. 1, спр. 1678, арк. 45; Аброскін П., Кривошия В., Стасенко О. Київщина козацька і люди і долі. К. 2004. – С. 115].

Ікона “Богоматір Братська”. XVIII ст. Київщина. Дошка липова, дві врзні шпуги, рельєф, темпера, олія, позолота. 60 x 43 x 6 (в обрамленні). НХМУ, И-128

1. Історія міст і сіл Української РСР. – К., 1968. – С. 78; Київ, РДІА, СПб, Росія, ф. 1329, оп. 1, спр. 96, акр. 295. Оригінал; Каталог документів з історії Києва XV–XIX ст. – К., 1982. – С. 122.

ським митрополитом Рафаїлом (Заборовським)*, а також з керівництвом Києво-Печерської лаври, Софійського** та Михайлівського Золотоверхого монастирів***. Зустрічався він і з київським войтом Павлом Войничем**** та членами магістрату*****.

* Рафаїл (Заборовський) (1676–1747) – митрополит Київський. Народився в Галичині в містечку Заборівці в польській шляхецькій сім'ї (батько був католиком, мати сповідувала греко-російську віру) і при хрещенні отримав ім'я Михайло. Вихованець Київської Академії, працював у Московській слов'яно-греко-латинській академії. Був обраний єпископом і членом Синоду. Відкрив у м. Пскові слов'яно-латинську школу. В 1727 р. звільнений з Синоду в єпархію. В 1731 р. переведений до Києва із званням архієпископа. *“И велено ему явится в Москву, где тогда находился двор, и Св. Синод. Там пожалован он в сан архиепископа и отпущен в Киев, куда. и прибыл он октября 10”*. З 1743 р. – Київський митрополит. Надбудував за власний рахунок (1640 рублів) корпус Академії, а також побудував нову бурсу. За його керівництва була складена (1734) нова Академічна інструкція (Правила чи Закони) (1734) [Leges academicae docentilus et studentilus observandae // Аскоченский В. Киев с древнейшим его училищем Академиею. – К., 1856. – Ч. 1. – С. 102–108; Хижняк З. І., Маньківський З. І. Історія Києво-Могилянської академії. – К., 2003. – С. 60]. 1738 р. за розпорядженням Рафаїла (Заборовського) в Академії відкрито спеціальні класи німецької, грецької та єврейської мов. В роки правління Анни Іоаннівни Рафаїл (Заборовський) отримав дозвіл Св. Синоду на архимандрію Пустинно-Миколаївському (1732) і Михайлівському-Золотоверхому (1734) монастирям, а потім Гамаліївському (1743), Глухівському Петро-Павлівському та Лубенському Мгарському монастирям (1744). З 1743 р. – Київський митрополит.

** В Софійському монастирі М. Ханенко зустрічався з настоятелем Платоном (Левицьким), намістником Єронімом (Миткевичем), писарем Модестом (Стефановичем) та архідияконом Викентієм (Велдоцьким).

*** В Михайлівському Золотоверхому монастирі М. Ханенко спілкувався з архимандритом Сільвестром (Думницьким) та економом Іосифом (Миткевичем).

**** Войнич Павло Богданович – київський війт (1735–1743 (1751)), син київського бургомистра Богдана Войнича, який володів наприкінці XVII ст. садибою на Межигірський вулиці – напроти Межигірського подвір'я поряд з подвір'ям Лубенського Мгарського монастиря. Його предком був, ймовірно, Войн Федорович Воронецький (помер близько 1564 р.), одружений з кн. Богданою Федорівною Четвертинською. Від нього пішов рід Войничів-Воронецьких. Серед представників цього роду були князі – слуги у князя Острозького: сотник надвірної короги (1596) Петро Война-Воронецький та київський підвоєвода (1584–1592 рр.), київський стольник (з 1592 р.) Матеуш Войнич (Война) Воронецький (п. 1613). Останній був одружений з Настасією Гулевичівною з родини Гуревичів, представники якої теж здавна мешкали у Києві. Павло Войнич володів на Подолі будинком у Воскресенської парафії, мав комори на ринку та хутір. Його дочка Агрипина була дружиною купця і бургомистра Петра Тихоновича, який мав двір у Притицько-Микільській парафії та інші маєтності. Цей рід теж здавна мешкав у Києві. Одна з сестер Петра Тихоновича, Одарка, була одружена з ювеліром І. Равичем, а друга – з купцем Власенком-Чишиною [Яковенко Н. М. Українська шляхта з кіпця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). – К., 1993. – С. 120, 303; Попельницька О. Історична топографія київського Подолу XVII – початку XIX століття. – К., 2003. – С. 223–224].

***** Члени магістрату: бурмистри – радники війта, райці – радники, лавники засідателі, писарі, інстигатори-доповідачі у магістраті або суді. У давнину виборним посадовим особам київського магістрату більшу частину платні, видавали *“акциденцією”*, тобто добавкою натурою: лісом, дровами, вином, медом, пивом тощо. Війт отримував *“на ранг”* міський хутор з винокурним заводом, сіножать та риболовне озеро [КС, 1882, май. – С. 182].

Майстер “МН”.
Дарохраниль-
ниця. 1742 р.
Фонди
НКПЗ, КПЛ-
М-1599
(старий) [1]

1. Петренко М. З.
Українське
золотарство
XVI–XVIII ст. –
К., 1970. –
С. 173.

1. РДАДА, ф. 154, оп. 1, спр. 51, арк. 1–4; Оригінал, Каталог документів з історії Києва XV–XIX ст. – К., 1982. – С. 111. – № 489.

2. Берлінський М. Ф. Історія міста Києва. – К., 1991, – С. 146.

3. Ернст Ф. Київські архітектори XVIII ст. // Наше минуле. 1918. – №1. – С. 103; Щербаківський Д. Реліквії старого київського самоврядування. – К., 1925. – С. 16.

4. Сіткарьова О. В. Військовий інженер генерал-аншеф Данило де Боскет // СПДРЗКС. – К., 2008. – С. 275–295.

5. А. Л. Русские государи в Киеве (1706–1885 гг.). – К., 1896. – С. 20.

6. Сіткарьова О. В. Матеріали щодо історичного оточення Києво-Печерської лаври у середині XVIII століття // СПДРЗКС. – К., 2007. – С. 324–329.

7. Берлінський М. Ф. Історія міста Києва ... – С. 251.

Ікона “Великомучениця Варвара”. XVIII ст. Київщина. Полотно, олія, позолота. 89 x 62. НХМУ, И-20

Щодо благоустрою київських вулиць і площ; лагодженню і влаштуванню мостових [5], установки по дворах стовпів для ліхтарів, видалення бездомних собак тощо.

Особлива увага приділялася приведенню в належний санітарний стан міських ринків. Так, наприклад, базар, що знаходився біля валів Печерської фортеці та заважав проїзду до Триумфальних воріт, перед приїздом імператриці перенесли на інше місце [6].

До приїзду Єлизавети Петрівни нові храми не будували. Лише на узвозі, що з'єднував Печерськ з Подолом, у 1744 р. була перебудована церква Різдва Христова [7]. Трохи раніше (1742 р.) на Подолі було реставровано Добромикільський храм. В тому ж році було завершено будів-

Сакос. Середина XVIII ст. Парча французького виробництва. НКШКЗ

Наслідком цієї зустрічі був Указ Сенату від 24 жовтня 1743 року про підтвердження магдебургського права і привілеїв, наданих Києву царською грамотою від 3 березня 1710 р.* [1].

Для зустрічі імператриці на Печерську були збудовані Триумфальні ворота та підготовлені дуже пишні вітальні церемонії з ілюмінацією.

На Подолі “старанням господина Леонтьєва” було завершено розпочате 1737 р. відновлення будівлі кам'яної міської ратуші, що постраждала під час пожежі 1718 р. [2].

Відбудовою ратуші, ймовірно, керував архітектор Й. Г. Шедель, який в 1730-х роках займався реконструкцією будівлі Київської академії [3].

Через Дніпро був налагоджений спеціальний наплавний міст, про що мова піде далі [4]. В місті були вжиті заходи

щодо благоустрою київських вулиць і площ; лагодженню і влаштуванню мостових [5], установки по дворах стовпів для ліхтарів, видалення бездомних собак тощо.

* Цим указом затверджувались “права, сборы, доходы, и недвижимость мещан”. Крім того, указом була дозволена “вольная торговля и владение угодьями, сеножатями, выгонами, рыболовлями; допущен был невозбранный в строевые и дровяные леса киевские; дана была гражданам свобода торговать в Киеве разными товарами, припасами съестными, вином, пивом, медом; укреплено право иметь воскобойню, пивоварню, гостинный двор и свои весы; повелено собирать и отправлять в ратушу сбор с Днепровского перевоза; и за все эти преимущества приказано с города взysкивать ежегодно в казну по шестьсот рублей” [Маркович М. Історія Малоросії. – К., 2003. – С. 599].

ництво та освячення кам'яної грецької церкви Св. Великомучениці Катерини*.

* * *

Як свідчить *“Камер-фур’єрський журнал”* [1], у вечері 23 серпня 1744 р. почт Єлизавети Петрівни виїхав з Козельця і, від’їхавши 11 верст, зупинився на ночліг у підготовлених для неї *“ставках”*. Ранком 24 серпня почався *“поход к Києву”*, здебільшого пішки, з різними зустрічами й привітаннями [2]. 25 серпня імператрицю вітав неподалік від с. Семиполки Переяславський полк під командуванням полковника С. І. Сулими**, а перед самим селом – Київський полк на чолі з полковником М. А. Танським.

26 серпня Єлизавета Петрівна дала авдієнцію київському генерал-губернатору М. І. Леонтєву, а також генералам та штаб- і обер-офіцерам. Пізніше, коли

Невідомий художник. Іконописна майстерня Києво-Софійського монастиря (?), Києво-Печерської лаври (?). Портрет митрополита київського Тимофія (Щербацького). Україна. Полотно, олія. 202 x 121.***** НХМУ-Ж-454

Срібна чарка з гербом Київського митрополита Тимофія (Щербацького). ЧДІМ, інв. № 3620 [3]

* Будівельні роботи на церковному подвір'ї (будівництво житлових приміщень для причта та приїзжих греків) продовжувалися, ймовірно, до 1744 р. [Сборник материалов для исторической топографии г. Киева. – К., 1874. – Т. II. – С. 145]. Про це свідчить той факт, що ігумен Євгеній закупив в 1744 р. вапно у новгород-сіверського міщанина Фоми Гойського.

** Щербина В. у своїй праці *“Київ у 1744 р.”* вказав, що імператрицю зустрічав полковник Переяславський Галецький. Проте, полковником Переяславським в 1739–1766 рр. був Семен Іванович Сулима.

*** Й. І. Шлейєн – берлінський гравер. Ним була гравірована в Берліні за малюнком лаврського ченця Феоктиста (Павловського) теза, присвячена імператриці Єлизаветі Петрівні. Теза має багаторисну побудову, дещо перевантажену великою кількістю персонажів і різних деталей. Окремі деталі в картушах запозичені з видання *“Символи и эмблемата”* [Фоменко В. М. Григорій Левицький і українська гравюра. – К., 1976. – С. 59].

**** В центрі на тезі в овальній рамці зображено на повний зріст святу Варвару на тлі пейзажу, по боках від неї вміщено шість картушів з алегоричними зображеннями, котрі подані в обрамленні, подібному до того, що й на відомій тезі Г. К. Левицького на честь Іларіона (Нег-ребецького).

***** Зліва вгорі герб з літерами: Т–Щ, Б–М, П–А, М–К, Г–И, М–Р. Внизу напис: *“Тимофей Щербацький...”*. [Петров Н. И. Коллекция старых портретов и других вещей, переданных в 1909 г. в Церковно-археологический музей при Киевской духовной академии из Киевского митрополичьего дома // ТКДА. Кн. 7–8. – 1910. – С. 638. – № 39].

Гравер Й. Д. Шлейєн*** (за малюнком Й. І. Шигури). Теза на честь Тимофія (Щербацького). Мідьорит. 1741 р.**** [4]

1. Щербина В. Україна й російський уряд у половині XVIII віку // Записки історико-філологічного відділу УАН. – Кн. VI.

2. Закревский Н. Описание Киева. – К., 1868. – Т. 1. – С. 82–83.

3. Петренко М. З. Українське золотарство XVI–XVIII ст. – К., 1970. – С. 67.

4. Фоменко В. М. Григорій Левицький і українська гравюра. – К., 1976. – С. 61.

Ікона *“Покрова Богородиці”*. 1750 (?). Походить із с. Саварка Таращанського повіту Київської губернії. Дошка липова, дві шпуги, левкас, темпера. 101 x 73. НХМУ, И-96

1. Архів Коша Нової Запорозької Січі: Опис справ 1713–1776. – К., 1994. – С. 26;
Зварницький Д. И. Источники для истории запорожских козаков. – Влад., 1903. – Т. 2. – С. 1394–1398.

ставку Єлизавети Петрівни приїхав пошт спадкоємця престолу, який теж розмістився у влаштованих для них наметах. Того ж дня Єлизавету Петрівну та великого князя Петра Федоровича приїхав привітати київський митрополит Рафаїл (Заборовський).

29 серпня відбулася урочиста зустріч імператриці з мешканцями міста*.

* Зустріч у самому Києві, 29 серпня, була надзвичайно врочиста: у ній взяло участь усе народонаселення міста. Вихованці Духовної академії очікували Єлизавету Петрівну у шатах грецьких богів, героїв і міфологічних тварин. Ними була зіграна театральна вистава з використанням складних механізмів та машин: *“для задоволення імператриці; між іншим, виїжджав за місто поважний дід, найстарейнішого вигляду, чудово вбраний і прикрашений короною й жезлом (переодягнений з молодого студента). За колісницю правив божеський фаєтон, а в нього впряжено двох пійтичних крилатих коней, званих пегасами і вбраних з міцних студентів. Старий цей зображав прадавнього засновника і князя київського Кия. Він зустрів государиню на березі Дніпра, край мосту, вітав її пишною промовою й, називаючи її своєю наступницею, запрошував до міста, яко до свого надбання, і доручав його і весь народ руський милостивому їй заступництву”* [Закревський Н. Описание Киева. – К., 1868. – Т. I. – С. 82–83].

“Генеральный планъ всемъ тремъ кievскимъ крепостямъ со ближайшею около его ситуацією. Сочиненъ 1750 году”. Фрагмент. Позначене місце, де зупинялася імператриця Єлизавета Петрівна, перед вїздом до Києва

почт імператриці прибув в с. Димерки, вона відвідала будинок архімандрита Києво-Печерської лаври Тимофія (Щербацького).

Ввечері того ж дня цариця прибула до с. Бровари. По дорозі її зустріли кошовий отаман Війська Запорозького Яким Ігнатович (Малий) з курінними отаманами. Тут їм, вірогідно, був переданий щойно підписаний імператрицею указ від 23 серпня 1744 р. про виплату Війську Запорозькому грошового та хлібного утримання, звільнення запорожців від мита (мостового, перевізного, погребального) та про інші пільги [1]. Потім імператриця зустрілася *“при игрании на трубах и литаврах”* з київським войтом Павлом Войничем, міськими старшинами та поважними київськими міщанами.

Ввечері Єлизавета Петрівна прибула до лівого берега Дніпра й зупинилася у *“поставлених против самой Киево-Печерской Лавры, великолепных из многих покоев состоящих шатрах, сделанных по новой инвенции”*. Місце розташування наметів зафіксовано на плані Києва 1750 року.

28 серпня, зранку, імператриця знов дала аудієнцію київському генерал-губернатору. Ввечері в

В Києві імператриця пробула 14 днів (29 серпня–12 вересня). Тут вона відвідувала монастирі та храми, а також Київську академію.

Київ, як свідчать джерела, був тоді багатолюдним, як на той час, містом. Його населення, як і раніше, скупчувалося у трьох його давніх міських частинах – на Подолі, у Верхньому (Старому) Києві і на Печерську. Міщанська людність здебільшого жила на Подолі. Печерськ правив за адміністративний осередок міста де містилися військові і урядові установи, та був релігійним центром і місцем паломництва. У Верхньому місті, крім монастирів та церковних подвір'їв, в тому числі садиб Софійського та Михайлівського Золотоверхого монастирів, розташовувалася велика кількість подвір'їв, де мешкали різні військові чини.

Забудова Києва в період, що розглядається, зафіксована на *“Генеральном плане Печерской крепости, Верхнего Киева, Подола с изображением строений и означением ретраншементов и прочих строений”* (1745 р.)*, а околиці міста – на двох мапах 1748 та 1750 років. На цих документах стоїть власноручний підпис їх упорядника: *“Данило де-Боскетъ”*, але на першій мапі він підписався як *“инженеръ генеральный подполковникъ”*, а на другій – *“отъ фортификацій полковникъ”***.

Незважаючи на невеликий масштаб, на мапах досить виразно змальовано Київ з його тодішніми частинами, що їх позначено: *“Крепость Печерская, Старый Киевъ, Подоль или Нижній Киевъ”*. Названо також передмістя – *“Преверка”*, *“Куреневщина”*, *“Шулявщина”*, *“Паньковщина”*, *“Голосеевъ”*, *“Святошинъ”*, *“река Борцаговка”*, з селами тієї ж назви – з правого боку *“Никольская”* та *“Михайловская”*, з лівого – *“Петропавловская”*, *“Братская”* та *“Софийская”* [1].

В цей час головна роль у створенні архітектурних ансамблів кожної з вищезгаданих частин міста належала кам'яним храмам, побудованим наприкінці XVII ст. – напочатку 1740-х рр.

Риза і рама ікони *“Богородиця Замилування”*. Риза – середина XVIII ст. Україна. Київ. Срібло, карбування, позолота. 38,5 x 28,5 x 1,0 см. НКПКЗ, КПЛ-М-9232. Рама. 1833 р. [2]

1. Щербина В. І. Мапа Київського повіту половини XVIII ст. // Нові студії з історії Києва. – К., 1926. – С. 59, 60.

2. Вклади і вкладники Успенського собору Києво-Печерської лаври XVI – поч. XX століття (Сакральні тканини і вироби з металу у зібранні Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника). Каталог. – К., 2005. – С. 64. – Кат. №1.

* Автентичний план 1745 р. зберігався у церковному Археологічному музеї (вітрина XIII, №175(S)). Щербина В. розшукав копію частини цього плану, що її видав В. З. Завітневич, з якої можна побачити, що у Фундуклея документ надруковано не зовсім повно, особливо щодо пояснень [Фундуклей І. Обзорение Киева в отношении к древностям...].

** Обидві мапи зберігаються в фондах НКПКЗ. На одній з них – мапі, що має назву *“Карта вкругъ Кіева лежащимъ местечкамъ, селамъ и деревнямъ, снятая въ 1748 году, съ показаніемъ польскаго владенія съ Россійскою имперією границъ”*, у двох місцях зроблений напис: *“сіє место не снято, кое снято бытъ имеетъ въ 1750 году”*. На другій мапі написів, що якісь місця ще не знято, вже нема. Крім того, до вищезгаданого заголовку приписано: *“померена въ 1755 году”* [Щербина В. І. Мапа Київського повіту половини XVIII ст. // Нові студії з історії Києва. – К., 1926. – С. 59].

Так, архітектурний ансамбль Подолу формувало кілька переважно кам'яних споруд: будівля Київського магістрату; собор Успіння Богородиці*; Петропавлівська церква**; Богоявленський собор Братського монастиря***; церкви: Воскресіння Христового****, Притицько-Микільська*****; Св. Іллінська церква з дзвіницею*****, церкви Бориса та Гліба*****, Св. Миколи (*“Миколи Доброго”*)*****, Св.

* Церква Успіння Богородиці – головний соборний храм подільських купців, міщан і ремісників. Перші згадки про неї містяться в Лаврентіївському літописі під 1131 р. Протягом століть храм правив за центр громадського життя Нижнього міста. Храм багато разів перебудовували. На цвинтарі цієї церкви ховали членів магістрату. Так, наприклад, церковний *“Синодик”* XVIII ст. та інші джерела серед осіб, що були тут поховані, згадують кількох бургомістрів, в т. ч. Г. Холявку, який помер у 1749 році.

** Петропавлівська церква, заснована в 1691 р. Варлаамом (Ясинським) в перебудованому костюлі Св. Миколая домініканського монастиря, спочатку була приписана до Софійського собору. Розташовувалася неподалік від церкви Успіння Богородиці.

*** Собор Богоявлення побудований в 1690–1693 рр. гетьманом І. С. Мазепою. В ризниці монастиря зберігався срібний вівтарний хрест – дар митрополита Петра (Могили) та срібний потир – вклад до собору ігумені Вознесенського жіночого монастиря Марії Магдалени – матері гетьмана І. С. Мазепи. Перебудований в 1825 р. за проектом архітектора А. І. Меленського.

**** Кам'яна церква Воскресіння Христова, збудована коштами заможного київського міщанина Миколи Михайловича Родзинського (або Михайла Грека) наприкінці XVII ст. Храм було перебудовано 1732 р. за кошти полкового осавула Павла Івановича Гудими. Церква розташовувалася на північ від Братського Богоявленського монастиря.

***** Притицько-Микільська церква побудована на межі XVII–XVIII ст. У 1740 р. при церкві функціонував шпиталь, а в 1741 р. – церковнопарафіяльна школа [ЦДІАК, ф. 127, оп. 136, спр. 11; Там само, ф. 59, оп. 1, спр. 776]. В 1741 р. префект Київської академії Михайло (Козачинський) домігся від Консисторії справедливого покарання настоятеля цієї церкви Романа Антоновича і дяка Федора, за те що вони створили погані умови для життя і занять бурсаків і підняли проти них парафіян. Отець Роман був засуджений *“на ланцюгу в катедральному Києво-Софійському соборі цілий тиждень сіяти борошно в пекарні”*, а дяка Федора і піддячого покарали привселюдно *“батогами на цвинтарі перед школою Притиською”* [Акты и документы... – Отд. 2. – Т. 1, Ч. 1. – С. 266; Хижняк З. І., Маньківський З. І. Історія Києво-Могилянської академії. – К., 2003. – С. 133].

***** Архітектурний ансамбль Іллінської церкви складався тоді з церкви, побудованої 1692 р., та дзвіниці, зведеної на початку XVIII ст.

***** Церква Св. Бориса і Гліба, побудована 1692 р. київським полковником Григорієм Коровкою-Вольським. Церква була розписана 1738–1739 рр. київськими майстрами Василем Романовичем та Федіром Камінським. Священиком (з 1713 р.), а потім настоятелем Борисоглібської церкви був Данило Іванович Маньковцевич. З 1750 р. до своєї смерті 1768 р. він був одночасно і духовником киевоподольської протопопії [Петров Н. И. Киевская Рождество-Предтеченская или Борисоглебская церковь // ТКДА. – К., 1896, февраль. – С. 268]. В 1741 р. в Борисоглібському приході було усього 90 дворів. В 1742 р. настоятель храму Данило писав, що в Борисоглібському приході *“хотя и две церкви, точію порахия малая”*.

***** Цегляна барокова церква Миколи Доброго збудована в 1705–1716 рр., а дзвіниця біля неї – в 1718 році. Розташовувалися біля підніжжя історичної *“Гори”* – Верхнього міста.

1. Жолтовський П. М. Малюнки Києво-Лаврської іконописної майстерні. – К., 1982. – С. 64.

Невідомий учень малярні Києво-Печерської лаври. Малюнок *“Борис і Гліб”*. Фрагмент. Борисоглібська церква на Подолі у Києві [1]

Костянтина та Олени*; грецька церква Св. Катерини**, комплекс споруд Флорівського*** монастиря, дерев'яні церкви: Св. Миколи Набережного**** та Покрова Богородиці*****, Василівська Козацька, Свято-Духівська церква*****, Живоносного Джерела на Переяславському архієрейському подвір'ї.

5 вересня імператриця відвідала Братський монастир. Тут її вітав архімандрит монастиря і ректор Київської академії Сильвестр (Кулябка), якого імператриця добре знала, оскільки він під час своїх поїздок у різних справах до Санкт-Петербурга

* Дерев'яна церква Св. Костянтина та Єлени, побудована в 1726 році коштом київського бурмістра Минцевича. Реконструйована 1734 року після пожежі [Описи Київського намісництва 7–80 років XVIII ст. – К., 1989. – С. 42].

** У 1739–1741 рр. замість дерев'яного був споруджений мурований храм Св. Катерини. Це була невелика, з масивними стінами, тридільна церква, що спочатку мала три глави (після 1799 р. лишилася лише одна глава). Засновником грецької церкви був синайський ігумен Євгеній, який прибув до Києва в 1736 р. Саме він купив та взяв в оренду для цього три двори на Подолі. При церкві було засноване грецьке церковне братство зі школою. Проповіді в храмі читалися грецькою мовою, що була зрозуміла грекам, сербам, чорногорцям та хорватам – відставним військовослужбовцям, що оселилися на Подолі.

*** Флорівський монастир, розташований біля підніжжя однієї з київських гір, навпроти Петропавлівської церкви. За ігуменства Анастасії (Перевиської)***** в монастирі 1740–1741 рр. була побудована, замість старої дерев'яної, кам'яна дзвіниця [Малиженевский П. Киевский женский Флоровский (Вознесенский) монастырь //КЕВ. – 1895. – №9. – С. 386–388]. Під час пожежі 1811 р. згорів іконостас храму.

**** Дерев'яна церква Миколи Набережного побудована 1677 р. коштом київського войта Ждана Федоровича Тадрини.

***** Дерев'яна церква Покрова Богородиці побудована після пожежі 1685 р. на кошти київського міщанина Миколи Тернавіюта. Проіснувала до 1766 р., коли замість неї за проектом І. Г. Григоровичем–Барським була зведена кам'яна двоповерхова церква [Описи Київського намісництва 70–80 років XVIII ст. –К., 1989. – С. 41].

Гора Синайська. XVIII ст. Походить із Грецького монастиря на Подолі в Києві. Полотно, олія. 180 x 154. НХМУ, И-352

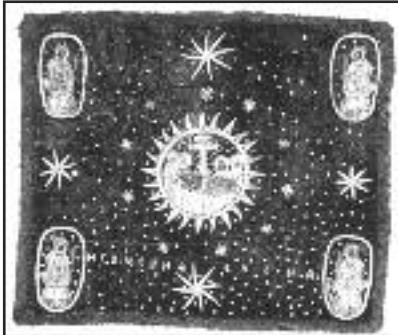

Ікона “Благовіщення”. Друга половина XVIII ст. Походить із Борисоглібської церкви на Подолі в Києві. Дошка соснова з двох частин, дві врізні шпуги, левкас, темпера, олія, сріблення, позолота, кольорові лаки. 107 x 67,5 x 7. НХМУ, И-192

***** Свято-Духівська церква заснована до 1632 р., коли київський міщанин Семен Татарин заповів цьому храму 100 злотих польських [Мухина Н. Киево-Братский училищный монастырь. – К., 1893. – С. 335]. В 1718 р. потерпіла від пожежі. Відновлена 1721 р. на кошти київської міщанки, вдови Домнікії Григорівни Андрієвської. Церква існувала до пожежі 1799 р.

***** Анастасія (Перевиська) за скаргою інокінї монастиря була усунена з цієї посади. На її місце указом Рафаїла (Заборовського) була поставлена 9 вересня 1741 р. ігуменя Олена.

Майстриня ігуменя Олена. Покров* “Покладання в домовину” 1740-і рр. Майстерня Києво-Флорівського монастиря. Оксамит, золотні та срібні нитки, “по-карті”, обличчя мальовані. НКПКЗ. КПЛ-Т-995 [4]**

читав проповіді в придворній церкві. Одна з його проповідей “Слово неделю Самаряныни при Высочайши, ем присутствию Ея Императорского Величества в придворной церкви мая 16 дня 1742 года проповеданное архимандритом и ректором Киева-брацкаго училищнаго монастыря Сильвестром Кулябкою” була навіть надрукована цього ж року в Москві [1]. Студенти Київської академії влаштували для імператриці виставу: “Благоутробие Марка Аврелия”.

6 вересня Єлизавета Петрівна була у двох дівочих монастирях: Йорданському та Богословському (не збереглися) та у чоловічому Кирилівському монастирі.

7 вересня імператриця їздила до Межигірського монастиря*, що розташовувався за 24 версти від Києва [2].

Під час свого перебування в Києві Єлизавета Петрівна відвідала Китаївську пустинь та зустрілася з пустельником Досифеєм. На кошти, що вона йому залишила, пізніше було збудовано дерев'яну церкву в с. Пирогові [3].

Ввечері 8 вересня імператриця знову відвідала Братський Богоявленський монастир, де митрополит Рафаїл (Заборовський) та Сильвестр (Кулябка) разом з усім викладацьким складом Київської Академії і монастирською братією влаштували їй пишну зустріч**.

На другий день (9 вересня) Єлизавета Петрівна відвідала Флорівський монастир. Тут її разом з іншими інокіями зустрічала ігуменя Олена (в миру – баронеса де-Жанті) – відома майстриня-гаптарка. В монастирі імператриця була присутня при постригу трьох черниць.

1. Залеский П. Сильвестр Кулябка, архиепископ Санкт-Петербургский, как духовный писатель // ТКДА, – 1883. – № 9. – С. 37–82.

2. РДВІА, ф. 3, оп.18,спр.2527; Цапенко М. Архитектура... – С. 76.

3. Щербина В. 1744 рік у Києві // Нові студії з історії Києва. – К., 1926. – С. 136.

4. Кара-Васильева Т. Шедеври церковного шитва (XII–XX століття). – К., 2000. – С. 48.

* Подвір'я Межигірського монастиря, з церквою Св. Пантелеймона (1767) знаходилося на Подолі [Межегорский монастырь прежде и теперь //КЕВ. – 1895. – №8. – С. 339–350].

** В Академії було влаштовано диспут; перед його початком студенти читали привітальні вірші на латині, польською та російською мовами. Пізніше вірші були надруковані в друкарні Києво-Печерської лаври. Передмову до них написав професор філософії М. Козачинський. Диспут розпочав архимандрит Сильвестр (Думницький) промовою на тему: “какое счастье государству бываетъ где свободныхъ, ученій любитель государь”. Після промови студент богослів'я, вчитель німецької мови Федір Леонтович читав слов'янською мовою казання “Основании богословского учения”. В друкарні Києво-Печерської лаври була надрукована програма диспуту. Це велика гравюра, у центрі якої зображена імператриця Єлизавета Петрівна, що сидить на троні у царському одязі; праворуч від неї Петро II, ліворуч герцогиня голштинська Ганна Петрівна. На горі у хмарах зображений Петро I та Катерина I, вони спускають на ланцюгах корону на голову Єлизаветі Петрівні [Тітов Ф. І. Стара вища освіта в Київській Україні кінця XVI–початку XIX ст. – К., – С. 168–170].

*** Покров – оздоблена тканина, що вкриває святі предмети. Під час Літургії для богослужбових посудин застосовують три покрови: воздух, хрещатий покривець, сударій. Спеціальні покрови вкривають престол (сорочка, індіт'я), раки з мощами святих. На останніх вишивалася на повний зріст постать певного святого.

Палиця. Середина XVIII ст. Майстерня Києво-Флорівського монастиря. Оксамит, шовкові, золотні та срібні нитки, “по карті”, обличчя мальовані. НКПКЗ. КПЛ –Т– 911 [7]

Імператриця відвідала також грецьку Катериненську церкву, до якої в 1740 р. полковник гусарського сербського полку Стефан Вактович* повернув з Фінляндії після завершення російсько-шведської війни давню ікону Тихвинської Божої Матері, оправивши святиню в срібний оклад [1]. Ця ікона була на

початку XVIII ст. взята шведами з Новгородського храму та зберігалася в Кавігалоській кірсі Абовського дистрикта.

Можливо, саме під час цієї зустрічі з Єлизаветою Петрівною вищезгаданий ігумен Євгеній нагадав імператриці про ходатайство перед російським урядом синайського архієпископа Нікіфора про створення при вищезгаданій церкві київського грецького монастиря з підпорядкуванням його Синайській горі [2]. Як відомо, незабаром, цей монастир відповідно до указу Св. Синоду від 8 березня 1748 р., був заснований.

Цього ж дня відбулася церемонія закладки імператрицею першого каменя в основу фундаментів церкви Андрія Первозваного. У святі брав участь О. Г. Розумовський та інші сановники і духовні особи. Київський митрополит Рафаїл (Заборовський) та митрополит Белгородський Антоній відслужили урочисту відправу [3]. Закладка храму була здійснена за проектом фундаментів споруди, запропонованим [4] архітектором Й. Г. Шеделем.

11 вересня імператриця відвідала Миколаївський Пустинний монастир.

Під час свого перебування в Києві Єлизавета Петрівна зробила вклади до багатьох київських храмів та монастирів. Так, вона пожувала 2500 рублів на добудову церков Петропавлівського монастиря [5]. На ці кошти та пожертви різних осіб тут до 1750 р. були влаштовані приділи на честь Захарія і Єлизавети та Олексія – людини Божої, а також оздоблений головний храм. Крім того, тут побудували двоярусну дзвіницю [6].

Митрополиту Рафаїлу (Заборовському) імператриця подарувала дві коштовні панагії та 1500 червонців, які він надав на оновлення Софійського собору, а ігумену Михайлівського-Золотоверхого монастиря Сильвестру (Думницькому) – блакитний священницький одяг, діамантовий перстень, що був вміщений біля ікони із зображенням відсіченої голови св. Варвари (раніше коштовний перстень, до цієї ікони, пожертвувала обителі імператриця Анна Іоаннівна) тощо.

* Стефан (Ваткович, Виткович, Віткович) пізніше взяв чернечий постриг під ім'ям Савридона. Він досяг сану архімандрита та в похилому віці жив, ймовірно, на покої в Києво-Печерській лаврі [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 861; Там само, оп. 2 черн., спр. 59, оп. 1 банк., спр. 30].

1. *Закревский Н. В.* Описание Киева. – К., – Т. II. – 1868. – С. 890.

2. Первое путешествие в Синайский монастырь в 1815 году архимандрита Порфирия Успенского. – СПб, 1856. – С. 153;

Закревский Н. В. Описание Киева... – Т. II. – С. 597, 599.

3. *Здравомыслов К.* Данные архива Св. Синода о киевской церкви во имя апостола Андрея Первозванного // КС. – 1897. – IV.

4. РДАДА, Госархів, розряд XVII, спр. 301.

5. *Закревский Н. В.* Описание Киева... – Т. I. – С. 596.

6. Сборник материалов к исторической топографии древнего Киева. – К., 1987. – Т. II. – С. 145.

7. *Прасолова К. С.* Зображення Успенського собору в пам'ятках образотворчого гаптування XVII –XVIII ст. // ЛА. Вип. 2. – К., 1999. – С. 130, 137.

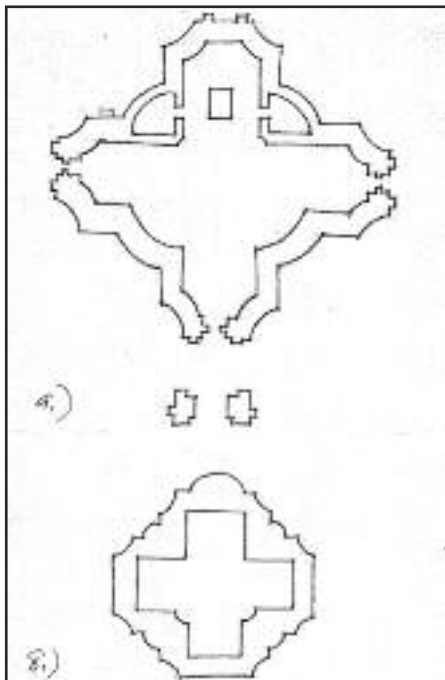
1.2. Будівельні роботи в Києві після від'їзду Єлизавети Петрівни

Після від'їзду Єлизавети Петрівни в Києві широко розвернулися будівельні роботи, внаслідок чого в місті з'явилося кілька нових мурованих культових та інших споруд.

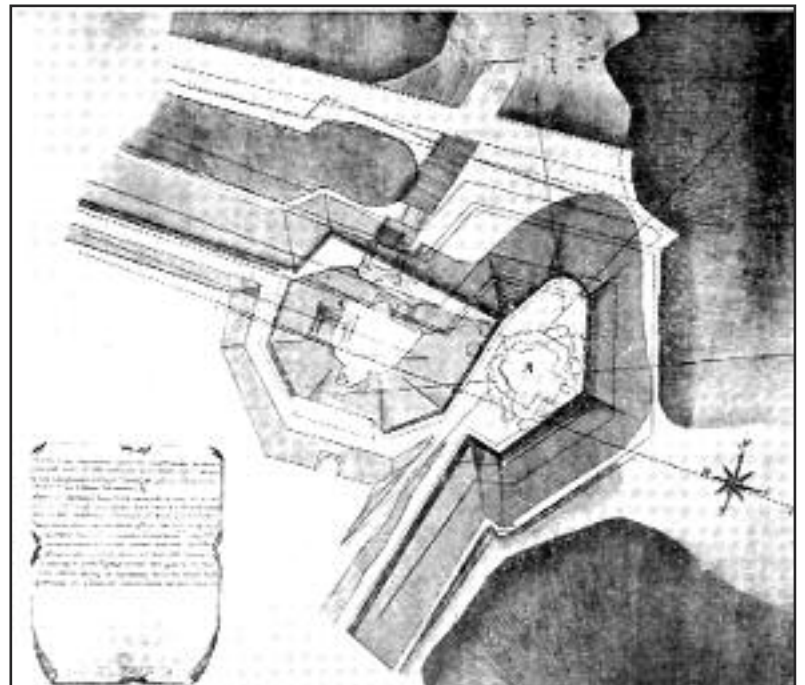
По-перше імператриця побажала заснувати в Києві на Печерську власну резиденцію та збудувати тут Царський палац, при якому щойно закладена Андріївська церква мала б виконувати роль придворного

* За проектом архітектора Й. Г. Шеделя церква проектувалася в плані у вигляді рівно-кінцевого хреста та, ймовірно, однобанною. Її центрична композиція мала в плані округлі лінії, криволінійні обриси. Перед пагорбом, на якому будувався храм, з боку Васильєвської вулиці й над спуском до Подолу, мала бути побудована брама крізь земляний фортечний вал. 30 березня 1745 року Шедель прислав в Кабінет донесення з додатком малюнка, *“каким маниром быть”* знову закладеній церкві. План та фасад, виконані Шеделем, не були затверджені [РДАДА, ф. 17, спр. 30, 1744 р.]. План собору, задуманого Шеделем, відомий по наклейці на *“Плане части Старокиевской крепости с показаним Андреевского бастиона, над которым ее и. в-во... церковь во имя Св. Апостола Андрея Первозванного заложить соизволила сего 1744 года сентября 9 дня, с проектом каким образом, оной бастион уширить и привести в лучшую дефензию, також и церковь более обширность иметь будет”* [РДИА, СПб, Росія, ф. 3, оп. 24, спр. 332]. Замість проекту Шеделя зі столиці був наданий проект, складений обер-архітектором Ф.-Б. Растреллі. У вересні 1747 року було наказано *“в Верхнем Кисеве на Андреевском бастионе разбить церковь во имя Андрея Первозванного”*.

1. Бессонов С. В.
Архитектура
Андреевской
церкви в Киеве.
– М., 1951. –
Табл. 10.

Два варіанти плану церкви Андрія Первозваного за проектом Й. Г. Шеделя. Прорис А. В. Реутова

Архітектор Й. Г. Шедель. Креслення з пропозицією щодо розташування церкви апостола Андрія Первозваного на бастіоні Старокиївської фортеці [1]

храму. Навколо палацу планували розбити новий парк та сад.

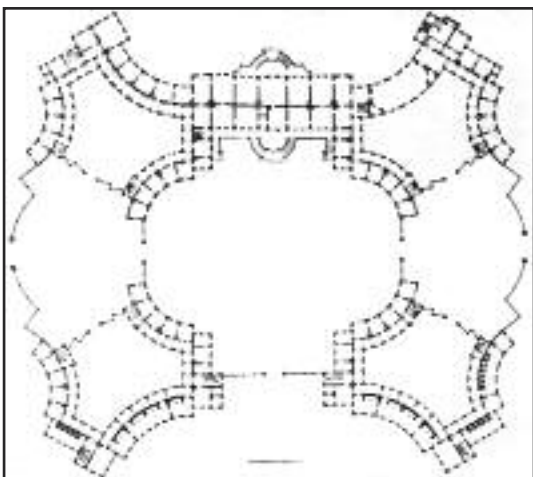
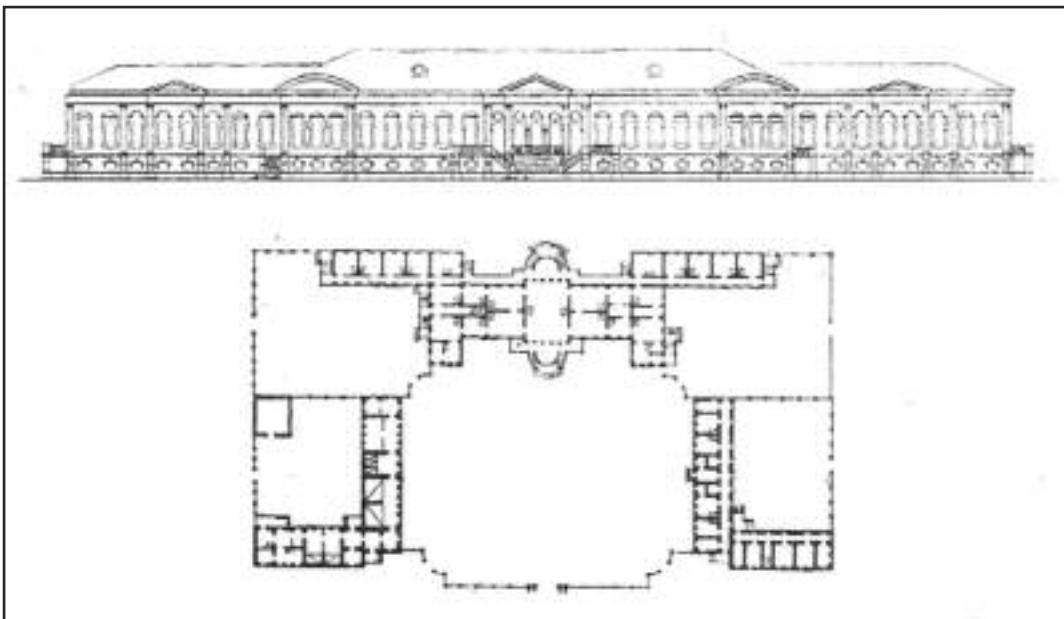
Обидві будівлі: церква та палац споруджувались майже одночасно: перша у 1749–1755 рр. [1] (освячення її відбулося 19 серпня 1767 р), друга – у 1752–1755 роках.

Незабаром були запропоновані варіанти проектів палацу. Відомий, наприклад, дуже оригінальний варіант плану першого поверху палацу*, виконаний в 1740-х роках, на якому є підпис: “*Оберъ архитекторъ Графъ Растрелли, de R*”, а також більш пізній напис олівцем: “*План дома е. и. в. в Кieve*”**.

У вересні 1747 р., вийшов указ Канцелярії від будов про відправку до Києва “для строения церкви и дому ея величества” досвідчених фахівців: бригадира І. М. Власьєва* та архітектора московської Гофінтендантської палацової контори І. Ф. Мічуріна** [1]. Усі справи,

* Варіант цього проекту не був з якихось причин реалізований.

** Місцезнаходження креслення не встановлене [Денисов Ю., Петров А. Зодчий Растрелли. Матеріали к изучению творчества. – Ленинград, 1963. – С. 183].

**Архітектор А. І. Меленський.
Інвентаризаційне креслення
Царського палацу в Києві.
Початок ХІХ ст.**

**Архітектор Ф.-Б. Растреллі.
Палац в Києві. Варіант плану
першого поверху. Кінець 1740-х
років. 96–104,5. Варшава. НБ, АР-
88/6 (Табл. 175) [2]**

1. РДІА, СПб, ф. 470, оп. 2, 104, спр. 9, 1752 р., арк. 45, 53, 82, 8385. О постройке в Кieve дома на месте против виноградного сада, на каменных погребах в один апартамент; *Холостенко М. В. Растреллі і його школа в Україні (Архітектурна спадщина) // Архітектура радянської України. – 1938. – № 7. – С. 29.*

2. *Денисов Ю., Петров А. Зодчий Растреллі. Матеріали к изучению творчества. – Ленинград, 1963. – С. 184.*

пов'язані з будівництвом зазначених споруд, зосереджувалися в Будівельній комісії, головою якої був призначений І. М. Власьєв.

Для палацу було обрано місце “*между Печерскою крепостью и старым Киевом, в виноградном саду*”. Палац передбачалося побудувати використавши як зразки палац О. Г. Розумовського в Козельці (1743–1744) та мисливський палац в підмосковному селі Перово* (1747–1749) [1], зведені за проектом Ф. Б. Растреллі.

Тому І. Ф. Мічуріну доручили виконати обміри вищезгаданої

* Власьєв Іван Матвійович (?–?) – генерал-поручик, голова будівельної комісії зі спорудження Андріївської церкви та Царського палацу в Києві. Військову службу почав солдатом гвардії (1719), бригадир (1750-ті), генерал-поручик (1763).

** Мічурін Іван Федорович (близько 1703–1763) – архітектор, пенсіонер Петра І. Походив з доволі багатой дворянської родини, оскільки коли його син Сергій поступив в учні до архітектора Ухтомського то він написав, що його батько володіє 1000 душ кріпосних (в ті часи велике володіння) Галічського повіту Костромської губернії. В 1718–1720 рр. вивчав в Академії наук в Санкт-Петербурзі навігаційні науки та математику. Потім поступив на навчання до архітектора Миколи Микетті, а в 1723 році відправлений на навчання до Голландії. Повернувшись в 1728 р. до Санкт-Петербурга, працював на будівництві палаців в околицях столиці, а в 1731 р. був переведений до Москви. Склав опис “*ветхих строений Москвы и Подмосковья*”, переважно монастирських та церковних будівель, а після пожежі Москви 1737 р. продовжив складати розпочатий за І. А. Мордвінова перший, виконаний з допомогою геодезичних інструментів план міста, завершено (1739 р.). В 1731 р. працював у Москві: “*Ныне в Москве архитекторов имеется только два человека, а имянно: ...Мордвинов, да Иван Мичурин*” [Голиков. Дополнение к Деяниям Петра Великого. Т. XIV. – С. 380–381; Архитектура первой половины XVIII века. – М., 1954. – С. 241]. В цьому ж році він отримав звання архітектора та був залучений до відбудови шатра в Ново-Іерусалимському Воскресенському монастирі [ДПС, кн. 531, арк. 693, 694. – С. 30, 399]. З 1734 р. (після смерті І. О. Мордвінова) став головним архітектором Москви та відповідальним за складання плану міста, який озаглавлений ним: “*План императорского столичного города Москвы, сочиненный под смотрением архитектора Ивана Мичурина в 1739 году*” [Забелин И. Е. Москва. Подробное историческое и археологическое описание города. – Т. 1. Приложение]. В листопаді 1738 р. Мічурін подав прохання про надання йому військового звання, але отримав відмову. Прохання він повторював кілька разів, проте тільки в 1755 році йому вдалося отримати цивільний чин надвірного радника і надбавку в 50 рублів до жалування (до 550 рублів) [РДАДА, ф. Канцелярии Сената. Кн. 470/2953, арк. 414]. Відомо, що в 1738–1739 рр. він по ухвалі Сенату проектував і будував будинок воєводської канцелярії в Твері [РДАДА, ф. Канцелярии Сената. 1740, арк. 20–29]. В ці ж роки він подав в Синодальну канцелярію креслення з пропозиціями щодо відновлення шатра Новоіерусалимського собору та розпочав роботи по відновленню споруди. Проте через брак коштів роботи були припинені [РДАДА, Держархів, разр. XVIII. №123, арк. 2, 261–264 зв.]. Він побудував тріумфальні ворота на Микільській вулиці до коронації Єлизавети Петрівни. В 1746–1747 рр. побудував чотири кам'яних двоповерхових будинки на Печатному дворі Московської Синодальної друкарні [Описание документов и дел, хранящихся в архиве Синода. – Т. XXIII. – Приложение II. – С. 707]. З 1747 року працював в Києві. В 1754 р. Мічурін повернувся до Москви. За його відсутність будівництво найбільш відповідальних об'єктів Москви перейшло до Д. В. Ухтомського. Проте Мічурін залучався в числі інших московських архітекторів для вирішення різних складних питань, в тому числі до питання про надійність фундаментів будівлі Камер-колегії [РДАДА, ф. Московской сенатской конторы, кн. 8018, арк. 375–379 зв., 383]. В 1762 р. під керівництвом К. І. Бланка він виконував ремонт кремльовських соборів [РДАДА, ф. Комиссии о коронации Катерины II. Кн. 19/7470, арк. 558–559 зв.].

1. РДА, СПб, Росія, ф. 470, оп. 76/188, спр. 289, 1747 р., арк. 393; ДПС, кн. 7823, 1738 р.;
 Михаїлов А. Архітектор Ухтомський и его школа. – М., 1954. – С. 30, 339;
 Кипарисова А. А. Архітектор Ухтомський // Архітектор Дмитрій Васильєвич Ухтомський 1719–1774. Каталог. – М., 1973. – С. 5;
 Новаковська Н. П. Палацовий ансамбль у Києві (пам'ятник архітектури XVIII–XIX ст.) – К., 1959. – С. 3, 4.

споруди.

Крім загальних обмірів й описів петровського палацу І. Ф. Мічурін міг користуватися заготовленими лекалами та шаблонами архітектурних деталей, виконаними в Москві архітектором О. П. Євлашовим та його помічниками.

Ф.-Б. Растреллі склав варіант планування палацу та службових корпусів, що зберігся до нашого часу. Подібно палацам в Козельці, Перові та Глухові, палац в Києві був дерев'яним, одноповерховим, на кам'яному напівповерсі.

До Києва Мічурін виїхав наприкінці листопаду 1747 року, вирішивши спочатку деякі організаційні питання, в тому числі щодо закупівлі необхідних для будівництва матеріалів, оскільки багато з них мали завезти з Росії. Так, наприклад, з Санкт-Петербурзьких заводів в Київ під час будівництва було привезено скло, покривельне лужене залізо, яр-медянка, листове золото тощо. Крім того, Мічурін мав сформувані команду досвідчених фахівців та помічників**.

На основі обмірних та інших матеріалів у “команді” І. Ф. Мічуріна були розроблені робочі креслення палацово-паркового ансамблю, до складу якого входили палац, службові флігелі, сад та парк.

2 лютого 1749 року І. М. Власєв повідомив Київську генерал-губернаторську канцелярію, що для будівництва залучено п'ятдесят каменярів та інших фахівців-підданих Києво-Печерської лаври [1].

* Зараз відомо п'ять креслень палацу в Перово. Одне з них – копія фіксаційного креслення плану старого палацу до перебудови Растреллі, що має підпис: “Копировал прапорщик Ладыженский” та затверджуючий підпис: “В. Фермер...октября 28 мая 1747 г.”. Розмір креслення 32x57 [РДАДА, Москва, д. о., оп. 149, спр. 69287, арк. 89]. Два інших креслення – ескіз фасаду (з терасою) та “Фасад, учиненной строению Дому в Москве в Перове покоям ...”, виконані, як свідчить напис на них, 1747 року архітектором Ф. Б. Растреллі [РДАДА, Москва, д. о., оп. 150, спр. 281 (табл. 7); Там само, спр. 264]. Третє креслення – варіант проекту (план та фасад) [ГИМ, ОАГ, №66558/р-279]. Два креслення, що датуються 1747 р. “План двора” і “Фасад летнего двора со стороны двора” [Варшава, НБ, АР-88/2 (табл. 8); там само, АР-74/1 (табл. 6)]. Ще одне креслення виявлено в Стокгольмі. Це фіксаційне креслення фасаду, виконане в 1740-х роках. На ньому є надпис Берггольтца: “Фасад жилого каменного дома в Перово недалеко от Измайлова под Москвою, где теперь живет имперский граф и обер егермейстер Разумовский” та “План строения в Перово. Фасад одной стороны того же здания. Каменная церковь в Перово в форме, восьмиугольника” [Стокгольм, НМ, ТНС, “Московская книга”. – С. 94].

** Два місяці І.Ф. Мічурін готувався до від'їзду. Він просив від Гофінтендантської контори призначити собі в помічники гезеля Семена Яковлева і декількох учнів, в тому числі Івана Жукова. В цьому йому було відмовлено. Крім того, він хотів взяти з собою добрих “каменных дел мастеров – итальянцев” з перекладачем [РДАДА, ф. Московская дворцовая контора, спр. 41196, арк. 13]. Останніми були Антоній Демарк та Карл Пеялі. [РДАДА, Держархів, разряд XVIII, №143, 1748 рік, арк. 1; Там само, ф. Московської дворцової контори, спр. 41196, арк. 13; Русская архитектура первой половины XVIII века. – М., 1954. – С. 267]. На початку 1744 р. склад команди при Мічуріні був наступним: гезель Семен Яковлев, учні Іван Жуков, Тихін Ієвський, Василь Тарасов, Микола Салков, Яків Трубников, Андрій Свиридов. Учнями І. Ф. Мічуріна в різні часи були: Василь Петригін, Тихон Ієвський, Дмитро Ухтомський, Іван Молодцов, Іван Мергасов, Семен Яковльов, Олексій Расловлев,

1. РДАДА, д. о. оп.150, спр. 281 (табл. 7); Там само, оп. 149, спр.69287, арк. 89; Варшава, НБ, АР-88-2 (табл. 8); Там само АР-74 (табл.6); Стокгольм, НМ, ТНС, “Московская книга”. – С. 94; Москва, ГИМ, ОАГ, №66558 / р-279; РДІА, СПб, ф. 470, оп. 2, №104, спр. 9, арк. 15; Бондаренко И. Подмосковные дворцы XVIII в. // Старые годы. 1911, март. – С. 14; Михайловский И. Каталог выставки “Ломоносов и Елизаветинское время”, разд. V, №21, СПб, 1912; Денисов Ю., Петров А. Зодчий Растрелли: Материалы к изучению творчества. – Ленинград, 1963. – С. 154.

Після завершення будівництва палацу він мав мало спільного з палацом в с. Перово. Як свідчать обмірні креслення, виконані А. І. Меленським на початку XIX ст., схожими між цими спорудами була загальна схема розташування на ділянці палацу і флігелів, характер архітектури палацу, принцип розміщення приміщень у ньому, конфігурація і планування флігелів. Але на відміну від перовського, до головного корпусу київського палацу були прибудовані ще два корпуси, які склали разом з центральним єдиний будинок. А тому в палаці змінилися внутрішнє планування і пропорції приміщень центральної частини будинку, а також кількість віконних прорізів у ньому та інше. Довжина центрального корпусу між виступами була дещо скорочена; зал підкреслений з обох боків будинку ризалітами. Фасади київського палацу були менш декоровані й мали суворіший характер [2].

В основу планування ансамблю в Києві було покладено схему, типову для палацово-паркових комплексів першої половини XVIII ст. в Російській імперії. Подібні резиденції було створено в Україні в Глухові, Батурині, Козельці тощо. Всі вони за характером планування та об'ємно-просторовим вирішенням будинків наближалися до палацових комплексів столичних міст Росії, але поступалися ним розмірами і багатством свого оздоблення. Ансамблі будувалися в стилі бароко, який панував в архітектурі того періоду.

Загальнобудівельні роботи по зведенню Царського палацу й паркових будівель були переважно завершені до 1755 р. Залишилося виконати опоряджувальні роботи, головним чином в інтер'єрах будинку. Проте завершення робіт затягнулося на тривалий час, переважно у зв'язку з початком Семирічної війни (1756–1763), в якій брала участь Російська імперія. Закінчено будівництво палацу було лише наприкінці 1760-х років [3].

Палац, флігелі, парадний двір і частина парку цього ансамблю були побудовані симетрично відносно центральної осі, створюючи єдиний взаємопов'язаний вузол, де всі споруди збагачували й доповнювали одна одну. Двоповерховий* палац, поставлений у центрі, відігравав у комплексі, як за об'ємами, так і за насиченістю оздоблення фасадів домінуючу роль. Парк і сад композиційно входили до складу ансамблю й були його невід'ємною та важливою частиною.

Будинки, що входили до палацового комплексу разом з огорожею, що з'єднує обидва флігелі й ворота, утворює замкнений парадний двір. Палац і флігелі перебували у функціональному взаємозв'язку. Такому плануванню властиве добре просторе вирішення.

Архітектуру палацу вирішено в стилі бароко. Для споруди характерна вільна компоновка об'ємів споруди, багате декоративне оздоблення фасадів.

Стіни будинку були пофарбовані в бірюзовий колір, капітелі колон

1. *Петров Н. И.* Историко-топографические очерки древнего Киева. – К., 1897. – С. 117.

2. *Новаковська Н.* Палацовий ансамбль у Києві //Хроніка 2000. – К., 2001. – №41–42, Поезія українського парку. – С. 292–294.

3. *Новаковська Н.* Палацовий ансамбль у Києві... – С. 293–297.

* Другий дерев'яний поверх палацу був знищений пожежею 1819 р. з усім оздобленням й меблями, що були в ньому. В 1869–1871 рр. на його місці архітектором К. Я. Маєвським був побудований новий палац, що імітував за своїми архітектурними формами будівлю, яка згоріла.

– у темнозелений, а елементи архітектурного оздоблення – антаблементи, півколони, лиштви й сандрики вікон, орнаменти – в білий. Світлотіньові контрасти, бірюзовий колір стін у поєднанні з рельєфними білими деталями надавали будинку мальовничого й ошатного вигляду.

Система планування приміщень в центральному корпусі первісно була анфіладною, а в бічних корпусах – коридорною. У палаці налічувалось близько 60 кімнат. На першому – цокольному поверсі розміщувалися господарські приміщення, на другому: в центрі – велика танцювальна зала, по обидва боки від неї – салони і царські покої. Інтер'єри приміщень другого поверху були багато оздоблені декоративними прикрасами та добре освітлені, завдяки великій кількості вікон.

Флігелі палацу збереглися в своєму первісному вигляді. За конфігурацією плану, об'ємно-просторовою побудовою, фасадами й інтер'єрами – це два дуже подібні одноповерхові будинки*, проте з різним плануванням.

Приміщення палацу оздоблювалися по-різному. Стіни в деяких з них було оброблено елементами ордера-антаблементом, пілястрами, а також фільонками, ліпними та різьбляними орнаментами.

Стіни в багатьох кімнатах були обклеєні різнокольоровими шпалерами. В простінках між вікнами зали й деяких кімнат стояли в різьблених рамах величезні люстри. Підлоги були влаштовані з цінних порід дерева; печі облицьовані кольоровими кахлями.

Палац і флігелі викладено з цегли. Декоративні деталі фасадів та інтер'єрів зроблено з цегли, вапняної маси, алебастру. Зовнішні й капітальні стіни першого поверху палацу мають товщину 1 м. Перекриття першого поверху палацу склепінчасті.

Палац з вільною компоновкою його мальовничих об'ємів, вдало гармоніював з пишною рослинністю навколишнього саду та парку**.

Сад на цьому місці був розбитий ще за Петра I, який прагнув завести в Києві промислові плантації виноградику, плодкових дерев і шовковичних насаджень.

19 вересня 1745 року вийшло спеціальне розпорядження: *“... садовому майстру Даніелю Фоку*** їхати до Києва, подивитися на сад, якими деревами робили насадження, зробити план розташування місця з масштабом, з'ясуванням, які саме дерева садити. Коли бу-дуть знімати цей план, ви-магати від інженер-підпол-ковника (де-Боскета. – О. С.): зняти план та з оглядом*

Невідомий майстер. Потир. 1755 р. Україна. Київ. Срібло, литво, карбування, позолота. Н-27 см. НМІУ, інв. №РДМ-1444 [1]

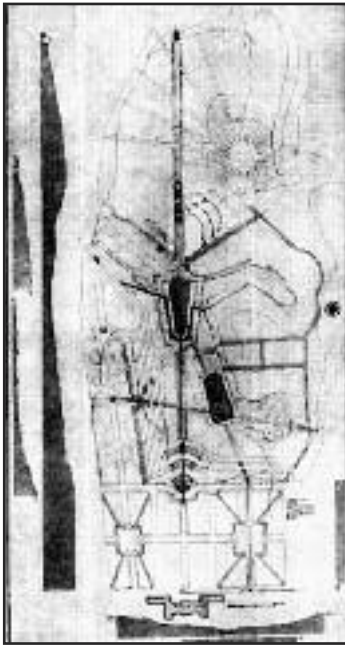
Невідомий майстер. Медальйон від престолу. Київ. Середина XVIII ст. НКПКЗ. Фото В. С. Жидченко

* Довжина кожного флігеля з боку парку – близько 30 м, ширина – 8,2 м, висота – 6,5 м. У будинках вжито коридорну систему планування. На відміну від палацу, фасади та інтер'єри флігелів оздоблені значно простіше, хоч і виконані в одному стилі з ним.

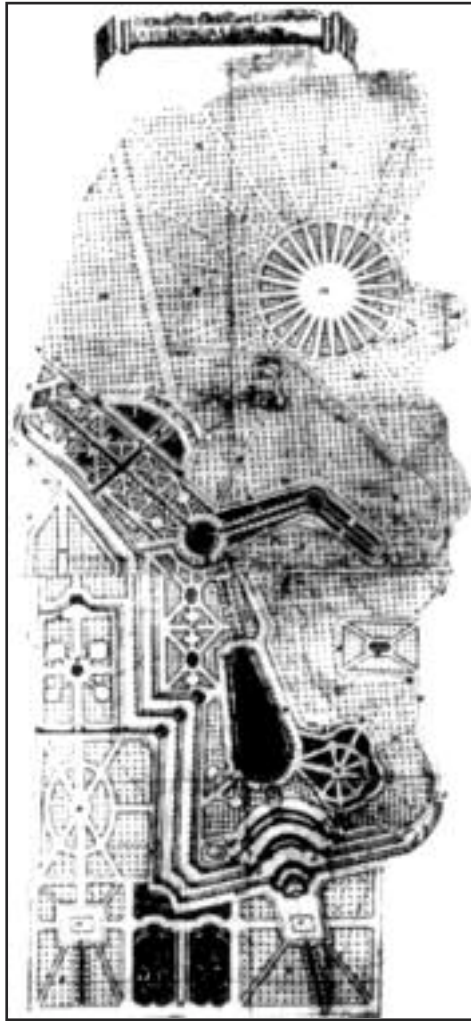
** Проекти цих фахівців збереглися до нашого часу [РДІА, СПб,].

*** Фок Даніель (в Росії Іван Борисович) (1741–1807) – архітектор Канцелярії від будов, працював над створенням комплексу Зимового палацу [Аркин Д. Растрелли. – М., 1954. – С. 115].

1. Національний музей історії України: Фотоальбом. – К., 2001. – С. 84. – Кат. №135.

Садовий гезель
В. М. Скобеєв. Проект
Імператорського саду в
Києві. Варіант. 1754 р.
[4]

Садовий майстер Й. Л. Гофмейстер.
Архітектор М. Жирард. Проект Імпера-
торського саду. 1748 р.

прибути до Петербургу” [1]. Вищезгаданий план був виконаний в жовтні цього ж року й де-Боскет відвіз його до Санкт-Петербурга [2].

В вересні 1748 року садовий майстер Й. Л. Гофмайстер склав “*проект киевского сада*”, в розробці якого прийняв участь архітектор – М. Жирард. Пропозиції Д. Фока та Й. Л. Гофмейстера були розглянуті Ф.-Б. Растреллі та головним садовим майстром К. Шредером. В цьому ж році навколо палацу майстром садово-паркового мистецтва Д. Фокком та іншими фахівцями був закладений новий регулярний парк, у французькому стилі** та сад. Новий парк займав простір у 26 десятин 1666 кв. сажен. Перед палацом була запроектована невелика рівна площадка, в кінці якої передбачався крутий спуск на нижню терасу. Парадні партери від палацу переходили в зелені схили

складного малюнку, центральна алея палацу вела до нижнього саду, що в центрі прикрашався декоративним круглим басейном. Одна частина парку виходила до Дніпра, а друга – до озера, що тоді тут існувало.

В саду мали посадити плодові дерева, а з північно-східного боку для захисту винограднику від холодних вітрів – шпалери смереки [3].

Проте незабаром з Канцелярії від будов було отримано наказ: “*от середины, начатого дому (палацу. – О. С.) через круглый пруд главной аллеи и перспективной дороге быть*”. На виконання цього наказу був складений новий варіант планування парку-саду. Про це свідчить напис на кресленнику: “*Сей план главной перспективной прудам, уступам и к ним профили снимал и чертил садового дела гезель*

* У 1869 році, коли за проектом архітектора К. Маєвського та інженера А. Струве виконувалася реконструкція Царського палацу, плануванням саду займався садівний майстер К. Христіані. Досі збереглися сліди розпланування регулярного парку, що відрізняється за своїм плануванням від суміжних пейзажних парків.

1. РДАДА, ф. 14, спр. 69, арк. 14.

2. РДАДА, ф. 14, спр. 69, арк. 14.

3. Іваненко І., Шамраєва А. Благоустрій території Маріїнського палацу в м. Києві в період реставрації 1979–1782 рр. // Культурна спадщина Києва: Дослідження та охорона історичного середовища. – К., 2003. – С. 44–56.

4. РДІА, СПб., Росія, ф. 485, оп. 2, № 12–12/55.

Василий Скобелев” [1]. Саме цей план було здійснено в натурі. Відомо, що в 1763 р. В. М. Скобеєв про-довжував успішно працювати в Цар-ському саду. Про це свідчить, нап-риклад, той факт, що цього року прем’єр-майор Федот Неєлов, який працював в той час палацовим службов-цем* [2], оголошував для вселюдної відомості, що у Царському саду є для продажу цитрусові фрукти тутешнього вражаю [3].

Через близько двадцять років після заснування саду та парку, коли дерева та виноградники в парку вже вирости, доктор медицини Й. Я. Лерхе** написав про нього: *“Підіймаючись, Ви бачите палац на кам’яному фундаменті, споруджений імператрицею Єлизаветою. За палацом розведено чудовий сад у верхній алеї, звідки по сходах можна спуститися до 2-х оранжерей і виноградника, де є сила – силенна плодкових дерев і винограду. Сходячи на гору, ви бачити весь Поділ. Уступи верхнього саду вели відвідувача в долину троянд, де красувалося велике озеро з щедрою джерельною водою. Південний схил був покритий суцільно виноградниками. З-поміж багатьох сортів були й ті, що посадив імператор Петро Великий. Долина троянд прикрашалася рядом статуй; теплиці та оранжереї були наповнені рідкісними рослинами. Безсумнівно, що Государев сад був одним із найчудовіших парків Півдня, чому сприяли місце розташування й мистецтво особи, котра створювала парк. Уся місцевість... являла собою море найрізноманітнішої рослинності, переважно троянд та бузку”* [4].

* * *

Придворна Андріївська церква була побудована* на земляному бастіоні Старокиївської фортеці в 1747–1753 рр. Для підготовчих

Андріївська церква в Києві. Фото ХХ ст.

1. РДІА, СПб, Росія, ф. 485, оп. 2, №12–12/55.

2. ЦДІАК, ф. 51, оп. 3, спр.10031, арк. 1, 2.

3. ЦДІАК, ф. 59, оп. 1, спр.4147; Ковалінський В. Київські мініа-тюри. – Кн. 1. – К., 2002. – С. 29.

4. Осипов О. Діяльність міської Садової комісії // Хроніка 2000. Поезія українського парку. – К., 2001. – № 41–42. – С. 308.

* Збереглася *“Книга, данная на записку вычетовых на гошпиталь денежной казны, в 1765 г.”*, що містить записи про те, які суми відраховувалися із жалування палацових службовців на шпиталь та медикаменти. В книзі згадується прем’єр-майор Федот Неєлов, який отримував в той час 300 крб. [ІР НБУВ, ф. VIII, спр. 575; Бойчук М. П. История Киевского военного госпиталя. – Кн. 1. – К., 2006. – С. 43, 44].

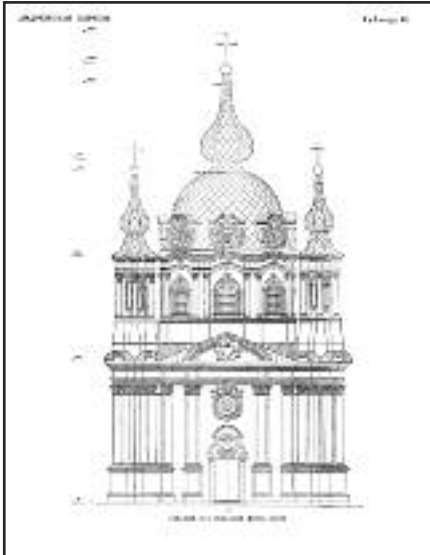
** Лерхе Йоганн Якоб (1708–1780) – доктор медицини, штатт-фізик. Походив з Пруссії з м. Потсдам. Освіту здобув в університеті м. Галле. З 1731 р. до кінця життя служив у Росії. До Києва прибув в 1770 р. для організації заходів щодо боротьби з епідемією чуми.

земляних робіт були залучені 1748 року полки Чернігівського і Стародубського полків. Будували храм фахівці з різних українських міст. Києво-Печерська лав-ра направляла на будівництво церкви

1. *Безсонов С. В.* Архитектура Андреевской церкви в Киеве. – М., 1951, табл. 10.

* Історії будівництва Андріївського собору присвячено кілька досліджень [Медер А. Киевский храм Андрея Первозванного. Историческая справка о постройке церковного здания и позднейших строительных в нем работ. – К., 1898; Безсонов С. В. Архитектура Андреевской церкви в Киеве. – М., 1951; Логвин Г. Н. Архитектура Андреевской церкви в Киеве. – К., 1959; Холостенко М. В. Растреллі і його школа в Україні (Архітектурна спадщина) // Архітектура радянської України. – 1938. – №7. – С. 29; Денисов Ю., Петров А. Зодчий Растреллі. Матеріали к изучению творчества. – Ленинград, 1963.; Дегтярьов

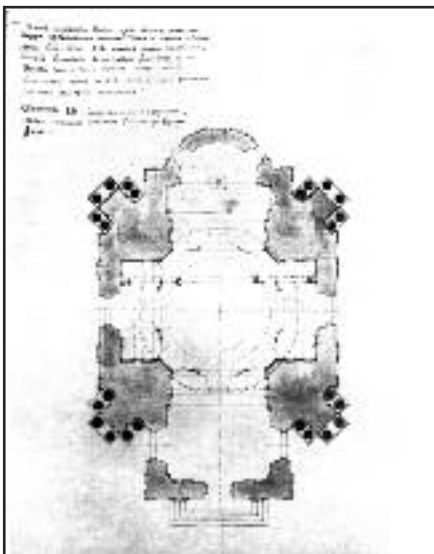
М. Г. Храм на крутосхилі // Старожитності. – К., 1994 р. тощо]. Вони дозволяють простежити етапи проектування та зведення споруди. В 1735 році церковне керівництво розпочало клопотання про будівництво замість старої дерев'яної Андріївської церкви, що була побудована в 1690 році на Воздвиженському розкати, нового кам'яного храму. Але ця справа просувалася дуже повільно. Лише в 1744 р. під час перебування в Києві Єлизавети Петрівни храм був, як йшлося вище, врешті-решт закладений.

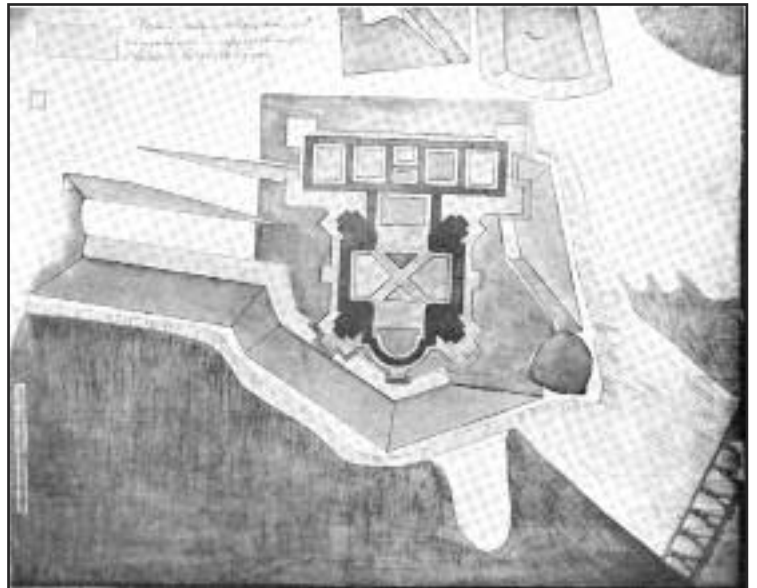
Андріївська церква в Києві. Головний, південно-західний фасад. Обмірний кресленик

Архітектор Ф.-Б. Растреллі. Собор Смоленського монастиря в Санкт-Петербурзі. Північний фасад. Копія. 1760 р. Підпис: "архитектурний гезель Андрей Меншой – апреля 20 дня 1760 году". 179 x 153,5. Варшава. НБ, AR-99/4 (Табл. 105)

Архітектор Ф.-Б. Растреллі. План Андріївської церкви в Києві. 50 x 55,5. Музей "Альбертина". Вена, № 5642

Андріївська церква. План підземного храму з західною прибудовою архітектора І. Ф. Мічуріна [1]

п'ятдесят мулярів.

Проект Андріївської церкви був розроблений обер-архітектором Ф. Б. Растреллі. До проектних робіт долучився і архітектор І. Ф. Мічурін [1].

Так, 19 липня 1748 року він відправив кабінет-секретарю імператриці І. А. Черкасову партію планів і профілів церкви й палацу з садом та околицями “на опробацію государыни” [2]. Збереглося листування Мічуріна з Черкасовим від 1749 року, що супроводжувало відправку архітектурних креслень та шаблонів, а також “Реестр учиненным архитектором Мичуриным к строению церкви святого апостола Андрея Первозванного апартамент.ным этажам...” [3]. Перелік робочих креслень, виконаних Мічуріним, свідчить про те, що він виконав креслення капітелей та орнаментів, що прикрашали пілястри, вікна тощо.

Із листування з цього приводу видно, що 27 липня 1748 року Канцелярія від будов направила до Києва наказ про зняття копій “с учиненных обер-архитектором де Растрелли церкви и покоем, где жить священникам, планов, профилей и фасадов” і складання відповідних кошторисів та відомостей матеріалів. 26 січня 1749 р. в Кабінет було представлено кошторис І. Ф. Мічуріна на будівництво церкви [4]. Цього ж року планувалось закласти фундамент храму. Продовж усього року Мічурін виконував складні роботи щодо побудови двоповерхового стилобату церкви, для чого йому довелося викопати великий котлован у насипному ґрунті на території бастиону.

В лютому цього ж року була виготовлена дерев'яна модель церкви [5].

До нашого часу дійшло багато креслень, за якими зводилася споруда, в тому числі план та фасад церкви 1752 року, що зберігаються у Віденському музеї “Альбертівна”. Ці креслення* дають уявлення про творчий задум Ф. Б. Растреллі.

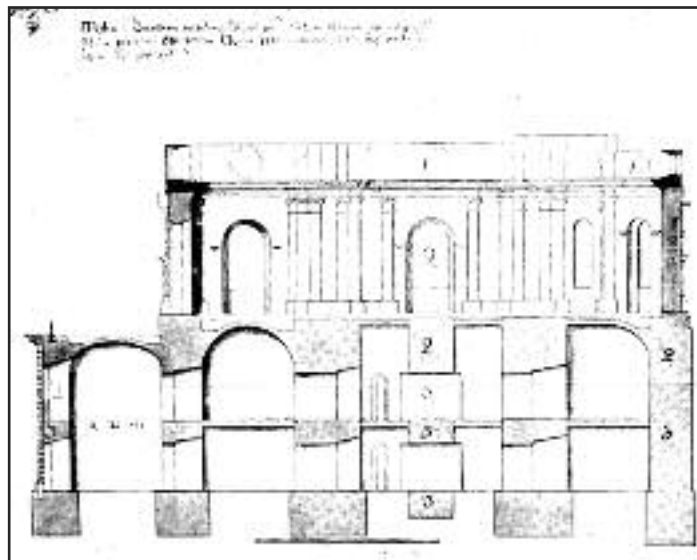
Собор мав бути хрещатим в плані, з однією банею. Щоб

Андріївська церква в Києві. Вікно верхнього ярусу

Андріївська церква в Києві. Вікно нижнього ярусу

1. Мердер А. Киевский храм Андрея Первозванного. Историческая справка о постройке церковного здания и позднейших строительных в нем работах. – К., 1898. – С. 4.

2. РДАДА, Держархів, разр. XVIII, спр. 127, арк. 184.

3. РДАДА, Держархів, разр. XVIII, спр. 127, арк. 297, 297зв.

4. РДАДА, ф. 18, спр. 127, 1744 р.

5. РДІА, СПб, Росія, ф. 470, оп. 104/538, спр. 3, арк. 1, 4. 1749р.

Андріївська церква. Розріз храму в незавершеному вигляді

Невідомий автор. Реставраційне креслення Іконостасу Андріївської церкви в Києві. Акварель

Андріївська церква в Києві. Іконостас. Фрагмент. Композиція "Всевидюче око". Різьблення по дереву. Позолота

Андріївська церква в Києві. Іконостас. Фрагмент. Ікона "Успіння Богородиці" в облямуванні. Різьблення по дереву. Позолота

Андріївська церква в Києві. Іконостас. Фрагмент. Ікона "Цар царів". Полотно. Олія

погасити сили розпору великої бані, архітектор запропонував чотири контрфорси в міжрукав'ях планового

* З Віденського музею "Альбертіна" до Софійського заповідника в м. Києві потрапили фотокопії креслеників (план і фасад) Андріївської церкви, на зворотному боці яких французькою мовою зазначено, що ці кресленики виконано 1752 року. Судячи за ними завершення бань мали пишній бароковий декор, який було відтворено під час останньої реставрації пам'ятки.

Андріївська церква в Києві. Іконостас. Фрагмент. Ікона "Богородиця з немовлям". Полотно. Олія

хреста і увінчав їх маленькими легкими баштами з декоративними банями. Завершення споруди мало оригінальний надзвичайно пишній бароковий декор.

Будівництво храму, не зважаючи на складні інженерно-геологічні умови, просувалося доволі швидко*. Наприкінці листопада 1749 року вже розв'язувалося питання про те, з якого матеріалу потрібно виготовляти декоративне оздоблення фасадів–капітелі, картуші, тощо: з “Московского белого камня” (мармуру. – О. С.) чи відливати з чавуну. Мічурін заперечував проти обох матеріалів, аргументуючи це тим, що в Києві у той час не було фахівців з різьблення по каменю, а чавунне литво для оздоблення є надто грубим. Ще 1748 року він, ознайомившись з керамічними орнаментальними прикрасами на дзвіниці Києво-Печерської лаври, запропонував виконати оздоблення для Андріївської церкви теж з кераміки. А внутрішній декор порадив вирізати з дерева [1].

Проте 5 лютого 1750 р. Ф. Б. Растреллі дав вказівку “для лутшей крепости те орнаменты, вылить чугуны” [2]. 18 січня 1752 р. із Тули до Києва було привезено чавунні капітелі й орнаментальні прикраси для фасадів церкви, відлиті під наглядом О. П. Євлашова за дерев'яними різьбляними моделями, виготовленими “резным мастером” С. Жирардоном [3].

На початку 1753 року загальнобудівельні роботи на об'єкті наближалися до завершення та розпочалося оздоблення храму. Для цього залучили різних фахівців: живописців, мулярів, різьбярів й інших з Києва, багатьох міст України, Росії, Білорусі та Литви.

З Росії прибули майстер столярних робіт Яган Грот, різьбярі по дереву Петро Ржевський та Іван Зімін** з синами.

Велику баню та маківки декоративних веж мали прикрашати вирізані з дерева раковини, голівки херувимів, стилізовані рослинні орнаменти тощо. Їх виконали на доручення гетьмана К. Г. Розумовського українські різьбярі Михайло Чвітка, Яків Шевлицький,

Андріївська церква в Києві. Іконостас. Скульптура “Ангел”. Різьблення по дереву. Позолота

Андріївська церква в Києві. Іконостас. Фрагмент. Різьблення по дереву. Позолота

1. РДАДА, ф. 18, спр.127, арк. 240; ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 90, арк. 1; Дегтярьов М. Г. Храм на крутосхилі // Спадщина. – Число 19–24 (54–59). – С. 2; Безсонов С. В. Архитектура Андреевской церкви в Киеве. – М., 1951; Логвин Г. Н. По Україні. Стародавні мистецькі пам'ятки. – К., 1968. – С. 49–50.

2. Мироненко О. К. Андріївська церква (історико-архітектурний нарис). Вид. 3 (виправлене та доповнене). – К., 1978. – С. 34, 36.

3. РДІА, СПб., Росія, ф. 470, оп. 104/538, спр. 6/1751, арк.1.

* До робіт були залучені майстри теслярської справи Бауер та Андріян Швенгерт і московські тесляри В. Михайлов, П. Андрєїв, майстри “штукатурних справ” з Санкт-Петербурга та Москви Петро Цег, Сава Іванов.

** Іван Зімін згадується в джерелах ще в 20-х роках XVIII ст. У нього було три сини: Іван, Василь і Михайло, які теж були різьбярями. Крім різьблення, Зімини виконували всі види художнього ліплення та штукатурних робіт. Протягом десятиріч вони відігравали помітну роль в скульптурному та декоративному оздобленні багатьох значних споруд, у тому числі Нового Ієрусалима, споруд Троїце-Сергієвої лаври й церков Санкт-Петербурга та інших міст імперії. М. Зімін, будучи різьбярем Гофінтендантської контори, виконував різьблені та скульптурні роботи для Красних воріт у Москві. Для творчості Зімініх характерним є плоскісне трактування скульптурних форм, що було особливістю московської школи скульпторів та різьбярів середини XVIII ст.

Андріївська церква в Києві.
Іконостас. Фрагмент. Царські
врата [3]

Андріївська церква в Києві. Царські врата іконостасу.
Фрагменти

Василь Клецьковський. Архівні джерела свідчать, що 17 січня 1753 р. *“... за сделание во украшение церкви св. Ап. Андрея Первозванного купола и глав двоим рещикам жителям Козельца Якову Шевлицкому, Треполья Василию Клецьковскому ролей больших четыр-надцати, раковин больших же шестнадцати выдано семьдесят рублей”* [1]. Виготовлені деталі прикріп-лювались цвяхами та скобами. Керував роботами архітектурний підмайстер Андрій Свиридов.

Вищезгадане дерев'яне різьблення, що прикращало баню та маківки, позолотив живописець Г. А. Стеценко, який працював у гетьмана К. Г. Розумовського. Про це свідчить розрахунок за 24

липня 1753 р., в якому йдеться, що останній отримав гроші за різьбляну *“работу по куполу и главам”*. Другий золотар – Федір Сетникевич позолотив п'ять залізних різьблених хрестів і мідні кулі, капітелі, картуші тощо.

Фасади храму були пофарбовані: стіни – в зелено-блакитний колір, архітектурне оздоблення – в білий. Стіни в інтер'єрі церкви за вказівкою Ф. Б. Растреллі пофарбували в біло-блакитний колір.

У травні 1753 року з Москви були доставлені чавунні плити для підлоги в церкві (пізніше їх замінили на мармурові). В приміщеннях церковних служителів київські майстри гончарного цеху на Подолі Іван Трясун та Андрій Певчій облицювали печі зеленими кахлями, а стіни кімнат – білими керамічними плитами з синьою великою і малою каймами [2].

До живописних робіт у храмі залучили досвідченого майстра О. П. Антропова. В указі імператриці від 12 листопада 1753 р. говорилося: *“... живописного дела подмастерью Алексею Антропову для киевского строения велено ... в новостроющуюся церковь св. апостола Андрея Первозванного на кафедре писать и в пристойных местах святые образа ... да сверх того подлежат написать образа св. ап. Андрея Первозванного..., два образа в царские врата – Богоматерь и Архангела вместо присланных из Петербурга ибо те весьма малы... и при том хоругви и плащаницу для церковной церемонии”* [1]. Крім

1. КДМА, ф. 15, оп. 1, од. зб. 9, арк. 9.

2. Мироненко О. К. Андріївська церква (історико-архітектурний нарис). вид. 3 (виправлене та доповнене). – К., 1978. – С. 42.

3. Безсонов С. В. Архитектура Андреевской церкви в Киеве... – Табл. 5.

Архітектор Ф. Б. Растреллі.
Андріївська церква в Києві.
Кафедра проповідника.
Загальний вигляд

таса (21,5 м).

14 березня 1752 р. було заключено договір з “вольным резного дела мастером” Йосифом Домашем на виконання великих та малих різьблених рам для образів, оздоблення царських врат, кронштейнів, коринфських капітелей, фронтонів, раковин та ін. [4]. Архітектор зняв з іконостаса лекала на папері та відправив з ними до Києва майстра столярних справ Ягана Грота, який в липні цього ж року приступив до побудови іконостаса. У виготовленні каркаса іконостаса брав участь майстер столярних справ Матвій Мантурів.

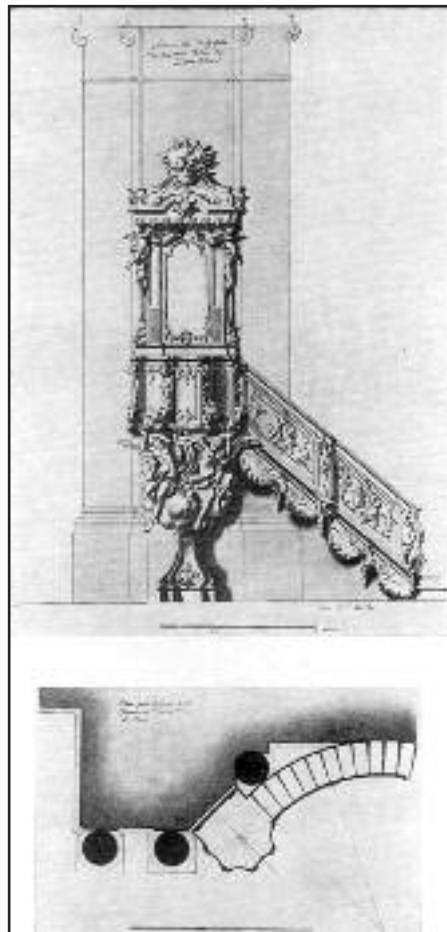
Для прискорення робіт було вирішено виготовляти різьблені деталі іконостаса, а також надпрестольну сіль, проповідницьку кафедру та цар-

того, “в куполе писать Бога Отца, архангелов, евангелистов четырех” [2]. О. П. Антропов* написав для храму велику композицію “Тайная вечеря” у вівтарі, картини, що прикрашають кафедру, “Зішестя Св. Духа на апостолів”, “Нагорні проповіді Христа” – на балюстраді; зображення “Бога Саваофа” – в центрі бані; чотирьох евангелістів на парусах, а також кілька ікон до іконостасу, в тому числі в царські врата; дванадцять ікон святкового ряду, ікону з зображеннями пророка Захарія та апостолів Андрія і Петра.

Ще на початку 1752 р. був затверджений остаточний варіант іконостаса, розроблений Ф. Б. Растреллі [3]. Проект був виконаний ним “в настоящую меру, в большем виде на досках”, тобто на повну висоту іконост-

Андріївська церква
в Києві. Кафедра
проповідника.
Фрагмент

1. РДІА, СПб,
Росія, ф. 470, оп.
76/188, од. зб.
368, арк. 157.

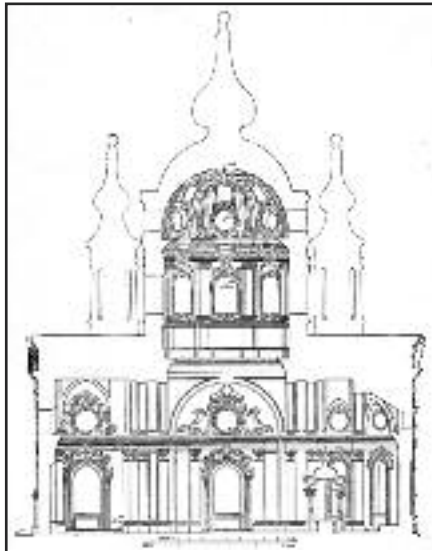
2. Мердер А.
Киевский храм
Св. ап. Андрея
Первозванного...
– С. 6–7.

3. РДІА, СПб.,
Росія, ф. 470, оп.
5, спр. 312, арк.
157.

4. РДІА, ф. 470,
оп. 104/538, спр.
7, арк. 8–9, 26,
40–41. 1752 р.

Архітектор
Ф. Б. Растреллі.
Креслення ка-
федри пропо-
відника в Ве-
ликої пала-
цової церкві
Четвертого
Зимового па-
лацу в Санкт-
Петербурзі.
Фасад, план.
Варшава. НБ,
АР-72/з (табл.
81)

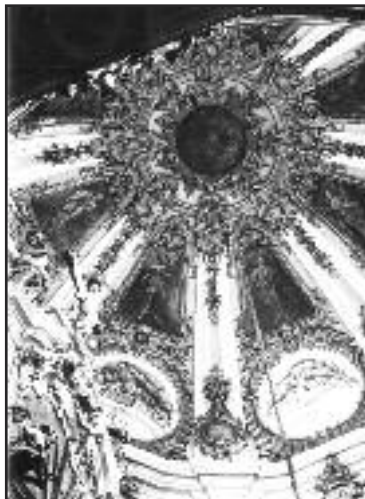
* Мистецька спадщина О. П. Антропова велика. З його творів збереглися відомі портрети Петра III, отамана Ф. І. Краснощоква, архієпископа Сільвестра (Кулябки), графинь В. А. Шереметевої, А. В. Бутурліної, М. А. Рум'янцевої та ін. [Савинов А. Антропов. – М. – Ленинград, 1947. – С. 3–31].

Андріївська церква в Києві.
Продольний розріз [2]

Андріївська церква в Києві.
Інтер'єр.
Фрагмент оздоблення.
Капітелі пілястр.
Ліплення,
позолота

Андріївська церква в Києві. Фрагмент. Купол.
Загальний вигляд

Андріївська церква в Києві. Інтер'єр.
Фрагмент.
Облямуння люкарни. Ліплення,
позолота

ське місце не в Києві, а в Санкт-Петербурзі. Для цього залучили кращих майстрів. У січні 1753 р. були укладені угоди на виконання сіні та кафедри собора, *“таким же маниром, як в Царском селе в большой церкви сделаны”*. Різьблені роботи по сіні виконали до кінця цього ж року Йосиф Домаш та Андрій Карловський, а різьблені деталі для кафедри – Давид Устерс [1]. Найбільшу частину різьблення для іконостаса, в тому числі царські врата, виготовив майстер Йосип Домаш*. Кафедру, яку увінчують різьблений балдахін з китицями завіси та корона, а також надпрестольну сіль-ротонду вирізьбили майстри Христофор Орейдах та Яган Цунфер. Деякі деталі кафедри виготовив Давид Устерс.

Надпрестольну сіль підтримують легкі кручені спарені колони, що поставлені на високі п'єдестали. Колони увінчані капітелями корінфського ордера і оповиті гірляндами квітів. Піднебесся сіні блакитного кольору. Його оздоблено золотими зірочками, галузками квітів та визолоченим голубом. Під наглядом венського майстра Йоганна Франца Дункера** та французького скульптора С. Жирардона Санкт-Петербурзький майстер Андрій Карловський виготовив скульптурну групу *“Розп'яття”*, що

1. РДИА, Спб., ф. 470, оп. 104/538, спр. 12, арк. 1, 9, 12–14. 1752 р.

2. Бессонов С. В. Архитектура Андреевской церкви в Киеве. – М., 1951, Табл. 16.

* Домаш Йосип різьбив зі своїми помічниками із липового дерева царські врата, над ними раму для ікони *“Спас Нерукотворный”* і корону, а також рами з фронтонами для бокових врат іконостаса; чотирьох ангелів, що розміщені на фронтонах першого і другого ярусів; чотирнадцять голівок херувимів, що прикрашають надпрестольну сіль, кафедру; двох ангелів, розміщених під кафедрою; фронти, капітелі, рослинні орнаменти для іконостаса тощо [Мироненко О. К. Андріївська церква (історико-архітектурний нарис). – Вид. 3 (виправлене та доповнене). – К., 1978. – С. 44].

** Дункер Йоганн Франц – венський майстер. Виконав відомі фігури атлантів на фасадах Катерининського палацу в Царському Селі та фігури, що прикрашали фасади Зимового палацу в Санкт-Петербурзі [РДИА, Спб., ф. 470, оп. 5, спр. 398, арк. 153; Гладкова Е. С. Работы русских резчиков XVIII в. в пригородных дворцах // Архитектурное наследие. – Ленинград. – М., 1953; Алексеева С. Б. Архитектура и декоративная пластика Зимнего дворца // Русское искусство барокко. – М., 1977. – С. 151–152].

Андріївська церква в Києві.
Розписи. Фрагмент.
Композиція “Бог-Савооф”.
Полотно, олія

Царські врата завершує різьблена посріблена композиція у вигляді сонму ангелів і зображення голуба. Для іконостасу О. Бельський та Іван Фірсов до січня 1752 р. виконали 25 образів [2]. Їм допомагали Андрій Єрошевський, Петро Семенов. Тут працювали золотарі Франсуа Лепренс, Іван Євстифеев та ін.

Багато ікон було написано в Києві до 1755 р. Живописні композиції в олтарній частині храму, на зворотньому боці іконостаса, де зображені сцени з “Апокаліпсиса”, “Тайна першої пасхи”, “Збирання манн” тощо, належать українським художникам Івану Роменському з Києва та Івану Чайковському з Козельця [3].

1754 році за моделлю майстра Івана Євстифеева для Андріївської церкви виготовили кришталеве панікадило на Санкт-Петербурзькому скляному заводі. Люстра була прикрашена кришталевими розетками, гірляндами, срібним литвом*.

Андріївська церква завжди відігравала важливу роль в панорамі Києва.

* Люстра зруйнувалася від великих морозів у 1768 р.

завершувала іконостас, та різьблені деталі до царського місця (не збереглися) за зразком виконаних у Третньому Зимовому палаці в Санкт-Петербурзі [1].

Зимою 1753 року різьблення з Санкт-Петербурга привезли до Києва.

Іконостас Андріївської церкви по горизонталі поділений розкріпованими карнизами та фронтонами, а по вертикалі – пілястрами з капітелями корінфського і композитного ордерів й багато оздоблений пишним дерев'яним позолоченим різьбленням. Загальне тло іконостаса за вказівкою Ф. Б. Растреллі пофарбували пурпуровим кольором, а скульптурну групу, що його завершує, розмалювали олійними фарбами. Різьблення іконостаса – площинно-об'ємне. Це – стилізовані рослинні елементи: листя аканта, квіти, гірлянди, розмаїті завитки, а також фі-гурки та голівки янголів і херувимів.

Андріївська церква в Києві. Панікадило. 1754 р. Санкт-Петербург. Виконано за моделлю майстра І. Євстифеева

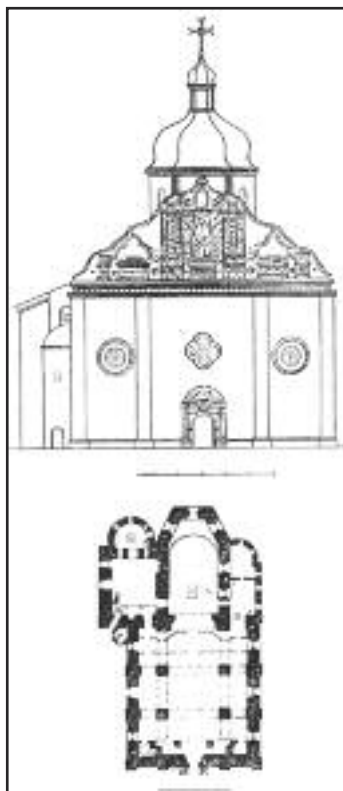

1. РДІА, СПб, Росія, ф. 470, оп. 76/188, спр. 359, арк. 142–143, 147, 196; Там само, оп. 104/538, спр. 10, арк. 6–11; РДІА, СПб., Росія, ф. 470, оп. 104/538, спр. 10, арк. 6, 11. 1752 р.; Мироненко О. К. Андріївська церква... – С. 44.

2. РДІА, СПб, Росія, ф. 470, оп. 104/538, спр. 6, арк. 37–40. 1751 р.

3. Мироненко О. К. Андріївська церква ... – С. 111.

Надпрестольна сіль. Фрагмент. Колони

Церква Петра і Павла.
Фасад, план (за І. Фундуклеєм)

З паперті Андріївської церкви відкривається чудовий вигляд на Дніпро та нижній Київ, Замкову гору та гору Щекавицю. Розташована на високому бастіоні колишньої Старокиївської фортеці, вона добре сприймається з різних частин міста.

Мальовничі краєвиди відкривалися на Андріївську церкву з Подолу, над яким вона височить. У 1754 році за наказом Єлизавети Петрівни на схилах гори Уздихальниці (Андріївської) був заснований *“аптекарьський сад”*.

На Подолі у ті часи, що розглядаються, було збудовано кілька кам'яних споруд, а також перебудовано і відремонтовано деякі старовинні храми.

Так, наприклад, в середині XVIII ст. тут сформувався архітектурний ансамбль ратушної площі. До нього увійшли муровані будівлі магістрату* (1737–1746) і *“питейного дому”* – міського шинку з льохом, а також стародавній Успенський собор, що у 1752–1762 рр. набув барокових форм [1], та дзвіниця Братського Богоявленського монастиря і *“кам'яний трактирний дім”* з двома льохами, що належав цьому монастирю**.

Уявлення про інтер'єр магістрату, кількість кімнат і залів у ньому дають більш пізні (1781 р.) його описи та описи урочистих зустрічей магістратом *“високих гостей”*, що приїздили до Києва. Найбільшими в ратуші були *“судова”* й *“скарбова”* зали. В одному з описів про них повідомляється: *“скарбовая же сія палата или, приличнее сказать, парадная зала убрана была портретами, зеркалами, люстрами, мебелью богатыми, канапами, креслами и освещена весьма прозрачно и благолепно”*. В скарбовій палаті у спеціальних двох *“ковчегах”* зберігались височайші грамоти, печатки, корогви тощо.

Судова палата була, ймовірно, ще більшого розміру, ніж скарбова. Приміщення магістрату опалювалося кахляними печами. У вищезгаданому описі їх згадується п'ять [2].

Члени магістрату дуже пишалися своєю ратушею. В скарзі, поданій ними в 1783 р. у зв'язку з розміщенням на другому поверсі намісницького управління, вони писали: *“заня-тая верхнею*

Дзвіниця ***
Петропавлівської
церкви [3]

1. Петров Н. И. Историко-топографические очерки древнего Киева. – К., 1897. – С. 186.

2. КС. – К., 1883. – №7. – С. 553–555.

3. Геврик Т. Втрачені архітектурні пам'ятки Києва. – Вид. 4. – Нью-Йорк – Київ, 1991.

* Київська ратуша стояла на місці сучасного скверу біля Гостинного двору. Споруда згоріла в 1811 р. після чого її стіни були розібрані.

** У монастирському шинку (*“шпикнері”*) реалізовувалося до 30 тис. відер на рік *“міцних напоїв”*, що зберігалися у 540-відерних діжках в окремому льоху. Кошти від продажу надходили до міської скарбниці.

*** Перебудована після 1811 р., знищена 1935 року.

расправою в магистрате палата, приведенная в превосходное украшение, иждивением церемоний, приводит с немалым для случающихся а ныне оною в опустение и нелепость". В будівлю вели п'ять дверей, біля яких чергували реєстрові [1].

Неподалік від ратуші були розташовані "торгові ряди"* та головна міська криниця, яка за часів середньовіччя розв'язувала проблему водопостачання на Подолі. У середині XVIII ст. над нею, І. Г. Григорович-Барський** спорудив мурований павільйон-ротонду***.

У 1744–50-х рр. мешканці Подолу перебудували Петропавлівську церкву. Під час ремонту було понижено дах споруди, а високий готичний шпелець на західному фасаді замінили на пишно оздоблений бароковий фронтон. Крім того, було влаштовано бароковий портал*.

Поряд з монастирською дзвіницею у 1758 р. на ринку був споруджений цегляний шинок Братського монастиря з льохами та льодовнею [2].

Петропавлівська церква та дзвіниця. Фото початку XX ст.

* Ринкові "торгові ряди", що склалися з крамниць і комор приватних осіб, цехів, церков та монастирів, були, ймовірно, в основному дерев'яними. Проте джерела згадують в 1744 році і муровані комори, наприклад, київського бургомистра С. Андріївського [ЦДІАК, ф. 221, спр. 269, арк. 5].

** Григорович-Барський Іван Григорович (1713–1785) – будівельник. Проходив з родини київських міщан. Освіту здобув у Київській академії. Період 1744–1748 рр. в біографії Григоровича-Барського є найменш вивченим. Гадають, що в цей час він набув інженерно-будівельної і архітектурної підготовки на якихось будівництвах. Першою з виконаних Барським споруд був міський водопровід на Подолі (1748–1749 рр.). До числа цивільних споруд, виконаних Григоровичем-Барським у Києві на Подолі, належать: магістратська хлібна крамниця (1756 р.), дерев'яна будівля бурси (1760–1765 рр.), будинок Юрія Дранича, гостинний ряд (1778 р.), кам'яна будівля бурси (1778 р.), надбрамна церква Кирилівського монастиря (близько 1760 р.), будівля Козелецького магістрату (близько 1765 р.), келії Межигірського монастиря (1766 р.) та інші. Характерним архітектурним прийомом у цивільних спорудах І. Г. Григоровича-Барського є їх оздоблення пілястрами з розкрупненими карнизами, складними за формами фронтонами тощо.

*** На початку XIX ст. в середині ротонди поставлено статую Самсона [Берлінський М. Ф. Історія міста Києва... – 1991., – С. 276–277] (оригінал зберігається в НХМУ). Споруду розібрано в 1930-і роки і відбудовано у первинних формах в кінці 1970-х на початку 1980-х років за проектом архітектора-реставратора В. П. Шевченко. З 1787 року фонтан став зватися "Феліціал".

**** Згодом перед фасадом побудували невисоку галерею, якою закрили бароковий портал. Церква була зруйнована 1938 р.

1. Андрієвський А. Исторические материалы... – Вып. 2. – С. 33; Щербаківський Д. Реліквії старого київського самоврядування. – К., 1925. – С. 17–18.

2. Іконников В. С. Киев в 1654–1855 гг. // КС. – 1904. – № 10. – С. 4, 63; Андрієвський А. А. Войтовство Івана Сычевского (1754–1766 гг.) // КС. – 1891. – № 6. – С. 414; Берлінський М. Ф. Історія міста Києва. – К., 1991. – С. 248, 268.

Фасади та розрізи “...каменной колокольни съ каменною оградою и башнями и видъ каменной церкви что въ бывшемъ Кириловскомъ монастырѣ а нынѣ въ инвалидномъ кievскомъ домѣ”. Фіксаційні кресленики архітектора А. І. Меленського. 1820-ті рр.

У забудові міста з кінця 1750– у 1770-х роках з’явилося кілька парадних дзвіниць, у тому числі: при церквах Св. Костянтина і Олени та Петро-павлівській у Братському Богоявленському, а також у Кирилівському та Києво-Межигірському монастирях.

Дзвіницям, що стали головними вертикальними домінантами в композиціях ансамблів окремих міських площ, а також монастирів, належала важлива містобудівна роль.

* * *

Аналогічні споруди, що мали пізньобарокові архітектурні форми, будували й пізніше. 1760 року в Кирилівському монастирі І. Г. Григорович-Барський розпочав будувати цегляні стіни довкола монастирської садиби [1].

Пізніше (8 березня 1762 р.) був заключений контракт на побудову поруч з церквою триповерхової дзвіниці*: “Зделать колокольню под которой имеет быть погреб со входом пространным и две каменные палаты для поклажи купеческих товаров” [2].

Споруда мала барокового абрису баню та багате архітектурне оздоблення.

Дзвіницю збудував І. Г. Григорович-Барський. Про це згадано в епітафії на його могилі.

Дзвіниця Кирилівського монастиря. Фрагмент. Перший ярус. Фото ХХ ст.

1. РДІА, СПб, 1488, оп. 2, спр. 130, л. 1–21734; Цапенко М. Архитектура Левобережной Украины... – С. 76.

2. ЦДІАК, ф. 127, оп. 1024, спр. 1636, арк. 23.

* Дзвіниця була перебудована після пожежі 1849 р., а в 1937 р. її розібрано на цеглу.

Петропавлівська надбрамна церква-дзвіниця Межигірського монастиря. Рисунок архітектора Д. Дяченка. Початок ХХ ст.

Добудована вона була лише 1773–1787 рр. Дзвіницю зведено з проїздом у нижньому ярусі та церквою Благовіщення на другому. Вона мала оригінальну композицію. Два нижні поверхи будівлі утворювали форму тричастинної церкви з дзвіницею на середній частині. Ця композиція дала струнку споруду з двома апсидоподібними низькими додатками з двох боків. Первісно покрівля споруди була ступінчаста з заломами, але зберігала схему попередніх київських дзвіниць. Обабіч дзвіниці* архітектор прибудував двоповерхові об'єми.

Петропавлівська надбрамна церква – дзвіниця Межигірського монастиря. Фото кінця ХІХ ст.

* * *

У 1755–1758 рр. за митрополита Тимофія (Щербацького) та ректора Київської академії Манасії (Максимовича)** в Братському Богоявленському монастирі було розпочато будівництво триярусної мурованої надбрамної дзвіниці. Дзвіниця*** містилася з заходу від собору над головним входом до монастиря з боку Ринкової площі. Її, на думку деяких дослідників, будував С. Д. Ковніром [1]. Завершено будівництво споруди було за браком коштів лише в 1770-х рр. [2].

* * *

У 1772–1774 рр. була збудована коштом кошового І. Калнишевського Петропавлівська надбрамна церква – дзвіниця Межигірського монастиря. Ця висока двоярусна споруда типу “четверик на четверику”, увінчана триярусною банею, підносилася над двоповерховою, прямокутною в плані, з гранчастою апсидою зі сходу й арковим проїздом будівлю, де розміщувалася трапезна церква. Фасади споруди мали ефектне архітектурне оздоблення: аркові отвори були франковані півколонами, на які спиралися архівольти; наріжники були акцентовані пучками півколон композитного ордера, що містилися на п'єдесталах. В оздобленні фасадів застосовувалося штукатурне ліплення рослинного характеру в картушах [3].

В 1750 року коштом парафіян церкви Миколи Притицька*,

* Надбрамна церква – дзвіниця Кирилівського монастиря була реконструйована 1850 року, знищена 1937 року.

** Манасія (Максимович) (?–1758) – архідиякон і писар Києво-Софійського монастиря; з 1755 р. ректор Київської академії та ігумен, а потім архімандрит Києво-Братського Богоявленського монастиря.

*** Дзвіницю реконструйовано 1829 року, зруйновано в 1935 р.

1. *Вечерський В.* Втрачені об'єкти архітектурної спадщини України. – К., 2002. – С. 80.

2. *Мухина Н.* Києво-Братський училищний монастирь. – К., 1893. – С. 173, 174.

3. *Вечерський В.* Втрачені об'єкти ... – С. 105.

Майстер Д. Волковедський. Медальйони від оправи Євангелія. Фініфть. Середина XVIII ст. НКШКЗ, КПЛ-М-827 [2]

1. *Петров Н. И.* Историко-топографическое описание ... – С. 193; Сборник материалов для исторической топографии Киева. – К., 1874. – Т. II. – С. 152.

2. *Петренко М. З.* Українське золотарство XVI–XVIII ст. – К., 1970. – С. 73.

3. *Петренко М. З.* Українське золотарство ... – С. 73.

Майстер І. Равич. Потир. Срібло. 1749 р. НКШКЗ, КПЛ-М-2249 (старий) [3]

якими були багаті і відомі жителі Києва, цей храм був від-ремонтований. На виконання будівельних робіт церковний притч підписав відповідну угоду з майстром Степаном Стобенським. У цей час на західному фасаді церкви з'явився пишно декорований бароковий фронтон**. Після ремонту північний приділ церкви в ім'я Покрова Богородиці перейменували на честь Святителя Димитрія, митрополита Ростовського, який, нібито, народився в цьому приході. Як відомо, батько Святителя – київський сотник Сава Туптало був парафіянином цієї церкви та подарував храму кам'яний будинок, що розташовувався навпроти нього*** [1].

Настоятелями Микола-Притицького

Невідомий художник. Портрет Сави Григоровича Туптала. Близько 1787 р. Полотно, олія. 110 x 74****

* Притицького – від Притики, як тоді називалася нижня течія річки Глибочиці. Храмовою була ікона Св. Миколи Притицького. В 1748 р. у конструкціях церкви Миколи Притицького з'явилися великі деформації. Тому довелося проводити капітальний ремонт споруди. Стіни храму розібрали (на деяких ділянках навіть до фундаменту) і перемурували, укріпивши їх залізними деталями, а також влаштували нові склепіння – восьмигранну баню, переклали карнизи тощо.

** При археологічних дослідженнях церкви Микільсько-Притиської виявлено два рівні її підлоги XVIII ст. з керамічних плиток. Нижній виник при спорудженні будівлі між 1695–1707 рр., а верхній (з шестикутних плиток) – під час перебудови 1751–1754 рр. [Туптало К. М. Отчет о раскопках Притиско-Никольской церкви в Киеве в 1980 г. // НА ІА НАНУ, ф. 12, од. зб. 1. 980 / 101 – арк. 10]. Крім того, було виявлено фрагмент дерев'яної мостової XVIII ст. Її найдавніший шар Г. Ю. Івакін датує 1748–1749 рр., зауважуючи, що датування здійснювалося за стратиграфічними спостереженнями, тому ця мостова могла бути споруджена і раніше. Подібні мостові простежені на Контрактовій площі (між Гостиним двором і садибою Братського монастиря) [Самойловский И. М. Наблюдения за земельными работами в Киеве за 1950 г. // НА ІА НАНУ, ф. 12, од. зб. 1950 / 1-д; Попельницька О. Исторична топографія київського Подолу XVII – початку XIX століття. – К., 2003. – С. 95, 132–133].

*** У колишній “кам'яниці” С. Туптала була розташована парафіяльна школа. При ній у 1740-х р. в п'яти комірчинах мешкали студенти Київської академії, які викладали у школі співи. В церковній садибі, крім вищезгаданої кам'яниці, знаходився цвинтар і будинок священника [Попельницька О. Исторична топографія. – С. 134].

1758 року за рішенням київського магістрату з метою запобігання пожежам розширили площу навколо Микільсько-Притицької церкви для чого знесли поруч з храмом блаженські хати.

**** Навколо портрета по овалу напис: “отець новоявленого чудотворца Митрополита Ростовського, святителя Христова Димитрия”. Справа угорі герб. Внизу напис: “Сава Туптало, сотник киевский, жилъ в Нижнемъ Киевъ городе. Отъ рождения ста трехъ лет, в день Богоявленія Господня в третъемъ часу дня преставился в 1703 году и погребень в Киевском Кирилловском монастыре, въ которомъ и ктитормъ былъ онъ”.

Невідомий художник. Іконописна майстерня Києво-Софійського монастиря (?). Портрет митрополита Ростовського Димитрія. Друга половина XVIII ст. Полотно, олія. 245 х 165*. НХМУ**

XVIII ст., мав особисте клеймо, іноді підписував свої роботи латиною: *“Recit Joannes Rauciz Kijovix”* і ставив тавро з писаними латинськими літерами *“F.R.”* у серцеподібному щитку. Равич мав два види тавра. Ранні вироби позначав писаними літерами – *“IR”*, пізніші – друкованими – *“IR”* [Петренко М. З. Українське золотарство XVI–XVIII ст. – К., 1970. – С. 178]. У 1730–1750-х роках виконав: три оправи Євангелія, одна з яких на замовлення Києво-Печерської лаври (1730). У другій половині 1730-х років активно займався громадським життям, був лавником і райцею київського магістрату. У 1737 р. разом з іншими підписав скаргу на ім'я імператриці Анни Іоаннівни про утиски міщан з боку бунчукового товариша Чернолуцького та російських чиновників [Андрієвський А. Исторические материалы... – Вып. 10]. Мешкав у Києві на Подолі. В 1740 р. І. Равич був відряджений до Німеччини для закупівлі книг для бібліотеки Києво-Печерської лаври [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 (маловажні), спр. 10, 1740, арк. 1; Мішнев О. І. Іван Равич – видатний український золотар доби бароко // Лаврський альманах. Вип. 3. – К., 2001. – С. 124–129]. В 60-річному віці одружився з 30-річною жінкою Марією Василівною, про що був зроблений відповідний запис у реєстраційній книзі церкви Миколи Доброго на Подолі [ЦДІАК, ф. 127, оп. 1015, спр. 2. 1737 р., арк. 43]. Незважаючи на похилий вік, Равич працював до останніх днів життя. Але робота не забезпечувала його матеріально. Він помер в 1762 р. [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 233, 1762 р., арк. 2]. Після його смерті виявилися великі борги клієнтам, серед яких були: суддя Слобідського Сумського полку Олексій Савич, бунчуковий товариш Андрій Полетика, а також Києво-Печерська лавра та інші монастирі й церкви. Всі вони звернулися до Київського магістрату, який описав майно Равича й продав його з торгів [Петренко М. З. Українське золотарство. – С. 114].

*** Справа вгорі герб з літерами: Д, Б–М, П–А, М–Р, И–Я. Внизу напис, що погано зберігся: *“... титс Хртовъ Дмитрій митрополитъ Ростовській и Ярославській, новоявленний чудотворец пре ...я 10 октябрю чудесне просіяли в ..тленн्या его стья мощи ..752 года сентяб...”*.

храму в той час були Я. Жураківський* та Р. Антонов, а церковними старостами – бурмістр М. Яценко та відомий ювелір, райця київського магістрату І. А. Равич**. Останній, помер 1762 року, та можливо, був похований на кладовищі цієї церкви [1].

В період, що розглядається, біля

* У цієї родини відомий Іродіон (Жураківський) – архієпископ Чернігівський і Новгород-Сіверський. Джерела згадують також бунчукового товариша Якова Жураківського, що в 1720-х роках незаконно захопив млин Києво-Печерської лаври [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 а, вочч., спр. 132, арк. 2; Там само, спр. 94, 135], проте в 1740-х роках він зробив дарчий запис монастирю на степ Лосинівський і греблю Сваричівську [Кагамлик С. Києво-Печерська лавра... – С.85].

** Равич Іван Андрійович (1677–1762) – український золотар. Народився 1677 року в сім'ї київського міщанина Андрія Равича [ЦДІАК, ф. 127, он. 1015, спр. 2. 1737 р., арк. 43]. Освіту здобув, ймовірно, в Німеччині. Самостійну роботу розпочав у середині першого десятиріччя

Майстер І. А. Равич. Парні свічники. Виконані на замовлення префекта Київської академії Варлаама (Лащевського). Київ. 1747 р. Срібло, карбування, гравірування. НКПКЗ КПЛ–М–1626, 1627 (старі)

Майстер І. А. Равич. Свічник. 1747. Київ. Срібло, карбування. Фрагмент

1. Попельницька О. Исторична топографія київського Подолу XVII–початку XIX століття. – К., 2003. – С.90.

Майстер С. Семигиновський. Дарохранильниця. 1756. Київ. Срібло. Лиття, карбування, позолота. МКУ – № ДМ-4486 [4]

Дзвіниця церкви Св. Костянтина і Олени. Фото початку ХХ ст. [3]

1. ЦДІАК, ф. 127, оп. 151, спр. 24; Толочко Л. І., Дегтярьов М. Г. Подільські храми Києва. – К., 2003. – С. 90–91.

2. ЦДІАК, ф. 127, оп. 151, спр. 24; Толочко Л. І., Дегтярьов М. Г. Подільські храми ... – С. 90.

3. Геврик Т. Втрачені архітектурні пам'ятки...// ПУ. – К., 1990. – № 2. – С. 34.

4. Золота скарбниця України. – К., 1999. – Кат. – № 145. – С. 82.

церкви Св. Костянтина і Олени* була зведена за І. Г. Григоровича-Барського кам'яна триярусна дзвіниця. Споруда мала неглибокий напівпідвал, перекритий коробовим склепінням з розпалубками.

Так, архівні джерела свідчать, що в 1756 р. священнослужителі церкви та її парафіяни – заможні подільські купці і міщани – “добротні дателі” повідомили київського митрополита Тимофія (Щербацького) про наміри “на место стоящей при церкви (Цареконстантиновской. – О. С.) ... старой деревянной весьма обветшалой колокольни на том же месте вновь каменную колокольню ... сего лета начав соорудить”, а вже в 1758 р. дзвіниця була “строением совершенно по всему окончена”** [1].

У вирішенні питань щодо фінансування побудови дзвіниці брала участь, “будучи в Києве, сиятельнейшая графиня Мавра Егоровна Шувалова”. Відомо, що вона клопотала перед київським митрополитом про відраження священника церкви Василя Дечинського до Санкт-Петербургу “к придворному еє Императорского Величества” священнику Василю

Барановичу для одержання додаткових коштів (“семьсот рублей”) на закінчення будівельних робіт*** [2].

У зв'язку з канонізацією в 1757 р. митрополита Ростовського Димитрія (Туптала Данила) на другому ярусі дзвіниці була влаштована церква на його ім'я. Богослужіння в цій церкві розпочалося з 1760 року. Та оскільки приміщення храму було дуже мале і це створювало незручності для віруючих, невдовзі розібрали дерев'яну відкриту галерею, що примикала до дзвіниці, і замість неї побудовами криту кам'яну. Декоративне оздоблення парадного фасаду цієї галереї відповідало декору дзвіниці.

Дзвіниця була збудованою в стилі рококо.

* Церква Св. Костянтина і Олени та верхній ярус дзвіниці зруйновано наприкінці 1920-х років.

** Зображення дзвіниці є на кресленні споруд (план і північний фасад) губернського архітектора І. Кедріна, що датується 1841 роком.

*** Про останнього відомо, що він раніше надавав фінансову допомогу вихованцям Києво-Подільської бурси з найбільш бідних сімей та сиротам.

Дзвіниця церкви Св. Костянтина і Олени. Фрагмент. Другий ярус. Фото початку ХХ ст.

Її фасади були прикрашені подвійними пілястрами з витонченими ліпними коринфськими капітелями. Над кожною парою вікон, облямованих вишуканими наличниками, розташовані ліпні картуші з пальметами, стилізованими розетками і раковинами [1].

* * *

1755 року нащадок фундатора Іллінської церкви, сотник київської сотні Київського полку П. Гудима відремонтував цей храм. Можливо, тоді ж до храму прибудували теплий приділ в ім'я Усікновення глави Св. Іоанна Предтечі та дзвіницю [2].

У другій половині XVIII ст. до дзвіниці, розташованої у північно-західному кутку церковної садиби, було добудовано корпус Малої бурси. Бурса являла собою одноповерхову цегляну споруду й мала секційне планування. Будівля мала оздоблення барокових архітектурних форм. Навколо садиби Іллінської церкви звели огорожу з брамою у вигляді тріумфальної арки, оздобленої в стилі бароко. Арку проїзду фланкували пілонами, оздобленими спареними колонами на базах. На колони встановлено багатопрофільний антаблемент і кінцеві частини розірваного сегментного фронтона. Середня частина фронтона, має ускладнену криволінійну форму. Вона увінчана хрестом та прикрашена нішею, у якій вміщено ікону [3].

* * *

Покровська мурована церква XVIII ст. побудована у 1766–1772 р. в стилі українського бароко. Вона тридільна, в плані являє собою продовгуватий хрест із заокругленими раменами. Первісно була двоповерховою, на нижньому, напів-підвальному поверсі влаштовано невеликої висоти теплу церкву; у верхньому, двос-вітньому – холодну церкву з хорами та світловими бара-банами. Сходи на хори та горище розміщено біля за-хідної стіни. Верхні та нижні приміщення мали окремі входи, акцентовані доволі мальовничими двоярусними ганчками. За композицією споруда походить від типу трибаних українських церков, однак у її структурі простежується перехід до типу хрещатих планів. Властива стилю бароко пластичність об'ємів підкреслена закругленими фронтонами, які увінчують рукави просторового хреста,

Невідомий майстер. Дарохранильниця. Фрагмент. 1758 р. Срібло. НКПКЗ, КПЛ-М-1613 (старий)

1. *Вечерський В.* Втрачені об'єкти архітектурної спадщини ... – С. 89.

2. Сборник материалов для исторической топографии Киева. – К., 1874. – Т. II. – С. 153; Историко-топографические очерки древнего Киева. – К., 1897. – С. 220.

3. *Толочко Л. І., Дегтярьов М. Г.* Подільські храми ... – С. 52.

4. *Петренко М. З.* Українське золотарство... – К., 97.

Невідомий майстер. Дарохранильниця. 1758 р. Срібло. НКПКЗ, КПЛ-М-1613 (старий) [4]

Невідомий майстер. Дарохранильниця. Вклад козака Запорозької Січі Романа Шекери та його сина Василя Кукси. 1762 р. Україна. Київ (?). Срібло; куття, карбування, позолота. Н-27 см. НМІУ, інв №МТ-2329 [2].

1. *Петров Н. И.* Историко-топографические очерки древнего Киева. – К., 1897. – С. 205.

2. Національний музей історії України. Фотоальбом. – К., 2001. – С. 84, 194

3. *Петренко М. З.* Українське золотарство... – С. 168; *Попов П.* Матеріали до словника українських граверів. – К., 1926. – С. 81.

Майстер Ф. Левицький Хрест напристольний. Київ. 1757 р. Срібло. Карбування, позолота. МКУ, інв – №ДМ-6615* [3]**

членуванням стін пілястрами, круг-лими і хрещатими вікнами. У зовнішньому декорі звертає на себе увагу соковите ліплення капітелей з волютами – закрутками, різноманітні форми сандриків.

У 1770-х роках була суттєво перебудована мурована Воскресенська церква*. При цьому її фасади прикрасили ефектні рокайльні оздоби.

За часів, що розглядаються, на Подолі були побудовані деякі дерев'яні храми. Так, 1748 р. коштом жителів Кожум'як – (історичної місцевості Києва, розміщеної в улоговині між горами Старокиївською і Киселівською (Замковою)), – з'явилася дерев'яна, на кам'яному підмурку, триверха Хрестовоздвиженська церква [1]. До нашого часу збереглися ікони “Великомучениця Катерина” та “Різдво Христове” з іконостасу цієї церкви.

1749 року була поновлена, теж дерев'яна, козацька церква Св. Василя Великого, що належала козацькій старшині Київського полку**.

Наприкінці 1750-х років опинилася в аварійному стані й вимагала проведення капітального ремонту дерев'яна церква Миколи Набережного: “Репарація же ... церкви имеет быть такова: верхи два, алтарный и средний весьма дряхлые вновь строить и белым железом

* В 1737 році цей храм був відреставрований на кошти П. Гудими, одруженого з онукою грецького купця М. Радзинського – фундатора. Церква потерпіла під час пожежі 1811 року, та перебудована у 1829 р. за проектом А. І. Меленського. Церкву разом з дзвіницею знищено в 1735 році [Геврик Т. Втрачені архітектурні пам'ятки Києва ... – С. 31].

** Церква згоріла в 1811 році [Петров П. Й. Историко-топографические очерки древнего Киева. – К., 1897. – С. 205].

*** По краю піддона розміщено вкладний напис “Сей крестъ сооруженъ коштомъ Павла Шкурупея, и жены его Анастасии 1757 года месяца марта”. [Золота скарбниця України. – К. 1999. – Кат. №143, – С. 70, 162].

Невідомий майстер. Ікони що походять із Хрестовоздвиженської церкви на Подолі в Києві

Ікона “Різдво Христове”. Друга половина XVIII ст. Дошка соснова з однією поперечною шпугою, паволока, левкас, олія. 69 x 44,5 x 3,2. НХМУ, И-496

Ікона “Великомучениця Катерина”. Середина XVIII ст. Полотно, олія 124,5 x 78. НХМУ, И-497

побить ... всю церковь к р у г о м жельовницами пожуховать, також и опасание кругом жельовницами и гонтом покрыть надобно” [1]. Церковний приход тоді був невеликим: “ныне оной приход против прочих Киевоподольских приходов в оскудение пришел, потому что ныне достаточных прихожанских дворов не более 15 имеетя: да бобылей 11 и то более мизернейших” [2]. Тому відновлення храму було здійснено коштом козаків Київського та Ніжинського полків.*

* * *

Нові кам’яні споруди з’явилися в цей час й у відомому жіночому Києво-Флорівському монастирі**, розташованому біля підніжжя гори Щекавиці на Подолі [3]. Упродовж XVIII ст. цей монастир був відомим центром гаптування.

Ігуменями монастиря в період, що розглядається, були (у 1741–

1. ЦДІАК, ф. 127, оп. 154, спр. 68.

2. ЦДІАК, ф. 127, оп. 237, спр. 2.

3. РДІА, СПб, Росія, ф. 1488, оп. 2, спр. 145; Цапенко М. Архитектура Левобережной Украины XVII–XVIII веков. – М., 1967. – С. 76.

4. Герелес К. С. Українське гаптування XVII–XVIII ст.: Майстрині та їх твори (За матеріалами колекції Заповідника) // ЛА, Вип. 11, – К., 2003, – С. 34.

* В 1772–1782 рр. замість дерев’яного побудували новий кам’яний храм.

** Монастир посідав визначне місце у формуванні мистецьких смаків у галузі гаптування в Гетьманщині – визначав напрямок у розвитку нових форм у цьому виді мистецтва. Особливістю творів, виконаних у Києво-Флорівському монастирі, є новий підхід і розуміння орнаменту. Рослинний орнамент наближається до форм живої природи, посилюється натуральне трактування квітів, їх об’ємне – пластичне та живописне вирішення. Ускладнюються мотиви, розширюється кольорова гама тонів, їх світлотіньова розробка. Спокійні застигли орнаменти, що існували у попередні часи, змінює пружний динамічний рух. Орнамент набуває підвищеної емоційності та символіки. Майстрині голкою, неначе розписували дорогоцінні тканини: шовк, парчу, оксамит. Вишивання стає синтетичним мистецтвом, в якому працюють гаптарка та іконописець.

Майстриня Ігуменья Олена. Опліччя фелоні “Собор архангела Михайла”. 1748 р. [4]

Майстер І. А. Равич. Дарохранильниця. 1743. Київ. Срібло, скло. Лиття, карбування, позолота. Виконана на замовлення ігумені Києво-Флорівського монастиря Олени (баронеси де Жанті). МКУ – №ДМ-7903 [2]

1. Малиженовський Н. Киевский женский Флоровский (Вознесенский монастырь) // КЕВ, № 9. – С. 393, 394.

2. Золота скарбниця України... – К., 1999. – Кат. № 139. – С. 83.

1753 рр.; 1749–1754) Олена (баронеса де Жанті), потім Іустина (Тодорська)*, яку змінила Феодора (Сморжевська) (1760 р.).

За ігуменства Олени та Феодори (Сморжевської) виконувався [1] капітальний ремонт головного храму монастиря**, що був завершений в 1763 році.

Серед черниць обителі в цей час були: Пульхерія (княгиня Шаховська), Піора (Глебова), Нектарія (княгиня Долгорукова, уродж. Шереметєва) та інші***.

Княгиня Н. Б. Долгорукова (в чернецтві Нектарія) поступила у Флорівський монастир в 1757 році. В цьому ж році вона побудувала власним коштом дерев'яну церкву Воскресіння Христове, яку вже 20 липня й освятили. Церква була розташована при келії Нектарії, *“дабы, по словам самой строительницы, по всегодашней почти по летам, ея и слабости здоровья болезни, не дове-лось ей когда черезъ болезнь*

* Іустина (Тодорська) (?-?) – ігуменя, дочка козака Федора Івановича Тодорського, сестра знаменитого ученого – ліввіста Сімеона Тодорського (в іночестві – Симона), архієпископа псковського. Народилася в м. Золотоноші Переяславського полку. Керувала Києво-Флорівським монастирем з кінця 1753 до 1760 рр. Їй вдалося добитися царської грамоти, яка підтверджувала право монастиря на всі маєтки, що йому належали раніше [Малиженовський Н. Киевский женский Флоровский (Вознесенский монастырь) // КЕВ, №9, – С. 386–387].

** *“В большой Вознесения Христова церкви доносила ігуменя Феодора Киевской духовной консистории и около 1752 года, потребно вновь трех верхов и на оних и между оными и на считах деревянной жестяной и железной кришок, за неимениемъ бо того и своди церковные каменные не малую порчь имеют, на. исправление ж всего того по оной церкви течи и порчи, да внутрь оной же церкви надобно доделатъ в олтаре горне седалище, а в церковь пред иконами лампади, особливо жъ потребно железного полу, на что все и на заплату разным майстрам по крайней мере необходимо надлежит иметь до полтори тысячи рублей; кроме того, части ограды монастиря вовсе нет, а оной и весьма крепко нужно потребно для того, что от весьма большой при самом монастире состоящей горе, с которой первое ежечасно бивает немалой налив воды, отчего и внутреннее строение монастира и в самую церков била большая течь и повреждение, а другое что от той же гори как оным наливом воды, так и кроме того по високости ее, немалой просов земли и некоторые в монастире строение почти затасковани били, в пресечение ж далшой от оной гори опасности, чтоб на том ограду сделать потребно до двухсотъ рублей”.*

*** Можливо, в цей час серед черниць монастиря була княжна Со-фія Семенівна Волконська, яка помер-ла 1769 р. На спомин про неї до ризниці монастиря були передані дві срібні позолочені чаші з поминальни-ми написами.

Фелон. 1750. Фрагмент. Майстриня ігуменя Олена. Майстерня Києво-Флорівського монастиря. Оксамит, золотні та срібні нитки, “по карті”, обличчя мальовані. НКПКЗ. КПЛ-Т-230

божественного церковного пенія и чтенія ли- шится”.

Після смерті Нектраїї у її келіях, згідно із заповітом покійної, була розміщена монастирська лікарня з церквою.

На кошти монахині Нектарії навколо обителі 1758 року збудували цегляний мур (з північної, східної та південної сторін монастиря), а в 1759 р. – відремонтували Трапезну церкву.

1759 року ігуменею Іустиною (Тодорською) на хорах відновленої черницею Нектарією трапезної церкви був влаштований приділ в ім'я Св. Мучеників Флора і Лавра.

У монастирі зберігалося багато стародавніх ікон, у тому числі чудотворна ікона Руднянської Божої Матері та ікона Трембовльської Божої Матері. До монастирської ризниці в розглядуваний нами період було передано: срібний позолочений напрестольний хрест** (1764 р.) – вклад ігумені Феодори (Сморжевської з сестрами); Євангеліє московського друку (1735 р.) в срібному окладі (1697 р.) – вклад 1743 року архімандрита Києво-Печерської лаври Луки (Білоусовича); Євангеліє московського друку (1748 р.) – вклад ігумені Іустини (Тодорської)***, срібна позолочена дарохранильниця (1743 р.), що була виготовлена за ігуменства Олени**** тощо [1].

1758 року коштом Нектарії була поновлена мала Десятинська церква* у

Невідома майстриня. Опліччя фелона. “Успіння Богородиці”. Середина XVIII ст. Майстерня Києво-Флорівського монастиря. Оксамит, золоті та срібні нитки, “по карті”, обличчя мальовані. НКПКС – Т-1403 [2]

Невідома майстриня. Фелон. 1748. Майстерня Київського Флорівського монастиря. ПХМ [3]

1. Малиженовский Н. Киевский женский Флоровский (Вознесенский) монастырь ... – С. 583–596.

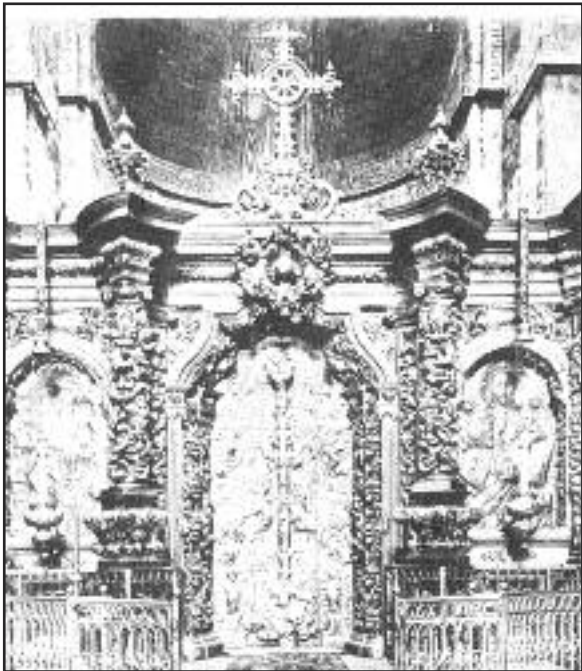
2. Кара-Васильева Т. Шедеври церковного шитва України (XII–XX століття) – К., 2000. – С. 79.

3. Полтавський художній музей. Альбом. – К., 1982. – Іл. 34.

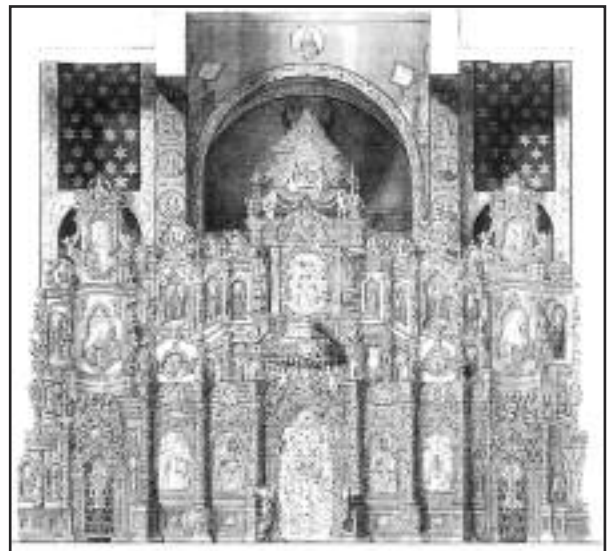
* На хресті на середині п'єдесталу був зроблений напис: “1764 года марта 16 числа, сооружися сей святыи хрест в обитель ... коштом обительским старательством Игумени Монахини Феодоры Сморжевской з сестрам весу в нем 20 фунтов с половиной” [ІР НБУВ, ф. 304. – №1359. – С. 146].

** Євангеліє це належало брату Іустини (Тодорської) Симону (Тодорському) і було передано нею із Синода, як свідчить напис на ньому, після його смерті; дві книги “Житія святих” Московського друку (1759 р.) – вклад графа С. Б. Шереметьєва за упокой душі його сестри схимонахині Нектарії (в миру Н. Б. Довгорукої, уродж. Шереметьєвої).

*** На дарохранильниці зроблено напис: “За пречестной госпожи егуменни Елены баронеси Дежантин сооружена сия гробница 1743” [Малиженовский Н. Киевский женский Флоровский (Вознесенский) монастырь // КЕВ, №9. – С. 593].

Головний іконостас і царські врата ** з Софійського собору в Києві [2]. Фото початку ХХ ст.

Ф. Солнцев. Головний іконостас Софійського собору в Києві. Середина ХVІІІ ст. Акварель. Середина ХІХ ст. ВР РНБ, ф. 40, спр. 309, арк. 34 [3]

Верхньому Києві.

1. Нікітенко Н. М. Собор Святої Софії в Києві. – К., 2000. – С. 176.

2. Геврик Т. Втрачені архітектурні пам'ятки Києва // ПУ. – К., 1900. – №2. – С. 25.

3. Нікітенко Н. Головний іконостас Софії Київської як історико-культурний феномен // ПУ. – К., – 2007. №1. – С. 41, 46.

Фрагменти підлоги ХVІІІ ст. з великих шестигранних (ліворуч) та з круглих і лекальних керамічних плит (праворуч)

* * *

За митрополита Рафаїла (Заборовського) були надбудовані фронтони на Софійському соборі, а його фасади та підкупольні барабани прикрашені ліпним орнаментом. Тоді ж було відремонтовано підлогу, рівень якої став значно вищим, а також перебудовано й декоровано полив'яними плитками горне місце (синтрон) у головному вівтарі [1].

У відновленому соборі було встановлено новий іконостас. Цей твір

* Наприкінці ХVІІ ст. московські воєводи у м. Києві прибудували до Десятинної церкви дерев'яну трапезну, а над нею надбудували дерев'яну Петропавлівську церкву, яка згадується у Розписному списку Києва 1700 р.

** Головний іконостас та срібні царські врата Софійського собору зроблено в 1747 р. за Рафаїла (Заборовського), на його замовлення, за кошти, що йому пода-

рувала імператриця Єлизавета Петрівна 1744 року під час свого перебування у Києві. Для такого великого і відповідального замовлення попередньо майстром золотарем Семеном Тарановським була виготовлена мідна модель і лише після її схвалення митрополитом майстри І. Завадовський і П. Волох виграли за нею царські врата з срібла. [Кузьмін Е. М. От ХVІІ к ХVІІІ веку // Старые годы. – 1909. – Июль – сентябрь. – С. 4; Петренко М. З. Українське золотарство... – С. 34].

є найвишуканішим зразком різьблення по дереву українських майстрів. В його різьбленні використано мотив троянд, що в'ються навколо спіральних колон, замість поширеного мотиву виноградного листя і грон [1]. Окрасою іконостасу були срібні позолочені царські врата.

Про оздоблення храму митрополит Євгеній (Болховітінов) повідомляє: *“нынешний иконостас и в нем серебряные Царские Врата и пред ними серебряное паникадило над амвоном устроены иждивением преосвященного Рафаила Заборовского, митрополита Киевского, и других вкладчиков, но окончены митрополитом Тимофеем Щербацким”* [2].

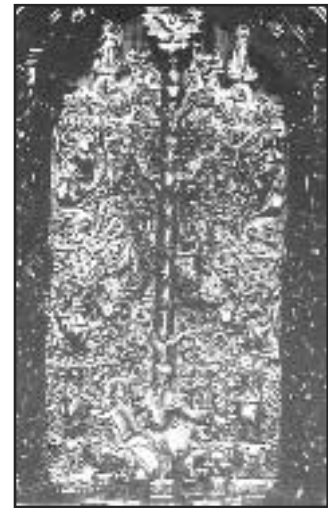
Царські врата виготовлялися з 18 жовтня 1747 до 7 вересня 1750 р. На їх створення було витрачено 6 пудів і 20 фунтів срібла та 120 червонців. Висота врат становить 4 м. Їх виконано у вигляді ажурної наскрізної срібної решітки, яку прикрашено вишуканим рослинним орнаментом у високому карбованому рельєфі та накладними позолоченими зображеннями фігур святих, янгелів, крилатих голівок херувимів, емблем (митра з хрестом, двоголовий орел зі скіпетром і державою) тощо.

Врата є образним втіленням ідеї Древа Євсеєвого – родоводу Ісуса Христа від царя Давида. Вони увінчуються зображенням Св. Духа у вигляді срібного голуба у золотому сяйві. Нижче, від нього розміщена композиція *“Благовіщення”*. На вратах представлено зображення царя Давида, що тримає скіпетр і розкрити книгу. На сторінках книги написано гімн на честь освячення храму: *“Возмете врата князи ваша и розмете врата вечния и вниде Царь Славы! Господь силъ той е Царь славы”*. Поруч з Давидом зображені Яким, з книгою та Анна, яка тримає розгорнутий сувій. Врата зроблені киево-подільськими золотарями П. Волохом та І. Завадовським [3]. Мідну модель, за зразком якої карбувались врата, виготовив майстер С. Тарановський*.

* * *

У монастирі в цей період була надбудована монастирська дзвіниця та добудована монастирська огорожа**, а також зведена нова брама в її західному пряслі.

У збудованій в 1699–1706 рр. монастирській дзвіниці з'явилися тріщини і вчасно, що нами розглядаються, вона перебувала в аварійному стані, тому її мусили капітально відремонтувати, що

Майстри П. Волох, І. Завадовський. Царські врата головного іконостаса Софійського собору. 1747–1750 рр. Фото початку ХХ ст.

1. Сіткарьова О. В. Формування ... Частина III, Том. 1. Архітектурний ансамбль Києво-Печерської лаври 1730-х років у контексті українсько-імперського буття. – К., 2007. – С. 124.

2. Митрополит Євгеній Болховітінов. Вибрані праці з історії Києва. – К., 1995. – С. 69.

3. Кузьмин Е. М. От XVII к XVIII веку. О некоторых памятниках южнорусского прикладного искусства // Старые годы. – 1909. – июль–сентябрь. – С. 4; Петренко М. З. Українське золотарство XVI–XVIII ст. – К., 1970. – С. 160, 168.

* Тарановський Семен (?–?) – київський майстер. Виготовив дарохранильницю на замовлення пресвітера одної з київських церков Олексія Софроновича на кошти київської міщанки П. Кондратьєвої. Крім того, він є автором вищезгаданої мідної моделі царських врат Софійського собору.

** Кам'яна огорожа навколо Софійського монастиря будувалася в 1731–1746 роках архітектором Й. Г. Шеделем. Висота муру – близько 3 м, він поставлений на двоступчастий цоколь, зверху увінчаний складного профілю карнизом. Зовнішня поверхня стіни розчленована пілястрами, розкрепованими на цоколі і гурті карнизу. Мур побудовано з цегли на вапняному розчині. Зберігся лише на окремих ділянках.

Майстер М. Нарунович. Посох. 1730–1750 рр. Київ. Срібло, скло, дерево. Литво, карбування, позолота. МІКУ. Інв. №ДМ-5 [1]

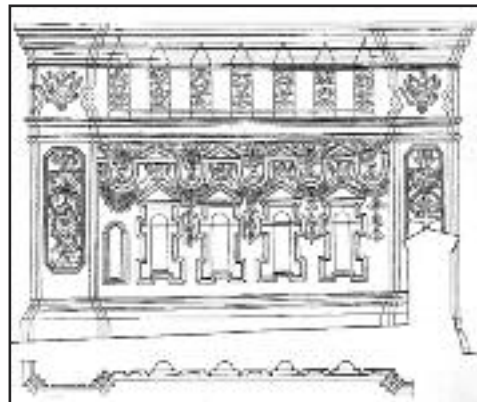
Дзвіниця Софійського монастиря в Києві

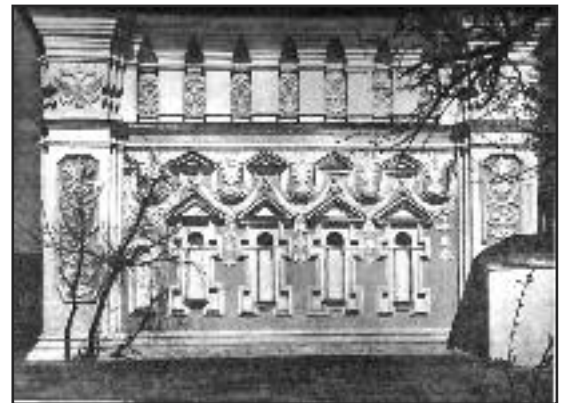
Софійський монастир. Київ. Загальний вигляд. За малюнком М. М. Сажина. 1840 р.

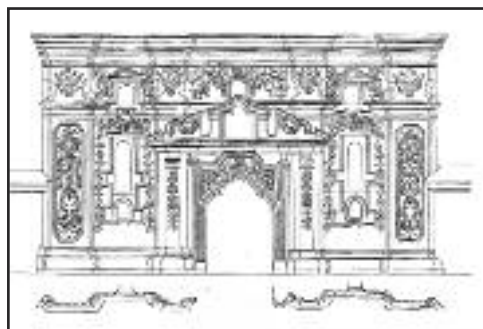
Південний фасад. Обмірвальний кресленник. Фрагмент

Південний фасад. Обмірвальний кресленник першого ярусу

Південний фасад. Перший ярус

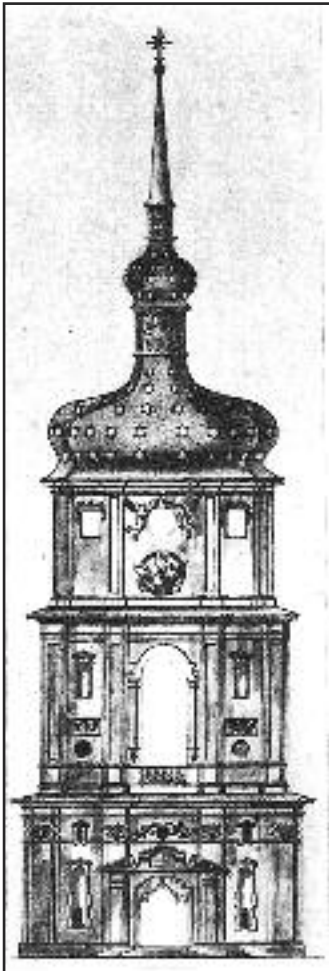

Східний фасад. Обмірвальний кресленник першого ярусу

Східний фасад з порталом. Перший ярус

1. Золота скарбниця України: Каталог. – К. 1999. – Кат. № 141. – С. 72.

Дзвіниця Софійського монастиря до надбудови її в 1852 р. Обмірвальне креслення архітектора А. І. Меленського

Дзвіниця Софійського монастиря. Фрагмент східного portalу. Зарисовка архітектора Г. Н. Логвина. 1951 р.

засвідчує такий запис: “... в 1744 г. кафедрального монастиря колокольного за бывшими сверху на ней расселинами, грозящими падением, начала возобновляться, и при возобновлении разбивана была мало не до звонов, а в 1748 году возобновлением совершилась” [1]. Отже, від старої споруди непошкодженими лишилися тільки нижній і більша частина другого ярусу.

Під час ремонту, що виконувався під керівництвом Й. Г. Шеделя, було частково перекладено другий і заново збудовано третій яруси дзвіниці. При цьому збережено попередні пропорції споруди [2]. Саме в цей час дзвіниця отримала нове пишне оздоблення у вигляді ліпного орнаменту. Фасади будівлі первісно були пофарбовані поліхромно. Поле стін – синім, ліпний орнамент – кольором слонові кістки; постаті святих, ангелів і маски – різними кольорами: обличчя – охрою, волосся – чорною, вбрання – червоною, зеленою, коричневою та іншими фарбами**. Будівництво

дзвіниці здійснювалося бригадою майстрів*** на чолі з Іваном та Степаном Стабенськими****.

В огорожі Софійського монастиря спорудили Західну браму, що вирізнялася урочистістю і багатством оздоблення. Брама являла собою чотирикутну в плані споруду й складалася з двох частин, між якими був арковий проїзд. Браму прикрашали високі, вишукані за

* Об’ємно-просторова система дзвіниці – це поставлені один на оден приземкуваті “четверики”. Дзвіниця має багатий декор. Площина стіни розчленована плястрами і карнизами. Виділені таким чином ділянки декоровані нішами і наличниками різних обрисів.

** Це було встановлено в 1951–1952 рр. в ході реставраційних робіт.

*** Серед них майстри М. Лупина, І. Паламаренко, І. Кучер.

**** Стабенські (Стобенські) Іван та Степан (Стефан) – кам’яних справ майстри, які в 1740-х роках переїхали до Києва з Жовкви (зараз Нестеров).

1. Кресальний М. Й. Софійський заповідник в Києві. Архітектурно-історичний нарис. – К., 1960. – С. 156.

2. Кресальний М. Й. Софійський заповідник ... – С. 158; Кресальний М. И. Софійська дзвіниця в Києві // Архітектура і будівництво. – 1955. – №5.

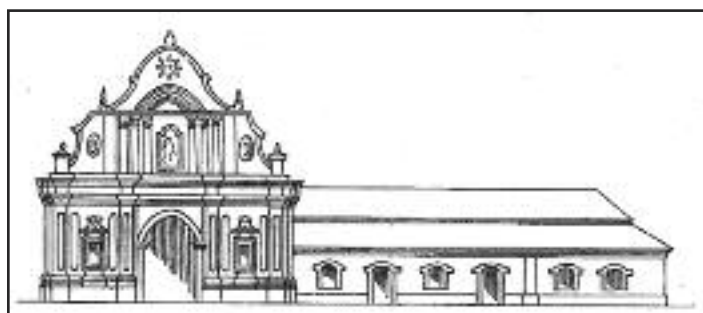
Дзвіниця Софійського монастиря. Третій ярус – “восьмерики”. Східний фасад

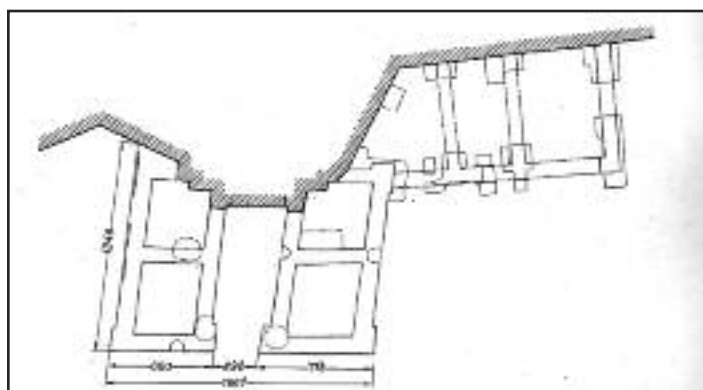
Дзвіниця Софійського монастиря. Східний фасад. Другий ярус

Брама Заборовського. Західний фасад.
Фото 1950-х рр.

Архітектор А. І. Меленський. Брама
Заборовського. Східний фасад. Обмірjuвальний
кресленняк 1819 р.

Архітектор М. Кресальний. Брама
Заборовського. Обмірjuвальний кресленняк
1957 р.

Брама
Заборовського.
Фрагмент
ліпного
орнаменту на
фронтоні

1. ЦДІАК,
ф. 127, оп. 153,
од. зб. 82, арк. 1–
2, 1758 р.;
Цапенко М.
Архитектура
Левобережної
України XVII–
XVIII веков. –
М., 1967. – С. 93.

рисунок фігурні фронтони, багато оздоблені ліпленням. У соковитий рослинний орнамент, що створював на фронтоні суцільну килимову композицію, були включені маски, а також родинний герб митрополита Рафаїла (Заборовського) – палаюче серце. Фасади брами мали яскраво блакитне тло, а колони та інші архітектурні елементи й ліпні орнаменти були пофарбовані білим кольором.

Від тодішньої споруди до нашого часу зберігся тільки зовнішній фасад з аркою та фронтоніом.

За часів Рафаїла (Заборовського) проводилися будівельні роботи у митрополичому будинку. В одному з архівних документів названо ім'я причетного до тих робіт архітектора, зокрема зазначається, що "... новостроящейся его преосвященства келейной церкви архитектору Семену Антонову выдано уже по контракту 400 рублей, а доводится еще ему же доплату 280" [1].

* * *

Після Рафаїла (Заборовського) київським митрополитом став Тимофій (Щербацький), за якого (1747–1757 рр.) на подвір'ї Софійського монастиря був збудований братський корпус.

Потім митрополитом був улюбленець Єлисавети Петрівни

Арсеній (Могилянський)*. На його замовлення були виготовлені кіоти для двох чудотворних ікон: Миколи Мокрого (на північних хорах) та Куп'ятицької Богоматері (на південних хорах, у вівтарі Андрія Первозваного), а також виконаний настінний живопис на хорах собору.

Зокрема, на північних хорах, у навівтаря Миколи Мокрого, було зображено київських князів Володимира, Ярослава Мудрого, Бориса та Гліба, Святослава Ярославовича, Святополка Із'яславовича, Всеволода Ольговича. На південній половині західних хорів тоді ж з'явилося нове традиційне для західної частини храмів зображення Страшного суду. Авторами малярських композицій були художники іконописної майстерні Софійського монастиря, яка в середині XVIII ст. об'єднувала близько 30 майстрів [1]. Її начальником у 1759 році був чернець Арсеній [2], а в 1760-х – талановитий митець, ієромонах

* Арсеній Олексійович (Могилянський) (1704–1770) – митрополит київський. Народився в містечку Решетилівці, Полтавської губернії. До 17-річного віку виховувався вдома, а потім поступив у Київську духовну академію, з якої перейшов у Харківський колегіум. По закінченні ним курсу, його взяв до себе у 1739 р. колишній його вчитель і ректор колегіуму Митрофан Слотвінську, призначений єпископом до Твері. Спочатку був вчителем в нововідкритій Тверській семінарії, а потім, в листопаді 1741 р., був переведений до Московської академії. Наступного року він прийняв чернецтво і в жовтні 1742 р. став учителем і катехизатором Троїцької лаврської семінарії. 1743 р. Арсеній, як видатний проповідник-оратор, був призначений придворним проповідником і заслужив увагу і пошану імператриці Єлизавети Петрівни. 29 січня 1744 р. йому було велено бути архімандритом Троїце-Сергієвої лаври і начальником тамтешньої семінарії. 25 липня 1744 р. зведений в сан архієпископа переяславського, із залишенням настоятелем лаври та призначенням членом Св. Синоду. Імператриця подарувала йому, на знак особливого монаршого благовоління, діамантову панагію вартістю 60000 руб. і діамантовий з рубінами хрест, складений з вензелевих букв її імені. 30 травня 1752 р., за станом здоров'я, Арсеній звільнився на спокій у новгород-сіверський Спасо-Преображенський монастир. 22 жовтня 1757 р. його призначили митрополитом київським. У цьому сані він і помер й похований у Києво-Софійському соборі. Будучи митрополитом, він особливо піклувався про розбудову академії і в 1763 р. побудував дерев'яний корпус для бідних учнів. З друкованих праць митрополита відомі його проповіді, що були надруковані: *“В день стретения иконы Владимирской Пресвят. Богородицы”* (Москва, 1742); *“В неделю IV великого поста”* (Петербург; 1743); *“В похвалу св. Угодникам Божиим”* (Петербург, 1743); *“В день Успения пресв. Богородицы”* (Москва, 1743); *“Имп. Елисавете Петровне к Троицко-Сергиевской лавре пешей приближавшейся”* (Петербург, 1744); *“Слово на мир со шведами”* (Москва, 1744), служба і акафіст св. Дмитрію Ростовському (Київ) і багато інших [Аскоченский В. Киев с древнейшим его училищем – Академией. – Киев, 1856. – Т. 2. – С. 18–69; Захарченко М. М. Киев теперь и прежде [988–1888]. – Киев, 1888 – С. 117, 120, 200, 250, 260; Шпачинский П. Киевский митрополит Арсений Могилянский и состояние Киевской митрополии в его правление (1757–1770). – Киев, 1907].

** У верхній частині – зображення чотирьох євангелістів, нижче – чотири медальйони: *“Розп'яття”*, *“Христос пастор”*, *“Богоматір”*, *“Андрій Первозданний”*. На вершині хрест з кулькою – золоті. Митру оздоблюють 16 золотих розеток, прикрашених дорогоцінними каміннями – 121 рубін, 29 смарагдів.

*** На фініфтевих медальйонах вміщені зображення: благословляючого Спаса, чотирьох євангелістів та інших святих. На вершині хрест з кулькою – срібні. Митра прикрашена двома золотими хрестиками і золотими накладками (їх 14), в яких закріплено: 101 алмаз, 196 рубінів, 33 смарагди, 2 сапфіри. Загальна вага – 1330 г.

Митра. XVIII ст. З ризниці Києво-Софійського собору. Оксамит малиновий, золото, перли, фініфтевий медальйон**, коштовне каміння [1]

Митра. XVIII ст. З ризниці Києво-Софійського собору. Парча, срібло, золото, перли, фініфтеві медальйони***, коштовні каміні [2]

1. Полюшко Г. В. Втрачені скарби лаврського музею. Пошуки і знахідки. – К., 2001. – С. 135.

2. Полюшко Г. В. Втрачені скарби... – С. 134.

Самуїл.

На подвір'ї Софійського собору за Арсенія (Могилянського) була побудована бурса (1763–1767).

* * *

В період, що розглядається, здійснювалася подальша розбудова архітектурного ансамблю Михайлівського Золотоверхого монастиря.

За архімандритства Модеста (Стефановича) наступника Сильвестра (Думницького), який помер у 1746 році, цього ж року розпочали докорінну перебудову* головного храму монастиря, а також будівництво кам'яної огорожі**.

Автором проекту перебудови собору деякі дослідники, на наш погляд безпідставно, вважають Йогана Бітнера [3]. З трьох боків храм було обставлено масивними аркбутанами, простір між якими забудовано низенькими *“палатками та ризницями”*. При цьому усі чотири кути собору зроблено заокругленими в плані. До західного фасаду храму були додані прямокутні ризаліти, що по висоті дорівнювали приділам. У лівому ризаліті влаштували нові сходи. Саме у цей час було розібрано давню сходову вежу та бічні бані головної церкви. Головну баню собору збережено, залишилися на місці навіть круглі керамічні розетки, що з кінця XVII ст. прикрашали її фриз. Замість трьох стародавніх бань було зведено чотири нові – храм став семиверхим***.

Тоді ж з'явилося нове, надзвичайно пишне оздоблення собору, що за висловом Ф. Ернста, надавало церкві *“якогось казково-мальовничого барокового характеру”* [4].

На фасадах у їх нижніх частинах для оздоблення був широко використаний руст. Фасади були членовані подвійними корінфськими напівколоннами. Ризаліти прикрашено по фризу ліпленими зірками. Вікна оздоблені ліпленням рослинного характеру та за мотивами *“рокайлю”*. Західний фасад собору збагатився трьома фронтонами вибагливої форми, теж рясно вкритими ліпленням.

Середній фронтон, розмістився між західними бічними банями головної церкви. Його внутрішні пілястри були оздоблені канелюрами, бічні – смугами ліплення. Фронтон увінчувала постать архангела Михаїла, викарбувана з міді і позолочена, а бічні фронтони над ризалітами – позолоченими рипідами (*“сонцями”*).

Торцеві частини аркбу-танів були оздоблені подвійними напівколоннами, проміжок між якими заповнено рустуванням. Вгорі

1. Жолтовський П. М. Монументальний живопис на Україні XVII–XVIII ст. – К., 1988. – С. 42.

2. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 черн., спр. 33. – арк. 165.

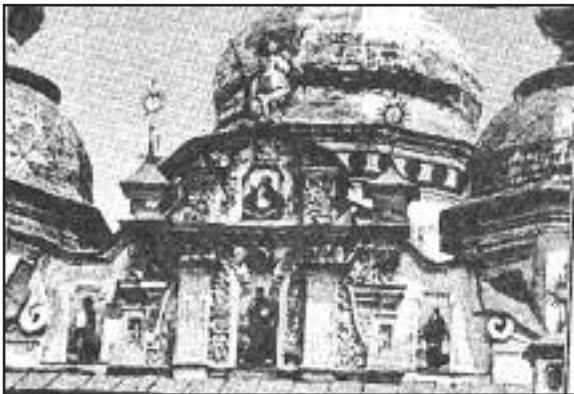
3. Дегтярьов М. Г., Реутов А. В. Михайлівський Золотоверхий монастир – К., 1997. – С. 109.

4. Київ. Провідник. – К., 1930. – С. 370.

* Ці будівельні роботи затяглися і завершені в 1754 р.

** Огорожу будували за архімандритства Іоанікія (Скабовського) (1746–1753), Варлаама (Тішинського) (1753–1757), Єпіфанія (Могилянського) (1757–1768) та Феоктиста (Мочульського) (1769–1775) і закінчили лише у 1775 році.

*** У середині 1740-х років масивні бічні приділи, прибудовані до собору раніше, дали велику осадку та призвели до появи значних деформацій у конструкціях стародавнього храму. Тому в 1746 р. розпочався його капітальний ремонт, під час якого храм було підсилено з трьох боків масивними аркбутанами.

Михайлівський Золотоверхий собор. Середній фронтон західного фасаду. Середина XVIII ст.

зроблено невправно, від чого цегляна кладка намокає і осипається разом з ліпленням тощо. Архімандрит просив дозволу розібрати до половини згадані “щити” (фронтони) і зробити над ними дерев’яну покрівлю [1]. Прохання архімандрита за порадою І. Ф. Мічуріна, якого залучили для консультації, було виконано.

У соборі, яким він постав після реставрації XVIII ст., українська архітектура бароко на думку деяких фахівців досягла свого найповнішого втілення [2]. У соборі найбільш послідовно було втілено принцип пірамідальної побудови композиції [3]. Надзвичайно мальовничі фасади собору не мали замкнутого характеру, поєднуючи будівлю з навколишнім середовищем. Розкішне декоративне оздоблення фасадів не виглядало надмірним, контрастуючи з великими гладкими площинами. Усе це робило собор одним з найдосконаліших витворів архітектури XVIII ст.

В ризниці храму зберігалося багато творів мистецтва, виконаних провідними київськими майстрами. Серед них на початку 1740-х слід згадати майстра М. Наруновича, який створив багато чудових виробів, що потрапили до ризниць кількох монастирів Києва: Видубицького [1], Києво-Братського Богоявленського [2] та ін. 1743 року

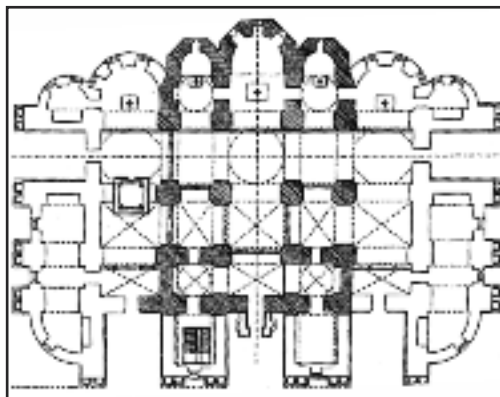
* Подібні зображення, що не були круглою скульптурою, а являли собою двосторонній барельєф, характерні лише для київської металопластики. Це – суто місцева особливість. Зображення архангела Михаїла, виконані у такий же спосіб, прикрашали Київську браму Печерської фортеці, будинок Ратуші, південну браму св. Софії. Такою ж технікою виконані постаті Феміди з київської ратуші та св. Андрія Первозваного з фонтану “Самсон” [Дегтярьов М. Г., Реутов А. В. Михайлівський... – С. 111].

вони за-вершувалися маленькими фронтончиками хвилястого обрису з шпильчастим дашком.

Реставрацію собору ще не було завершено, коли виявилися істотні недоліки проекту. У квітні 1754 року архімандрит Варлаам (Тішинський) у своєму рапорті на ім’я митрополита скаржився, що будівлю “загущено” зайвими фронтонками, які не пропускають у церкву денне світло. Покрівлю на них

Карбована постать Архангела Михаїла* з фронтону Михайлівського-Золотоверхого собору. Середина XVIII ст. [4]

План Михайлівського Золотоверхого собору в Києві. Після перебудов XVIII ст.

1. ЦДІАК, ф. 127, оп. 1024, спр. 879; Дегтярьов М. Г., Реутов А. В. Михайлівський... – С. 114.

2. Дегтярьов М. Г., Реутов А. В. Михайлівський... – С. 114.

3. Цапенко М. Архитектура Левобережной... – С. 157, 217.

4. Черняков І. Мідний горельєф Архангела Михаїла // ПУ. – К., 1999. – №1. – С. 83, 84; Дегтярьов М. Г., Реутов А. В. Михайлівський Золотоверхий монастир... – С. 109–112.

**Економічна брама
Михайлівського
Золотоверхого монастиря.
Фото кінця ХІХ ст. [6]**

**Огорожа
Михайлівського
Золотоверхого
монастиря з
Економічною
брамою. Західна
дільниця. Фото
автора. 2009 р.**

він виготовив на замовлення ієромонаха Києво-Печерської лаври Йокима (Двигубського) чудовий потир [3].

* * *

У 1746 році за архімандрита Модеста (Стефановича) довкола Михайлівського Золотоверхого монастиря почали будувати, як уже згадано, монастирську огорожу. План огорожі збігався з планом земляних фортечних укріплень ХVІІІ ст.* Стіна, товщина якої становила близько 1,5 м., мала з внутрішнього боку широкі розвантажувальні арки. Перед дзвіницею – головним входом до монастиря, огорожа утворювала своєрідний “курдонер”. У 1760-ті роки в монастирській огорожі була збудована брама, що вела на господарче подвір’я обителі** [4].

З головного фасаду проїзд влаштований у брамі фланкували дві стрункі напівколонки, що правили за основу для хвилястого фронту з видовженими волютами. Брамю прикрашало ліплення у вигляді виноградної лози, квіткових букетів тощо. Ліплення певною мірою відтворювало мотиви прикрас на фасадах Михайлівського собору. Над проїздом була влаштована прямокутна ніша з іконою, а у верхньому ярусі фронту – ліплене зображення двоголового орла (не збереглося) і дата зведення споруди “176... года” (напис, що зберігся частково, не дозволяє визначити рік будівництва) [5].

* * *

У період, що розглядається, територія Верхнього Києва була

* До нашого часу від стіни збереглася лише ділянка довжиною 60 м. із західного боку.

** Економічна брама Михайлівського Золотоверхого монастиря була зруйнована в 1936–1937 роках. Відтворена в 1997–1998 рр.

1. НІМУ, №638, 641, 1544.

2. НІМУ, №1520.

3. Фонди НКПІКЗ, КПЛ–М–2225 (старий).

4. Дегтярьов М. Г., Реутов А. В. Михайлівський Золотоверхий монастир. – К., 1997. – С. 123.

5. Дегтярьов М. Г., Реутов А. В. Михайлівський Золотоверхий монастир. – К., 1997. – С. 123.

6. Геврик Т. Втрачені архітектурні пам’ятки // ПУ. – К., 1990. – №1. – С. 35.

Огорожа Михайлівського Золотоверхого монастиря. Західна діляниця.
Фото автора. 2009 р.

Потир. 1751 р.
Київ. Срібло.
Карбування,
позолота.
М. Нарунович.
МКУ.
Інв. № ДМ-7870
[1]

укріплена високими земляними валами. Потрапити до цієї частини міста було можливо крізь брами: Золоту, Печерську, Лядську, а також по крутих схилах з боку Подолу. Крім того, в фортечних валах було кілька сортій (потаємних воріт).

Територію Верхнього Києва в середині зазначених укріплень теж було поділено земляними валами на чотири частини – “замки”: Софійський, Михайлівський, Андріївський та Старокиївську фортецю. Між собою ці частини міста сполучалися кількома проїздами в земляних валах.

* * *

У “Софійському замку” в 1744–1752 рр. з південно-західного

“Генеральний планъ всемъ тремъ кіевскимъ крепостямъ со ближайшею около его ситуациею. Сочиненъ 1750 году”. 1750 р. Фрагмент. Верхній Київ

1. Петренко М. З. Українське золотарство XVI–XVIII ст. – К., 1970. – С. 171; Золота скарбниця України. – К., 1999. – Кат. № 140, – С. 73.

**Михайлівська церква
Видубицького монастиря в Києві.
Південний фасад.
Фото автора. 2009 р.**

боку від Софійського монастиря, неподалік від монастирської огорожі, замість дерев'яної ветхої церкви, зведеної в 1674 році київським воєводою Ю. П. Трубецьким на підмурках стародавнього храму Св. Георгія, було збудовано нову барокову муровану церкву в ім'я того самого святого (не збереглася)*. На зведення храму імператриця Єлизавета Петрівна надала 1000 рублів, а спадкоємець престолу Петро Федорович – 500 рублів.

Церкву прикрашав виконаний тоді ж дерев'яний різьблений позолочений іконостас у стилі рококо**. Золочена різьба іконостасу ефектно виділялася на вишнево-червоному тлі.

У 1768 р. у “Софійському замку” замість “обветшалі” церкви в ім'я Святителя Іоанна Златоуста (1731 р.) побудовано нову дерев'яну церкву, а також дзвіницю та огорожу.

У 1752 р. закладено церкву Стрітєння Господня. Храм завершено та освячено в 1756 р. [1].

У 1760 р. в Троїцькій церкві (1732 р.) в “Софійському замку” за проектом І.Ф. Мічуріна встановлено новий іконостас. На кладовищі цього храму в 1753 р. були поховані дружина архітектора та його діти [2].

* * *

Новий розкішний іконостас, виконаний у стилі рококо в 1760-ті роки, з'явився у Василівській (Трьохсвятительській церкві)***, що розташовувалась північніше Михайлівського Золотоверхого монастиря. На початку ХХ ст. К. В. Шероцький описував його так: “*Іконостас в стилі рококо половини ХVІІІ в. – хорошеї різьби и хорошего*”

* Про вигляд храму судити важко, оскільки він був реконструйований наприкінці ХІХ ст. і зруйнований у 1934 році. Збереглося лише кілька малюнків та фото споруди до її перебудови.

** Іконостас знищено у 1934 р.

*** Василівська (Трьохсвятительська) церква, збудована 1183 року, потерпіла під час повстання гетьмана Івана Виговського, відремонтована у 1690-х – 1707 рр. за сприяння митрополита Варлаама (Ясинського) та генерального судді Василя Кочубея [Геврик Т. Втрачені архітектурні пам'ятки Києва // ПУ. – К., 1990. – № 1. – С. 39].

1. Описи
Київського
намісництва 70–
80-х років
ХVІІІ ст. – К.,
1989. – С. 39.

2. *Задероцький.*
Заметки о старо-
киевской
Троицкой
церкви // КЕВ,
1868, № 2, 3;
Бессонов С.В.
Архитектура
Андреевской
церкви в Киеве.
– М., 1951. – С. 4.

**Михайлівська церква
Видубицького монастиря в Києві.
Фрагмент південно-східного
фасаду. Фото автора. 2009 р.**

местного письма; контуры ликов и фигур, несмотря на переписку, дают некоторое представление о характере старой украинской иконописи, пользовавшейся приобретениями западного искусства, любившей пестроту красок, цветистость, символизм” [1].

У храмі містилося багато старовинних уніатських кіотів і алтарів з іконами, що збереглися з часів, коли в Києві діяли уніатські церкви*.

Священиком Василівської церкви у 1754–1777 рр. був П. Лобко, двір якого розташовувався поряд з церковною садибою.

Майстер І. Равич. Таріль середини XVIII ст. Україна. Київ. Срібло, карбування, гравірування. Д–31 см. НМІУ, інв. № МТ-2327 [3]

* * *

У 1760 році у Видубицькому Михайлівському монастирі сталася пожежа, під час якої значно постраждав стародавній Михайлівський собор**:
“Церковь святого архистратига Михаила огнем разоренная представляла единые только стены с расселинами и от всех сторон в великую порчь приходила на единую печаль стенание и въздыхание и сердечное о древности сожаление” [2].

**Михайлівська церква
Видубицького монастиря
в Києві. Фрагмент
центральної апсиди
східного фасаду. Фото
автора. 2009 р.**

Архівні джерела свідчать, що за проектом, складеним учнем архітектури

* Так, К. В. Шероцький повідомляє: *“До конца прошлого столетия все стены церкви были заставлены старыми резными киотами и униатскими алтарями, так как, подобно остальным киевским церквам, эта церковь некоторое время принимала общение (унию) с католической церковью”.*

** Михайлівський собор Видубицького монастиря споруджений наприкінці XI ст. У XVI ст. східна частина собору була зруйнована внаслідок зсуву в цьому районі. За митрополита Петра Могили цю частину собору відбудували в дереві [Вестник Западной России. – Кн. XI. – Т. VI. – Отд. II. Вильно, 1866. – С. 100]. Дерев'яна вівтарна прибудова проіснувала до 1760 р., коли храм суттєво постраждав під час пожежі.

1. Шероцький К. В. Київ. Путівник. Репринтне відтворення видання 1917 р. – К., 1994. – С. 116.

2. Вестник Западной России. – Кн. XI. – Т. IV, отд. II. – Вильно, 1866. – С. 100.

3. Національний музей історії України. Фотоальбом. – К., 2001. – С. 86, 194.

Дзвіниця Миколаївського собору на Печерську до її перебудови у 1890-х роках

Михайлом Юрасовим, храм було відновлено в 1766–1769 роках: “...состоящую в том монастыре каменную в прошлом 1760-м году Божиим допущением чрез приключившиеся пожаре згоревшую Свято-Благовещенскую церковь* починит и вместо при оной церкви деревянного згорелого алтаря... на прежнем каменном фундаменте приделатъ каменной же алтарь по данному от меня в выше упомянутой монастыр плану и фасаду, которое строение и начато делается минувшего 766 года июля с 4 числа и минувшего 768 года декабря по 5-е число каменная работа производилась и еще к совершенной отделке каменная работа недоделана... Архитектору ученик Михайла Юрасов июне 24 дня 1769 г.” [1].

У цей час було надбудовано багатопрофільні карнизи над північною та південною стінами

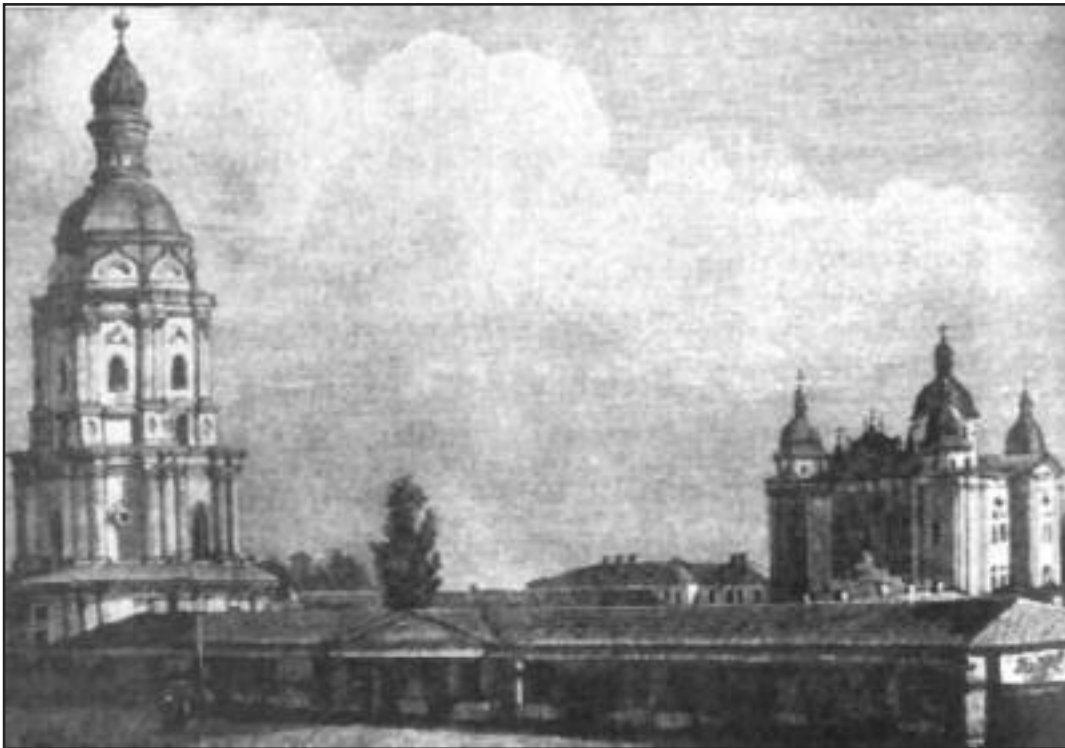
храму та заново споруджено нову східну частину церкви з трьома апсидами. Над чотирма давніми західними стовпами, що збереглися, було зроблено нові склепіння і встановлено барабан з півсферичним куполом. Барабан зверху завершується карнизом, розкріпованим пілястрами, а по низу охоплений профільованим поясом, над яким розміщуються півциркульні вікна з трикутними сандриками. Між вікон на однаковій відстані одна від одної розташовані пілястри, що

1. ЦДІАК, ф. Выдубецкого монастыря, оп., спр. 331-а, арк. 1;
Тиманович Є. В. Праці архітектора Юрасова у Києві // Питання історії архітектури та будівельної техніки України. – К., 1959.

* Свято-Благовіщенська церква розташовувалась на другому поверсі Михайлівського собору.

Ікона “Христос у потирі” з Миколаївського собору на Печерську. Середина XVIII ст. Київ. Полотно, олія. 112 x 195. НХМУ, И-11

Архітектурний ансамбль Миколаївського монастиря на Печерську. Гравюра кінця XIX ст. [1]

мають стилізовані іонічні капітелі, оздоблені ліпними волютами.

Стіни східної вівтарної частини собору мають характерне для цього часу оздоблення: пілястри з розвинутими базами на високих п'єдесталах та зі своєрідними іонічними капітелями, а також складний багатопрофільний карниз і півциркульні вікна, прикрашені по нижньому поверху півкруглими санд-риками, а по верхньому – лиштвами з валютоподібними завершеннями.

Храм під час реставрації був поділений на два поверхи. На другий поверх можна було потрапити по сходах, що знаходяться в стародавній північній башті.

Миколаївський собор, побудований на Печерську за гетьманства І. С. Мазепи, отримав за тих часів, додаткове ошатне барокове оздоблення*. Особливою

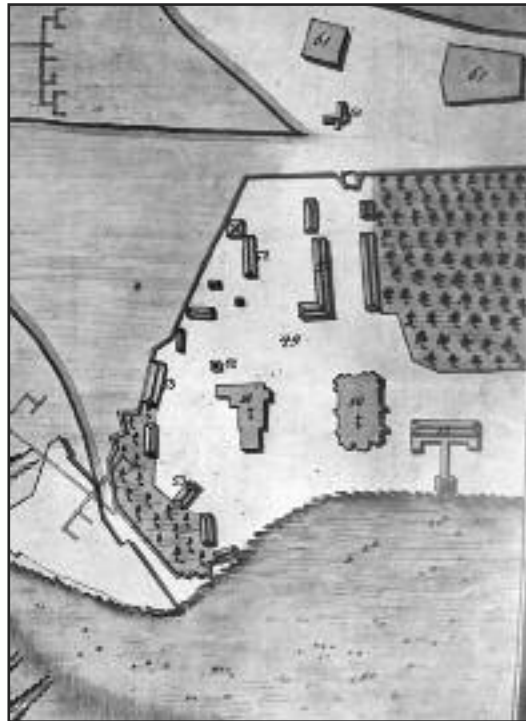

Дзвіниця Миколаївського монастиря на Печерську після її перебудови у 1890-х роках. З колекції А. В. Реутова

Дзвіниця Миколаївського монастиря на Печерську під час руйнації 1934 року. З колекції А. В. Реутова

1. *Вечерський В.* Втрачені об'єкти архітектурної спадщини України. – К., 2002. – С. 70.

“Планъ Киевопечерской крепости с показаниемъ в какомъ она состояніи...”. 1787 р. Фрагмент. Миколаївський монастир на Печерську

вишуканістю вирізнялися його західний фронтон і фасадна стіна притвору, а також південний і північний портали.

У 1740–1750 рр., ймовірно, за проектом Й. Г. Шеделя в Миколаївському монастирі над західною брамою в монастирській огорожі збудували кам'яну три ярусну, восьмигранну дзвіницю з церквою Благовіщення**. Її зведено під впливом архітектурного вирішення Головної дзвіниці Києво-Печерської лаври [1]. У другому та третьому ярусах споруди були влаштовані великі аркові отвори для дзвонів. Стіни першого ярусу декоровано рустованими лопатками. Кути восьмикутків другого і третього ярусів акцентовані пучками тричетвертних колон коринфського і композитного ордерів.

У ті самі роки біля огорожі Миколаївського монастиря на Печерську з боку Дніпра

побудовано дерев'яну поварню.

Крім того, 1762 року в монастирі облаштували покої архімандрита з домовою церквою Всіх Скорблячих. Перший поверх споруди був мурований, а другий – дерев'яний [2].

* * *

На території Києво-Печерської фортеці в цей час відбувався активний процес заміни дерев'яних споруд кам'яними. Тут будуються кам'яна Головна Московська (1745–1751), Головна Васильківська та Равелінна Васильківська брами, пороховий погріб у Павлівському

1. Вечерський В. Втрачені об'єкти архітектурної спадщини України. – К., 1997. – С. 74.

2. Описи Київського намісництва 70–80-х років XVIII ст. – К., 1989. – С. 35, 190.

* К. В. Шероцький, який бачив собор до його руйнації, писав: *“Очень красиво декорированы северный и южный порталы собора: здесь в разорванных фронтонах помещены фигуры летящих ангелов, идущих от античных викторий, держащих корону, под которой, надо полагать, находился герб Мазепы; те же ангелы над главным входом держали щит с короной, ныне гербов нет, но они показаны на гравюре Мигуры, изображающей апофеоз Мазепы с видом обновленных и сооруженных храмов. У пилонов в храме поставлены роскошные киоты более поздней работы; орнаментика их более сдержана и значительно тоньше, что указывает на половину XVIII века”*.

** Верхня частина дзвіниці перебудована в 1890-х роках внаслідок чого з'явилися не органічні для первісних архітектурних форм дзвіниці кокошники, запозичені з московської архітектури. Споруду знищено в 1934 році.

бастіоні, головна гауптвахта “с дежурною и комендантскою канцеляриею для гарнизона”, кордегардія, солдатські казарми, а також дерев’яний на кам’яному фундаменті губернаторський будинок. Крім того, перебудовуються сортії в районі Павлівського та Спаського бастіонів (1749–1751) тощо.

До зазначених робіт був залучений військовий інженер де Боскет та лаврський архітектор Й. Г. Шедель, про що докладніше йдеться в 2 та 4 томах цієї книги.

Таким чином, у період, що розглядається архітектурно-будівельна діяльність у Києві здійснювалась за доволі сприятливих умов.

Законодавцем моди в елітарній архітектурі міста, що орієнтувалася на європейську архітектуру, був імперський центр. Проекти для зведення найбільш престижних споруд – Царського палацу та придворної Андріївської церкви спиралися на санкт-петербурзькі зразки.

У будівництві на той час уніфікувалася архітектурна мова з домінуванням форм бароко і рококо та найширшим застосуванням поліхромії та скульптурного декору.

Поступ інженерної справи дав змогу реалізувати досить складні конструкції Андріївської церкви. Особливого значення надавали забезпеченню стійкості конструкцій і підмурівок. З проведенням

“Генеральный планъ всемъ тремъ кievскимъ крепостямъ со ближайшею около его ситуациею. Сочиненъ 1750 году”. 1750 р. Фрагмент. Києво-Печерська фортеця та частина форштату з Миколаївським монастирем

масштабних протизсувних заходів; влаштування підпірних стін та відведення ґрунтових вод, контрфорсів тощо.

Новим явищем у забудові міста стали Царський і Кловський палаци – двоповерхові споруди, з курдонерами і дворядним анфіладним розплануванням. Зразками для них стали аналогічні споруди імперських столиць. До великих житлових будівель цього періоду слід віднести двоповерхові келії Софійського монастиря 1763–1767 рр., побудовані за проектом архітекторів М. Юрасова і П. Папова.

Найпоширенішими типом споруд у Києві в цей період стають дзвіниці, які розвивали раніше закладені тенденції. Вони були переважно двоярусні четверикові, іноді восьмикутні за планом. Для дзвіниць характерне використання рустовок на стінах нижнього ярусу, пучків колон – на другому ярусі та активне за силуетом багатоярусне вінчання. Найкращим зразком подібних дзвіниць у Києві є дзвіниця Петропавлівської церкви на Подолі. Оригінальний тип надбрамної церкви-дзвіниці розроблено у 1760-х роках для Кирилівського й Межигірського монастирів.

Розділ

II

*Будівельні роботи
в Києво-Печерській
Лаврі у 1740–1760-х рр.*

2.1. Підготовка Києво-Печерської лаври до приїзду та зустрічі імператриці Єлизавети Петрівни

У 1744 році Києво-Печерська лавра, як і весь Київ, активно готувалася до приїзду імператриці. Спочатку передбачалося, що Єлизавета Петрівна житиме в губернаторському будинку. З цього приводу архімандрит Києво-Печерської лаври Тимофій (Щербацький) у квітні 1743 року написав фавориту государині графу О. Г. Розумовському, що *“для перебування імператриці місцеве керівництво хоч і призначило будинок, у якому до того мешкали губернатори, але оскільки він стоїть на нудному місці й навіть не має при собі саду, то чи не бажано буде її Величності зупинитися у Лаврі, в архімандритих келіях, які мають для цього усі зручності, з садом та виноградником для прогулянок, та з чудовим видом на Дніпро”* [1]. Архімандрит також наголосив, що, ймовірно, Єлизаветі Петрівні буде приємніше від того, що тут колись зупинявся її батько Петро I [2].

Пропозицію архімандрита було схвалено. Тому в монастирі почали готувати все необхідне для цієї події.

Перш за все для розміщення імператриці та частини її численного почту відремонтували будинок архімандрита.

Спадкоємець престолу великий князь Петро Федорович з нареченою Софією-Августою Фредерикою принцесою Ангальт-Цербстською (в православ'ї з 28 червня 1744 р. Катерина Олексіївна), вірогідно зайняли згадану вже садибу генерал-губернатора*. Разом з ними тут мав розміститися *“малий двір”*. Ймовірно, тому пізніше на плані Києва 1745 року подвір'я генерал-губернатора буде позначене, як *“Государев двор”*.

“Генеральный планъ всемъ тремъ кievскимъ крепостямъ со ближайшею около его ситуацією. Сочиненъ 1750 году”. Фрагмент. Територія Києво-Печерської фортеці, де 1744 р. зупинявся спадкоємець престолу зі своєю нареченою

Будинок кievського генерал-губернатора. Креслення з колекції Ф. В. фон Берхгольцця. Швеція. Стокгольм. Національний музей [3]

1. А. Л. Русские государи в Кieve (1706–1885 гг.). – К., 1896. – С. 20–21.

2. Ковалинський В. Кievські мініатюри. – Кн. 2. – К., 2003. – С. 155.

3. Горбенко Е. В. Архитектура Кieve первой половины XVIII в. по материалам В. Берхгольца // СА. – 1989. – №1. – С. 24.

* Щербина В., на нашу думку помилково, вважав, що *“великий князь”* та принцеса оселилися в Кловському палаці [Щербина В. Київ в 1744 році // Нові студії з історії Києва. – К., 1926. – С. 134]. Проте в той час зазначена садиба була малоприсадатна для прийому таких шанованих осіб.

Невідомий художник.
Іконописна майстерня
Києво-Печерської лаври.
Портрет великого князя
Петра Федоровича.
Середина XVIII ст. Полотно,
олія. 148 x 100. НХМУ

Завдання щодо розміщення гостей було нелегке, оскільки Двір імператриці та спадкоємця престолу складався з великої кількості впливових та знатних осіб.

Двір монарха за звичай мають на увазі його родину, а також придворних кавалерів і дам.

Рідних братів та сестер на той час у імператриці не було [1], тому Єлизавета Петрівна наблизилася до Двору своїх двоюрідних родичів.

За материнською лінією це були родини Скавронських, Гендрикових, Єфримовських. У 1742 р., наприклад, під час коронації увесь рід Гендрикових (два брати та дві сестри) були зведені в графську Російської імперії гідність.

Поміж статс-дам* імператриці бачимо її двоюрідних сестер: графиню А. К. Воронцову (уродж. Скавронську) та К. К. Корф (уродж. Скавронську)**, М. С. Чоглокову (уродж. Гендрикову)***, а також дружину двоюрідного брата Єлизавети Петрівни камергера графа А. С. Гендрикова А. А. Гендрикову (уродж. Волинську).

Звання статс-дам мали родички імператриці по батьківській лінії: А. М. Ізмайлова****; І. Г. Трубецька (уродж. Нарішкі-

Невідомий художник.
Іконописна майстерня
Києво-Печерської лаври
(?). Портрет імператриці
Єлизавети Петрівни.
1750-і рр. Полотно, олія.
169 x 109. НХМУ

* Зазвичай, звання статс-дам отримували дружини великих державних і військових чинів, придворних. Вони належали до знатних родин та, як правило були нагороджені орденом Св. Катерини тощо. При пожалуванні в статс-дами їм дарувався, для носіння на одязі, портрет імператриці. В окремих випадках це високе придворне звання отримували матері великих сановників, осіб, які посідали виняткове становище при Дворі. Звання гофмейстерині та обер-гофмейстерині надавалося тим статс-дамам, які мали однойменні придворні звання і керували придворним дамським штатом і канцеляріями імператриці та великих князів. Це звання вважалось досить почесним.

** Корф (уродж. Скавронська) Катерина Карлівна (?–1757) – дружина барона Миколи Андрійовича Корфа (1710–1766).

*** Чоглокова (уродж. Гендрикова) Марія Симонівна (1723–1756) – дружина дійсного камергера Миколи Наумовича Чоглокова (1718–1754), донька Симона Леонтійовича Гендрікова (Симона Гейнриха) (1672–1728) від шлюбу з Христіною Самуїлівною Скавронською (1687–1729), сестра якої Марта Скавронська була другою дружиною царя Петра I, а в 1725–1727 – імператрицею Катериною I.

**** Ізмайлова (уродж. Нарішкіна) Анастасія Михайлівна (1703–1761) – донька двоюрідного діда Петра I камергера Михайла Григоровича Нарішкіна (1669–1744), дружина генерал-майора (з 1742) Василя Андрійовича Ізмайлова.

1. Студен-
кин Г. И.

Родословная
дома Романовых
// Русская старина. – СПб,
1878, т. LLI,
Приложение;
Семевский М. И.
Царица Катерина
Александровна, Анна и
Виллем Моне
1692–1724.
Очерк из русской
истории
XVIII века. Репр.
воспр. изд. 1884.
– Ленинград,
1990. – С. 342–
343.

на)*, а також принцеса А. І Гессен-Гомбурська**. Крім того, в почиті Єлизавети Петрівни їхали: П. Ю. Салтикова (уродж. Трубецька)***; княгиня М. Ю. Черкаська (уродж. Трубецька)****; графиня В. О. Шереметьєва (уродж. Черкаська)*****; графиня М. Є. Шувалова (уродж. Шепельова); графиня М. А. Румянцева; М. О. Салтикова (уродж. Голіцина); графиня Є. І. Чернишова (уродж. Ржевська)*****, а також мати О. Г. Розумовського графиня Н. Д. Розумовська.

Двір імператриці та Палацову канцелярію Єлизавети Петрівни очолював в ранзі обер-гофмейстера барон Х. В. фон Мініх – брат відомого генерал-фельдмаршала, який на той час перебував у засланні.

Гофмаршальську частину, що завідувала господарством і фінансами імператорського Двору, очолювали обер-гофмаршал Д. А. Шепельов***** та гофмаршал С. К. Нарішкін. Вони вирішували кадрові, фінансові, майнові та інші питання, що стосувалися повсякденного придворного життя.

Імператорським полюванням відала обер-єгермейстерська

* Трубецька (уродж. Нарішкіна) Ірина Григорівна (?–?) – донька боярина Григорія Філімоновича Нарішкіна, двоюрідного дядька цариці Наталії Кирилівни (матері Петра I), дружина князя Івана Юрійовича Трубецького.

** Гессен-Гомбурська Анастасія Іванівна (уродж. кнж. Трубецька) (1700–1755) принцеса, дружина принца (ландграфа) генерал-фельдцейхмейстера, маршала Людвіга-Йоганна-Вільгельма Гессен-Гомбурського (1704–1745).

*** Салтикова (уродж. Трубецька) Прасковія Юріївна (17..–1767) – донька дійсного таємного радника князя Юрія Юрійовича Трубецького (1668–1739) від шлюбу з княжною Оленою Григорівною Черкаською, дружина генерал-ад'ютанта графа Петра Семеновича Салтикова.

**** Черкаська (уродж. Трубецька) Марія Юріївна (1696–1747) – донька дійсного таємного радника князя Юрія Юрійовича Трубецького (1668–1739) від шлюбу з княжною Оленою Григорівною Черкаською, вдова дійсного таємного радника князя Олексія Михайловича Черкаського (1680–1742).

***** Шереметьєва (уродж. Черкаська) Варвара Олексіївна – донька державного канцлера князя Олексія Михайловича Черкаського (1680–1742) від шлюбу з княжною Марією Юріївною Трубецькою (1696–1747), дружина дійсного камергера графа Петра Борисовича Шереметьєва (1713–1788).

***** Чернишова (уродж. Ржевська) Євдокія Іванівна (1693–1747) – графиня, статс-дама (з 1730), донька стольника Івана Івановича Ржевського (1658–1717) від шлюбу з Дариною Гаврилівною Соковніною (?–1720), дружина бригадира Григорія Петровича Чернишова (1672–1745).

***** Салтикова (уродж. Голіцина) Марія Олексіївна (1701–1752) – донька князя Олексія Борисовича Голіцина (1671–1713) від шлюбу з Анною Іванівною Сукіною (1672–1738), дружина дійсного таємного радника, генерал-ад'ютанта Василя Федоровича Салтикова (1675–1755).

***** Шепельов Дмитро Андрійович (1676–1759) – генерал-аншеф, обер-гофмаршал (з 1744). Походив із стародавньої дворянської родини, яка відома з XIV ст. Син стольника А. П. Шепельова. Брав участь у Північній війні 1700–1721 рр. Був помічений Петром I. Наближенню Шепельова до Двору сприяв його шлюб з Дариною Іванівною Глюк, дочкою пастора Йоганна Ернеста Глюка у якого жила в молоді роки друга дружина Петра I – майбутня імператриця Катерина I. З 1721 р. – камер-юнкер, в 1725 – гофмаршал. При Петрі II став 1728 р. генерал-майором та кавалером ордена Св. Олександра Невського. За імператриці Анни Іоаннівни отримав чин генерал-поручика, був призначений членом Генерального суду у справах кн. Д. М. Голіцина (1736) та князів Долгоруких (1738–1739). За Єлизавети Петрівни отримав у 1742 р. чин генерал-аншефа та орден Св. Апостола Андрія Первозваного, а в 1744 р. став обер-гофмаршалом. У 1743 році брав участь у розслідуванні справи про змову Лопухіних.

канцелярія, яку очолював обер-егермейстер граф О. Г. Розумовський.

Палацовими екіпажами і конюшнями завідувала Шталмейстерська частина. Обер-шталмейстером (з 1736) був сенатор князь О. Б. Куракін. До цієї частини входила Конюшенна канцелярія, якою керував камергер, шталмейстер П. С. Сумароков.

Завідування винними погребами і постачання до Двору вина покладалося на обер-шенка. Тривалий час за винними льохами наглядав обер-келермейстер І. Н. Турчанінов.

Обер-гофмаршалами були І. П. Ізмайлов* (з 1728) та дійсний таємний радник О. Л. Нарішкін.

Обер-камергер керував придворними кавалерами; а також представляв членам імператорської родини осіб, які отримали право на аудієнцію.

Кабінетом Єлизавети Петрівни керував А. В. Олсуф'єв (1721–1784).

Медичну частину очолював дійсний статський радник, лейб-медик (у 1740–1747), уродженець Португалії Антоніу Нунес Рибейру Санхец (Санчес) (1699–1782) [1].

У почті імператриці їхали представники духовенства, серед них єпископ Сарський і Крутицький Платон (Малиновський), єпископ Переяславський Арсеній (Могілянський), а також духівник Єлизавети Петрівни українець за походженням Ф. Я. Дубянський**. Останній перебував при Дворі Єлизавети, ще коли вона була цесарівною. Брат його дружини Марії Костянтинівни й син першого духівника імператриці К. Ф. Шаргородського*** І. К. Шаргородський очолював гоф-інтендантську контору. Архівні джерела свідчать, що син останнього Гаврило Шаргородський був засланий у 1753 році до Києво-Печерської лаври для утримання під вартою за пияцтво і негідну поведінку.

Оздобленням палацових інтер'єрів завідував камерцалмейстер

Панагія.
Москва. 1748 р.
З ризниці
Успенського
собору Києво-
Печерської
лаври. Пожерт-
ва архієписко-
па Московсь-
кого Платона
(Малиновсько-
го). Срібло, фі-
ніфть, діаман-
ти, альманти-
на, топази,
смагади [2]

* Ізмайлов Іван Петрович (1662–1754) – син воєводи в м. Пелімі Петра Тимофійовича Ізмайлова від шлюбу з Анною Андріївною Бутурліною. Був одружений у другому шлюбі з Анастасією Федорівною Вердеревською та мав 6 дітей: Сергія Івановича, генерал-поручика; Олександра Івановича, полковника; Василя Івановича (1717–1798), полковника; Петра Івановича, генерал-поручика, а потім дійсного радника; Івана Івановича, генерал-майора; Анну Іванівну, одружену з князем А. Я. Урусовим.

** Дубянський Федір Якович – духівник Єлизавети Петрівни. Потрапив до Двору цесарівни на початку 1736 року і з того часу майже чверть століття був духовним батьком імператриці і мав на неї великий вплив. За його ініціативою в 1758 році відбулося примирення Єлизавети Петрівни та Катерини Олексіївни. Про Ф. Я. Дубянського відомо, що *“он отличился редкой для того времени ученостью среди белого духовенства. При Дворе он слыл за «простака»; царедворцы не обращали на него никакого внимания, но нет сомнения, что этот простак был первым политиком при дворе и оказывал гораздо больше влияния, чем лица, которым он не был страшен”* [Описание отдела Малороссии на выставке “Ломоносов и Елизаветинское время”].

*** Шаргородський Костянтин Федорович (1675–1735 рр.) – духівник цесарівни Єлизавети Петрівни.

1. Федорченко В. И. Двор российских императоров. – Красноярск – Москва. 2004, – С. 423.

2. Полюшко Г. В. Втрачені скарби лаврського музею. – К., 2001. – С. 85.

Д. О. Симонов.

Розміщенням придворних служителів в імператорських палацах і на “обивательських” квартирах займався гофштапквартирмейстер М. І. Марков.

Імператорську кухню контролював на посту метрдотеля уродженець “шленської нації”, кухмістер цесарівни Єлизавети з 1735 р. Яган Фрідріх Фукс.

У великого князя і великої княгині були власні гофмейстери: А. Єфимовський та Г. Головкін, а також по двох-трьох камергерів та камер-юнкерів.

Крім того, великокнязівському подружжю було надано двадцять п'ять осіб з нижніх чинів, виділено чотирьох камердинерів, гоф-фур'єрів, декілька пажів, мундшенка, кофішенка, тафельдекаря з помічниками, близько п'яти камер-лакеїв та стільки ж гайдуків, п'ятнадцять лакеїв та двох скороходів. У нареченої великого князя було три фрейліни, камер-фрау, дві камер-юнфори та дві камер-метхіни [1].

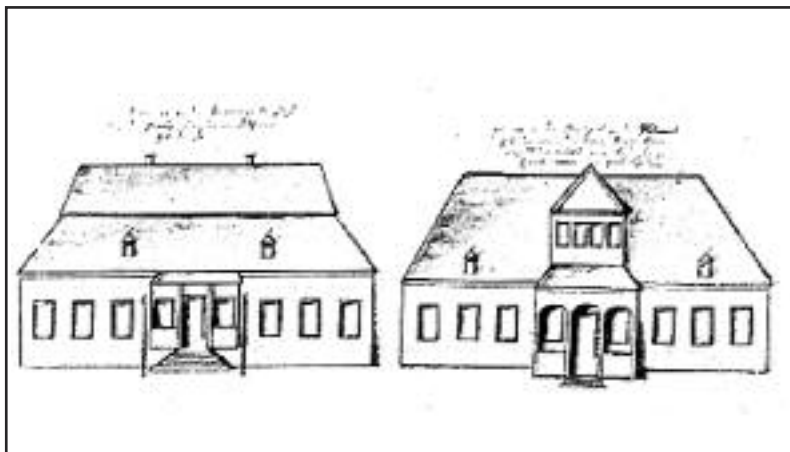
В почті спадкоємця престолу перебував його обер-камергер Ф.-В. фон Бергхольц*, який, перебуваючи в Києві, мав нагоду виконати широковідомі креслення кількох київських споруд, що переважно розташовувалися на Печерську: будинків генерал-губернатора та київської канцелярії, Вознесенського собору колишнього жіночого монастиря, Успенського собору та Головної дзвіниці Києво-Печерської лаври, а також частини монастирського муру з баштою Кушника.

Отже, почт імператриці та спадкоємця престолу був величезний. Тому для його розміщення, ймовірно, мали використати всі будівлі на території лаври та Києво-Печерської фортеці, які можливо було пристосувати під житло.

* * *

1. РДАДА, ф. 14, оп. 1, спр. 56, арк. 224, 224 зв.

2. Горбенко Е. В. Архитектура Киева первой половины XVIII в.: По материалам В. Берхгольца // СА. – 1989. – № 1. – С. 27.

Житловий будинок та будинок канцелярії в Києво-Печерській фортеці. Креслення з колекції Ф. В. фон Бергхольця**. Швеція. Стокгольм. Національний музей [2]

* Фрідріх Вільгельм фон Бергхольц (1699–1771) – обер-камергер, колекціонер. Народився в родині гольштейнського аристократа. Виріс у Росії. Служив полковником у російській армії. В 1717 р. після смерті батька повернувся в Німеччину, жив у Мекленбурзі, багато мандрував. В 1721 р. повернувся до Росії в Санкт-Петербург та жив тут до 1727 року. В 1742–1746 роках відвідав Росію ще раз, як наставник Карла Петера Ульріха, якого оголосили спадкоємцем російського престолу.

** Система колекції Ф. В. фон Бергхольця була топографічною, а не художньою. В одному великому альбомі він зібрав малюнки, що стосуються Москви, а також подорожі в почиті імператриці Єлизавети Петрівни до Києва.

5 серпня 1744 року незадовго до прибуття імператриці до Києва кабінет-секретар Єлизавети Петрівни барон І. А. Черкасов писав архімандриту Тимофію (Щербацькому): “За указом її імператорської Величності відправлено при цьому сенатським кур’єром Матвієм Кологривовим до Києва для вживання її імператорської Величності агліцького пива*****, закоркovanого у шести діжках, п’ятисот пляшках, які по прибутті до Києва будьте ласкаві у того посланця прийняти й покласти у Києво-Печерському монастирі у зручному місці в сухому погребі, щоб там не тепло було, а як прохолодніше, то краще, а коли її імператорської Величності до монастиря прибуття буде, то про це пиво оголосити статському раднику А. М. Демидову*” [1].

Отож приїзд імператриці та її численного почту змусив керівництво монастиря потурбуватися про будівництво нових льохів і льодовень та ремонт тих, що вже існували.

У зв’язку з цим слід зауважити, що монастир, як відносно замкнений самодостатній економічний організм, в життєдіяльності якого брала участь значна кількість осіб потребував певної організації їх харчування. Одним з важливих аспектів цієї проблеми завжди була заготівля про запас та збереження продуктів харчування. Як сховища для них використовувались льохи та льодовні. Останні призначалися для продуктів що швидко псувалися. У приміщеннях підтримувалася постійна низька температура за рахунок повільного танення заздалегідь заготовленого льоду [2].

Ці споруди будували як кам’яними, такі дерев’яними. Часто льодовні були розташовані в підвальних частинах будинків. Дерев’яні льодовні являли собою здебільшого зруб, занижений у ґрунт.

Спеціально для господарства архімандрита в лаврі існувала льодовня “в саду за архимандричьими покоями”. Ця льодовня використовувалася до кінця 1780-х років.

Крім того, в монастирі існували на-місницька льодовня; дві

* Демидов Акинфій Микитович (1678–1745) – дійсний статський радник, горно заводчик. Був одружений у першому шлюбі з Авдотьею Тарасівною Коробовою, а в другому – з Євфимією Іванівною Пальцевою.

Цегляний льох на Верхній території Києво-Печерської лаври. XVIII ст. Фото 1991 р. З матеріалів археологічних досліджень під керівництвом В. О. Харламова

Фрагмент. Центральний опорний стовп

Фрагмент. Аркове склепіння [3]

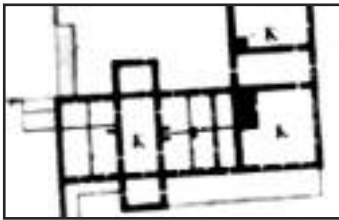

Керамічний посуд. Фрагмент. XVIII ст. З матеріалів археологічних досліджень під керівництвом В. О. Харламова

1. ЦДІАК, ф. 128, оп. 2 заг., спр. 2; Ковалинський В. Київські мініатюри. – Кн. 2. – К., 2003. – С. 156

2. Занкін А. Б. Колодязі, льохи та льодовні Києво-Печерської лаври. Історична довідка. Рукопис. – К., 1997. – С. 16.

3. Харламов В. А., Гончар В. Н., Трофименко Г. В. Отчет о археологических раскопках двора вблизи корпуса № 22 на территории Киево-Печерского государственного историко-культурного заповедника в 1991 г. – К., 1991.

Військовий інженер де Боскет. *“Планъ Печерскаго манастыря который имеется в Киево-Печерской крепости с показаниемъ церквей, келий и всего имеющегося во ономъ строенія. Сочинен 1744 году июля 19 дня”*. РДАВМФ, СПб., Росія, ф. 3 л, оп. 24, спр. 321. Фрагмент. *“Пекарня”* и *“шафарская и палатнова монахов кельи”*

Келія, що прибудована до пекарні. 1743–1744 рр. Фрагмент. Фото автора. 2008 р.

Надбудова над келією XVII ст., що з'єднується з пекарнею. Фото автора. 2008 р.

“Пекарня” и *“шафарская и палатнова монахов кельи”*. 1744 р. Реконструкція автора

льодовні при лаврській ключні; льодовня в *“типограф-ському задворку”*; при лаврській просфорні, *“в економічному дворі”* при братській кухні; при *“палатническом послушанни”*; при лікарні. Льодовні знаходились також на території Дальніх та Ближніх печер, на Гостинному дворі тощо.

Льохи використовувалися для збереження продуктів, що менше псувалися. Вони споруджувалися не тільки з дерева, а і

з цегли. Один такий цегляний льох виявили археологи на території Верхньої лаври біля північної ділянки монастирського муру.

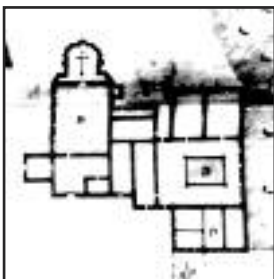
До приїзду імператриці, на нашу думку, відремонтовано будівлю кухні трапезної*. Ця споруда експлуатувалася після останнього капітального ремонту в 1721 році вже більш двадцяти років [1].

Якою була кухня трапезної в 1744 р. визначити важко, оскільки протягом століть вона зазнала змін. Проте зберігся фрагмент оздоблення західного фасаду її першого поверху, що виконаний у бароковому стилі. Він деякою мірою дає уявлення про архітектуру будівлі натої час.

До 1744 р. було відремонтовано пекарню та прикрашено фронтонами невелику одноповерхову будівлю келій, що з'єднувалася з її північним фасадом [1]. Фронтони з'явилися, судячи з матеріалів натурних досліджень, над тамбурами на східному та західному

1. Нові студії з історії Києва. – К., 1926; Щербина В. Головні будівлі печерської лаври.

* В експлікації до плану 1744 р. споруда позначена як *“пекарня, також шафарская и палатнова монахов кельи”*.

Військовий інженер де Боскет. *“Планъ Печерскаго монастыря который имеется в Киево-Печерской крепости с показаниемъ церквей, келий и всего имеющагося во ономъ строенія. Сочинен 1744 году июля 19 дня”*. РДАВМФ, СПб., Росія, ф. 3 л, оп. 24, спр. 321. Фрагмент. Комплекс будівель трапезної та кухні

Кухня трапезної. Середина XVIII ст. Західний фасад. Фрагмент. Фото автора. 2008 р.

Кухня трапезної. Західний фасад. Фрагмент. Фото автора. 2008 р.

фасадах келій, а також на надбудованим, більш раннім будівельним об'єктом. Отже, споруди пекарні та келій набули ефектного барокового вигляду. В архітектурному ансамблі Києво-Печерської лаври вони займали доволі важливе місце, оскільки фланкували на сході Соборну площу замикали перспективу від Головної брами.

Будівля зберегла після ремонту своє функціональне призначення. В келіях теж можна було розмістити поважних гостей.

Готуючись до приїзду імператриці, монастирське керівництво велику увагу приділило оздобленню головних в'їздів до монастиря – Троїцької надбрамної церкви та церкви Всіх Святих, а також благоустрій територій Ближніх та Дальніх печер. Крім того, було зроблено все можливе, щоб завершити будівництво Головної дзвіниці.

* * *

Коли імператриця приїхала до Києва, то ночувала одну ніч, як йшлося вище, в спеціально облаштованих для цього *“шатрах”* на лівому березі Дніпра [2]. Вранці Єлизавета Петрівна від своєї тимчасової ставки по спеціально наведеному мосту, про який мова піде далі, переїхали річку та, огинаючи укріплення Києво-Печерської лаври з півдня, доїхала приблизно до місця, де зараз розташовується станція метро *“Печерська”*. Тут вона проїхала повз редут, влаштований в ретраншементі, що з'єднував Старокиївську та Печерську фортеці і де знаходився єдиний можливий тоді в'їзд на територію Києво-Печерської фортеці з боку Василькова та Лівобережжя. Переїхавши ретраншемент Єлизавета Петрівна потрапила на еспланаду фортеці та по ній вирушила до згаданих уже Триумфальних воріт. По ходу свого руху праворуч почт імператриці їхав повз монастирських дворів та *“инженерного делового двору”*, а ліворуч – повз *“артиллерийского полевого двору”*, *“Гостиного двору”* та *“форштату”*.

1. Сіткарьова О.В.

Архітектурний ансамбль Києво-Печерської лаври та її історичного оточення за доби гетьмана І. С. Мазепи. – К., 2005. – С. 118.

2. Камер-фурьєрський и церемониальный журнал. 1736–1769. – СПб., 1863–1910.

“Генеральный планъ
всехъ трехъ кievскимъ
крепостямъ со
ближайшею около его
ситуацією. Сочиненъ 1750
году”. Фрагмент. Территорія
між Києво-Печерською та
Старокиївською
фортецями

На триумфальныхъ въоротахъ, до
Ангела держащаго хартия. 1744

Стихи: 20049

Въ триумфальныхъ въоротахъ, до
Ангела держащаго хартия. 1744
Стихи: 20049

Съясствуй, что въ триумфальныхъ
въоротахъ, до Ангела держащаго хартия.
Ангелъ держитъ хартия, до триумфальныхъ
въоротахъ, до Ангела держащаго хартия.
Стихи: 20049

Триумфальныхъ въоротахъ, до
Ангела держащаго хартия. 1744

Стихи: 20049

Съясствуй, что въ триумфальныхъ
въоротахъ, до Ангела держащаго хартия.
Ангелъ держитъ хартия, до триумфальныхъ
въоротахъ, до Ангела держащаго хартия.
Стихи: 20049

**Михайло (Козачинський).
1744 р. “На триумфальныхъ
киевопечерскихъ въоротахъ, до
Ангела держащаго хартия
Стихи”**

Поряд, на вузенькій ділянці за межами еспланadı, що простягалася уздовж глибокого яру, який охоплював Києво-Печерську фортецю з півночі, знаходився Києво-Пустинний Миколаївський монастир, на північ від нього – церква Святого Миколая, яка на плані 1745 року названа “Столб”, а на північній схід – церква, що на згаданому плані позначена як “Нижня церковь Святого Николая”.

Потрапити на цю територію з боку Старого Києва можна було лише через облаштований тут вузенький перешийок, через глибокий яр. В цей період від зазначеного перешийку до Старого Києва та Подолу вели дві дороги. Між цими дорогами були розбиті “окопы для артиллерийского парка” і “полковые гарнизонные инженерные кузницы”.

На схід від дороги, що йшла на Поділ, розміщувався “Артил-

лерийский деловой полевой двор”. Саме тут пізніше імператриця вирішила побудувати Царський палац. Напівніч від цього місця розкинувся величезний “Государев сад”, заснований Петром I. На території цього саду знаходилася маленька “крепостца Скородум”*. Неподалік від берега Дніпра розташовувалися “полковые лазареты”.

Західніше від дороги на Старий Київ розміщувався “монастирский двор, называемый Клов”, що належав Києво-Печерській лаврі і де після від'їзду імператриці монастир побудує новий палац.

Тріумфальні ворота, біля яких імператриці влаштували пишну зустріч, височили в районі сучасної Національної автотранспортної академії на площі Слави. Будувалися ворота під керівництвом інженера підполковника де Боскета.

Під час святкування навколо воріт було поставлено військо під командуванням М. І. Леонтєва та інших генералів. Тут імператрицю зустрів та привітав київський митрополит Рафаїл (Заборовський). Єлизавета Петрівна та її почт вийшли з екіпажів і пішки увійшли у фортецю.

Коли імператриця підійшла до тріумфальної брами з поверхового гзимзу, “спустился изрядно из дерева вырезанный ангел, имеющий в одной руке святой крест, а в другой хартию с поздравлением е. и. в. и подав оную, поднялся опять вверх, и стал на прежнем своем месте” [1].

Вітальні вірші, що були вміщені на зазначеній хартії та на тріумфальних воротах, були написані префектом Київської академії, професором філософії, ієромонахом Михайлом (Козачинським) [2].

Наступна вітальна церемонія відбулася біля головного входу до Києво-Печерського монастиря – Троїцької Надбрамної церкви. Імператрицю зустрічало на чолі з архімандритом Тимофієм (Щербацьким), ймовірно, все монастирське керівництво, в тому числі: намісник** ієромонах Кіндрат [3], казначей***, благочинний****, еклезіарх***** Іліодор [4], уставник***** Митрофан***** [5], келар Ігнатій (?) [1]*, блюстителі Ближніх та Дальніх печер** ієросхи-

* Фортецю “Скородум” знищено в 1752 р.

** Намісник – перша особа після архімандрита.

*** Казначей – перша особа після намісника. В його віданні знаходилися книги всіх лаврських установ прибутків і відатків.

**** Благочинний відповідав за порядок в монастирі, приглядав за поведінкою монахів та послушників, розпоряджався караулом.

***** Еклезіарх видав всіма лаврськими церквами, різницями, начинням, церковними книгами, виготовленням та продажем свічок, церковними кухлями, дзвіничним благовестом та церковною стражею.

***** Уставник розпоряджався кліросним співом та церковним читанням.

***** В цей час установником, ймовірно, був Митрофан (Манасія) (Косач) (1704–?) – колишній викладач Псковської семінарії, флотський ієромонах, перекладач. Він походив з козацької родини сотенного м. Погар Стародубського полку. В листопаді 1736 року був звільнений зі служби на флоті на обітницю до Києво-Печерської лаври.

1. Щербина В. 1744 рік у Києві // Нові студії з історії Києва. – К., 1926. – С. 133.

2. Аскоченский Киев с его древнейшим училищем Академиею. – К... – Т. II. – С. 511–515.

3. Титов Ф. Святитель Павел Конюскович, митрополит Тобольский и Сибирский (1705–1770). – К., 1913. – С. 111–112; ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 91 (1751 рік).

4. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 95 (1748 рік).

5. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 95 (1748 рік).

монахи Василій [2], Володимир, Тимофій [3], економ*** Патермуфій, типограф**** Веніамін (Фальковський) [4]****, бібліотекар****, духовник**** [5], Іоаким (Двигубський)***** [1], ієромонахи Арсеній [2] (Піонтницький?)*, Палладій

1. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 маловаж., спр. 446 (1742)

2. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 маловаж., спр. 588 (1744 р.)

3. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 загальночернеча, спр. 1606 (1743)

4. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 загальночернеча, спр. 1095 (1750 р.), арк. 1,7–11; Там само, оп. 1, друк., спр. 13 (1741 р.); Там само, спр. 14 (1746 р.); Там само, оп. 1 черн., спр. 1, арк. 2; спр. 3, арк. 169, спр. 4, арк. 9–91 зв.

5. Описание дел Синода, т. XXIX, Приложение XXI. – С. 801–802; Там само, т. XXIII, Приложение VII. – С. 755–756; Ведомость монастырей и пустыней Киево-Печерской лавры (1743 р.).

* Келар видав трапезною, просфорнею та всіма їстівними та питними запасами. Помічником келаря був “ключник погребной”.

** Блюстителі печер очолювали братію Ближніх та Дальніх печер та слідкували за порядком в печерах.

*** Економ внутрішній розпоряджався майном монастиря: будівлями, господарськими будівлями, стайнями, екіпажами тощо. Економ зовнішній керував лаврськими маєтностями поза Києвом.

**** Друкар керував друкарнею, опікувався друкарськими запасами, обладнанням, книгарнею та крамницею. На цю посаду обиралися найбільш вчені ченці з братії.

***** Веніамін (Фальковський) (1690–1750) – намісник Олександрівської лаври, посольський священник, керівник Печерської друкарні, вчений. Народився в м. Козелець. Освіту здобув у Київській академії. 1712 р. прийняв чернечий постриг в Києво-Печерській лаврі від архімандрита Афанасія (Миславського), а незабаром був рукопокладений на ієродиякона Іоасафом (Кроковським). В 1720 р. був викликаний до Олександрівської лаври, де 1724 р. висвячений архієпископом Новгородським і Великолуцьким Феодосієм (Яновським) на ієромонаха. Того ж року відраджений посольським священником до посла у Швеції графа М. Ф. Головіна. В 1728–1729 рр. виконував обов'язки намісника Олександрівської лаври. 1729 р. братія Києво-Печерського монастиря обрала його кандидатом на вакансію настоятеля лаври. За імператриці Анни Іоаннівни потрапив у немилість. В 1730 р. на його прохання відпущений до Києво-Печерської лаври. Виконував різні послушення, а 1734 р. призначений друкарем – керівником Печерської друкарні, де працював до своєї смерті 1750 р. [РДЦА, СПб. Росія, ф. 796, оп. 21, спр. 303/498].

***** Бібліотекар керував лаврською бібліотекою.

***** Духівника вибирали монахи для сповіді.

***** Іоаким (Двигубський Іван Дмитрович) (1659–?) – зміївський сотник Ізюмського полку, власник хутора Безпалівка. Між 1735–1740 рр. прийняв чернечий постриг у приписному до Києво-Печерської лаври Зміївському Миколаївському монастирі. В 1735 році за благословенням архімандрита Києво-Печерської лаври Романа (Копи) замовив київському “золотих справ” майстру два парних підсвічники [НІМУ, № 5530, 5528], від яких, на жаль, до нашого часу збереглося лише піддоння. 13 липня 1741 р. повідомив Печерського архімандрита, що на його кошт у монастирі будувалася кам'яна дзвіниця [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 черн., спр. 3, арк. 281–285; Описание документов и дел, хранящихся в Архиве Св. Синода. – Т. XIV (1734). – СПб, 1910. – Приложение XV. – С. 781]. В 1743 році став ієромонахом. На його замовлення київський майстер-золотар М. Нарунович виконав 1740 р. потири до Свято-Богоявленського монастиря [НІМУ, № 1520] та Свято-Миколаївської Пустині київської [Фонди НКПБКЗ, КПЛ-М-№ 655 (старий)], а в 1743 році – чотири потири до Видубецького монастиря [НІМУ, № 425, № 638, № 1544, № 461].

Успенський собор Києво-Печерської лаври. Фрагмент. Західний фасад. Малюнок з колекції Ф. Берхгольцця. 1744 р. Національний музей Стокгольму

(Городецький) [3], Пинуфрій [4], Сава [5], тощо.

В Успенському соборі з нагоди приїзду імператриці було відправлено молебні, після чого Єлизавета Петрівна пішла до призначених для неї архимандритичих покоїв.

30 серпня в день пам'яті Св. Олександра Невського в Успенському соборі знов було відправлено службу.

Потім відбувся урочистий обід, на якому героями дня, ймовірно, були кавалери ордену Олександра Невського** з почту імператриці, і насамперед її фаворит головний учасник всіх придворних церемоній та поїздок імператриці О. Г. Розумовський. Крім нього в 1744 р. цей орден мали генерал-поручик і підполковник лейб-гвардії Семенівського полку, віце-президент Військової колегії С. Ф. Апраксін; обер-церемоніймейстер, дійсний таємний радник Ф. М. Санті***, генерал-аншеф, член правлячого Сенату, московський губернатор О. Б. Бутурлін; генерал-фельдмаршал, обер-прокурор правлячого Сенату,

Орден Святого
Олександра
Невського

* Арсеній (Піонтницький, Пентницький) (?–1747) – ієромонах, учений, викладач Смоленської семінарії, Київської академії і Харківського колегіуму. Освіту здобув у Київській академії. Чернечий постриг взяв, вірогідно, у Києво-Печерській лаврі. В 1740–1741 рр. викладав риторику в Смоленській семінарії. За “слабостью здоровья” повернувся до Києво-Печерської лаври. 1742–1743 рр. викладав риторику в Київській академії, підготував з цього предмета навчальний посібник “*Thesis principis Jullii firma et cathgorica rhetoricae praecepta artis complectens in literatian Kijovo-Mohylo-Zaborowsciani aede colegii ad perennem oratoriae basim scientiae communi et solido Rossiae neorhetori exposita fcfnididis rerum exemplis stabilita anno 1742 die 22 Octobris*” [ІР НБУВ, ф. 306, спр. 265]. Разом з іншими ченцями лаври брав участь у підготовці до друку “*Четьх Міней*” Дмитрія Ростовського, а також працював над складанням “*Книжицы для основательнейшого знания калмыкам христианского закона*” та “*Книжицы о собственных всякого чина должностях*” (підготував 12 розділів цієї праці). 1746 р. Арсеній (Піонтницький) викладав філософію в Харківському колегіумі [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 черн., спр. 2, арк. 58, 198, 201 зв.; Вишневський Д. Киевская Академия в первой половине XVIII в. – К., 1903. – С. 136, 137, 160, 163, 308].

** Задум заснувати орден – Св. Олександра Невського належав Петру I. З цієї метою 30 серпня 1724 р. із Владимира в Санкт-Петербург перевезено останки Олександра Невського і поховані в монастирі, який з тих пір став називатися Олександро-Невською лаврою. За життя здійснити свій намір Петру I не вдалося. Перші нагороди орденом були надані за царювання Катерини I. При цій імператриці орден був виданий 64 особам, включаючи саму імператрицю. До перших нагороджених потрапив і єдиний за весь час існування ордену кавалер, який мав чин бригадира (за табелем про ранги, цей час розміщувався між полковником і генерал-майором), Іван Лихарев.

*** Санті Франц Матвійович (1683–1758) – граф, обер-церемоніймейстер (1725–1727), дійсний таємний радник (з 1742). Походив з п'ємонтського дворянського роду. Юність провів у Парижі, де займався історичними науками. Потім декілька років перебував на службі у ландграфа Гессен-Гомбурзького в якості обергофмаршала та таємного радника. В 1722 р. за рекомендацією ландграфа був запрошений до Росії. Як знавця геральдики його призначили для “*отправления геральдического художества*” товаришем герольдмейстера (С. А. Количева). В 1727 р. його підозрювали в причетності до планів графа П. А. Толстого посадити на престол після смерті імператриці Катерини I її старшу доньку цесарівну Анну Петрівну, потім заарештовано і заслано до Сибіру. Повернувся із заслання в 1741 р. після вступу на престол Єлизавети Петрівни. Від шлюбу (з 1734 р.) з Парасковією Петрівною Татаріновою мав 2 синів і 4 доньок.

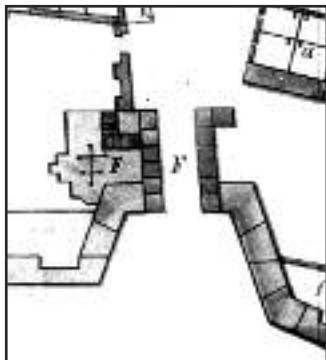
1. Описание документов и дел, хранящихся в архиве Св. Синода. – Т. XIV (1734). – СПб., 1910. – Приложение XV. – С. 781; ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 черн., спр. 3, арк. 281–285; Сіткарьова О. В. Формування ... – Частина III. – Т. 1. – С. 140.

2. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 маловаж., спр. 17 (1744 р.); Там само, спр. 18 (1745).

3. ЦДІАК, ф. 128, оп. 2 черн, спр. 8 (1742); Там само, оп. 1 загально-черн., спр. 27 (1765).

4. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 68 (1743).

5. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 70 (1743).

**Військовий інженер
Дебоскет. “Плань...”
1744 р. Фрагмент.
Троїцька Надбрамна
церква з
прибудованим до
північного фасаду
притвором**

дійсний таємний радник та генерал-фельдмаршал І. Ю. Трубецької; князь М. Ю. Трубецької; дійсний камергер, підпоручик Лейб-компанії, генерал-майор П. І. Шувалов, дійсний камергер С. К. Нарішкін; обер-гофмаршал, генерал-аншеф Д. А. Шепельов.

Службу в Успенському соборі Єлизавета Петрівна за час свого перебування в Києві слухала кілька разів. Для неї в храмі було встановлене царське місце, виготовлене за проектом “архітектора з Козельця”, ймовірно, А. Ринальдї. Так, у цьому храмі відбувся ранковий молебень 5 вересня в день іменин імператриці. Потім у Києво-Печерській фортеці було влаштовано найпишніше святкування з “стріляниною з гаківниць” [1]. Далі імператриця давала обід, на який запрошено представників духовенства.

Одночасно в будинку генерал-губернатора був влаштований обід для генералів та знатних осіб “обоєго пола”.

8 вересня імператриця побувала на літургії у Дальніх печерах. Тут до її приїзду звели підпірну стіну з аркадою, що підтримувала схил, на якому стояла церква Різдва Богородиці. До її будівництва, ймовірно, були причетні інженер де Боскет та архітектор Й. Г. Шедель.

10 вересня Єлизавета Петрівна знов відбула службу в Успенському соборі. Тут вона була присутня під час постригу у ченці колишнього генерал-аудитора* штабу генерал-фельдмаршала принца Л.-Й. Гессен-Гомбурзького В. Нянина [2]. Після постригу останній отримав чернече ім'я Варлаам**.

Ще раз імператриця відвідала Успенський собор в останній день свого перебування у Києві 12 вересня.

Цього ж дня вона слухала службу в Троїцькій надбрамній церкві, яку Лавра також приоздобила до приїзду імператриці.

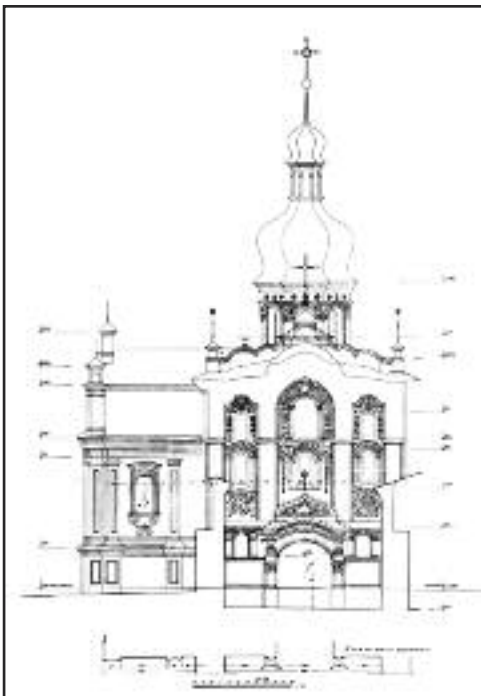
В церковній брамі у цей період було встановлено нові залізні ворота. Їх було виготовлено ще 1730 року за наказом архімандрита Романа (Копи). Тоді ж золотар А. Сребрянський викарбував до них мідні бляхи та підготував їх до позолоти, а мідного двоголового орла, що мав бути прикріплений на воротах, навіть встиг позолотити. Однак цю роботу було призупинено і про ворота згадали лише в 1743 році “ради выше объявленного выше-чайшего ее императорского вели-

1. Щербина В. 1744 рік у Києві // Нові студії з історії Києва. – К., 1926. – С. 134.

2. РДІА, СПб, Росія, ф. 796, оп. 25, спр. 248, арк. 1–10.

* Генерал-аудитор – должностне лице в російській армії, який мав чин VII класа по “Табели о рангах”. Аудитор – должностна особа з юридичною освітою в військових судах. Являвся радником строених офіцерів по юридичним питанням в військовому судді.

** Варлаам (Нянін Василь) (1709–?) – генерал-аудитор, намісник Чолнського Трубчевського монастиря. Народився в Москві в родині військових – “бомбандирский сын”. Вищої освіти не мав. Служив у війську. В 1744 р. будучи відставним генерал-аудитором прийняв чернечий постриг. Призначений намісником Чолнського Трубчевського монастиря [Описание документов ... Св. Синода. – Т. XVIII (1738). – СПб., 1915. – Приложение II. – С. 959–960; ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 черн., спр. 1; РДІА, СПб., Росія, ф. 796, оп. 25, спр. 248, арк. 1–10].

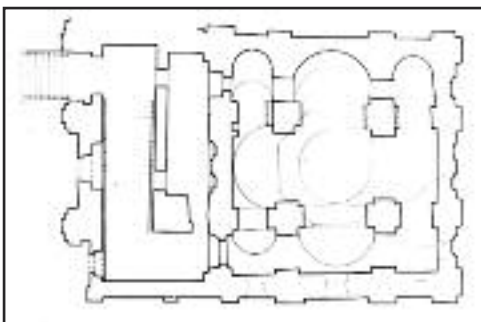
Архітектори Є. І. Лопушинська, О. Н. Борисова. Обмірне креслення західного фасаду Троїцької Надбрамної церкви. 1957 р.

Притвор Троїцької Надбрамної церкви. Північний фасад. Фото автора. 2007 р.

Притвор Троїцької Надбрамної церкви. Західний фасад. Фрагмент. Фото автора. 2007 р.

План верхнього поверху Троїцької Надбрамної церкви

вміщено волютоподібні ліпні завитки. Віконні прорізи з лучковими завершеннями обрамлені лиштвами і оздоблені складними багато-профільними сандриками. Над карнизом розміщено складний фронтон з волутами та розкрепованими тягами. У фронтоні вміщено овальне вікно.

Розписи нового притвору та монастирських мурів, що при-микають близько до церкви, виконано іконописцями під керівництвом намісника Троїцького-Лікарняного монастиря Мойсея (Якубовича). Про це останнього в 1744 р. попрохав, як свідчать архівні джерела [2], намісник Києво-Печерського монастиря Конрад*. У відповідь Мойсей

чества пришествія” [1].

До цього часу архітектор Й. Г. Шедель прибудував до північного фасаду храму замість дзвіниці, що тут стояла раніше, новий кам'яний притвор з одномаршевыми сходами. Притвор виконано в барокових архітектурних формах, властивих для тієї доби.

Його фасади прикрашені розкрипованими пілястрами та увінчені багатопрофільним карнизом. Під віконними прорізами та на фронтоні

1. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 спр. 1603;

Уманцев Ф. Троїцька надбрамна церква Києво-Печерської лаври. – К., 1970. – С. 55, 56.

2. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 маловаж., спр. 584 (1742 р.)

(Якубович) повідомив лавру: “... *извне и внутрь монастыря малюванием и всяким украшением за советом превелебнейшего отца наместника Конрата и всего священного учрежденного собора охотно исполнити трудами моими, коштом** монастыря Троецкого одолжаюсь*” [1].

У зв'язку з цим слід згадати, що родина Мойсея (Якубовича) здавна опікувалася Микільсько-Лікарняним монастирем. Намісник доводився родичем генеральному осавулу Я. Д. Якубовичу***, батько якого – бунчуковий товариш Дем'ян Якубович відписав свого часу монастирю Прилуцький двір [2]. В ризниці Успенського собору зберігалась коштовна фелонь з парчи – дарунок в 1742 р. Я. Д. Якубовича [3]. Відомо, що під час своєї подорожі Єлизавета Петрівна брала участь у хрестинах його сина [4]. Отже, вона особисто знала генерального осавула. Можливо Я. Д. Якубович, знаючи, що імператриця тривалий час перебуватиме в Києво-Печерській лаврі і неодмінно відвіда Троїцьку Надбрамну церкву, особисто надав своєму родичу фінансову допомогу для оздоблення храму.

Що стосується слів Мойсея (Якубовича): “*исполнити трудами моими*”, то вони свідчать, що саме він був безпосереднім керівником згаданих вище художніх робіт [5]. Розписи храму виконували майстри іконописної майстерні Микільського-Лікарняного монастиря, що у середині XVIII ст. була досить відомою****.

Крім того, до виконання розписів храму залучили кількох київських

* Кондрат (?–?) – намісник Києво-Печерської лаври. Йому, як наміснику, адресовано лист від 15 вересня 1740 р. печерського архімандрита Тимофія (Щербацького) [Титов Ф. Святитель Павел Конюскович митрополит Тобольський и Сибирский (1705–1770). – К., 1913. – С. 111–112; Кагамлик С. Києво-Печерська лавра – світ православної духовності і культури (XVII–XVIII) – К., 2005. – С. 382 – С. 382].

** Троїцький Лікарняний монастир був приписним до Києво-Печерської лаври, проте мав фінансову самостійність. Він одержував прибуток від приписаних до нього населених пунктів, у тому числі м. Бровари, мав власні земельні наділи, покоси, млини. Отримував фінансову підтримку від різних вкладників.

*** Якубович Яків Дем'янович (?–?) – генеральний осавул (1740–1758). Донька Я. Д. Якубовича Катерина Яківна Якубович (?–1805) була другою дружиною (з 1761 р.) Іллі Яковича Лизогуба (?–1781). З цієї родини відомий писар (1740–1751 рр.) Білоцерківської сотні Миргородського полку Омелян Якубович [Кривошия В. В. Українська козацька старшина. – Ч. 1. Урядники гетьманської адміністрації. – Вид. 2. – К., 2005. – С. 245], а також Марія Іванівна Якубович – дружина сотника піщанського Михайла Кандиби****, яка згодом стала черницею Києво-Вознесенського Флорівського монастиря під ім'ям Меланія [ЦДІАК, ф. 128, оп. 2 черн., спр. 57 (1766)].

**** Тут навіть виконувалися замовлення для Санкт-Петербурга та інших міст. Так, іконописець Ігнатій виконував тринадцять полотен для московського генерал-губернатора та два полотна для княжни Горчакової. Художники Микільсько-Лікарняного монастиря мали своїх учнів. Про це повідомляє Степан Андреев, який наприкінці 1740-х років навчався в іконописця-ієродіякона Пітирима Шауми [Жолтовський П. М. Художнє життя на Україні в XV–XVIII ст. – К., 1983. – С. 113; ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 88., арк. 226].

***** Кандиба Михайло (?–?) жив у 1726 р. у Ніжині, сотник піщанський (1733–1750). У 1743 р. передав усі статки дружині Марії Іванівні Якубович (1707 (?–1766 (?)), з 1761–1766 Меланії – черниці Києво-Вознесенського Флорівського монастиря. Дітей це подружжя не мало [ЦДІАК, ф. 57, оп. 1, спр. 301, арк. 28; Кривошея В. Генеалогія українського козацтва. Переяславський полк. – К., 2004. – С. 238]. В 1750–1757 піщанським сотником був Петро Семенович Кандиба.

1. ЦДІАК,
ф. 128, оп. 1,
спр. 1603.

2. ЦДІАК,
ф. 128, оп. 1 (а)
вотч., спр. 89.

3. Фонди
НКПКЗ, КПЛ-
Т-17.

4. Записки
Я. Марковича ...
– Т. II. – С. 212.

5. Уманцев Ф.
Троїцька
надбрамна
церква Києво-
Печерської
лаври. – К.,
1970. – С. 56.

художників. Так, джерела згадують “*маляра, жителя Киевского*” Івана Кодельського [1], який відповідно до укладеного з ним контракту зобов'язувався в 1742–1744 рр. “*показанную Троицкую браму, как малюванием, так и прочим надлежащим украшением исправит совсем хорошо... исполнять ... коштом монастыря*” [2]. По завершенні цих робіт наприкінці 1743 року Духовний собор лаври попрохав Мойсея (Якубовича) сплатити за них І. Кодельському 6 крб. [3].

До розписів храму було залучено Алімпія (Галика) [4] з іконописної майстерні Києво-Печерської лаври. Пізніше він писав, що в 1744 р., виконуючи “*... за троецкую брамою монастырской работы...*”, упав з риштування та отримав важку травму.

Серед живописцев, що працювали в цей час в Лаврі, дослідники згадують Феоктиста (Павловського)*, Іоанна (Максимовича)** [5], Павла (Козановича)*** [6], М. Григор'єва, А. (Улазовського)****.

Виконана в цей час живописна композиція на мурах біля входу до монастиря, іконографічно не змінилася до нашого часу. На початку ХІХ ст. І. М. Долгорукий писав про ці розписи : “*При самом входе в ограду, по стенам написаны все святые в лавре почивающие. На одной стороне Антоний, на другой Феодосий, знаменитые основатели*

* Павловський Феоктист (?–1744) – чернець, іконописець, керівник майстерні Києво-Печерської лаври. Народився в м. Лютецьки на Полтавщині. Деякі дослідники вважають, що в 1733 році під його керівництвом в малярні монастиря виконувалися ікони на замовлення родини гетьмана Данила Апостола для церкви у Великих Сорочинцях та керував роботами з розпису Троїцької Набрамної церкви в Києво-Печерській лаврі. Брав участь у створенні згаданого тезису Сильвестра (Кулябки) (1744) до приїзду Єлизавети Петрівни та Розумовського до Києва [Ровинский Д. Подробный словарь гравированных портретов... – С. 806–807; Акты Южной и Западной России. – Т. 1, Ч. 1. – С. 37; Мусієнко П. З минулого // Мистецтво. – К., 1961. – № 1. – С. 42; Мусієнко П. Забытый украинский художник XVIII ст. // Искусство. – 1959. – № 4. – С. 61–66; Жолтовский П. М. Художне життя на Україні в XVII–XVIII ст. – К., 1983. – С. 152].

** Іоанн (Максимович Іван) (1679–1745) – іконописець, ієромонах. Народився в м. Пириятині в міщанській сім'ї. Чернечий постриг взяв у Золотоніському монастирі. У 1705 р. переїхав до Переяславського монастиря, а потім до Києво-Печерської лаври. В 1740–1743 рр. був начальником малярні Києво-Печерської лаври [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1заг, спр. 21, арк. 57]. Брав участь у розписах Троїцької надбрамної церкви Києво-Печерської лаври [Художники України ... – С. 263]. Помер 1745 р. [Мусієнко П. З минулого // Мистецтво. 1961. №1. – С. 42–43].

*** Павло (Козанович) (?–?) – ієромонах, іконописець. У 1748 році був ієромонахом Києво-Печерського монастиря. Відряджений до Троїцько-Сергієвої лаври на місце київського живописця Миколи Степанова-Каменського. Останній працював у Москві з 1744 року, де під його керівництвом (з 1746 року) навчалася малюванню група семінаристів [Голубцов Л. П. О начале первых деятелях и направлении иконописной школы Троице-Сергиевской лавры // Труды X археологического съезда в Риге. – Т. 3. – М., 1900].

**** Адріан (Улазовський (Уласовський) Афанасій Іванович) (1708–1767) – чернець, іконописець і будівничий. Чернець Києво-Печерської лаври. Іконопису навчався у Чернігові та в лаврській іконописній майстерні. 1726–1732 рр. брав участь в оздобленні Успенського собору Києво-Печерської лаври. Писав ікони для іконостасу Троїцької Надбрамної церкви. Був шафаром “*каменного строенія*” та управителем у Броварах (зараз Київська область), начальником лаврської книгарні на Подолі в Києві [ЦДІАК, ф. 128, оп. 2 черн., спр. 44 (1764)].

1. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1, спр. 1603.

2. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1заг, спр. 1603, арк. 2; *Килессо С. К.* Києво-Печерська лавра. Памятники архитектуры и искусства. – М., 1975.

3. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1заг, спр. 1603, арк. 10.

4. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1заг, спр. 135, арк. 1–3.

5. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1заг, спр. 135, арк. 1–3.

6. ЦДІАК, Україна, ф. 128, оп. 1 маловажна, спр. 584 (1742 р.)

Троїцька
Надбрамна
церква.
Интер'єр.
Монумен-
таль-
ний живопис.
Південна стіна
першого
поверху

1. Проектные
предложения по
реставрации
настенных
росписей
XVIII века,
Троицкой
надвратной
церкви. – К.,
1972. – Т. 1.

Архітектор О. О. Максимова. Розгортка стін притвору Троїцької Надбрамної церкви з розписами. Фрагмент. Обмірне креслення [1]

Композиція “Лик Св. Дівичів на чолі зі Св. Іоанном Богословом”

Композиція “Лик Св. Мучеників на чолі зі Св. Архидияконом Стефаном”

Композиція “Лик Св. Царів на чолі зі царем Давидом”

Зображення краєвидів під композицією “Св. Мученики на чолі зі Св. Архидияконом Стефаном”

Зображення краєвидів під композицією “Лик Св. Царів на чолі зі царем Давидом”

печер, держа в руках икону Успения Богоматери, предшествуют сонму избранных Божьих и, кажется, идут на встречу богомольцам, отовсюду в Киев приходящим”.

До створення програми розписів притвору, на нашу думку, були причетні ченці Києво-Печерської лаври, передусім її архімандрит Тимофій (Щербацький). Свого часу останній був одним з кращих студентів, на вищих академічних курсах вступив до великої студентської конгрегації ім. Благовіщення Пресвятої Богородиці і на останньому богословському курсі став її секретарем.

За архімандритства Тимофія (Щербацького) ченцем монастиря (в 1743 р.) став освічений талановитий вихованець Київської академії Григорій (Кониський)*, який трохи пізніше (з 1745 до 1755 рр.) був професором Київської академії та стане блискучим ученим. У богослів'ї він виявиться справжнім реформатором.

З 1742 р. серед братії Києво-Печерської лаври перебував колишній викладач Харківського колегіуму, ігумен Краснокутського Петропавловського монастиря, архімандрит Харківського Преображенського (Курязького), а потім Тобольського Спаського і Якутського монастирів, місіонер, вчений богослов Йосиф (в схимі Ілля) (Занкевич).

В цей час ченцями монастиря були Варнава (Скаржицький), Арсеній (Піонтницький), Веніамін (Фальковський) та інші особи, що були обізнані в тонкощах богословської науки.

Храм присвячений Пресвятій Трійці, отже, розписи в ньому, як і в усіх інших Трійцьких церквах, містять композиції, де тлумачиться головний догмат християнства – поняття про Триєдиного Бога.

Як відомо, за давнім каноном Церкви, служби вечірні суботи перед святом Трійці та вечірні самого дня П'ятидесятниці пов'язані з пам'яттю про Страшний Суд, Друге Пришестя та Воскресіння мертвих.

У притворі Трійцької-Надбрамної церкви зображено кінцевий

* Григорій (Кониський) (1747–1795) – святитель, єпископ (з 1795 р., архієпископ) Білоруський. Народився в Ніжині в родині сотенного урядника Ніжинського полку. Освіту здобув у Київській академії. Досконало володів латиною, давньоєврейською, грецькою, польською, німецькою мовами. В 1743 р. після закінчення академії взяв чернечий постриг у Києво-Печерській лаврі. З 1745 по 1755 рр. – викладач, професор, ректор Київської академії, архімандрит Києво-Братського монастиря. Склали оригінальні курси лекцій з риторики, філософії, богослов'я. 1755 р. призначений єпископом Білоруським. Висвячення його відбулося в київському кафедральному соборі Св. Софії митрополитом Київським Тимофієм (Щербацьким). 1759 р. відкрив семінарію при Могилевському Братському Спаському монастирі. За своє життя Григорій (Кониський) зібрав величезну бібліотеку (1269 книг та 241 примірник рукописів і документів) [Булгаков М. Преосвященный Георгий Конисский, Архиепископ Могилевский. – МН., 2000. – С. 338]. На одній з книг з його зібрання – підручника з грецької мови є напис: *“Ея императорское величество Елизавет Петровна в 1744 году посещает милостиво Киев. Изволила въехать в Крепость печерскую 29 августа вечеру, обитель Софейскую изволила посещать Сентября 3 дня. 9 изволила заложить церковь Андрея Первозванного на месте водруженного Креста. Наутро в 10 паче обитель Соф. посетить, в 12 Сентября с Киева выехать изволила”* [Романова Н. И. Книжное собрание святителя Георгия Конисского как часть наследия Украины и Белоруссии // МЧ. 2005. – К., 2006. – С. 459–465].

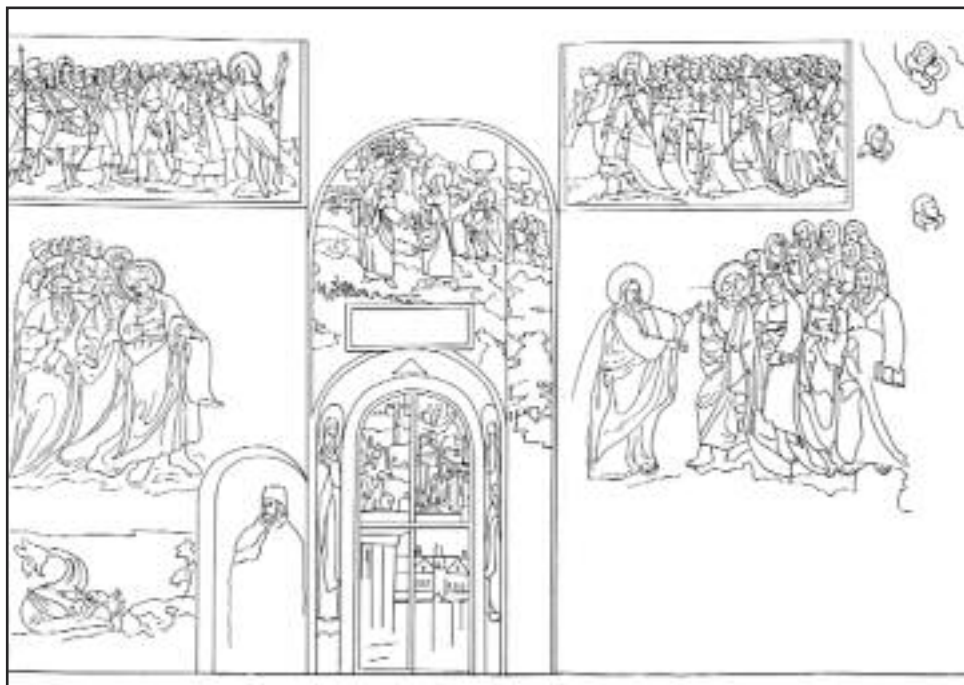
Троїцька Надбрамна церква. Інтер'єр. Монументальний живопис. Фрагменти. 1742–1744 рр.

Другий поверх біля входу до церкви. Західна стіна. Композиція *“Виверження Йони із китового чрева”*

Художник-учень Грицько Маляренко*. Композиція *“Виверження Йони із китового чрева”*. 1750-ті рр.** Іконописна майстерня Києво-Печерської лаври

Архітектор О. О. Максимова. Розгортка стін притвору Троїцької Надбрамної церкви з розписами. Фрагмент. Обмірне креслення [1]

Вхід до церкви. Лівий дверний косяк. Композиція *“Св. праматір Єва”*

Вхід до церкви. Правий дверний косяк. Композиція *“Св. праотець Адам”*

1. Проектные предложения по реставрации настенных росписей XVIII века Троїцькой Надвратной церкви. – К., 1972. – Т. 1.

* Маляренко Грицько (?–?) – учень Іконописної майстерні Києво-Печерської лаври в 1750-х роках. Йому належать 176 підписних малюнків тушшю в лаврському кужбушку. Підписи на малюнках є як повні, наприклад: *“Грицько Маляренко рисовал подольський”*, *“Рисовал Грицько Маляренко”*, *“Грицько рисовав”*, так і скорочені – *“ГР”*, *“РГМ”*. На деяких малюнках, крім підпису, наведено дати 1753, 1754 та 1755 роки.

** Деякі дослідники вважають, що малюнок був ескізом до настінних розписів у притворі Троїцької Надбрамної церкви. З цим важко погодитися, оскільки на малюнку стоїть скорочений підпис *“ГР”*, що належить художнику-учню – Грицьку Маляренку, який навчався в лаврській іконописній майстерні в 1750-х рр. Отже, малюнок *“Виверження Йони із китового чрева”* написано з настінного розпису Троїцької Надбрамної церкви, а не навпаки.

Східна частина склепіння. Композиція “Св. Іоанн Предтеча на чолі первосвященників і воїнів”

Західна частина склепіння. Композиція “Богоматір на чолі лику Св. дів на чолі з Богородицею”

Східна стіна. Композиція “Лик Св. праотців на чолі зі Св. праотцем Авраамом”

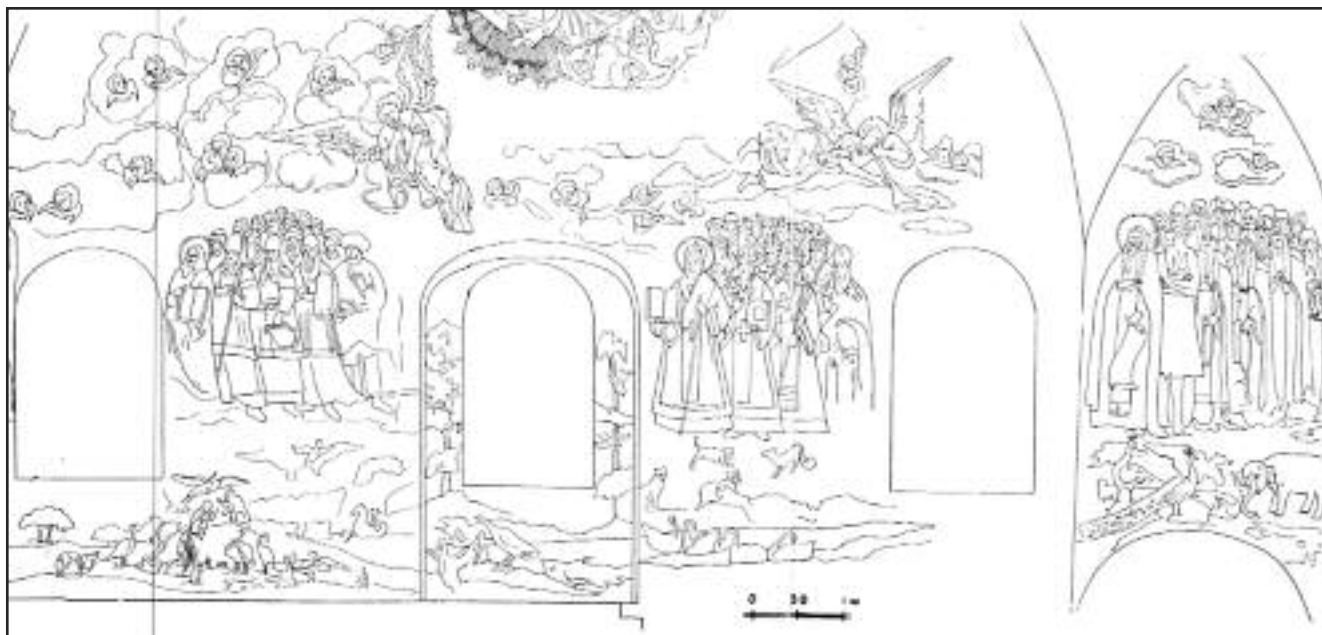

Троїцька-Надбрамна церква. Інтер'єр. Монументальний живопис. Другий поверх

момент Страшного суду, – а саме преображений, змінений світ – небесний Єрусалим і праведників, що прямують до нього.

На стінах притвору бачимо процесію з десяти багатофігурних груп преподобних, непорочних, царів, мучеників, пророків, преосвящеників, праотців, дів, апостолів, святителів, які прямують до дверей храму, що символізує Царство Небесне.

Про те, що це дійство відбувається під час Страшного суду,

Архітектор О. О. Максимова. Розгортка стін притвору Троїцької Надбрамної церкви з розписами. Фрагмент. Обмірне креслення. 1972 р. [1]

Композиція “Лик Св. Пророків на чолі з пророком Мойсеєм”

Композиція “Лик святих на чолі з Св. Іаковом Братом Господнім”

Композиція “Лик праведних (преподобних) Отців на чолі з Св. Пахомієм Великим”

Троїцька-Надбрамна церква.
Інтер'єр. Монументальний живопис.
Північна стіна першого поверху

Краєвид під композицією “Лик Св. пророків”

Краєвид під композицією “Лик праведних отців”. Фрагмент

Склепіння. Композиція “*Бог Отець*” в оточенні херувимів та янголів “*чотирьох вітрів Апокаліпсису*”

Невідомий художник-учень. Композиція “*Бог Отець*”. Малюнок тушшю. Іконописна майстерня Києво-Печерської лаври [2]

Троїцька-Надбрамна церква. Притвор. Інтер'єр. Монументальний живопис. Фрагменти

свідчить зображення на склепінні Бога Отця в оточенні херувимів та янголів “*чотирьох вітрів Апокаліпсису*”. На склепінні бачимо напис з Євангелія від Матвія – пророцтво Ісуса Христа про кінець світу.

Святі зображені на тлі пейзажу, заселеного різними реальними та фантастичними істотами.

У зв'язку з цим слід зауважити, що в кожному зображенні на стінах та церковному начинні кожному предметі, що створює інтер'єр храму, в кожному дійстві, яке відбувається в ньому, в храмі, було закладено визначене символічне значення. Характерною особливістю декорації православних храмів є заданість і визначеність ідейно-символічної основи кожного зображення та усіх предметів в них. Принцип сюжетно-символічної відповідності композицій їх розташуванню у храмі та ролі в церковному ритуалі розповсюджується на усі елементи оздоблення храму від гапто-ваного покривця до загальної системи розписів та кожного окремого зображення.

Не є винятком і зображення тварин та істот, яких ми бачимо на стінах Троїцької-Надбрамної церкви. Так слон, зображений під композицією “*Лик преподобних Отців*”, символізує таїнство хрещення. Крім того, у середні віки слон був емблемою мудрості, цноти, спокою духу, вічності, співчуття, а також вказував на чернече служіння. Намальовані на стінах притвору під композицією “*Лик Св. Царів*” леви є символом Всевидючого Бога, таїнства хрещення та чесноти милостині [1].

Настінні розписи храму надзвичайно живописні. Сукупність композиційних та колористичних прийомів створює враження урочистості та святкового піднесення, що притаманні стилю барокко.

Склепіння. Композиція “*Янгол із сумрою*”. Фото. 2008

Склепіння. Композиція “*Янгол із сумрою*”. Фото. 2008

1. Нікітенко М. М. Тема страшного суду в живопису Троїцької-Надбрамної церкви Києво-Печерського монастиря: богословсько-літургійний аспект // ЛА, вип. 14. – К., 2005. – С. 89–99.

2. Жолтовський П. М. Малюнки Києво-Лаврської іконописної майстерні. Альбом-каталог. – К., 1982. – С. 38.

Архітектор Й. Г. Шедель. Аркада біля входу до церкви Всіх Святих

Вигляд зі сходу

Вигляд з півдня

Фрагмент. Фронтон

* * *

Ймовірно, до приїзду імператриці були вжиті заходи щодо облаштування пишного та зручного входу до церкви Всіх Святих. Тут за проектом Й. Г. Шеделя побудовано ефектну аркаду з приземкуватих колон, прикрашену святковим бароковим фронтонем.

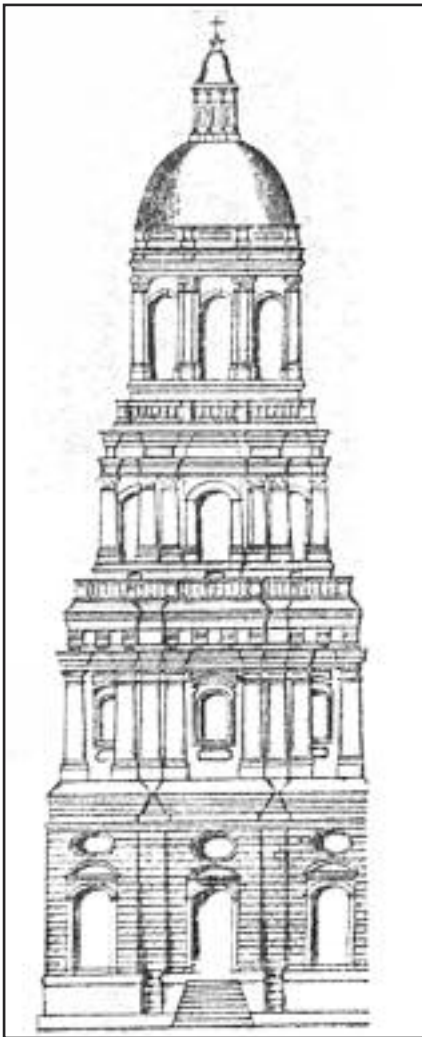
На цей час в храмі, вірогідно, вже стояв новий іконостас, що замінив попередній, який постраждав під час пожежі 1718 року [1]. Він був створений різьбярями Іларіоном Сповольським і Солофеїлом Микитичем. З'явився він між 1741–1744 роками. Фінансову допомогу для його створення, можливо, надала родина Лизогубів. На таку думку наштовхує лист керівництва Києво-Печерської лаври, в якому нагадується донці бунчукового товариша А. Ю. Лизогуба Єлизаветі Андріївні про те, що її мати Параска Михайлівна (уродж. Миклашевська) обіцяла зробити пожертву на відновлення “погорелой церкви Всех Святых” [2]. Архівні джерела свідчать, що 1741 року в монастир надійшло 100 крб., на поминання від генерального осавула П. В. Валкевича* – чоловіка М. А. Лизогуб і Євдокії та Олени Лизогуб [3].

1. Шиденко В. А. Дарманський П. Ф. Києво-Печерський державний історико-культурний заповідник: Фото путівник. – К., 1984.

2. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 43, арк. 1–3; Сіткарьова О. В. Формування ... – Ч. 1. – Т. 1. – К., 2007. – С. 166.

3. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 банк., спр. 12 (1741 р.).

* Валкевич Петро Васильович (бл. 1687–1757) – старший військовий канцелярист, регент Генеральної військової канцелярії (1723–1728), генеральний осавул (в 1741–1758). Був одружений на Марії Андріївні Лизогуб (бл. 1717–?) – донці конотопського сотника (1716–1719), згодом бунчукового товариша Андрія Юхимовича Лизогуба (1673–1737).

Головна дзвіниця Києво-Печерської лаври. Креслення з колекції Ф. В. фон Берхгольца. Швеція. Стокгольм. Національний музей [3]

Головна дзвіниця Києво-Печерської лаври. Четвертий ярус. Фрагмент

Головна дзвіниця Києво-Печерської лаври. Оздоблення четвертого ярусу

* * *

До приїзду Єлизавети Петрівни в Києво-Печерській лаврі під керівництвом Й. Г. Шеделя завершили будівництво Головної дзвіниці. На фасадах на четвертому ярусі споруди було вміщено великі скульптурні зображення двоголових позолочених орлів – гербів Російської імперії.

За часи імператриці Анни Іоаннівни монастирю вдалося побудувати лише три яруси споруди [1]. В силу певних причин Шеделю, як відомо, під час будівництва довелося внести до проекту зміни, що свого часу було затверджено. Не змінюючи загальної висоти споруди (96,5 м), він збудував дзвіницю не п'ятиярусною, а чотириярусною.

Крім того, 1737, а потім 1742 (за іншими джерелами 1741) року в Києві стався землетрус [2], що негативно вплинув на стан щойно побудованої частини споруди, у якій ще тривали осадочні процеси. В її конструкціях з'явилися деформації. Це викликало занепокоєння монастирського керівництва*.

За дорученням обер-коменданта Київської фортеці генерал-майора В. В. Нейбуша інженер І. Цвінгер виконав обстеження дзвіниці

* Зміни до проекту, що були внесені Шеделем, спричинили затримку будівельних робіт. Архітектора звинувачили в тому, що він веде будівництво "не по совершенному своего архитектурного мастерства искусству" [ЦДІАК, ф. 128, оп 1 заг, спр. 28, ч. 1, арк. 34–35].

1. Сіткарьова О. В.

Формування архітектурного ансамблю Києво-Печерської лаври XVII–XX. – Ч. III. – Т. 1. – К., 2007.

– С. 163–164.

2. РДІА, СПб., Росія, ф. 796, оп. 25, спр. 131, арк. 1–18.

3. Горбенко Е. В.

Архитектура Киева первой половины XVIII в. по материалам В. Берхгольца // СА. – 1989.

– № 1. – С. 23.

та подав розвинуту “промеморію”*, в якій докладно описав стан споруди. Як відомо, на його думку, дзвіниця знаходилася в аварійному стані. Тому він запропонував перебудувати верхні яруси споруди, а нижні укріпити контрфорсами [1].

В 1744 році свої послуги щодо “постройки колоколенной башни, поврежденной землетрясением 1742 года” пропонував монастирю архітектор Йоган Бітнер [2].

Трохи забігаючи наперед, зауважимо, що через кілька років, коли будуючи Успенський собор в приписному до лаври Свенському монастирі, Й. Бітнер допустить серйозні помилки, то для участі в нараді з цього питання буде запрошений разом з іншими фахівцями архітектор Й. Г. Шедель.

За будівельною практикою тих часів для з’ясування суперечних архітектурних та інженерних питань створено спеціальну комісію до складу якої увійшли: М. Г. Земцов**, І. Ф. Мічурін, І. К. Коробов***, Й. Я. Бланк****. Всі вони були компетентними фахівцями з великим досвідом роботи. Мічурін та Коробов здобули спеціальну освіту за кордоном, вчилися цивільної архітектури, в тому числі “... как... под фундаменти сваи бьют”

І. Ф. Мічурін зі своєю командою***** займався тоді в Москві проектуванням та будівництвом споруд синодального відомства (монастирі, церкви, подвір’я та ін.) [3].

* Промеморія – один з видів документів, що відображають офіційно-ділові стосунки, належали до інформаційно-публікаторської документації. Надсилалися здебільшого автономним, а не підлеглим за субординацією адресатам.

** Земцов Михайл Григорович (1688–1743) – перший російський архітектор, який здобув освіту в Росії. Народився в Москві. В 1710 р. працював у Санкт-Петербурзі з іноземними архітекторами як перекладач з італійської мови. Пізніше відряджений до швейцарського (італійського) зодчого Домініко Трезіні для навчання архітектури. Потім працював у Ніколо Мікетті, змінив Леблону. В 1724 р. отримав звання архітектора [Архітектор Дмитрий Васильевич Ухтовский 1719–1774. Каталог. – М., 1973. – С. 6]. У 1730-х роках брав участь у роботі над російським архітектурним кодексом “Должность архитектурной экспедиции” (1741) [Михайлов А. И. Архітектор Д. В. Ухтомский и его школа. – М., 1954. – С. 257]. З 1741 р. керував будівництвом при Поліцеймейстерській канцелярії (розподіляв земельні ділянки, виправляв і погоджував перед затвердженням проекти, влаштовував торги, спостерігав за роботами).

*** Коробов Іван Кузьмич (1700–1747)– “пенсіонер” Петра І. Навчався в Бельгії та Голландії. Потім працював при Адміралтейській колегії в Санкт-Петербурзі, де проектував та будував споруди для морського відомства. Він є автором проекту, за яким побудовано адміралтейську башту зі шпилем, а також церкву Пантелеймона (1735–1739) в Санкт-Петербурзі тощо [Сіткарьова О. В. Формування... Ч. III. – Т. 1. – К., 2007. – С. 13,17].

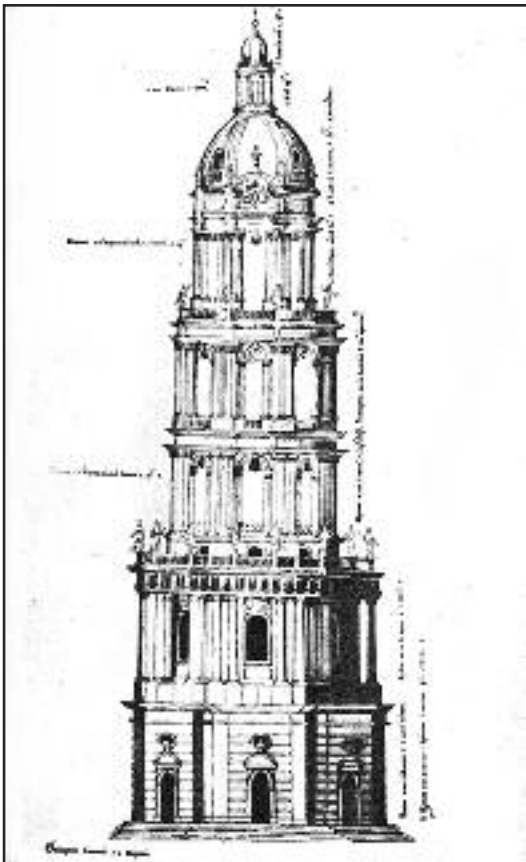
**** Бланк Йоган Яков (у Росії Іван Якович) (?–1745) – архітектор “поліцеймейстерської канцелярії”, який керував будовою Москви та її благоустроєм. Після його смерті в 1745 р. на цю посаду призначили Д. В. Ухтомського, який мав тоді чин капітана та звання помічника архітектора [Архітектор Дмитрий Васильевич Ухтовский 1719–1774. Каталог. – М., 1973. – С. 7]. У Й. Я. Бланка був син Карл Іванович, який став відомим архітектором та надвірним радником [Михайлов А. И. Д. В. Ухтомський.. – С. 360]

***** Команда І. Ф. Мічуріна мала двох гезелей – С. Яковлева та І. Жуков, а також учнів Т. Ієвського, Н. Салкова, А. Свиридова, Я. Трубнікова, В. Тарасова [РДАДА, Д.О. № 52476, арк. 10; Михайлов А. И. Д. В. Ухтомський... – С. 362].

1. ЦДІАК,
ф. 128, оп 1 заг,
пр. 27, ч. 1,
арк. 63–64.

2. РДА, СПб.,
Росія, ф. 796,
оп. 25, спр. 131,
арк. 1–18.

3. Михайлов А.
Архітектор
Д. В. Ухтомский
и его школа... –

Початковий проект Головної дзвіниці Києво-Печерської лаври. 1720-ті рр. [2]

С. 37.

Головна дзвіниця Києво-Печерської лаври. Фрагмент. Перший та другий ярус. Фото автора. 2008 р.

І. К. Коробов розробляв проекти та керував будівництвом стін та башт Кремля, Китай-города та Білого міста, а також будовами відомства губернської канцелярії (мости, “казенные” будівлі, бані, кабаки та ін.).

Й. Я. Бланк займався будівельними справами поліцейського відомства, тобто регулюванням житлового “*обывательского строения*”, Й.-Я. Шумахер* [1] був тоді

задіяний на будівництві дзвіниці в Троїце-Сергіївській лаврі.

М. Г. Земцов невдовзі помер, але встиг висловити свою думку по суті справи, підписавши відповідь зазначеної комісії на згадану вище “*промеморію*”.

Розглянувши зауваження І. Цвінгера, комісія зажадала надіслати до Москви проект дзвіниці, в т.ч. “*плани каждому апартаменту особо, також и профиля з добрим из'ясненіем и аккуратною мерою и показанием, где в оной колокольне порчи имеются*”.

У червні 1742 р. генерал-фельдмаршалу принцу Л.-Й. Гессен-Гомбурзькому, який керував Головною канцелярією артилерії та фортифікації Військової колегії Сенату, були відіслані два креслення дзвіниці.

* Шумахер Йоган-Якоб (1701–1767) – архітектор, брат бібліотекаря російської Академії наук Н.-Д. Шумахера. В 1720-х рр. малював віньєтки, картуші, заставки для книжок. З січня 1748 р. призначений архітектором в Академію наук [Архів РАН, фонд Канцелярії і Комісії Академії наук (ф. 3), оп. 1, спр. 113; Гравировальная палата Академії наук XVIII века. Сборник документов. – Ленінград. – 1985. – С. 75; Каталог. Ухтомский... – С. 21–46]. Автор первісного проекту трьох'ярусної дзвіниці для Троїце-Сергіївської лаври, що передбачав розташування споруди по осі Успенського собору, навпроти його західного фасаду.

1. ЦДІАК. ф. 128, оп. 1 заг., спр. 27, ч. I., арк. 47 зв.

2. Кілессо С. К., Лесневський Ю. А., Шиденко В. А. Державний заповідник-музей “Києво-Печерська лавра”. Путівник. – К., 1960.

Головна дзвіниця Києво-Печерської лаври

Головна дзвіниця Києво-Печерської лаври. Фрагмент. Оздоблення другого ярусу

Фрагмент. Оздоблення третього ярусу

Фрагмент. Оздоблення третього ярусу

– С. 130.

На звороті першого креслення, яке на думку Є. В. Горбенко, є проектом архітектора Ф. Васильєва, написано: “Колокольня Киево-Печерской лавры як мело быть”. Дзвіниця на ньому зображена п’ятиярусною* заввишки 41 сажень 2 аршини.

На другому кресленні зображено фасад чотирьох’ярусної дзвіниці з позначенням розмірів споруди: висота – 43 сажень 2 аршина і 2 вершки (без хреста). На цьому кресленні є напис: “Колокольня Киево-Печерской лавры як ныне есть” [1].

Розгляд зазначеного питання затримала велика зайнятість архітекторів у звязку з підготовкою до коронаційних святкувань.

Врешті-решт Шеделю, як відомо, вдалося довести свою правоту і до приїзду імператриці споруда була добудована. Дата завершення будівництва – 1744 рік, та ім’я архітектора Шеделя вміщено на антаблементі другого ярусу дзвіниці з півдня.

Проте розраховалися з Шеделем за виконану ним за контрактом роботу лише в грудні 1745 року. Отримуючи остаточну плату за побудовану дзвіницю, Шедель писав: “1745 року грудня 3 прийняв я від скарбника КПЛ ієромонаха отця Павла (Каушинського – О. С.)**

* Фрагмент креслення п’ятиярусної дзвіниці вперше опублікували С. К. Кілессо, Ю. А. Лесневський, В. А. Шиденко в путівнику по Києво-Печерському заповіднику, але дослідники не вказали пошукові архівні дані документу. Пізніше С. К. Кілессо опублікував це креслення в книзі “Києво-Печерська лавра: пам’ятники архітектури и искусства” (1975 р.), але дослідник невірно вказав пошукові архівні дані документа. Насправді креслення є копією проекту дзвіниці. На ньому, крім фасаду, подані плани п’яти ярусів та вказані їх розміри. Креслення виконане на папері тушшю й аквареллю. Його розміри 28 x 76 см. М. 1 д.6 2,5 саж. Документ зберігається в РДІА, ф. 349, оп. 18, од. зб. 2530, арк. 1.

** Павло (Каушинський) (1705–?) – ієромонах, скарбник Києво-Печерської лаври. Походив з міщанської родини м. Самбір Руського воєводства. Освіту здобув у Київській академії. 1733 р. прийняв чернечий постриг у Києво-Печерській лаврі від архімандрита Романа (Копи). 1739 р. став ієродияконом [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 черн., спр. 4, арк. 107 зв–108; Кагамлик С. Києво-Печерська лавра світ православної духовності і культури (XVII–XVIII). – К., 2005. – С. 394], а згодом ієромонахом, лаврським скарбником.

1. РДВІА, м. Москва, ф. 349, оп. 18, д. 2531.; Горбенко Є.В. Нове у дослідженні творчості архітектора І.Г.Шеделя // Вісник Академії будівництва та архітектури. – К., 1960. – № 4. – С. 21; Кілессо С. К., Лесневський Ю. А., Шиденко В. А. Державний заповідник-музей “Києво-Печерська лавра”. Путівник. – К.,

за мою працю по спорудженню дзвіниці, що належать мені за останній один рік, тобто з 1743 р. вересня з першого числа по 1744 рік вересня (підкреслено автором. – О. С.) по 1 ж число, в час, який зовсім уже та дзвіниця оброблена, з казни Києво-Печерської лаври грошей 400 карбованців і уже я по контракту зовсім задоволен” [1].

Отже, нема жодних підстав відносити дату завершення будівництва дзвіниці на 1745 рік, як це стверджують деякі дослідники [2].

Дзвіниця являє собою чотирьох'ярусну споруду баштового типу, з атиком, увінчаним куполом і главкою з яблуком та хрестом. У плані дзвіниця восьмигранна, ширина кожного верхнього ярусу менша за ширину нижнього. В першому ярусі центральний восьмигранний зал, перекритий зімкнутим склепінням, і вісім радіально розташованих шестигранних приміщень, перекритих півциліндровими склепіннями. Разом із зовнішніми і внутрішніми стінами вони створюють чітку конструктивну систему, що нагадує бджолині стільники.

Рішення другого ярусу близьке до рішення першого. Тут також є великий центральний зал, але він круглий в плані, перекритий півсферичним склепінням і радіально розташовані, відкриті у бік залу приміщення.

Третій ярус – дзвоний. Дзвони були підвішені на товстих брусах в центральному приміщенні цього ярусу, а також у восьми відкритих аркових приміщеннях, що розташовані в гранях третього ярусу.

Завдяки звуженню кожного розміщеного вище ярусу, на третьому і четвертому ярусах утворилися обхідні видові майданчики.* Фасади дзвіниці членуються глибокими розкреповками. Стіни першого ярусу рустовані. Розкреповки трьох верхніх ярусів підкреслені групами колон.

Масив другого ярусу полегшує ряд гладеньких тосканських колон. Цей ряд має своєрідні синкопи: чотири колони – вікно – чотири колони і т.д. Колони тримають важкий карниз, що ламається, нависаючи над вікнами.

Третій ярус декорований іонічними колонами, які розташовані парами обабіч широких і високих наскрізних арок. Його форми, порівняно з іншими, більш легкі, об'єднані дрібним ритмом, рисунок тонший, деталізованіший.

Четвертий ярус найстрункіший за пропорціями. Він прикрашений пучками з трьох корінфських колон, що надають його об'ємові живописності, соковитості.

Ордер таким чином різний та своєрідно трактований для кожного ярусу, що також створює, серед інших відмінностей, неповторність цього пам'ятника.

У цій споруді застосовані цеглини значного розміру для тяг, колон, астрагалів та інших декоративних елементів. Кладки наличників виконано блоками, близькими за розмірами до цеглини середнього формату, а карнизи блоками розміром 67 x 67 x 19 см.

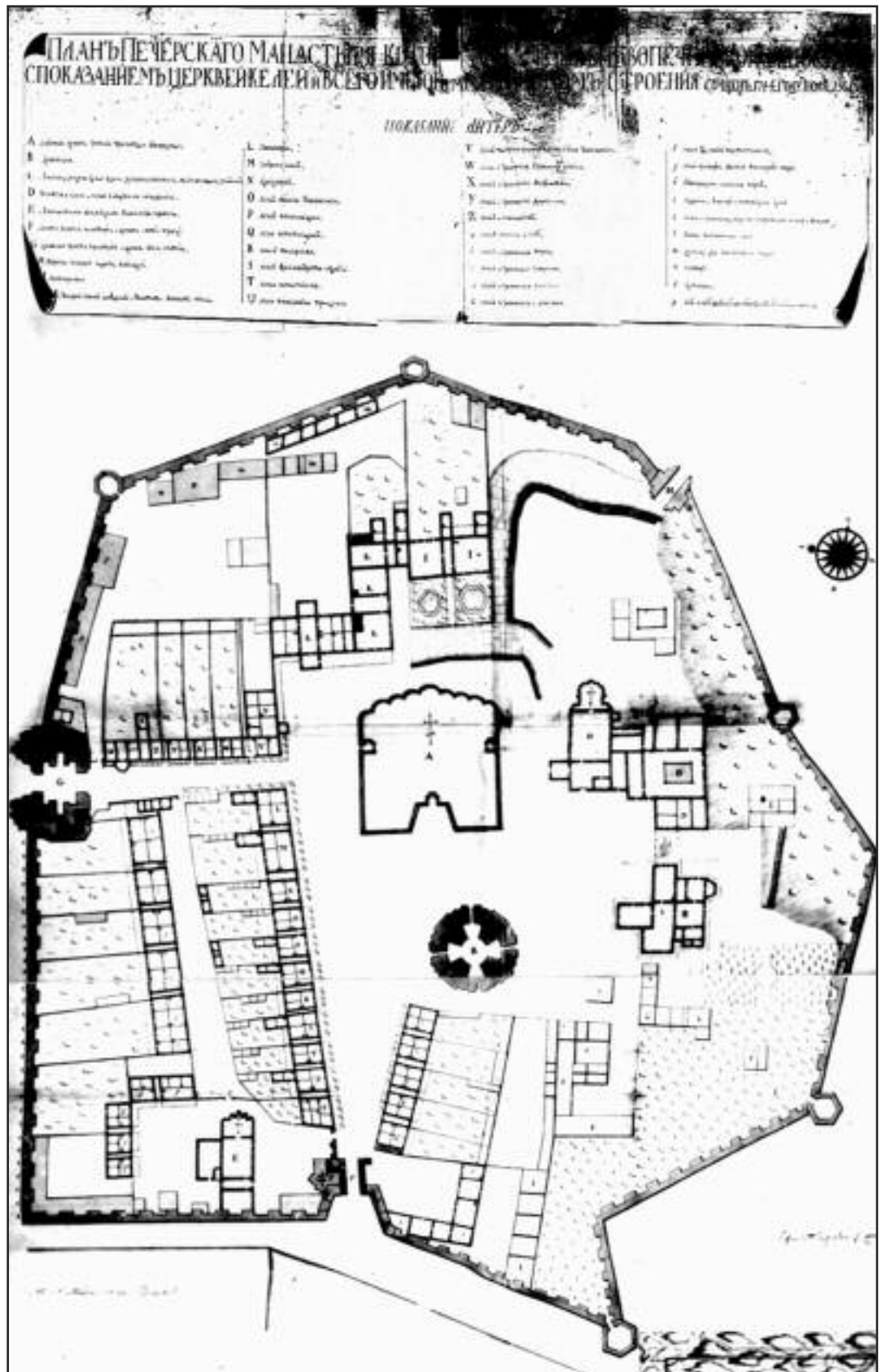
1960. – С. 130.

1. ЦДІАК. Ф. 128
– оп. 1 заг.,
спр. 27, ч. 1,
1731, арк. 78.

2. Корж А. П.
Лаврська
дзвіниця. –

* В 1786 року тут були встановлені нові чавунні ґрати.

К., 1983. – С. 20.

Військовий інженер підполковник де Боскет “Планъ Печерскаго Манастиря который имеетя в Киево-Печерской крепости с показаниемъ церквей, келий и всего имеющегося во ономъ строения. Сочинен 1744 году июля 19 дня”. РДАВМФ, СПб. Росія, ф. 3 л., оп. 24, спр. 321. З експлікацією публікується вперше

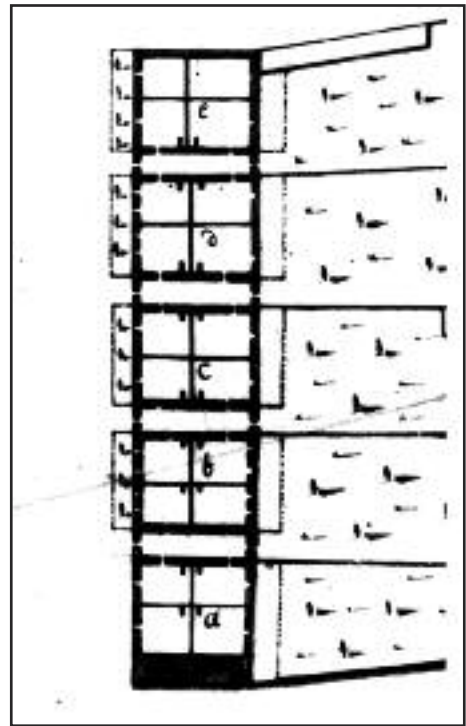
Капітелі й карнизи архітектор вирішив не тесати з каменю, а виконати з кераміки [1].

Керамічні блоки коринфських капітелів четвертого ярусу дзвіниці, заввишки 154 см і завширшки 140 см. Капітелі прикрашені скульптурними зображеннями двоголових позолочених орлів з розпростертими крилами. Розмах крил орла сягає 2,2 м; складено його за кількох елементів на місці з допомогою анкерів на вапняному розчині. Позолочені також медальйони в ліпних композиціях над арками IV ярусу і єдиний ліпний елемент на аттиці – фігурка ангела. Керамічні блоки іонічних капітелей третього ярусу, як і попередні, мають великі розміри. Чергування масивних керамічних плит величиною 70 x 70 x 20 см із рівною та вертикальною поверхнею створює орнаментальну смугу довкола другого ярусу дзвіниці.

Усі згадані керамічні будівельні матеріали відзначаються досконалою якістю використаної сировини і випалу* [2].

Архівні документи свідчать, що організацією виробництва конструктивної і декоративної кераміки, а також розробкою його технології займався безпосередньо сам архітектор Й. Г. Шедель. 1749 р., за наказом Київського митрополита Тимофія (Щербачького) вирішено було передати майстрів, які працювали з Й. Г. Шеделем на будівництві лаврської дзвіниці, в розпорядження згаданого вище бригадира І. М. Власєва – голови Будівельної комісії, що була створена для керування будівництвом Андріївської церкви та Царського плацу.

Після смерті в 1752 році Шеделя виявилось, що про тонкощі цього виробництва ніхто не був поінформований. Так, на запит керівників будівництва Андріївської церкви до Києво-Печерської лаври остання надала відповідь: *“орнаменти и капители архитектор Иван Иванович (Шедель Йоган*

Фрагмент плану Києво-Печерської лаври 1744 р. Келії

Експлікація:

- e – келія ієромонаха Аннуарія
- d – келія ієромонаха Мелетія*
- c – келія ієромонаха Сафронія**
- в – келія ієромонаха Марка
- а – келія монаха Ісайя***

* Ймовірно, Мелетій (Синдоровський) (1682–?) – ієромонах. Народився в м. Броди (зараз Львівська обл.). Освіту здобув у Київській академії. 1715 р. прийняв чернечий постриг від ігумена Почаївського Успенського монастиря Арсенія. Того ж року рукопокладений на ієродиякона Луцьким уніатським єпископом Йосифом (Виговським). У цьому сані прибув до Києво-Печерської лаври і вступив до складу братії цього монастиря. 1721 р. рукопокладений на ієромонаха архієпископом Романським і Волоським Пахомієм (Пепковським) [Титов Ф. Воспитанники Академії на службі в Києво-Печерській лаврі // ТКДА. – 1911. – №1. – С. 76].

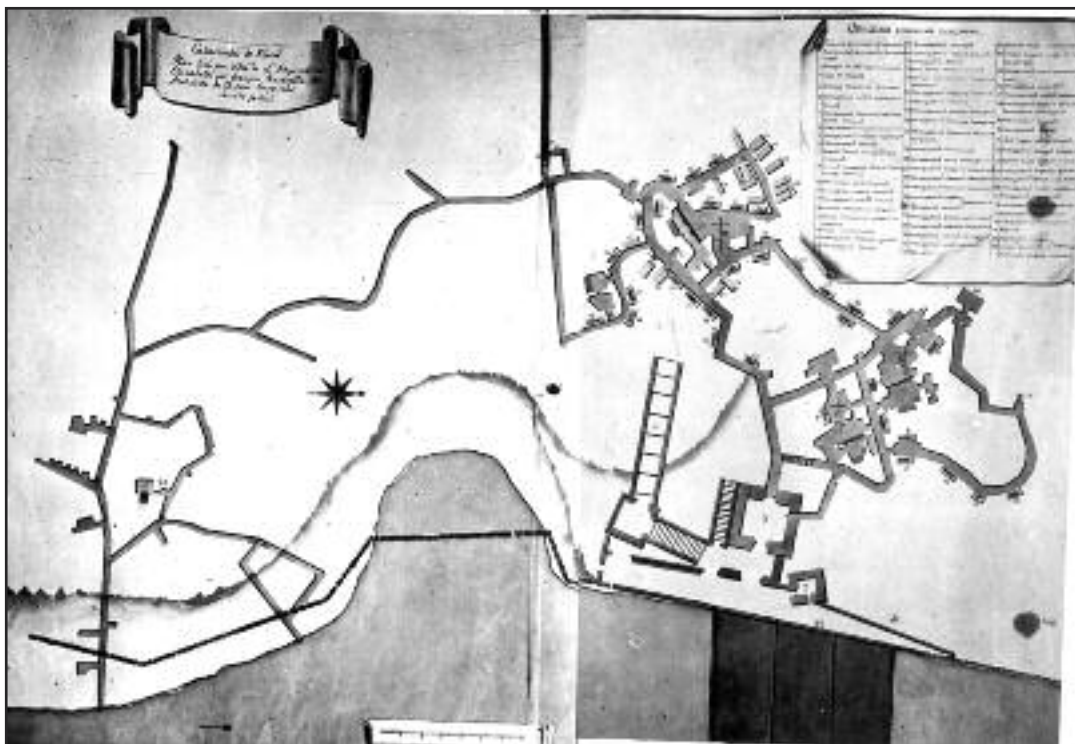
** Ймовірно, Софроній (Тернавіот) – див докладніше сторінку 120.

*** Ймовірно, Ісайя (Зеленський) (?–1787) – у 1757–1764 рр. згадується, як ігумен приписного до Києво-Печерської лаври Синянського Покровського монастиря [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 загальноч. спр. 18,50, 123; Кагамлик С. Києво-Печерська лавра... – С. 317].

1. Білецький П.О. Нариси... – С. 102.; ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 90, арк. 41.

2. Килессо С.К. Киево-Печерская Лавра. – М., 1975. – С. 85–

87.

План Дальніх печер Києво-Печерської лаври. 1744 р.

Готфрид. – О. С.) из глины, а не из камня делал, а оные палил на Лыбеде в цегельнях, а что он архитектор, кроме глины, употреблял, того не ведаем” [1].

Стіни дзвіниці були пофарбовані світлою охрою; колони, карнизи, ліплення, штукатурне профілювання, косяки ніш і вікон – в білий колір; фони капітелей і ліплення – в синьо-зелений колір не оштукатурена керамічна лиштва, триглифи та істопи, кронштейни і аканти на фризах, маскарони.

У період, що розглядається, на дзвіниці знаходилося 3 дзвони. Один з них, що мав назву “Балик” відлито у 1613 р., перелито у 1719 р. майстром Олексієм. Його вага становила 230 пудів, висота 1,5 м, діаметр 2,7 м. На його поверхні вміщено зображення Успенського собору, а також напис церковнослов’янською мовою та рослинний орнамент.

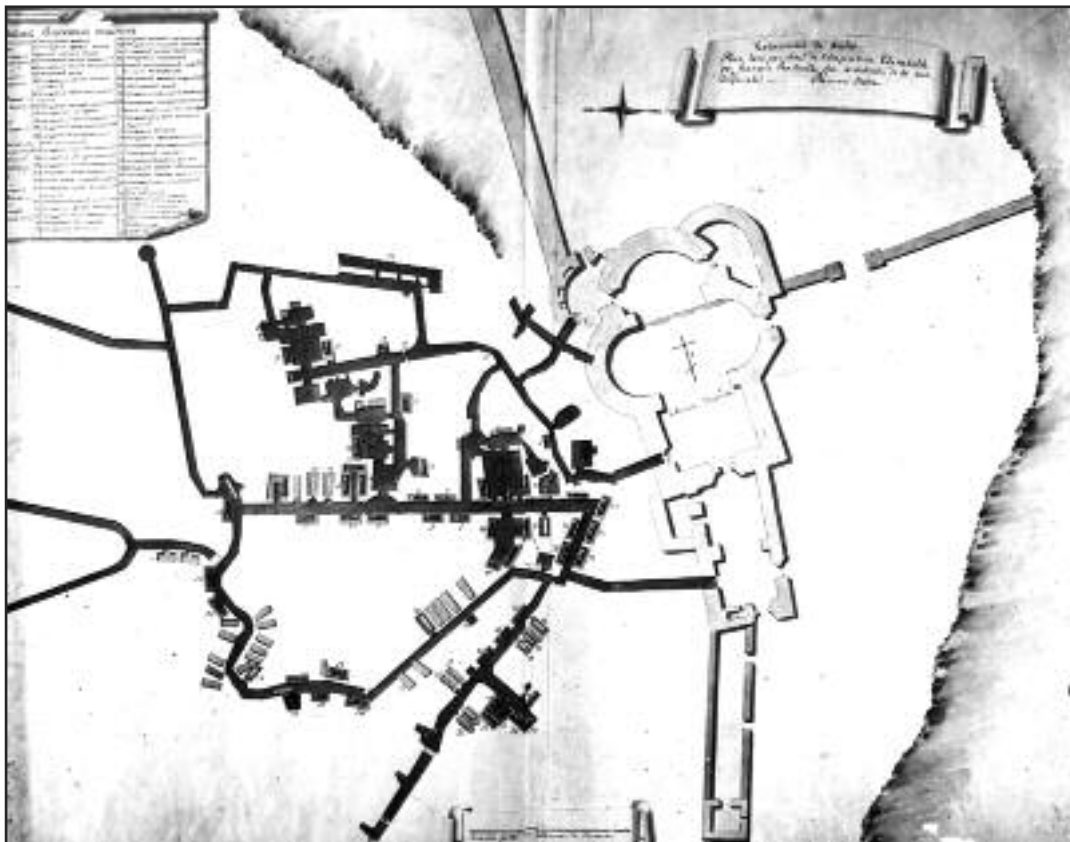
Другий дзвін “Кона” відлито за архімандрита Лаври Романа (Копи) в 1733 році.

У 1744 році на четвертому ярусі дзвіниці встановили перший годинник із дзвоном. Дзвін мав назву “Часовой”, оскільки первісно знаходився при бойовому годиннику. “Лил сей колокол мастер Андрей Федоров сын Маляров, для выбивания часов, на заводе действительного статского советника господина Иакинда Никитича Демидова 5 апреля в Туле. Весу в нем 150 пуд. 1743 год”.

Під час відвідин монастиря Єлизавета Петрівна надала лаврі 18.600 крб. [2]. З цієї суми 10 тис. крб. було виділялено на розбудову монастирського комплексу та оздоблення його храмів.

1. ЦДІАК, ф. 128, оп 1 заг, спр. 90, арк. 5, 7, 9 (1748 р.).

2. ЦДІАК, ф. 128, 11 заг, спр. 107, арк. 12, 15

зв.; спр. 230.

План Ближніх печер Києво-Печерської лаври. 1744 р.

У поїзді по Україні в складі пошти імператриці був Ф.-Б. Растреллі*, якому після дворічної опали вдалося привернути до себе увагу імператриці та зберегти звання обер-архітектора. Йому Єлизавета Петрівна доручила виконати плани Дальніх та Ближніх печер, про що

* Ф.-Б. Растреллі після смерті імператриці Анни Іоанівни та зіслання її фаворита Бірона, для якого архітектор тривалий час працював, було усунено від справ. На початку 1742 р. кабінет-секретар імператриці Іван Антонович Черкасов попросив Растреллі надати пояснення, на якій підставі він має звання обер-архітектора, а також, хто і коли пожалував йому графський титул і чому він пише перед своїм прізвищем частку “де”. Незабаром вийшов іменний указ імператриці про те, щоб – графський титул, що Растреллі отримав в Італії, в Росії не визнавати, а виплату йому обер-архітекторського жалування затримати. Проте після смерті в 1743 р. архітектора М. І. Земцова став відчуватися дефіцит фахівців з архітектури, тому Ф. -Б. Растреллі знов отримав відповідальні замовлення. В квітні 1744 р. Растреллі написав Єлизаветі Петрівні прохання про пожалування йому армійського рангу штаб-офіцера, як і в інших архітекторів (інженер-полковник – у Андре Трезіні, полковник у Єропкина), щоб він мав право отримувати відповідний оклад [РДІА, СПб, Росія, ф. 468, оп. 32, од. зб. 679, арк. 1]. Його прохання було задоволено. В квітні 1747 року Ф.-Б. Растреллі вже прохав про підвищення до бригадирського чину. В цей час він отримував зарплатню в 1200 крб. на рік. Для порівняння наведемо, що такий самий оклад був у метрдотеля. У гофмейстера спадкоємця престолу оклад був 1500 рублів. У 1748 році вийшов іменний указ Єлизавети Петрівни, в якому йдеться: “*Всемилостивейшее пожаловали мы Обер-архитектору де-Растрелли, за их службу, жалованья прибавить, а именно Обер-архитектору к тысяче двумстам рублям тысячу триста рублей...*”. Отже, в 1748 році архітектор вже отримував доволі високий оклад – 2500 крб.

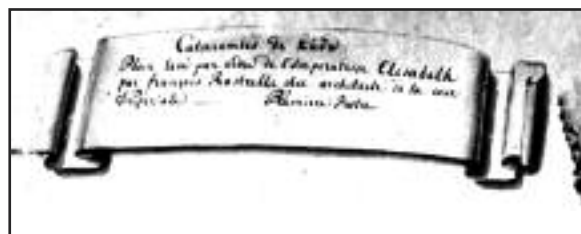
свідчить назва креслень, зроблена французькою мовою: *“Подземелье Киева. План, снятый по приказу императрицы Франческа Растрелли, обер-архитектором императорского двора”* [1]. Ймовірно, креслення були виконані на прохання Растреллі Київською інженерною командою, або було скопійовано з більш ранніх креслень цих об’єктів.

Двоє таких креслеників з планами печер, що було виявлено в архіві м. Москви, опубліковано в 2005 році [2]. Цікавим є рукописний *“Генеральный план Печерский 1745 года”** із зображенням Дальніх і Ближніх печер, що складений військовою інженерною командою з використанням вимірювальної техніки середини XVIII століття. Він зберігається в Державному історичному музеї в Москві**.

Вірогідно, зазначені плани склалися у зв’язку з обговоренням під час відвідин Києво-Печерської лаври імператрицею питання щодо проведення на Нижній території монастиря масштабних заходів з укріплення дніпрових схилів. Ці роботи потребували залучення великих коштів з державного бюджету, отже, для цього виникла потреба розробити складний проект та скласти коштори, про що докладніше мова піде в 4-му томі цієї книги.

План Дальніх печер Києво-Печерської лаври. 1744 р. Фрагмент. Заголовок французькою мовою

План Ближніх печер Києво-Печерської лаври. 1744 р. Фрагмент. Заголовок французькою мовою

1. ДПБ ім. М.Е. Салтикова-Щедрина, СПб., Росія.

2. Сіткарьова О. В. Архітектурний ансамбль Києво-Печерської лаври та її оточення за доби гетьмана І.С. Мазепи. – К., 2005. –

* Рукописний *“Генеральный план Печерский 1745 г.”* (2 листа 67 x 46 см.) із зображенням Ближніх і Дальніх печер, що зберігається в Державному історичному музеї м. Москви, досліджував відомий учений В. С. Кусов [ДІМ, Відділ картографії, ГО, № 7053; Кусов В. С. Картографическое искусство Русского государства. – М., 1989. – С. 58–59].

Слід також згадати більш пізні плани печер, що були гравіровані І. Х. Набгольцем* з використанням планів середини XVIII ст. Вони походять з альбому *“Память Иоанну Набгольцу в собрании творений его рисованных и гравированных. 1810 г.”* [Дольова С. Р. Неизвестный план Киевских пещер // Панорама искусства № 9. – М., 1986. – С. 294].

*** Набгольц Іоанн Х. (1752–1797) – німецький гравер і рисувальник з Ранненбурга, мешкав в Росії з 1784 р.; в 1790 р. був відряджений у Відомство медичної колегії *“для рисовального и гравировального дела”*. Написав і награвірував багато портретів, а також виконав багато натурних жанрових замальовок. І. Х. Набгольц відомий як талановитий ілюстратор до видань Я. Княжнина, Н. Львова, В. Капніста, Ф. Каржавіна тощо. Йому належить також багато зразків художнього оформлення російських видань XVIII ст. [Сидоров А. А. История оформления русской книги. – М., 1964. – С. 186; Ровинский Д. А. Материалы для русской иконографии. Вып. XII. – С. 451].

2.2. Архітектурно-будівельна діяльність в Києво-Печерській лаврі в другій половині 1740–1760-х рр.

У 1750–1760-х роках Києво-Печерська лавра здійснювала активні будівельні роботи на Нижній території монастиря. По-перше, в 1752 р. капітально відремонтовано церкву Різдва Богородиці на Дальніх печерах. На храмі замінили конструкції даху, покрівлю, виконали позолоту куполів, встановили новий іконостас, прибудували тамбур та поновили монументальний живопис.

Крім того, на Дальнопечерній площі побудовано нові келії та деякі інші споруди. Територію Дальніх та Ближніх печер в цей час з'єднав новий дерев'яний перехід.

Усі ці роботи зафіксовано в написі, вміщеному за часів Євгенія (Болховітінова), в алебастрову рамку на стіні цього храму: *“Обновилсѣ сѣя Церкоѣ внутрѣ и извне стен поправкою, иконостасом, иконами, ризницею, верхов позолащением, крышею белым железом, переддверием, малиованьем, звон вновѣ большой, переход между Пещерами, Келиями новыми и прочим строением при Всечестном Архимандрите Луке*; окончено тщением и трудами иеросхимонаха Тимофея**, Блюстителя Пещеры Преподобного Феодосия, 1752 г. в месяці септемврии окончися”* [1].

Настінні розписи та іконостас храму, на жаль, не зберіглися до нашого часу. Створювалися вони, безсумнівно, іконописцями лаврської

* Лука (Білоусович) (1706–1761) – намісник Свято-Успенського Свенського монастиря, архімандрит Києво-Печерської лаври. Народився в м. Гадяч Полтавського полку. Спочатку служив писарем. Чернечий постриг прийняв у 1733 році в Києво-Печерській лаврі від архімандрита Романа (Копи). Того ж року був рукопокладений на ієродиякона архієпископом Рафаїлом (Заборовським), а 1734 р. став ієромонахом. В 1745–1752 рр. був намісником Свято-Успенського Свенського монастиря. 1752 року обраний архімандритом Києво-Печерської лаври. В червні цього ж року отримав у Санкт-Петербурзі відповідну грамоту та регалії від архієпископа Санкт-Петербурзького та Шліссельбургського Сільвестра (Кулябки). Церемонія відбулася в присутності імператриці Єлизавети Петрівни в придворній Петропавлівській церкві в Санкт-Петербурзі [Описание документов... Св. Синода. – Т XXXI (1751). – СПб., 1909. – № 262, 288; Т. XXXIV (1754). – СПб., 1912. – № 396; – Т. L (1770). – Петроград, 1914. – № 247].

** Тимофій (1680–1768) – ієросхимонах, соборний старець, блюститель Дальніх печер. Чернечий постриг прийняв у Києво-Печерській лаврі 1703 р. В 1743 р. згадується в джерелах як ієросхимник [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 загальнопечерн., спр. 1606], а пізніше – як блюститель Дальніх печер. За нього в 1752 р. оновлено церкву Різдва Богородиці та в 1767 р. – Аннозачатіївську церкву на Дальніх печерах. Під його наглядом в 1763 році побудовано Троїцьку церкву в Китаєвській пустині. Помер 1768 р. та похований біля південної стіни Аннозачатіївської церкви. На його могилі було покладено великий камінь (не зберігся) з написом: *“Здесь погребен честный иеросхимонах Тимофей Дальней пещеры блюститель. Родился 1680 г. пострижен в монашество 1703 г., в монашестве поживе 63 года. Преставился 1768 года Августа месяца”* [Проценко Л. А. И до небес рукой подать... Путеводитель по некрополям на Ближних и Дальних пещерах Киево-Печерской лавры. – К., 2002. – С. 84, 85].

1. Митрополит Євгеній Болховітінов. Вибрані праці з історії Києва. – К., 1995. – С. 390.

Церква Різдва Богородиці на Дальніх печерах в Києво-Печерській лаврі. Фото автора. 2009 р.

Кадильниця. 1749. Україна. Київ. Внесок до Успенського собору ієромонаха Алімпія (Галика). Срібло, метал, карбування, гравірування, золочення. 24,0 x 9,0 x 6,0 см. ***** НКШКЗ, КПЛ – М – 9432

1. Жолтовський П. М. Малюнки Києво-Лаврської іконописної майстерні. – К., 1982. – С. 242.

2. Жолтовський П. М. Художнє життя на Україні в XVI–XVIII ст. – К., 1983. – С. 126.

іконописної майстерні, яку в 1744–1755 роках очолював ієромонах Алімпій (Галик)*.

Інтерес становлять кілька підписаних і датованих малюнків, виконаних особисто Алімпієм (Галиком), у тому числі малюнки: “Св. Великомучениця Варвара”** та парне зображення “Мадонна з Христом немовлям” (1760)*** і “Христос – Вседержитель на хмарах”****, тощо [1].

Серед учнів Алімпія джерела згадують І. Григоровича*****, В. Макияновича, Іродіона (Правдяковського) (в чернецтві Роман) – майбутнього начальника іконописної майстерні тощо [2].

*Алімпій (Галик) (бл. 1685–1768) – ієромонах, іконописець, начальник лаврської іконописної майстерні в 1744–1755 рр. В 1754 р., на думку деяких дослідників, писав ікони для церкви у фортеці Св. Єлисавети, а у 1759 р. – для Києво-Кирилівського монастиря. В цьому ж році виконав портрети Петра I, Катерини I, принца Оранського, королеви Собеської. Зберіглися хрест благословенний, а також Євангеліє, срібні кадильці та зіздиці – внески Алімпія (Галика) в ризницю Успенського собору. Після смерті Алімпія 1768 р. архієпископ синайський Кирило написав до Києво-Печерської лаври, що покійний начебто мав 3000 червонців, з яких 1200 заповів лаврі, а решту 1800, поділивши на три рівні частини, прохав передати до Єрусалима, Синаю та Афона. Монастир відповів Кирилові, що Алімпій не залишив ніякого майна, крім кількох ікон.

Поховано Алімпія (Галика) в Успенському соборі Києво-Печерської лаври [Мусиенко П. Забытый украинский художник XVIII в. // Искусство. – 1959. – № 4. – С. 61 – 66; Истомин М. К истории живописи Киево-Печерской лавры XVIII ст. // ЧИОНЛ. – К. 1895, т. 9. – С. 72; ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 71. – арк. 4; Там само, спр. 135 (1755), спр. 186 (1759), спр. 324. – арк. 11; Там само, оп. 2 заг., 626 (1766); оп. 1 друк., спр. 39 (1755); Там само, оп. 1 загальночерн., спр. 1104 (1762); Там само, оп. 1 маловажн., спр. 169 (1766 р.); ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 чернеч, спр. 24. – арк. 338].

** В кужбушку XIX-67/XX-19 8392 на арк. 14 – Малюнок “Св. Варвара”, виконаний в туші. На звороті малюнка є напис: “Сей кунст иеродиякона Алипия Печерского монастыря”

*** У кужбушку XIX-121/XX – 21 на арк. 39 малюнок в туші “Мадонна з немовлям” (1760 р.) з написом: “Року 1760 ноября 24 числа рисовал Алимпей сам своєю рукою”.

**** У кужбушку XX-83 – малюнок із зображенням сидячої постаті Богородиці (арк. 37) і такої самої постаті Христа (арк. 38), на обох малюнках є напис: “Року 1754 декабря 30 Алимпей рисовал”.

***** Григорович Іван (1722–?) – маляр. Походив з м. Зіньків. Починаючи з 1747 р. сім років навчався в лаврській малярні в Алімпія (Галика) [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 черн., спр. 24. – арк. 170]

***** Напис по краю кришки: “1749 в славу Бжію и чест Бгмотре сия кадильница здълана коцтом Іеромонаха Алимпей Галики начальника Малярскаго в Церковь Великую Печерскую”.

Художник ієромонах Алімпій (Галик)

Малюнок “Богородиця на хмарах”. Підпис: “Року 1754 декабра 30 Алиппий рисовал”

Малюнок “Христос-вседержитель на хмарах”. Підпис: “Року 1754 декабра 30 Алиппий рисовал”

Малюнок “Мадонна на престолі з Христом - немовлям на руках”. 1760 р. Підпис: “Року 1760 ноября 24 числа рисовал Алиппий сам своєю рукою”

Хрест благословенний. 37 x 20,5 x 4. Дерево, різьблення. Фрагмент. Внесок до Успенського собору ієромонаха Алімпія (Галика). НКПІКЗ, КПЛ-М-8758* [1]

Звідиця**. Фрагмент. Фініфтевий медальйон. Напис: “Сія звезда Алиппия”. НКПІКЗ, КПЛ-М-2160 (новий 5649) [2]

Серед учнів, що навчалися в лаврській іконописній мастерні в період, коли виконувалися розписи церкви Різдва Богородиці, бачимо Г. Тесленка, Я. Рачковського, І. Тривогу, Дорофея, К. Андреева, Мироновича, С. Неделко, П. Вистриханя, Ф. Бальцецовського, Г. Маляренка, Пантелеймона, Є. Федорова, Д. Красовського, Я. Великого, І. Поповича та інших. Збереглися малюнки, що належать цим учням та датуються початком 1750-х років.

У 1755 р. Алімпій (Галик) у зв'язку з погіршенням зору, що не давало йому змоги виконувати дрібні роботи, попрохав архімандрита Луку (Белоусовича) звільнити його з посади начальника іконописної майстерні і дозволити жити на Дальніх печерах, маючи при собі послушника – маляра та служителя для посилок. Архімандрит погодився задовольнити прохання Алімпія, за умови, що той знайде замість себе когось іншого в начальники майстерні.

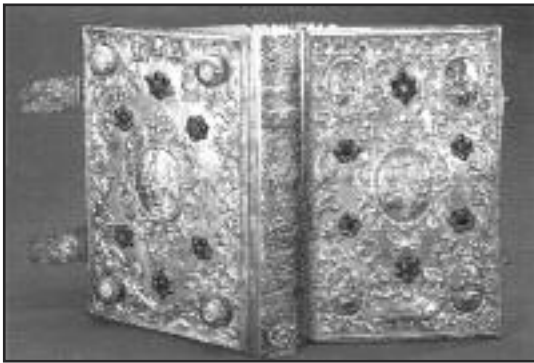
В 1759 р. на Алімпія (Галика) надійшла скарга від ігумена Києво-Кирилівського монастиря Феофана (Жолтовського) з приводу “неискусно” виконаних ним “страстных картин” та інших образів,

* На оправі хреста є напис: “Сей стый крест зделан коштом ієромонаха Алиппия начальника малярскаго до стых Чудотворнїя Великия церкви Печер(с)кія року 1748 мца генваря 29”.

** У фондах НКПІКЗ зберігається дві “звідиці” [НКПІКЗ КПЛ-М-1994 (новий 4055); КПЛ-М-2160 (новий 5649)], що датуються одним часом та дуже близькі іконографічно. Звідиці мають однакові форми та обидві прикрашені подібним рослинним орнаментом. Зверху на перехресті однієї звідиці прикріплено медальйон з вигравіруваним зображенням Саваофа, а на другій – фініфтевий медальйон з таким само зображенням.

1. Сергій О. С. Різьблені дерев'яні хрести печерської тематики з колекції Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника // ЛА. – К., 2007. – Вип. 13. – С. 123.

2. Петренко М. З. Українська живописна емаль // ЛА. – К., 2007. – Вип. 19. – С. 150.

Художник Маркиянович.**
Проект* срібної оправи Євангелія. Папір. 1749 р. Напис: “Року 1749 місяця Августа 19 дня рисовал Васил Маркіянович из Служка у малярне его прозвано Шидурка” [1]**

Майстер Ф. Левицький. Оклад Євангелія. 1749. Київ. Срібло, папір, скло. Карбування, позолота*. Внесок Алімпія (Галика) до Успенського собору Києво-Печерської лаври. МКУ – № ДМ-1511 [2]

* Внизу, на гладенькому картуші напис: “В славу божию и честь Богоматери в церковь Великую Печерскую сие Євангеліе строится коштом иеромонаха Алімпія Галика, начальника малярского. Року 1749 місяця октябрю”. На зворотному боці окладу зображення Богородиці, Антонія і Феодосія Печерських, а біля ніг Богородиці – фігура дарувальника. На виробі клеймо міста Києва – “Київ” та клеймо майстра – “ФЛ”.

** Маркиянович (Маркиялович) Василь, (1730–?) – художник-іконописець. Народився в Слуцьку Новогрудського воєводства. Походив з сім'ї заможних слуцьких купців. Художник слуцького православного Троїцького монастиря. Єдиним підписним твором художника є ікона “Деїсус” (1758), написана для іконостасу православної церкви села Великий Рожан Слуцького князівства. Для цієї ж церкви призначалися ще чотири ікони, написані Маркияновичем, але вони не мають авторського підпису. Авторство цих творів встановлюється за їх стилістичною спорідненістю з іконою “Деїсус”. Це ікони “Трійця Ветхозавітна” (1761?), “Покрова” та “Благовіщення” (1761), а також двостороння виносна ікона “Богоматерь Одигитрия – Воскрешение Христа” (1766) (зберігається в Національному художньому музеї Білорусі). Окрім цього для цієї церкви Маркиянович написав ікони “Св. Микола з житієм” та “Апостоли Петро

і Павло” (обидві знаходяться зараз в одній з діючих церков Солігорського району Білорусі). Окрім семи зазначених вище ікон з творчої спадщини В. Маркияновича збереглися: ікона “Богоматерь Одигитрия Ченстоховская” (1773) з церкви м. Осиповичи (Могильовська область Білорусі) та ікона “Христос-Пантократор” в Слуцькому районі Мінської області.

Впізнавана авторська манера Маркияновича дає змогу приписати йому ряд творів, відомих з фотографій початку 1920-х років, що не збереглися. Це дві ікони – “Благовіщення” і “Покрова” – із слуцьких церков і дві портретно-алегоричні композиції на полотні з Троїцького монастиря в Слуцьке (обидва датовані 1753 р.) [Пискун Ю. А. Василий Маркиянович – слуцкий мастак-иконописец середины XVIII в. // МЧ. – 2001. – К., 2001. – С. 225–229; Пискун Ю. А. Василий Маркиянович — слуцкий мастак сярэды XVIII стагоддзя // Матэрыялы до 100-годдзя з дня нараджэння Міколы Шчакачыхі. – Мінск, 1996. – С. 96–98; Тэмпэрны жывапіс Беларусі канца XV–XVIII стагоддзя у зборы Дзяржаўнага мастацкага музея БССР. Каталог. Аўтарсклада-льнік Н. Ф. Высоцкая. – Мінск, 1986. – С. 127–132, 191–192; Жолтовский П. М. Малюнки ... – С. 242; Истомина М. П. Обучение живописи в Киево-Печерской лавре в XVIII веке // Искусство и художественная промышленность. – 1901.– № 11.– С. 312; Kalamajska – Saeed Maria. Portrety i zabytki kszat Olelkowiczow w Slucku. Inwentaryzacja Jozefa Smolinkiego z 1904 R. – Warszawa, 1996. – С 7–11].

*** На малюнку середники обох дощок мають форму овалів у дубових віночках з пишним рослинним обрамленням. На чільній дошці вміщено композицію “Новозавітна Трійця”, на нижній – “Старозавітна Трійця”. На чільній дошці зображено також чотирьох Євангелістів. Оправа, що була зроблена за цим проектом, майже точно його відтворює. Розбіжність між проектом та оправою бачимо тільки в сюжетній композиції середника нижньої дошки, де зображено композицію “Богородиця Печерська” [Шульц І. В. Лаврська живописна школа і декоративно-прикладне мистецтво XVIII ст. // МЧ. – 2001. – К., 2001. – С. 304–305].

1. НБУВ, Відділ естампів і репродукцій, лаврські кужбушки, XIX – 67 / XX – 19; Петренко М. З. Українське золотарство XVI – XVIII ст. – К., 1970. – С. 34.

2. Золота скарбниця України. – К., 1999. – С. 79, 162.

Ікони іконописної майстерні Києво-Печерської лаври. Середина XVIII ст.

Невідомий художник. Ікона
“Різдво Богородиці”. Дерево,
олія. 47,0 x 61,0 см. НКПКЗ,
КПЛ - Ж - 1462

Невідомий художник. Ікона
“Різдво Христове”. Дерево,
олія. 47,0 x 61,0 см. НКПКЗ,
КПЛ - Ж - 1626

Невідомий художник. Ікона
“Хрещення” (Богоявлення).
Дерево, олія. 47,0 x 60,0 см.
НКПКЗ, КПЛ - Ж - 1464

що він мав намалювати “фарбами добрыми венецькими”. Наслідком цієї скарги була постанова Духовного собору монастиря про те, що б “впредь Алімпій никаких работ без ведома Лавры не подряжался”. В 1759 р. керівником іконописної майстерні був монах-іконописець Володимир*. В ті ж роки в архівних джерелах згадуються начальники іконописної майстерні Роман (1759–1761), Пахомій (1763) [1], Захарій (Трипольський)**. Це, ймовірно, пояснюється тим, що зазначені художники могли отримувати замовлення на розписи в інших містах та на час їх виконання виїжджали з лаври. Так, відомо, що Роман з 1761 року розписував церкву в Китаївській пустині [2], а потім був відряджений до приписного до лаври Дятловецького монастиря для закінчення робіт над іконостасом.

Невідомий художник. Ікона
“Вознесіння Господнє”.
Дерево, олія. 47,0 x 61,0 см.
НКПКЗ, КПЛ - Ж - 1439

* Володимир (?-?) – монах-іконописець, начальник іконописної майстерні Києво-Печерської лаври у 1759–1769 рр. У 1767 р. повідомляв, що в майстерні працює 20 учнів. Є відомості про ікону з дарчим написом: “Сію ікону Богоматері даровал монах Владимир начальник малярній Києво-Печерській лавры во обитель Великоскитскую Крестовоздвиженскую” [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 88, арк. 383; Там само, оп. 1 черн., спр. 46; Петров И. Альбом достопримечательностей церковно-археологического музея. – К., 1913. – С. 267].

** Захарій (Трипольський Ісидор Іванович) (?-?) – ізограф, ієромонах, начальник іконописної майстерні Києво-Печерської лаври в 1763 р. Його ім'я є серед поаркушевих записів на альбомі гравюр анатомічного та натурального змісту Й. – Д. Герца та Г. Телота, виданих 1723 року в Аусбургу: “Сіе абецадло печерській Лавры великой Малярнъ содержат 1763 года. Подписал ієродиякон Захарія начальник той же малярнъ лаврской”, а також на альбомі гравюр Й. – Г. Гертеля з проектами віттарів, меблів, декоративних картушів та альбоми офортів Нільсона та І. Г. Гертеля зі зразками орнаментів [Жолтовський П. М. Малюнки Києво-Лаврської іконописної майстерні. – К. 1982. – С. 283]. Навчався іконописання в Києво-Печерській лаврі. Займався ним 34 роки. Вісім років малював ікони для іконостасів Успенського собору та два роки для іконостасу церкви Ближніх печер. У 1770 р. прийняв чернечий постриг [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 чернеч., спр. 82, арк. 13; Жолтовський П. М. Художнє життя на Україні в XVI – XVIII ст. – К. 1983. – С. 131].

1. ЦДІАК,
ф. 128, оп. 1 заг.,
спр. 88; Там
само, оп. 1 черн.,
спр. 32, арк. 29;
Жолтовський П. М.
Художнє
життя... – С. 152.

2. ЦДІАК,
ф. 128, оп. 1 заг.,
спр. 194.,
арк. 33.

Малюнки учнів іконописної майстерні Києво-Печерської лаври [1]

Художник-учень Пантелеймон*. Малюнок "Ізмаїл та Агар". 1749 р.

Художник-учень Федір Балцеровський***. Малюнок "Благовіщення"

Художник-учень Федір Балцеровський. Малюнок "Мадонна з ангелами". 1750 р.

Художник-учень Яків Рачковський****. Малюнок "Апостол Андрій". 1751 р.

* Пантелеймон (?-?) – учень іконописної майстерні Києво-Печерської лаври. У кужбушках є його малюнки тушшю: "Ізмаїл і Агар", "Гессен Ното" та погруддя Мадонни. На цих трьох малюнках є дата – 1748 р. і підпис: "Пантелеймон". Ще на одному малюнку з поясним зображенням Мадонни стоїть підпис: "Сию ікону рисовал Пантелеймон 1745 м-ца сентября 2" [Жолтовський. Художнє життя на Україні. – С. 152].

** Тесленко Грицько – учень малярні Києво-Печерської лаври. В кужбушку XIX–121/XX – 45 є малюнки тушшю "Свята родина", "Жінка з ягням на руках", "Поклоніння волхвів". На них є напис: "Грицько Тесленко. 1750 року", "Грицько рисовал Тесля 1750 р.". В 1772 р. працював при відновленні живопису в Києво-Печерській лаврі, малював разом з малярем Марком 12 апостолів і чотирьох євангелістів [ЦДІАК, ф. 127, оп. 20, спр. 440].

*** Балцеровський Федір – учень іконописної майстерні Києво-Печерської лаври в 1750 роках. Підписи Ф. Балцеровського є на малюнках у лаврському кужбушку XIX – 114 / 8445 на арк. 24 – етюди голів, рук, ока, на арк. 28 – портрет Василя Дворецького – Стародубського полковника; у кужбушку XIX – 68 / 8393 на арк. 37 – портрет Петра I, на арк. 39 – жіноча постать; у кужбушку XIX – 121 / XX – 45 є п'ять малюнків тушшю: "Христос", "Іоанн Предтеча", "апостол Фома", "Мадонна", "Поклоніння волхвів"; у кужбушку XX – 79 на арк. 22 – малюнок "Благовіщення", на арк. 29 – зображення Христа, Мадонни та двох ангелів, на арк. 29 – "Мадонна на півмісяці".

**** Рачковський Яків – учень іконописної майстерні Києво-Печерської лаври. В лаврському кужбушку XIX – 68 / 8393 на арк. 29, 31, 32, 33 є малюнки тушшю апостолів Андрія, Фоми, Матвія та Симона. Під кожним – підпис: "Рисовал Ияков Рачковский 1751 года" або "Рисовал Ияков 1751 года". В кужбушку XIX – 101/8426 на арк. 62 – малюнок тушшю, на якому зображена постать в шоломі. Є підпис: "1753 года рисовал Яков Рачковский", на арк. 63 – подібний малюнок апостола та напис: "Рисовал Рачковский".

Художник-учень Григорій Тесленко**. Малюнок "Свята родина". 1750 р.

Художник-учень Федір Балцеровський. Малюнок "Поклоніння волхвів"

1. Жолтовський П. М. Малюнки Київської Лаврської іконописної майстерні. – К., 1982. – С. 78, 80, 97, 196, 197.

* * *

У 1754–1761 році “кам’яних справ майстер” С. Д. Ковнір побудував на Дальніх печерах нову кам’яну дзвіницю. Початок будівельних робіт датується не пізніше 1754 р. Про це свідчить архівний документ, у якому йдеться: “Для новостворюваної на Дальній печері каменної колокольни в минулому 1754 року прийнято всієї извести от господина полковника Дебоскета 270 бочек. От Неводницької пристани негашеної извести 90 пудубочек прийнято. Мер всякої полубочки в 10 пуд. Да с той же пристани гашеної извести прийнято 1936 полубочек с половиною, такої же мери. Того всієї извести 2026 полубочек с половиною прийнято, а с оных будет 1013 бочек 2/4 да причислить к оным показанные выдачу прийнятые от господина Дебоскета 270 бочек: будет всієї извести в прием 1283 бочек с половиною... от фундамента за окончание на Дальній печері каменної колокольни сойшло на каменщиків денег 282 р. 94 коп., на поденщиків вышло 178 р. 58 коп. За вывозку к строению той колокольни песку 2221 макитр, заплачено денег 42 р. 80 коп. Того на вышеописанных каменщиків, поденщиків и песок в прошедших 1754 и 1755 годах издержано всех денег 504 р. 33 копейки”.

Закінчили будівництво споруди не раніше 1757 р.

На терміни будівельних робіт, без сумніву, негативно вплинула Семирічна війна 1756–1763 років, а також те, що монастир майже одночасно будував інші споруди, в тому числі такі відповідальні, як дзвіниця на Ближніх печерах та Кловський палац на Печерську.

Коли не вистачало будівельних матеріалів, монастир, як бачимо, звертався до військового відомства. Особливо великі складності у монастиря виникли з постачанням на будівництво металу, насамперед на влаштування покрівлі куполів. Іноді лаврі в цьому допомагали жертводавці. Так, 1751 р. листи “білого” покрівельного заліза подарував монастирю тульський купець Петро Батошев [1].

Невідомий художник-учень іконописної майстерні Києво-Печерської лаври. Малюнок “Таємна вечеря”. 23 x 40. Папір, туш

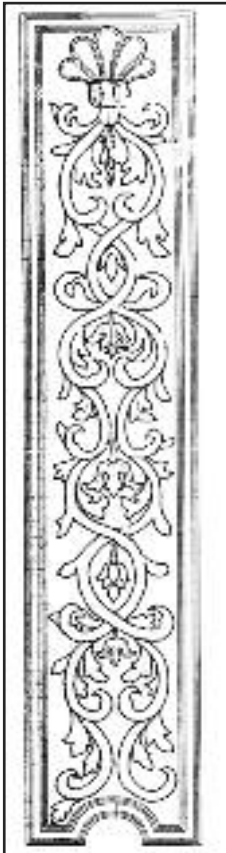

Невідомий художник-учень. Малюнок “Різдво Богородиці”. Напис: “ГР” 1755 р. 20 x 16. Папір, туш

Невідомий художник-учень іконописної майстерні Києво-Печерської лаври. Малюнок “Деїсус”. Папір, туш

1. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 106 (1751).

Дзвіниця на Дальніх печерах. Креслення орнаменту лівої лопатки під аркою другого ярусу східного фасаду

1. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 111 (1752), спр. 130 (1754), оп. 1 вотч., спр. 151 (1753), спр. 847 (1742), спр. 1538 (1741), оп. 4 вотч., спр. 1538 (1741), спр. 18 (1731–1751).

Дзвіниця має гармонійні пропорції та вишукане декоративне оздоблення. Це двоярусна, квадратна в плані (9,8 x 9,8 м) споруда з розкріповками – пілонами на гранях і по кутах. Її висота разом з хрестом становить 41 м. Нижній ярус дзвіниці рустований, а верхній оброблений колонами коринфського ордера і багатим ліпленням.

Розкріповки першого ярусу правлять за основу для колон на другому ярусі. При цьому на кутових розкріповках, що розташовані по діагональних вісях, стоять спарені колони.

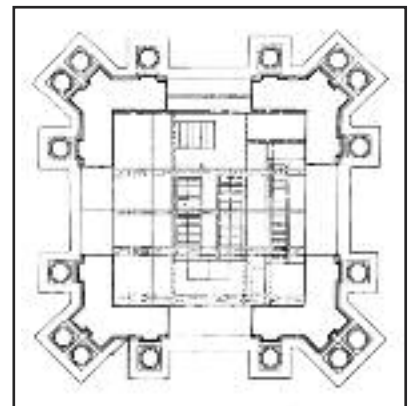
У першому ярусі є арковий прохід з воротами, через який було можливо потрапити з території Києво-Печерської фортеці до церкви Різдва Богородиці. Зверху прохід оздоблений профілірваними архівольтами, що спираються на карнизи. Фасади дзвіниці за загальним рішенням попарно ідентичні. Так, подібні західний зі східним фасадом та північний з південним. Проте всі фасади різняться рисунком ліплення. По боках аркових прогонів та вікон містяться кам'яні стояни, що виступають наперед і членують стіну знизу вгору до кінця першого ярусу. Над першим ярусом протягнуто складного профілю карниз.

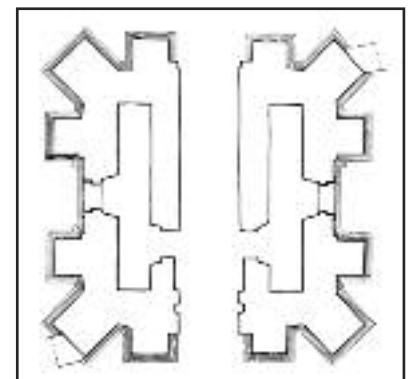
Невідомий архітектор. Дзвіниця на Дальніх печерах

Невідомий архітектор. Дзвіниця на Дальніх печерах

Дзвіниці на Дальніх печерах. План другого ярусу

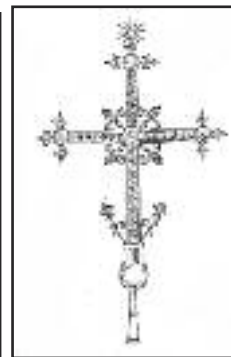
Дзвіниці на Дальніх печерах. План першого ярусу

Дзвіниця на Дальніх печерах. Другий ярус.
Фрагмент

Креслення завершення
дзвіниці на Дальніх
печерах

Креслення
хреста з
дзвіниці на
Дальніх
печерах

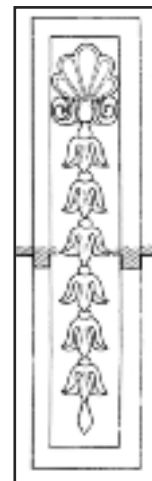

Дзвіниця на Дальніх печерах.
Фрагмент

Завершується дзвіниця високим багатоярусним верхом. Над великим дванадцятигранним куполом, що перекриває другий ярус дзвіниці, височить двохярусна барокова, теж дванадцятигранна главка та маківка з ліхтарем. Верхня маківка за своїми об'ємами значно менша за нижчу. Баню виконано з дерева та оббито міддю. Завершується дзвіниця ажурним чотирикінцевим хрестом.

Над спареними кутовими колонами височать чотири восьмигранних шпиля з сонцями. Первісно залізна покрівля бані, а також пірамідки, окрім сонець, були пофарбовані. Інші частини завершення – рами ліхтарів, маківки, а також завершення шпилів – позолочені листовим золотом. Оригінальне вінчання дзвіниці надало їй яскраво вираженого силуету.

На другому ярусі дзвіниці було підвішено дзвони. В архівному документі за 1761 рік про дзвіницю йдеться як про таку, що збудована: *“И сия новая состроится звоница, на которой имеются три вновь вылитые звоны: один в 101 пуд, другой в 50, а третий в 25”*. Перший дзвін відлито в Тулі в січні 1752 року за настоятеля лаври Луки (Білоусовича) та блюстителя Дальніх печер ієросхимонаха Тимофія. Він мав вагу 107 пудів 25 фунтів. Два дзвони, що мали вагу 101 пуд. 20 фун. та 50 пуд. 15 фун., було відлито в 1756 році майстром Костянтином Сликсом. Отже, архітектурний ансамбль Дальніх печер збагатився новою ефективною висотною домінантою. Витончений силует дзвіниці дуже гарно вписувався в чудову природу цього куточка монастиря.

Креслення
орнаента
лопатки біля
південно-
східного кута
другого ярусу

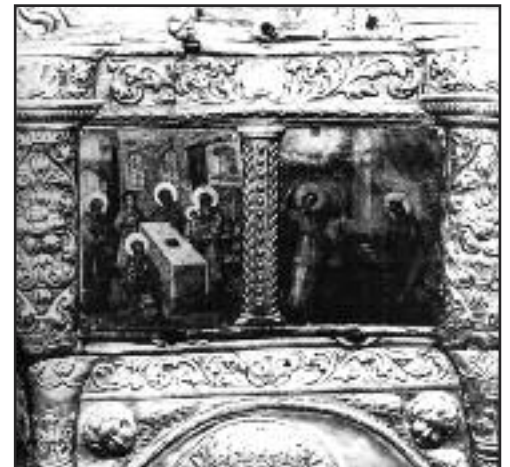

Аттик. Фрагмент. Ікона “Ісус Христос з пристоячими”. Мідь, позолота, карбування, олія

Майстер П. І. Шафіров. Іконостас церкви Преподобного Феодосія Печерського в Дальніх печерах. Фрагменти. 1761 р. Мідь, позолота, карбування

1. Петров С. О., Бирюк Я. Д., Золотар Т. П. Славянские книги кирилловской печати XV–XVIII вв., описание книг, хранящихся в Государственной публичной библиотеке АН УССР. – К., 1958; Удольский В. М. Очерк славяно-русской библиографии. – М., 1871. – Вып. 1.

Ряд з іконами дванадесятих свят. Фрагменти

Як відомо, на початку 1760-х років завершувався процес офіційної канонізації печерських святих. Зрозуміло, що монастир активно готувався до цієї події. В друкарні монастиря в 1763 році вперше було надруковано “Службы преподобным отцем Печерским” [1].

Лавра особливо хотіла відсвяткувати 700-річчя визначення Преподобного Феодосія ігуменом Києво-Печерського монастиря. З цієї нагоди до 1762 р. в підземній церкві Феодосія Печерського в Дальніх печерах за ініціативи київського митрополита Тимофія (Щербацького) та лаврського архімандрита Луки (Білоусовича) було встановлено новий мідний покарбований іконостас з напівкруглим завершенням. На жаль, з первісних ікон в іконостасі залишилося лише: “Богородиця з Христом немовлям” та “Ісус Христос” по боках від царських врат, а також ікона “Ісус Христос з пристоячими” на верхньому ярусі іконостасу.

* Вірогідно, це Зосима (Василькевич [Шубський] Захарій Степанович) (1715–1793) – майбутній блюстителю Ближніх печер, член Духовного собору, архімандрит Києво-Печерської лаври (1761–1786). 1745 р. він прийняв чернечий постриг у Лаврі від архімандрита Києво-Печерського монастиря Тимофія (Щербацького).

Іконостас був виконаний срібних справ майстром П. І. Шафіровим* – учнем І. Равича. В написанні ікон для іконостасу брали участь Алімпій (Галик), Адам (Филиповський) та інші художники лаврської малярні**.

* Шафіров Петро Іванович (бл. 1699–1766) – золотих справ майстер. “Уроженець волоської нації”. Приїхав з турецьких володінь у Росію в 1715 р. разом з відомим державним діячем часів Петра I П. П. Шафіровим та незабаром оселився в Києві. В 1726 році одружився на київській міщанці Анастасії Пилипівні. Від шлюбу з нею мав доньку Прасковью та сина Григорія, який теж згодом став майстром-золотарем. 1746 р. П. І. Шафіров виготовив архіерейську митру для Софійського монастиря, а в 1747 році разом з майстром І. Завадовським виконав за мідною моделлю С.Тарановського царські врата для головного іконостасу Софійського собору. Згодом П. І. Шафіров переселився з Подолу на Печерськ та в 1754 р. придбав тут будинок в колишньому дворі лікаря Ремзи, який деякий час працював в Києві для лікування осіб, задіяних на будівництві царського палацу і Андріївської церкви. П. І. Шафіров виконував твори на замовлення Києво-Печерської лаври. Джерела свідчать, що на початку 1750-х років майстер виконував якусь роботу в покоях архімандрита. Помер 1766 році. За розпорядженням архімандрита Зосима (Валькевича) П. І. Шафірова було поховано біля Успенського собору [Петренко М. З. Українське золотарство... – С. 194; ЦДІАК, Україна, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 310, арк. 1].

** В 1750-х – на початку 1760-х років тут працювали іконописці Микола Апостол (з 1755) [Истомин М. К истории живописи Киево-Печерской лавры XVIII в. // ЧИОНЛ. – С. 71], монах Володимир (начальник), Матвій (Громико) (в середині XVIII ст.), Захарій (Голубовський), Дмитро Картамишів (середина XVIII ст.), Єфремій (Козакевич) в чернецтві (з 1766 р.) Гермоген, Макарій (середина XVIII ст.) [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1

черн., спр. 2, арк. 18]; Микита Савелій, Самуїл (?), Григорій Погорський, Федір Степанів, Петро Тихонов (в чернецтві – Памва), Лук'ян Петрович Тарабиновський, Кирило Холодов, Гнат Шаровський (в чернецтві Іезекиїль) Шауме. Учнями лаврської малярні в цей час були: Юрій Безрадницький, Мацько (до 1759), Пастрида – Островерхий, Костянтин Ігнатів (учень Пахомія), Петрів Петро Стадкевич, Федір Траскевич, Іван Троянський, Матвій Хмарнецький, Тимофій Чернацький.

Другий ярус. Ікона “Архангел Михайл”. Мідь, позолота, карбування, олія. 80 x 39. Фрагмент

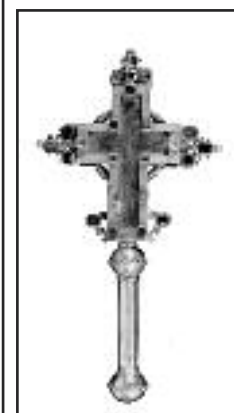

Другий ярус. Ікона “Богородиця з Христом немовлям”. Мідь, позолота, карбування, олія. 80 x 39

1. Вклад і вкладники Успенського собору Києво-Печерської лаври XVI – поч. XX століття: Сакральні тканини і вироби з металу у зібранні Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника. – К., 2005.– Кат. № 66. – С. 78.

Майстер П. І. Шафіров. Іконостас церкви Преподобного Феодосія Печерського в Дальніх печерах Києво-Печерської лаври. Фрагменти. 1761 р.

Хрест благословенний. 1753. Внесок ієромонаха, економа Києво-Печерської лаври Зосима. 1753 р. Хрест – дерево, різьблення. Оправа – срібло, скло, карбування, гравірування, золочення. НКПКЗ, КПЛ-М-10721 [1]

Невідомий художник. Іконописна майстерня Києво-Печерської лаври. Портрет архімандрита Києво-Печерської лаври Зосими* (Валкевича). Кінець XVIII ст. Полотно, олія. 220 x 130. НХМУ

Внески архімандрита Києво-Печерської лаври Зосими (Валкевича) до ризниці Успенського собору [1]

Панагія з ланцюжком. Київ. 1770 р. Срібло, фініфть, позолота, коштовне каміння. 17,5 x 8,8. Місце знаходження невідоме

Панагія. Україна. Друга половина XVIII ст. Срібло, фініфть, коштовне каміння, стрази, позолота. ДІМ. Інв. № 81561. Москва, Росія

Панагія з ланцюжком. Україна. Друга половина XVIII ст. Срібло, фініфть, позолота. 19,2 x 11,1

* Зосима (Валкевич) Захарій Степанович (1715–1793) – блюстителю Ближніх печер, архімандрит Києво-Печерської лаври (1761–1786). Народився в родині бунчукового товариша з полкового м. Стародуб Стефана Валкевича, яка належала до відомого роду української козацької старшини, три покоління якого служили в Гетьманщині на різних посадах. Вищої академічної освіти не мав. Чернечий постриг прийняв 1745 р. в Києво-Печерській лаврі від архімандрита Тимофія (Щербацького). Був блюстителем Ближніх печер, членом Духовного собору. Після смерті архімандрита Луки (Білоусовича) (1761 р.) був обраний архімандритом Києво-Печерської лаври. За його архімандритство на зібрані від жертводавців кошти були позолочені куполи Успенського собору, Головної дзвіниці, Троїцької Надбрамної церкви, Хрестовоздвиженської церкви на Ближніх печерах та церкви Різдва Богородиці на Дальніх печерах. Крім того, за нього в двох останніх храмах були встановлені нові іконостаси. Був останнім вільно обраним архімандритом лаври. Після секуляризації церковних земель (1786), позбавлення Лаври її ставропігії і перетворення на штатний монастир Зосиму (Валкевича) було усунено від керівництва монастирем і відряджено до Голосіївської пустині, де він і помер через 7 років (13 березня 1793 р.). [Памятники православья та російской народности в Западной России в XVII–XVIII вв. – Т. 1. Акты по истории заграничных монастырей Киевской епархии XVII–XVIII в. – Ч. 1. – К., 1905. – С. 1629–1630; Титов Ф. Воспитанники Академии на службе в Киево-Печерской лавре // ТКДА, 1911. – № 6. – С. 174; ЦДАК, ф. 59, оп. 1., спр. 6428., арк. 10–12]. Коштом архімандрита Зосими (Валкевича) був поновлений на престольний хрест, виготовлений у 1517–1522 рр. на замовлення печерського архімандрита Ігнатія [НКПКСЗ, КПЛ-М-7589; Вклады и вкладники... – С. 66]. Зосима (Валкевич) зробив кілька вкладів до Києво-Печерської лаври, в тому числі три панагії, наперсний хрест – мощевик, золотий потир та дві фелони [Полюшко Г. В. Втрачені скарби лаврського музею. Пошуки і знахідки. – К., 2001. – С. 60, 65, 89, 116, 142], а також дискос, звідцицю і лжицю “вагою 5 фунтів 81 золотник”.

Фелон. Україна XVIII ст. Парча золотиста. Опліччя червоного оксамиту, розшите перлами. Посередині – фініфтьевий медальон

1. Полюшко Г. В. Втрачені скарби лаврського музею. – К., 2001. – С. 60, 65, 89, 142.

Крім того, в період, що розглядається, в печерах було поновлено настінні розписи. В живописних роботах брав участь Алімпій (Галик). Про це він згадує в переліку виконаних ним в різні часи робіт: “малював спочатку церковні дахи та бані, а потім церкви та іконостаси в Китаєві, Голосіївці, Пирогові, Вишеніках, Осокорках, Сорокошицях, Пакулі, Стародубщині, в двох печерах і в Болдаївці на Либіді”.

Велику увагу було приділено виготовленню та оздобленню гробниць для святих мощей, їх одягу тощо. Печери освітлювалися напільними свічниками, а також красивими лампадками з кольорового скла, що було вміщено в ажурні, прикрашені орнаментом оправи. Останні висіли на стінах по ходу печерних лабіринтів.

З “Описи Дальней Пещеры всем церковным и пещерным вещам” за 1741 та 1769 роки дізнаємося, що в той час над гробом преподобного Феодосія висіла ікона цього святого в срібній позолоченій ризі “в коєй весу сребра 15 фунтов и 40 лотов” [1], а також срібна лампада, “в коєй весу фунт” [2].

Образ Феодосія було виконано олійними фарбами на золотому тлі з промальовкою пелюстків оригінальних форм. Рама прикрашалася двома рядами різьби у вигляді розгорнутих пелюстків з горіхом всередині. Ліворуч, праворуч та над іконою Феодосія вміщено ще три ікони на золотому тлі “Варлаам пустынник”, “Йоасаф”, та

Невідомий художник.
Іконописна майстерня
Києво-Печерської лаври.
Портрет архімандрита
Йосифа (Оранського). Після
1748 р. Полотно, олія. 217 x
128. НХМУ

1. ЦДІАК,
Україна, ф. 128,
оп. 1 заг., спр. 58,
1741 р., арк. 65.

2. ЦДІАК,
ф. 128, оп. 1 заг.,
спр. 58, 1741 р.,
арк. 65.

Грамота імператриці Єлизавети Петрівни від 10 серпня 1752 р. про призначення після смерті Йосифа (Оранського) архімандритом Києво-Печерської лаври Луки (Білоусовича)

Невідомий художник.
Портрет М. А. Демидова***

“Богоматерь с младенцем”. Ікони обрамляють рами, що виконано в стилі рококо.

Крім того, в описах згадується “Гробница серебряная с двумя шифлядами с разными чеканными изображениями, с предстоящими Богоматерью и Иоанном Богословом пестровызолоченая” [1]. Дослідниця І. Пархоменко виявила в фондах Національного художнього музею України велику срібну плиту від гробниці. Плита потрапила до музею, як свідчить напис на ній (?), з печер Києво-Печерської лаври [2]. На плиті вміщено рельєфне зображення постаті преподобного Феодосія Печерського. По краях плиту прикрашено орнаментальною смугою із стилізованих рослинних пагінців. Плита виконана майстром Романом Якимовичем* на замовлення Києво-Печерської лаври.

Лик преподобного, що виконаний олійним живописом, як вважають деякі дослідники, міг бути написаний ченцем Адамом (Филиповським)**. Останній у 1758 році писав ікони для іконостасів в обох лаврських печерах [3].

За архимандрита Зосими (Валкевича) на зібрані кошти вкладників було виготовлено три раки: в Ближні печери для мощей преподобного Антонія, а також до Успенського собору для святих мощей преподобного Феодосія Печерського і рівноапостольного князя Володимира [4].

* Якимович Роман (?-?) – майстер-золотар першої половини XVIII ст. Зберігся реєстр виконаних ним речей та його підпис латинською мовою [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 3 (1707 р.), арк. 1–17]. Реєстр свідчить про те, що майстер виконав для Києво-Печерської лаври, крім згаданої вище плити на гробницю Преподобного Феодосія Печерського, ще кілька речей, серед них: срібні лампадки, бляхи карбувальної роботи на престол та інші речі.

** Адам (Филиповський Олексій Григорович) (1741–1814) – ієромонах, іконописець. Народився в м. Ямпіль Ніжинського полку. Під 1759 р. згадується в архівних джерелах як учень іконописної справи в Києво-Печерській лаврі [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 черн., спр. 13, арк. 162; Жолтовський П. М. Художнє життя на Україні в XVI–XVIII ст. – К., 1983. – С. 172]. В 1765–1767 рр., як свідчать архівні джерела, він ще навчався іконопису в лаврській малярні [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 88, арк. 398; Там само, оп. 1 черн., спр. 50, арк. 196; Там само, спр. 51, арк. 331]. Адам протягом 56 років перебував у монастирі “в изучении иконописного художества и тем художеством в Лавре, где велено было покраской разных штук и в написании иконостасов и в церквах святых икон на обеих пещерах, Китаевской пустыни и в бывших лаврских вотчинах”. В 1784 р. керував роботами по розписах притвору Аннозачатіївської церкви. Чернечий постриг прийняв 1778 р. в Києво-Печерській лаврі, згодом став ієродияконом, а 1784 року рукопокладений на ієромонаха. Пізніше став ієросхимонахом. З 1814 р. рахувався серед братії Ближніх печер [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 загальночерн., спр. 1337 (1814)]. Помер цього ж року та похований на території Ближніх печер. Його могила не збереглася.

*** Демидов Микита Акінієвич (1724–1789) – статський радник, єдиний син Акініфія Микитича Демидова від другого шлюбу з Євфімією Іванівною Пальцевою (?–1771). Отримав від батька п'ять заводів і 10 тис. душ селян. Побудував ще два заводи. Кавалер польського ордена Св. Станіслава. Був одружений тричі: з Настею Яківною Євреїноюю, Марією Сверчковою та Олександрою Євтіхіївною Сафоноюю. Від останньої мав сина Миколу та доньку Катерину (заміжня за С. Л. Львовим) та Марію (заміжня за Д. Н. Дурново).

1. КС, Т. XV К. 1886. – С. 621.

2. НХМУ, інв. № XII-227.

3. Пархоменко І. Надгробна плита преподобного Феодосія Печерського // Православний вісник. – № 2. – К., 1999. – С. 94.

4. Митрополит Євгеній Болховітінов. Вибрані праці з історії Києва. – К., 1995. – С. 331.

В архівних документах згадується “небольшая в нише каменная гробница” біля церкви Антонія в Ближніх печерах, для якої було виготовлено срібний позолочений оклад. На цій плиті вміщено “... во всю величину изображение усопшего Преподобного Антония ... с покрытием среброчеканною ризою и таким же вокруг лика венцом. Передняя часть гробницы украшена среброчеканным изображением преставления Преподобного. Вес ризы и изображения 11 фунтов и 14 золотников” [1].

У 1751 році російський заводчик М. А. Демидов надіслав монастиреві 12 рак із зеленої полірованої міді, зроблених на його заводах для святих мощів, що почивають у лаврських печерах.

У 1747 р. граф С. Б. Шереметьєв подарував лаврі раку для святих мощів Преподобного Мойсея Угрина.

Велика увага приділялась покривалам для святих мощів. Наведемо опис одного з них: “Покривала ...: преподобному Мойсею чудотворцу, парчи, золотой насыпанной с разными шелковыми цветочками ... на оной употреблено гасу серебряного в один ряд в три края с крестом ... в другой ряд гасу золотого три аршина три четверти два вершка, бахрома серебряная вокруг ... кистей серебряных четыре, подкладка шелковая темнозеленая” [2]. Отже, це покривало було виготовлено з золотої парчі на шовковому темнозеленому підбої. Його понизу прикрашало два ряди торочок із срібної ниті. Прорізи для кисті рук святого були оторочені такою ж срібною торочкою. По центру покривала було нашито хрест із срібних нитей.

Покрови на черепа святих – парамони виготовлялися із оксамиту та розшивалися золотими або кольоровими нитками. Часто коштовні

Панагія з ланцюжком. Друга половина XVIII ст. З ризниці Успенського собору. Внесок єпископа Нижгородського Феофана (Чарнуцького*). Срібло, фініфть, позолота. В середині – частки святих мощей. 14 x 6,9. Місцезнаходження невідоме [3]

* Феофан (Чарнуцький Федір Прокопович) (1710–1780) – викладач Московської слов'яно-греко-латинської академії, архімандрит Серпухівського Висоцького Богородицького монастиря (1743 р.), ігумен Угреського Миколаївського монастиря (1744 р.), єпископ Нижньгородський і Алатирський (1753–1773). Народився у сотенному містечку Чорнушки Лубенського полку (тепер районний центр Полтавської обл.) в сім'ї військового канцеляриста Прокопа Чарнуцького. Освіту здобув у Київській академії. Чернечий постриг узяв в Києво-Печерській лаврі. В січні 1735 р. згадується серед “монастырских служителей” Дятловецького Спасо-Преображенського приписного до Києво-Печерської лаври монастиря. В цьому ж році від'їхав до Московської слов'яно-греко-латинської академії, де був викладачем початкових класів. У 1740 р. відвідав Київ і прийняв чернечий постриг у Києво-Печерській лаврі. Надалі знову викладав у Московській академії. В 1743 р. став архімандритом Серпухівського Висоцького Богородицького монастиря. З 1744 р. – ігумен Угреського Миколаївського монастиря. Виконував адміністративні обов'язки в Троїце-Сергієвій лаврі. Допомога архімандриту цього монастиря Арсенію (Могилянському) в керуванні обителью. В 1753 р. Феофана (Чарнуцького) хіротоновано на єпископа Нижньгородського, де він протягом 20 років керував єпархією. Водночас Феофан (Чарнуцький) підтримував тісні стосунки з Києво-Печерським монастирем. 1760 р. разом із митрополитом Тобольським і всього Сибіру Павлом (Конюсевичем) надав лаврі допомогу у придбанні металу для облаштування покрівлі Успенського собору, трапезної та друкарні. З цього приводу архімандрит Лука (Білоусович) писав: “означенные преосвященные благонадежны несумненно: могут Лавре святой и от себе укладом служить”. 1 червня 1773 року Феофан (Чарнуцький) попросив Синод звільнити його на покій у Києво-Печерський монастир, де він через сім років 8 березня 1780 р. помер. Феофан (Чарнуцький) пожертвував лаврі коштовну панагію.

1. ЦДІАК, ф. 128, оп. 2 заг., спр. 374, арк. 25.

2. ЦДІАК, Україна, ф. 128, оп. 2 заг., спр. 529, арк. 1,2; Там само, оп. 1 заг., спр. 1627.

3. Полюшко Г. В. Втрачені скарби лаврського музею. – К., 2001. – С. 87.

1. Кагамлик С.
Киево-Печерська
лавра... – С. 87.

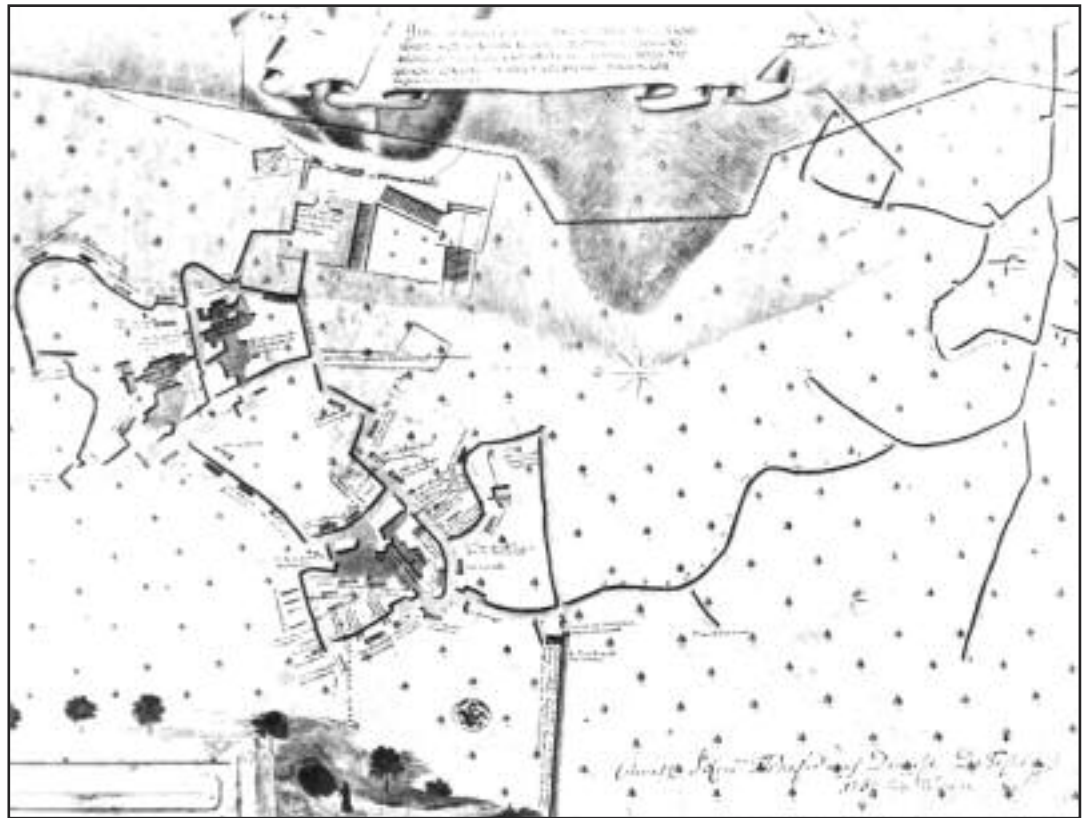
2. ЦДІАК,
ф. 128, оп. 1 заг.,
спр. 52 б, 57, 64,
232, 255.

3. Кагамлик С.
Киево-Печерська
лавра – світ
православної
духовності і
культури (XVII–
XVIII ст.) – К.,
2005. – С. 72.

4. ЦДІАК,
ф. 128, оп. 1 заг.,
спр. 72, арк. 1 зв.

Невідомий майстер.
Потир. Срібло.
Карбування.
Напис: “Сия чаша зделана на пещеру преподобного Феодосия тщением иеромонаха Тимофия блюстителя тоя пещери. Року 1751”. Тавро МН НКШКЗ, КПЛ-М-2230 (старий)

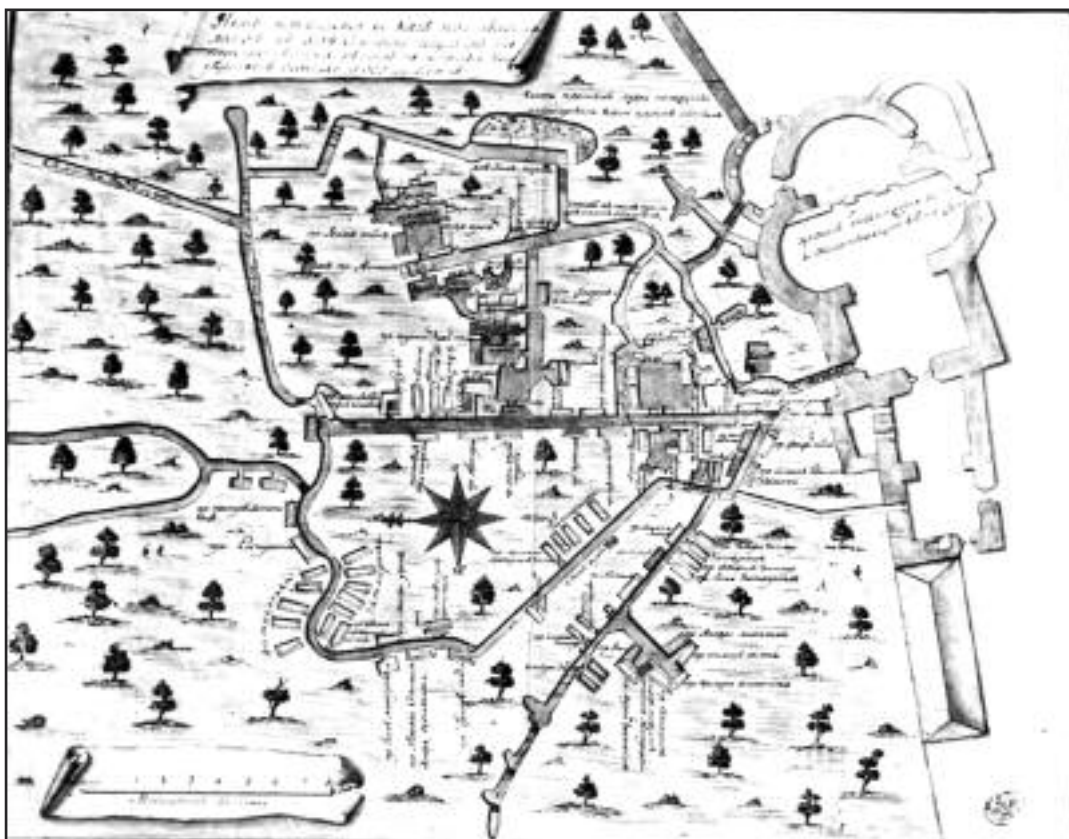
Інженер полковник де Боскет. План Дальніх печер. 1752 р. Копія з плану 1744 р.

тканини для виготовлення подібних покривал та іншого убрання на святі мощі дарували монастирю різні жертводавці.

Так, архівні джерела свідчать, що парчу для виготовлення покривал на гробниці в Ближніх печерах надіслав в лавру 1759 р. купець Михей Грязнов [1].

Частинки святих мощей, вкладені в ікони та хрести, іноді дарували в інші монастирі, переважно в ті, де архимандритами було настановлено насельників із числа братії Києво-Печерської лаври. Так, 1761 р. лаврському ієромонахові Сильвестру (Лебединському) доручили передати ікони зі святими мощами митрополиту Тобольському і всього Сибіру Павлу (Конюскевичу) і єпископу Нижньгородському Алатирському Феофану (Чарнуцькому) тощо [2]. Такі подарунки іноді отримували особливо поважні особи. У 1744 р. ікони Печерських Преподобних зі святими мощами керівництво монастиря надало насліднику престолу Великому князю Петру Федоровичу і його нареченій Катерині Олексіївні [3].

Отже, керівництво лаври уважно ставилося до зберігання святих мощей. Проте іноді траплялися й прикрі випадки. Так, 1744 р. було вкрадено частинки мощей з гробниці в печерах. З цього приводу Синод видав указ, що зобов'язував архимандрита і братію “... в охранении мощей святых.... иметь наикрепчайшее и опаснейшее смотрение” [4].

Інженер полковник де Боскет. План Ближніх печер. 1752 р. Копія з плану 1744 р.

* Ісаак (Флауенський Іван) (1723–?) – ієромонах, начальник друкарні Києво-Печерського монастиря, намісник приписного до лаври Чолнського Спаського монастиря, ігумен Синянського Покровського монастиря. Народився у м. Шаргород Брацлавського воєводства в єврейській родині. Перейшов у православну віру. Освіту здобув в Київській академії. 1750 р. прийняв чернечий постриг в Києво-Печерській лаврі. Служив у друкарні, в 1761 р. був призначений друкарським шафарем, згодом був редактором (*“читачем друкарських проб”*), 1766 р. став начальником друкарні, а 1767 – намісником Чолнського Спаського монастиря. В 1769 – 1782 був ігуменом Синянського Покровського монастиря [Титов. Ф. Воспитаники ... – С. 230; Кагамлик С. .. – С. 370].

Дальні печери. Фрагмент. Фото 2007 р.

** Варфоломій (Ждановський Василь) (1721–?) – архімандрит Московського Спасо-Єлізаровського, Московського Знаменського, Звенигородського Савин-Сторожевського монастирів. Народився у сім'ї посполитих с. Княжичі Переяславського полку. Чернечий постриг прийняв 1748 р. у Києво-Печерській лаврі від архімандрита Йосифа Оранського. Згодом направлений до Москви, до Троїце-Сергієвої лаври де був уставником. 1759 р. надіслав до Києво-Печерської лаври кошти на прикрасу ікони Св. Апостола Варфоломія [Строев П. Списки иерархов ... СПб., 1877. – С. 192].

Кубок з кришкою, 1757. Росія. Москва. Майстер Федір Петров. Внесок ігумена Ісаака (Флауенського)*. Срібло, карбування, литво, золочення. 31,5 x 10,0 x 9,0 см. Кубок – НКПКЗ-М-1109 Кришка - НКПКЗ, КПЛ - М - 9149 [1]

1. Вклади і вкладники ... – С. 64; Кат № 3.

2. Вклади і вкладники ... – С. 78; Кат № 67.

Хрест благословенний. 1755. Внесок ієромонаха Варфоломія (Ждановського.)** 1755. Хрест – дерево, різьблення. Оправа – срібло, карбування, гравірування, литво, золочення. 22,0 x 12,0 x 2,4 см. НКПКЗ КПЛ-М-10722 [2]

**Майстер
Ф. Левицький.
Дискос**.** 1758.
НКПКЗ, КПЛ-
М-2331 (ста-
рий) [3]

1. ЦДІАК,
ф. 128, оп. 1 заг.,
спр. 314, 1766
р. – арк., 4.

2. Кузьмук О. С.
Поменники у
фондах
Національного
Києво-
Печерського
історико-
культурного
заповідника //
МЧ. – 2002. – К.,
2003. – С. 267–
273.

3. Попов П.
Матеріали до
словника
українських
граверів. – К.,
1926. – С. 81;
Петренко М. З.
Українське
золотарство ... –
С. 168, 124.

**Дальні печери.
Фрагмент.
Фото 2007 р.**

Та й лабіринти печер теж потребували значних зу-силь для утримання їх у належному стані. Для відведення води з печер влаштовували спеціальні водовідвідні труби у вигляді цегляних склепінчастих тунелей. Один такий тунель було виявлено в 1760 р. за цегляною закладкою в стіні в Дальніх печерах.

У 1766 році підлогу в Ближніх печерах було викладено чавунними плитами, виготовленими на тульському заводі Неостесєва [1]. В наш час у цих печерах ще можна побачити фігурні плити з сітчастою (вафельною) поверхнею. Форма цих плит різна: багатокутник з заокругленими боками, стилізований липовий листок (“серце”) тощо. Останні покладені таким чином, що опуклість однієї плити потрапляє в виїмку другої такої самої плити. З’єднуючись, плити утворюють єдиний ефектний візерунок.

У Ближніх печерах є також прямокутні й квадратні плити з рослинним орнаментом. На жаль, малюнок у центральній частині плит уже стертий, але по кутах плит ще можна розгледіти переплетіння вигнутих гілочок.

Отже, лаврські печери мали доволі ошатний вигляд. Утримувати їх у такому стані допомагали жертводавці, імена яких були записані до лаврських пом’яників* [2]. До нашого часу збереглося

“Объяснение части плана Дальних пещер и устроенной водосточной трубы около 1760-го года доселе бывше Лаврскому начальству неизвестной”

* Пом’яники (або синодики) — це книги, які велися у монастирях та церквах задля поминання душ померлих з молитвою за їхнє спасіння в Горньому світі. До книг записувалися імена та родини віруючих: ктиторів, можновладців, єпископів, паломників, узагалі всіх, хто виявляв бажання вписатися. За внесення до синодика потрібно було зробити пожертву на користь монастиря або церкви.

** Напис на дискосі: “Сей дискосъ зделанъ на ближнюю пещеру преподобного Антония коштомъ таяжъ пещеры духовника іеромонаха Андрения 1758 року июня 7 числа”.

Невідомий художник. Середина XVIII ст. Україна.
Київ. Школа Києво-Печерської лаври

Ікона “Христос Вседержитель”. Мідь, олія.
Карбування, позолота.
118,0 x 80,0 см. НКШКЗ,
КПЛ-Ж-1679

Ікона “Богородиця провідниця” (Одигітрія).
Мідь, олія. Карбування,
позолота. 118,0 x 80,0 см.
НКШКЗ, КПЛ-Ж-1680

кілька пом'яників, у тому числі пом'яник церкви Різдва Богородиці*, створений ієромонахом Тимофієм, а також пом'яник Хрестовоздвиженської церкви** на Ближніх печерах, що був переписаний, як свідчить напис на його титульному аркуші, із старого синодика “*тицанієм*” блюстителя Антонієвої печери соборного старця ієромонаха Зосими 1757 року [1].

* Уперше синодик церкви Різдва Богородиці був написаний при архімандриті Мелетії Хребтовичі ієромонахом Давидом у 1577 році. Вдруге — за архімандрита Інокентія Гізеля у 1670 році. Втретє його переписав блюститель печери ієромонах Тимофій (з 10 листопада 1760 р. до 2 травня 1761 р.). Усі переписувачі були блюстителями печери Св. Феодосія. Цей синодик заповнювався до 30-х років XIX ст., містить 442 арк. На арк. 306 є післямова. Це коротка біографія блюстителя печери Св. Феодосія Тимофія. Рукопис великого формату, ошатний, прикрашений малюнками. На арк. 3 міститься коротка історія тексту синодика.

** Синодик Хрестовоздвиженської церкви заповнювався до 1834 року. Загалом текст був створений у XVIII ст. В пом'янику впадає в око велика кількість (понад сотню) записів родів донських козаків, зроблених на початку 60-х років XVIII ст.

Ікона “Преподобний Феодосій Печерський”. Мідь, олія. Карбування, позолота.
117,0 x 65,0 см

Ікона “Преподобний Антоній Печерський”. Мідь, олія. Карбування, позолота. 115,0 x 65,0 см

1. Кузьмук О. С. Поменники у фондах Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника // МЧ. – 2002. – К., 2003. – С. 267–273.

Дзвіниця на Ближніх печерах Києво-Печерської лаври. 1754–1763 рр.

* * *

Кам'яну дзвіницю на Ближніх печерах замість дерев'яної, що тут існувала раніше, було зведено в 1754–1763 рр. Вона розташована на північний захід від Воздвиженської церкви. Будівництво цієї споруди ускладнювалося рядом чинників, у тому числі близьким розміщенням підземних споруд, а також різким перепадом рельєфу місцевості та зсувонебезпечною ситуацією в цьому районі. Тому будувати дзвіницю доводилося під наглядом фахівців Київської інженерної команди, яку очолював військовий інженер полковник де Боскет.

Майже одночасно на Нижній території монастиря за проектом інженера де Боскета виконувалися роботи з інженерного захисту дніпрових схилів, про що йтиметься в наступному томі книги.

Підготовчі роботи щодо зведення споруди розпочалися не пізніше 1754 року, оскільки в цей час монастир замовив у Москві дзвін для цієї дзвіниці. Дзвін відлито “з свого матеріалу... московским церковным мастером Константином Михайловым сыном Слизовым” і 8 січня 1755 р. доправлено до Києва. Він мав вагу 77 пудів [1].

Як йшлося вище, будівництво затрималося у зв'язку з початком Семирічної війни 1756–1761 років. Будівництво самої дзвіниці монастир розпочав близько 1759 р., оскільки в документі, що датується 1760 роком, про неї йдеться, як про “новоначавишуюся строится”*.

Цеглу та вапно для будівництва постачали із лаврських заводів, що поблизу Києва в гирлі річки Либідь [2]. Коли власних матеріалів не вистачало, монастирю доводилося брати їх в борг або купувати на “казенных заводах”, що були засновані біля міста у зв'язку з розбудовою Києво-Печерської фортеці. Так, у листуванні від 1760 р. повідомляється: “За благолепнейшим вашей Архипастырской святыни на Ближней Преподобного Антония пещере производилось строение каменной колокольни, которой имеючи в запасе извести совсем эта же употреблена, извещил бы каменного строения мастера

Дзвіниця на Ближніх печерах Києво-Печерської лаври. 1754–1763 рр. Фрагмент. Декор цоколя стовпчика другого ярусу

1. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 вочч, спр. 371 (1751); Там само, спр. 849 (1749); Там само, спр. 1697 (1745).

2. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 вочч., спр. (1745); ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 173 (1759).

* В архівному документі: “Сведениях о сооружении, поданных лаврою в церковно-археологическое общество при Киевской Духовной академии от 4 июля 1904 г.” дата початку будівництва дзвіниці вказана – 1760 р.

Степана Ковнера, что каменной извести потребное число в здешних государевых амбарах можно приискать будет, того ради ... прошу приказать помянутому Степану Ковниру, что он к вышеписанному колоколенному строению надлежащее число извести покупкою исправил насчет ближней пещеры. Кирпича при том строении довольно число имеет быть". Алебастр для ліпних прикрас привозився переважно із Свенського монастиря, а залізо транспортували із Брянська, Москви та інших міст Росії.

У жовтні 1762 р. представник Києво-Печерського монастиря купив у Ніжині на ярмарку листове залізо для покрівлі на дзвіниці. Отже, наприкінці цього року будівництво споруди ще не було завершено. Це відбулося, ймовірно, наступного року. Принаймі, пізніше в метричному записі 1886 р. монастир повідомляв, що дзвіницю побудовано в 1763 р. [1]. Ім'я автора проекту споруди з'ясувати не вдалося.

Дзвіниця на Ближніх печерах по типу подібна до дзвіниць Києва цього періоду. В цьому переконає наявність цілого ряду загальних ознак, властивих архітектурі таких споруд.

Вона являє собою цегляну, потиньковану, двох'ярусну, квадратну в плані (10,5 x 10,5 м) споруду заввишки 27,3 м. Склепінчастий наскрізний прохід у першому ярусі орієнтований з півночі на південь. Він є частиною дерев'яної галереї, що веде з Верхньої території монастиря до Ближніх печер. По обидва боки проходу влаштовано два підсобних приміщення та сходи на другий – дзвонний ярус. Фасади першого ярусу споруди прикрашено невеликим горизонтальним рустом, а другого – двадцятьма тричетвертними колонами корінфського ордера, що встановлено по кутах та по боках центральних аркових прорізів. Вгорі стіни оперізує складнопрофільований карниз. Між колонами зроблені аркові прорізи для підвішування дзвонів. Для підвіски дзвонів використовується спеціальна система дерев'яних балок. Дзвіниця увінчується великою, майже сферичною банею і двох'ярусною маківкою*. Баню покрито залізною бляхою та пофарбовано, а ліхтарі та маківка позолочено.

Дзвіниця за своїми формами є зразком барочної архітектури XVIII ст. Вона є цінною складовою частиною комплексу споруд Києво-Печерського монастиря.

Дзвіниця на Ближніх печерах Києво-Печерської лаври. 1754–1763 рр. Західний фасад. Фрагменти. Фото 1978 р.

Карниз другого ярусу

Капітель пілястри другого ярусу

1. Крицкий Б. А. Народные мастера архитектуры XVIII века на Украине. – К., 1953. – С. 86; Холостенко М. В. Зодчий П. І. Неєлов у Києві // Архітектура радянської України. – 1940. – № 2. – С.

* Форму бані дещо змінено під час ремонту у XIX ст.

Хрестовоздвиженська церква Києво-Печерської лаври. Фрагмент. Іконостас. 1760-ті рр.

30–33.

карнизами. Ікони в іконостасі вміщено в рами хвилястого контуру, прикрашені пишним орнаментом у стилі рококо.

Ікони для іконостасу писали художники лаврської іконописної майстерні. В період, що розглядається, тут працювали: іконописці Пахомій*, Захарій** та інші.

* Пахомій (?–?) – іконописець Києво-Печерської лаври. В 1753–1761 рр. навчав іконопису Матвія Хмарнецького, а в 1761–1762 рр. – Костянтина Ігнатіва “*нації польської*”. В 1763 році був начальником іконописної майстерні Києво-Печерської лаври [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 88. – С. 543; Там само, оп. 1 черн., спр. 32. – С. 29; спр. 384; Жолтовський П. М. Художнє життя на Україні в XVI–XVIII ст. – К., 1983 – С. 152].

** Захарій (1704–після 1770) – чернець, іконописець лаври. Навчався іконописання, а потім працював у Києво-Печерському монастирі 34 роки. Вісім років малював іконостаси Успенському собору та 2 роки іконостас церкви Ближніх печер. У 1770 р. у віці 66 років прийняв тут чернечий постриг [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 мон., спр. 82, арк. 13; Жолтовський П. М. Художнє життя на Україні в XVI–XVIII ст. – К., 1983. – С. 131].

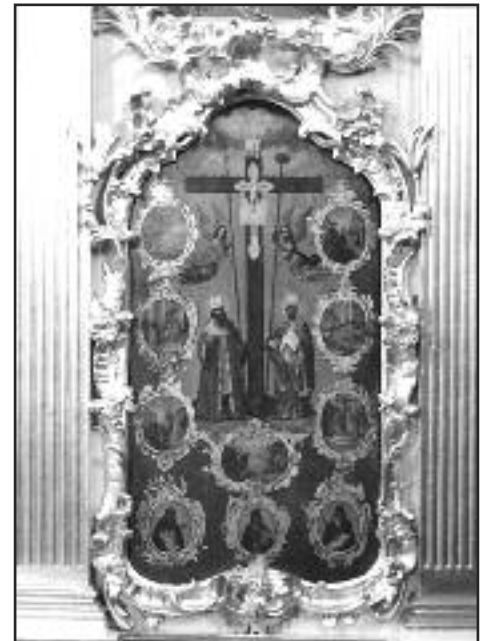
1. Митрополит Євгеній Болховитінов. Вибрані праці з історії Києва. – К., 1995. – С. 229.

2. Петренко М.З. Києво-Печерський державний історико-культурний заповідник. Путівник. – К.,

Хрестовоздвиженська церква на території Ближніх печер за архімандрита Зосими (Валкевича) “в 1769 году ... перекрита железными лужеными листами, иконостас сделан новый, главы... позлащены червонным листовым золотом, а куполы покрыты зеленою краскою” [1].

Іконостас створили в 1767 р. досвідчені майстри під керівництвом сницаря К. А. Шверина. Останній деякий час працював у столярні Києво-Печерського монастиря [2].

Оскільки подібні іконостаси створювалися кілька років, а процедура погоджень проектних рішень та богословської програми була довготривалою, можна припустити, що робота над твором розпочалася на початку 1760-х рр. Не суперечить цьому і художній задум іконостасу, що має багато спільного з іншими іконостасами цього періоду, наприклад з іконостасом Андріївської церкви. Іконостас вирізьблено з липи і позолочено, його яруси членуються по вертикалі жолобчастими пілястрами з корінфськими капітелями, а по горизонталі – розкрепованими

Ікона “Воздвиження Чесного і Животворящего Хреста Господня” з іконостасу Хрестовоздвиженської церкви. 1760-ті рр.

До нашого часу збереглися чотири ікони з намісного ряду іконостасу, що були виконані, ймовірно, саме в той час. Це храмова ікона “Воздвиження Чесного і Животворящего Хреста Господня” з частинкою дерева Животворящего хреста, а також ікони: “Собор всіх Російських чудотворців”, “Введення Богородиці до храму”, “Собор всіх Преподобних Печерських” [1].

Іконостас створювався в той час, коли, як йшлося вище, за наказом Св. Синоду 1762 р. було дозволено заносити імена лаврських Преподобних до російських місяцесловів для загальноросійського вшанування. Це спонукало керівництво монастиря написати для нового іконостасу ікони, присвячені лаврським Преподобним. Так, серед ікон намісного ряду на іконостасі встановлено згадану вище ікону “Собор всіх Преподобних Печерських”.

У 1763 р. в лаврській друкарні було вперше надруковано “Службы преподобным отцам Печерским”.

У період, що розглядається, в монастирі друкувалося багато різних, чудово оздоблених книг*. На титульному аркуші однієї з них – “Біблії” видання 1758 р. бачимо будівлю друкарні, що була тоді кам'яною одноповерховою спорудою з трьома високими щитовидними фронтонами та архітектурним декором, властивим стилю бароко.

Книги користувалися великим попитом, монастир дарував їх особам, наближеним до імператриці, членам Сенату, Синоду, впливовим церковним та світським особам.

* У цей час з друкарні Києво-Печерської лаври вийшло кілька видань різних книг, у тому числі: “Анфологійон”, “Євангеліє”, “Канони Богородиці”, “Каноник”, “Акафіст Св. Варварі Іоасафа (Кроковського)”, “Службник”, “акафісти і канони”, “Молитвослов”, “Служба со акафістом Св. Миколаю... с чудесы его...”, “Правило к божественному причащенію”, “Алфавіт духовний” Ісаїї (Копинського), “Псалтир”, “Тріодь цвітна”, “Часослов”, “Канон молебный пресвятой Богородицы”, “Молитви при божественной литургии” тощо.

Ікона “Преподобний Іоанн Багатотраждальний”. XVIII ст. Україна, Київ, школа Києво-Печерської лаври. Полотно, олія. 59 x 42. НКПІКЗ

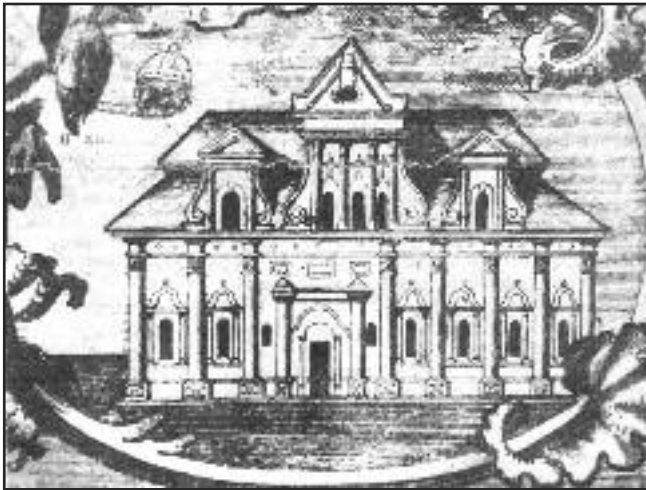
Ікона “Преподобний Агапіт”. XVIII ст. Україна, Київ, школа Києво-Печерської лаври. Дерево, олія. 27 x 21,5. НКПІКЗ

Невідомий художник-учень. Малюнок “Антоній та Феодосій Печерські”. 20 x 16. Папір, туш

1979. – С. 146.

1. Лопухіна О. В. Намісний ряд іконостаса Хрестовоздвиженської церкви як пам'ятка лаврської художньої школи // МЧ., 2006. – К., 2007. – С. 102–

Біблія. 1758 р. Видання друкарні Києво-Печерської лаври. Титульний аркуш. Фрагмент. Будинок друкарні

106.

імператриці Єлизавети Петрівни. Врешті-решт йому вдалося вирішити доручену йому справу на користь лаври.

1. *Полюшко Г. В.* Втрачені скарби лаврського музею... – К.,

* Софроній (Тернавіот, Тарнавіот Степан) (1725–1771) – економ, уповноважений Києво-Печерської лаври в Росії, архімандрит Костромського Богоявленського монастиря, ректор Костромської семінарії. Народився у Києві, на Подолі, в сім'ї бунчукового товариша. Освіту здобув у Київській академії. Пройшов усі курси, крім вищого, богословського. Чернечий постриг прийняв у 1748 році в

Внески до ризниці Успенського собору Києво-Печерської лаври архімандрита Костромського Богоявленського монастиря Софронія (Тернавіота) [1]

Панагія. Друга половина XVIII ст. Срібло, позолота, фініфть

Панагія. Друга половина XVIII ст. Срібло, коштовне каміння. Позолота, чернь, фініфть

Хрест-мошевик наперсний. Друга половина XVIII ст. Золото, фініфть, коштовне каміння

З цією метою керівництво лаври відряджало до Санкт-Петербурга і Москви своїх представників.

У 1752–1754 рр., у зв'язку зі спробою Київського митрополита Тимофія (Щербацького) відкрити при Київській митрополічій кафедри власну друкарню, лаврі довелося відстоювати монопольне право на друкування книг у Києві.

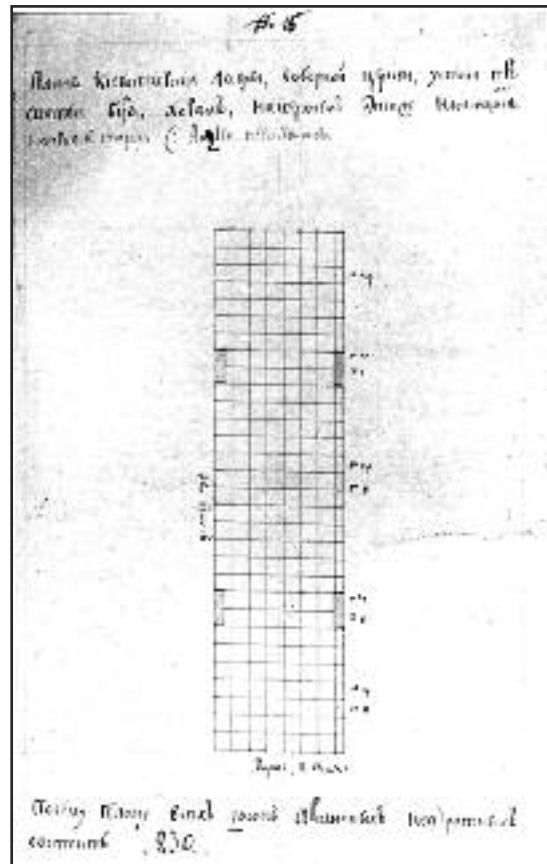
Для вирішення зазначеного питання в Росію вирушив економ Троїцького-Лікарняного монастиря Софроній (Тернавіот)*. Він подав, за дорученням монастиря в Колегію іноземних справ кілька чолобитних і, використавши свої зв'язки з князем М. Ю. Трубецьким, графом П. І. Шуваловим та іншими впливовими особами, отримав 5 грудня 1753 р. аудієнцію в

Києво-Печерській лаврі. 1750 р. в сані ієродиякона був призначений економом Троїцького-Лікарняного монастиря. Був представником Києво-Печерської лаври в Росії. Завдяки його зусиллям лаврі вдалося позитивно вирішити питання щодо монопольного видання в Києві книг. Крім того, монастирю було передано згідно із заповітом колишнього лаврського ієромонаха, а потім викладача Санкт-Петербурзького сухопутного шляхетського корпусу Никодима (Рудзинського) його бібліотеку (94 книги). В 1756 році настановлений архімандритом Костромського Богоявленського монастиря. Був першим ректором Костромської духовної семінарії, заснованої 1747 р. пострижеником Києво-Печерської лаври Сильвестром (Кулябкою) [Панагія, 1765]. Помер у Костромі [Титов Ф. Воспитанники Академии на службе в Киево-Печерской лавре // ТКДА, 1911. – № 6. – С. 229–256, № 12. – С. 640–679; 1912. – № 10. – С. 219–245; № 12. – С. 588–620].

Успенський собор у період, що розглядається, зберіг об'ємно-планувальну структуру, яку він отримав після його відбудови після пожежі 1718 року.

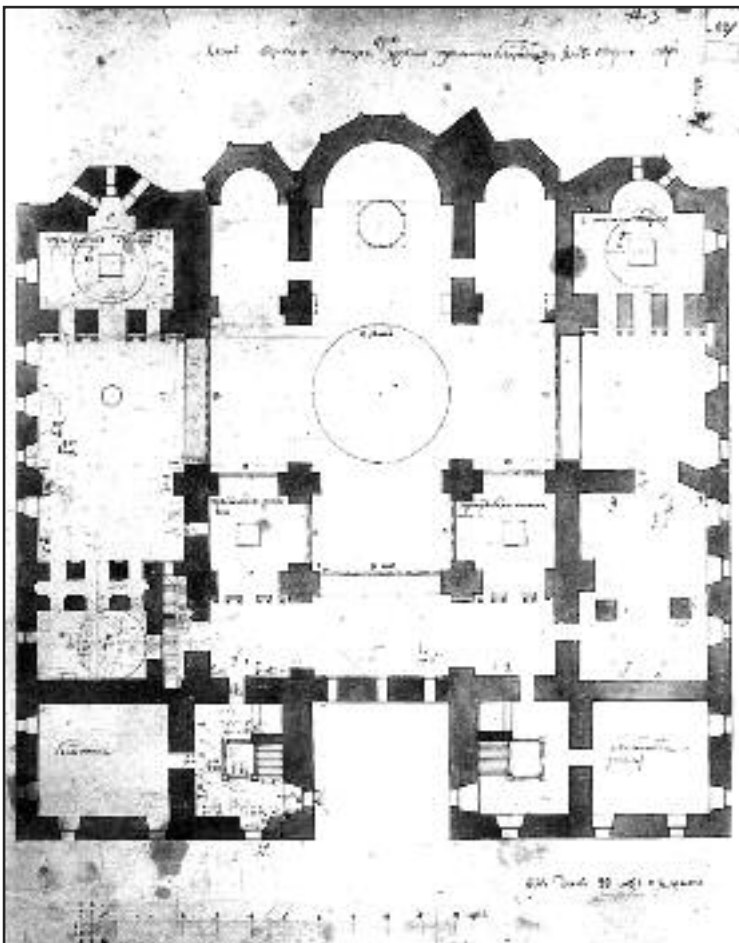
На верхньому ярусі собору в приділах Андрія Первозванного та Преображення Господня, а також на хорах поклали чавунні “дошки” (плити) підлоги. Збереглося три креслення*, на яких зображено розкладку зазначених плит з точним зазначенням їх кількості.

З коштів, наданих лаврському архимандриту і братії імператрицею Єлизаветою Петрівною під час її перебування в Києві, 10 тисяч рублів було використано на виготовлення нового окладу головного престолу Успенського собору, що раніше був з мармуру [1]. Новий срібний позолочений оклад виконано в 1755 р. київським майстром М.

Проект розкладки чавунних плит на хорах Успенського собору в приділі Андрія Первозванного. Друга чверть XVIII ст. Фонди НКПІКЗ

2001. – С. 54, 62.

Невідомий архітектор. План другого ярусу Успенського собору. Друга чверть XVIII ст.

1. Митрополит Євгеній Болховітінов. Вибрані праці ... – С. 374; Ратшин А. Полное собрание исторических сведений о всех бывших в древности и ныне существующих монастырях и примечательных церквях в России. – М., 1852. – С. 115; Указатель святынь и священных достопримечательностей Киева, как в самом городе так и в его окрестностях, для поклонников, посещающих святыя места киевские. – К.,

* Креслення не датовані, проте судячи з написів, зроблених на них, виконані в другій половині XVIII ст.

1887. – С. 19.

1. Петренко М. З. Українське золотарство XVI–XVIII ст. – К., 1970 р. – С. 41, 45, 125, 189.

2. НКПКЗ, КПЛ-А-369. Главная церковная и ризническая опись. 1877 р.

3. ЦДАК, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 104, 1751 р., арк. 4; Петренко М. З. Українське золотарство ... – С. 41, 45, 125.

4. НКПКЗ, КПЛ-М-№3738

Юревичем* [1]: “... Сребра во всем святом прес-толе по izdelке явилось 8 пуд 28 фунтов 73 золотника, и на позолоту сошло 486 червонных” [2]. Лавра, згідно з контрактом, що був укладений з майстром 1751 р., зобов’язувалася сплачувала йому “от каждого фунта сколько во оную всю работу воместится, по три рубля, а на вгар с принятого ... сребра, со всякого фунта выключить по одному лоту” [3].

На окладі було виконано чекані композиції: із західного боку – “Таємна вечеря”, з південного – “Омовіння ніг”, з північного – “Моління про чашу”. Зі східного боку в престолі було зроблено двостулкові дверцята в чотирикутних рамах, на яких було викарбовано композиції “Жертвопринесення Ноя” та “Жертвопринесення Аврама”. Кути окладу престолу підкреслено чотирма срібними позолоченими і багато оздобленими колонками. Вгорі довкола престолу виконано срібний орнаментальний карниз, у

вигляді китиць. На верхній дошці окладу по кутах вміщені зображення чотирьох євангелістів, а в середині – хрест у сяйві** [4]. В оздобленні престолу широко використано зображення херувимів, ангелів та ангельських голівок, а також пишній рослинний орнамент у стилі бароко.

Ширина престолу становила 2 арш. 13 вершків, довжина 2 арш. 7 вершків, висота 1 арш. 9

Головний вівтар. Фрагмент. Престол. вигляд зі східного боку. Фото 1930 р. ЦДАКФФД. № 4-3380

Престол головного вівтаря Успенського собору. Фрагмент

* Юревич Михайло (1707) – київський майстер-золотар. Жив у Києві на Подолі, в парафії церкви Миколи Притицького. Із сповідного розпису 1737 р. дізнаємося, що він мав дружину Феодору Іванівну, якій на той час був 21 рік, та однорічного сина Григорія. За майстром було записано кілька “служителів” (підмайстри та учні). У 1748 року Юревич виконав срібні царські врата, а 1751 р. – опрацював головний престол для Успенського собору Києво-Печерської лаври [Петренко М. З. Українське золотарство ... – С. 195; ЦДАК, ф. 127, оп. 1015, спр. 2, арк. 43].

** Престол був пошкоджений в наслідок вибуху Успенського собору під час Другої Світової війни. Його фрагменти було знайдено в 1962–1963 рр. під час розбирання руїн собору [М. М. Говденко. Щоденник № 5. – К., 1963 (рукопис)].

Майстер М. Юревич. Оклад Головного престолу Успенського собору Києво-Печерської лаври. 1751 р. Фрагменти

Оздоблення карнизу. НКПКЗ, КПЛ-М-№ 3730 (старий)

вершків [1]. На оправі престолу зі східного боку було вміщено написи: “... в безсмерт- ную же память... Императрицы Єлиса- веты Петровны... украсися сей святыи Божий Престол среброкованным и поз- лощенным облачением из всемилости- вейшаго Ея Императорскаго Величества в 1744 году десятотысячного числа рублевой монеты жалованья... тща- нием... Отца Архимандрита Луки с пречестною Соборною Братиею...” [2].

У період, що розглядається, інтер’єр собору прикрасило три нових панікадила. Одне з них було виготовлене на кошти,

Медальйони з зображеннями євангелістів. НКПКЗ, КПЛ-М-№ 3730 (старий) [3]

(старий).

Композиція “Моління про чашу”

Композиція “Таємна вечеря”

1. ЦДІАК, ф. 128, оп. 2 заг., спр. 334; Титов Ф. И. Русский царствующий дом Романовых в отношениях его к Киево-Печерской лавре. 1613–1913 гг. – К., 1913.

2. Митрополит Євгеній Болховітінов. Вибрані праці з історії Києва. – К., 1995. – С. 374.

3. Петренко М. З. Українське золотарство XVI–XVIII ст. – К., 1970. –

С. 122.

**Невідомий художник.
Портрет військового
отамана Д. Є. Єфремова**.
Близько 1753 р. Холст,
масло. Обласний музей
історії донського козацтва.
Новочеркаськ**

надані Києво-Печерській лаврі Єлизаветою Петрівною [1]. Воно було срібним “о 28 подсвечниках” та мало вагу “7 пуд 9 фунт. и 45 золотников”.

Друге велике панікадило освітлювало середину храму. Воно було виконано 1752 р. на кошти військового отамана Донського козацького війська Д. Є. Єфремова, який у похилому віці не раз відвідував Київ та подовго жив у Києво-Печерській лаврі [2]*. Про це панікадило

* Як свідчать синодики Києво-Печерської лаври, деякі представники Війська Донського мали доволі близькі стосунки з монастирем та часто були його жертводавцями. Так, у лаврському поменнику (рукописна книга №858) є записи козаків Війська з кількох десятків родин з різних станиць [Кузьмук О. С. Поменники... – С. 267, 273].

** Єфремов Данило Єфремович (бл. 1690–1760) – військовий отаман Донського козацького війська, генерал-майор, таємний радник (з 1759). Походив із давньої козацької династії. Народився в Черкаську, в родині відомого старшини Війська Донського Єфрема Петрова, який відзначився в Ліфляндському поході 1702 р. проти шведів та був страчений за наказом отамана Кіндратія Булавіна при взятті останнім столиці донського козацького міста Черкаська. Д. Є. Єфремов розпочав службу під час Північної війни 1700–1721 р. Прославився нападами на штаб-квартиру короля-полководця Карла XII в Галичині. В тому самому році обраний похідним отаманом загону донських козаків у справі проти шведського корпусу, яким керував генерал Реншильд. У 1726 р. служив старшиною команди козаків гарнізона фортеці Святий Хрест на Північному Кавказі, а в 1727 р. – в Низовому корпусі, що тоді розміщувався в прикаспійських володіннях Персії, яка відійшла до Росії. З 1734 р. – похідний отаман кавалерійської частини Низового корпусу, а з 1738 р. – похідний донських козацьких полків, що входили до складу корпусу генерал-фельдмаршала П. П. Лассі. В тому самому році був призначений військовим отаманом донського козацтва. Отримав грамоту на призначення “нас-тояним войсковым атаманом” замість наказного отамана Івана Івановича Фролова, який займав цю посаду з 1735 р. Єфремов відомий ще й як дипломат. У 1736 р. за дорученням Іноземної колегії Росії успішно провів переговори з калмицьким ханом Дондук-Омбе. В 1749 р. імператриця нагородила отамана своїм нагрудним портретом, прикрашеним діамантами. Пробувши п'ятнадцять років військовим отаманом, він попросив звільнення. На його місце призначено його сина Степана Даниловича, але за умови в найбільш складних ситуаціях погоджувати свої дії з батьком. Брав участь в Семирічній війні 1756–1763 рр. 1759 р. отримав чин таємного радника. Він був першим на Дону, хто отримав армійський чин генерал-майора, поклав початок донському генералітету. Цей чин затвердив його у дворянстві після звільнення із військових отаманів. Дворянський герб Єфремови отримали 1803 р. [Бобринський А. Дворянские роды, внесенные в общий гербовник всероссийской империи. – СПб., 1890. – Ч. II. – С. 540]. Помер 1760 р. Похований у Черкаську в Преображенській церкві. За наказом російського царя Миколи II від 26 серпня 1904 р. він став “вечным шефом 14-го Донского казачьего полка”, заснованого

1. Захарченко М. М. Киев тепер и прежде. – К., 1888. – С. 100.

2. Державний архів Ростовської області (ДАРО), ф. 55, оп. 1, спр. 736, арк. 54; Акты, относящиеся к истории Войска Донского, собранные А. А. Лишиным Новочеркасск., 1894. – Т., 2. –

відомо, що воно було “велике срібне чеканної роботи, 3-х ярусне, о 36 свічах, вагою – 5 пудов, 1 фунт і 11 золот” [1].

Крім панікадила, він подарував монастиреві велике золоте розп'яття [2] “чеканной работы с частицами мощей святых и частью животворящего древа, весом 2 фун. 38 золот” [3], а також дві фелоні (1754). Одна фелонь була шовкова малинового кольору “з візерунком у вигляді розкиданих на всьому полі букетів і гілочок з квітами [4]”. Друга фелонь була виготовлена “з парчевої візерунчастої тканини” [5].

В 1752 році для інтер'єру Успенського собору був написаний ктиторський портрет* Д. Є. Єфремова. В правій руці отаман тримає позолочений пернач – вищий знак отаманської влади у Війську Донському. За спиною Данила – “черная насека с серебряным навершием и наконечником”. На скатертині малинового кольору, що вкриває стіл, мерехтить медаль і мініатюрний портрет імператриці Анни Іоаннівни, прикрашений коштовними каменями, а також стоїть згадане вище розп'яття. На портреті бачимо і третю нагороду отамана – фініфтевий, прикрашений діамантами мініатюрний портрет Єлизавети Петрівни, а також шапку в оксамитових малинових піхвах з роговим визолоченим ефесом. “Пернач был пожалован Войску Елизаветой Петровной взамен старого, згоревшего в 1744 г.” [6].

Крім уже згаданих великих панікадил, в соборі висіло панікадило, що було виготовлене в 1745 році на кошти архімандрита Тимофія (Щербацького). Воно було: “серебряное ... в один ярус на шесть свечок з позолоченими херувимими и гирляндами, сверху – голубь с розпростертыми крыльями, снизу – небольшая серебряная кисть”. Панікадило мало “вес серебра 31 фунт 16,5 зол.”.

Перед іконостасом висіли вишукані лампади. В “Опису ризниці Успенського собору” 1767 року кількість лампад вказано більше 33, в тому числі “...перед иконами большого алтаря 4 лампады серебропозолоченные с накладными серебряными чеканными цветами и гирляндами, на каждой лампаде по 3 литых Ангела, держащих над головами венцы, за которые задеты цепки лампадные, внизу по одной виноградной кисти. Ангелы, цепки и верхние крышки

Ч. 1. – С. 558. –
Невідомий художник. Ікона “Успіння Богородиці”.
XVIII ст. Україна. Київ. Школа Києво-Печерської
лаври. Дерево, темпера, левкас, срібло. 30 x 42.
НКПКЗ, КПЛ-Ж-218

№ 501.

1. НКПКЗ,
КПЛ-А-369.
Главная
церковная и
ризническая
опись. 1877 г.

2. Сементовс-
кий Н. Старина
малороссийская
запорожская,
донская. – СПб.,
1844. – С. 217;
Попов И. П.
В старом гнезде
казачества. –
Дон., 1887. –
№ 5. – С. 14.

3. ЦДАК,
ф. 128, оп. 1 заг.,
спр. 128.

4. НКПКЗ,
КПЛ-Т-32.

5. НКПКЗ,
КПЛ-Т-36.

6. ДАРО, ф. 55,

* Нині в НХМУ зберігається портрет, що був опублікований П. О. Белецьким. Дослідник вважав його оригіналом портрета Д. Є. Єфремова [Белецкий П. А. Украинская портретная живопись XVII–XVIII вв. – Ленинград, 1981. – С. 107, 108]. Насправді цей портрет є більш пізньою копією.

Невідомий художник.
Іконописна майстерня Києво-Печерської лаври. Портрет Б.П. Шереметьєва. Полотно, олія. 100 x 80. Перша половина XVIII ст. НХМУ-М-446

оп. 1, стр. 789,
арк. 38.

1. НКПШЗ,
КПЛ-А-36.

2. Сементовський Н.
Київ, его святые, древности, достопамятности и сведения, необходимые для его почитателей и путешественников. – К., СПб., 1900.

3. НКПШЗ,
КПЛ-А-369.

4. Перунова Н.В.
Історична довідка до проекту реставрації Успенського собору. – К., 1986. – С. 25.

5. Ілюстрований путеводитель по

без позолоты. Весу во всех 4 лампадах с цепками и крышками 3 пуда 30 фунт. 77 зол.” [1].

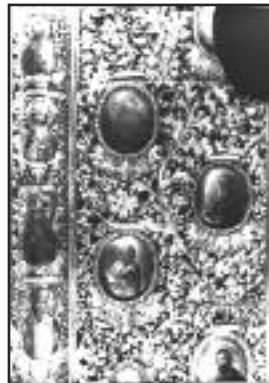
У 1764 р. інтер'єр собору поповнився ще одним витвором декоративно-ужиткового мистецтва: срібним позолоченим окладом на кам'яну гробницю Преподобного Феодосія Печерського [2]. Місце розташування гробниці зафіксовано на плані Успенського собору другої половини XVIII ст.

В лаврському описі вказано, що у гробниці: “мера ... в длину 3 арш. 11 верш., в вышину – 1 арш. 5 верш., в ширину 1 арш., 6 верш. В серебряных деках, коими обложен гроб ... весу 1 пуд. 15 фунт. и 24 зол. ...” [3].

Крім того, в Успенському соборі були перероблені срібні царські врата головного іконостасу, що були виконані в 1700 р. на кошти генерал-фельдмаршала Б. П. Шереметьєва й вціліли під час пожежі 1718 р. В 1746 р. архімандрит Тимофій (Щербацький) звернувся до сина останнього з проханням допомогти монастирю переробити царські врата собору, оскільки у зв'язку з розширенням проходу між двома східними підкупольними стовпами та переробкою в цьому місці іконостасу зазначені врата виявилися вузькими. Саме

це розширення проходу зафіксовано на одному із планів храму, де частини хрещатих стовпів (у проході) показані як такі, що передбачені до розбирання [4].

Незабаром царські врата були перероблені з використанням срібла, надісланого С. Б. Шереметьєвим [5]. Про це свідчив напис на них “... Прежде состроения сих Врат святых в прошедшем 1713 году... состроены были таковыя Врата серебряныя тщением и иждивением... графа Бориса Петровича Шереметева... В настоящем же 1749 году... сын его ... Сергей Борисович Шереметев... сия святых Врата вторично от серебра чистого искуснейшим художеством и иждивением пребо-

Царські врата
Головного іконостасу
Успенського собору Києво-Печерської лаври. Фрагмент

Успенський собор. Інтер'єр. Фрагмент. Царські врата Головного іконостасу. Фото до 1926 р. ЦДАКФФД, № 4 – 13619

* Фрагменти раки, віднайдені під час розбирання руїн собору в 1962–1963 рр.

Дарохранильниця. XVIII ст. З ризниці Успенського собору Києво-Печерської лаври. Внесок графа С. Б. Шереметьєва в 1768 р. Срібло, фініфть [4]

гатым строити благоизволили... начав за бывшего сея Святыя Лавры архимандрита... Тимофея Щербацкого; совершенно же при всечестном Господине Отце Йосифе Оранском* сея же Святыя Лавры архимандрите, устроил в том же 1749 году..." [1]. Врата були прикрашені карбованим ажурним орнаментом у вигляді акантового листа, в яке влітаються 16 медальйонів з живописними зображеннями святих [2].

Царські врата головного іконостасу як і оклад головного престолу Успенського собору виконані київським золотарем М. Юревичем. Обидва твори мали надзвичайно високу мистецьку цінність.

1768 р. С. Б. Шереметьєв подарував Києво-Печерській лаврі на вічний спомин його душі золотий кіот – іконостас та срібну дарохранильницю у вигляді балдахіна на колонах [3].

Золотий кіот – іконостас, що мав вагу 1291 гр та був прикрашений 141 діамантом, був встановлений у срібні шати і закріплений у рамці під склом. На кіюті було вміщено три фініфтеві

Невідомий художник. Іконописна майстерня Києво-Печерської лаври. Портрет С.Б. Шереметьєва. 1760-ті рр. Полотно. Олія. 86 x 68. НХМУ

Києву. – К., 1905. – С. 65.

1. Митрополит Євгеній Болховітінов. Вибрані праці з історії Києва. – К., 1995. – С. 374.

2. Сіткарьова О. В. Успенський собор Києво-Печерської лаври: До історії архітектурно-археологічних досліджень та проекту відбудови. – К., 2000. – С. 188.

3. ЦДІАК, оп. 1. заг., спр. 84 б (1747), 373 (1768 р.).

4. Полюшко Г. В.

* Йосиф (Оранський Іоанн) (?–1751) – викладач Київської академії, архімандрит Слуцького Троїцького монастиря, Києво-Печерської лаври (1748–1757). Освіту здобув у Київській академії, у 1730–1731 рр. викладав тут курс риторики, склав підручник з цього предмета. Чернечий постриг взяв у Києво-Софійському кафедральному монастирі. В 1731 р. відряджений до Московської слов'яно-греко-латинської академії викладачем. У 1733 р. настановлений архімандритом Слуцького Троїцького монастиря. Був одночасно намісником Київського митрополита українських земель, що перебували у складі Речі Посполитої. Брав участь у складі комісії, створеної 1744 р. польським королем Августом III на вимогу російського уряду для розгляду скарг православних на переслідування їх уніатами. В 1748 р. призначений архімандритом Києво-Печерського монастиря. Ще за життя віддав свої кошти на оздоблення лаврських храмів. Решту коштів заповів бідним [Вишневский Д. Киевская Академия в первой половине XVIII в. – К., 1905. – С. 156–159; Памятники православия и русской народности в Западной России в XVII–XVIII вв. – Т. 1. Акты по истории заграничных монастырей Киевской епархии XVII–XVIII вв. – Ч. 1. – К., 1905. – С. 271–272].

Кіот – іконостас. XVIII ст. З ризниці Успенського собору. Внесок графа С. Б. Шереметьєва в 1768 р. Золото, срібло

Втрачені скарби лаврського музею ... – С. 43.

1. РДІА, СПб, Росія, ф. 1088, оп. 6, спр. 1484, арк. 1–4.

2. Києво-Печерський Заповідник.

Майстриня черниці Нектарія (Н. Б. Долгорукова). Фелон. 1749. Майстерня Києво-Флорівського монастиря. Атлас, шовк, золоті та срібні нитки, синель, “у прикріп”, панцирний шов, гладь. НКПЗ - 30 [2]

Майстриня-черниці Нектарія (Н. Б. Долгорукова)*. Фелон. 1749 р. Фрагмент. Майстерня Києво-Флорівського монастиря**

медальйони – ікони: “Розп’яття”, “Богородиця” та “Ісус Христос”. Посередині кіоту розташовувався ще один медальйон, прикрашений кольоровою емаллю із зображенням “Таємної вечери”. За вратами у заглибленні зберігався золотий потир заввишки 6 см, у якому містилася частина верви з кров’ю Христа.

Срібна дарохранильниця, подарована С. Б. Шереметьєвим, була двох’ярусною, прикрашеною фініфтевими медальйонами із композиціями: “Таємна вечеря”, “Омовіння ніг”, “Моління про чашу”, “Покладання Спасителя до гробу”, а також медальйоном з композицією “Благовіщення”, різьбленою в перламутрі, яку прикрасило 20 аметистів. В дарохранильниці в золоченому, прикрашеному фініфтію ковчезці зберігалася частка мощей Св. Мойсея Угриня, що свого часу була надана графу Києво-Печерською лаврою.

Після смерті С. Б. Шереметьєва його брат П. Б. Шереметьєв звелів своєму прикажчику Д. Ширяєву доставити в лавру ікони і речі, що заповів монастиреві покійний [1].

Сестра С. Б. та П. Б. Шереметьєвих – схимниця Нектарія (в миру Долгорукова (уродж. Шере-

* У ризниці Успенського собору зберігалася палиця** з золотої парчі – дарунок схимонахині Нектарії (Н.Б. Долгорукової). До нашого часу зберіглася епитрахиль (1749) – вклад схимниці Нектарії [НКПЗ, КПЛ-Т 2675].

** Палиця – предмет культового вжитку у формі ромба із зображенням Христа. Вона є символом духовної зброї – духовний меч, що має архієрей, представник і охоронець віри. У руській та грецькій церквах палиця вважається нагородою. Кріпиться на правий бік до поясу [Православие. Словарь. –М., 1988. – С. 58].

*** Нектарія (в миру Долгорукова Наталія Борисівна (уродж. Шереметьєва)) (?–?) – княгиня, донька генерал-фельдмаршала графа Б. П. Шереметьєва, дружина князя Івана Долгорукова, засланого до Сибіру. Поїхала разом з чоловіком у заслання, а після його смерті прийняла чернечий постриг у Київському Флорівському монастирі. Після смерті похована біля Успенського собору Києво-Печерської лаври поруч зі своїм сином Дмитром, який був ченцем цього монастиря.

Невідомий художник. Портрет схимонахині Нектарії (Н. Б. Долгорукової*). Після 1767. Полотно. Олія, НХМУ**

Надгробок монахині Нектарії (Н. Б. Долгорукової). Фото автора. 2007 р. Фрагмент

Ієромонах Самуїл.*
Портрет Дмитра
Івановича Долгорукого.
1769. Полотно. Олія **

Архітектор М. М. Алек-
сандрова (Говденко).
Обмер надгробної плити
з поховання князя І. Дол-
горукого. Із польового
щоденника розбирання
руїн Успенського собо-
ру. 1962 р.

метьєва Наталія Борисівна) пожертвувала Києво-Печерській лаврі фелон (1749) [1], епитрахиль (1749) [2] та стихар [3].

* Самуїл – київський маляр XVIII ст. Зберігся виконаний ним портрет монаха Києво-Печерської лаври Д. І. Долгорукова – внука генерал-фельдмаршала Б. П. Шереметьєва. На портреті напис: *“Писал сей портрет ієромонах Самуїл Кресто-Воздвиженского полтавского монастыря постриженец. Бывший в Києво-Софійском кафедральном монастыре малярським начальником писал 1769 году сентября м-ца”*.

** На портреті праворуч вміщений герб Долгоруких. Під ним епітафічний напис: *“Князь Дмитрий Иванович Долгоруковъ имелъ непремненное намерение бытъ монахомъ жилъ въ Печерской лавре. Скончался 769 году мая 26 дня. Погребенъ zde при церкви на правой руки. От роду ему 30 лет и 8 месяцев”*.

Стихар. Середина XVIII ст.
Вклад схимниці Нектарії (Ната-
лії Борисівни Долгорукової,
уродж. Шереметьєвої). Золоті,
срібні нитки, синель, шовк, репс.
Шитво, вишивка. Київ. Майс-
терня Флорівського монастиря.
141 x 134 см. НКПКЗ, КПЛ-Т-
134 [5]

Надгробок князя І. Долгорукова. Знайдений
при розробці руїн Успенського собору в
1962–1963 рр. Фото 1962 р.

Фотоальбом. –

Символічна
композиція
“Розп’яття з
виноградною
лозою”. На передньому плані зображено схимомонахию Нектарію (Н. Б. Долгорукою) [4]

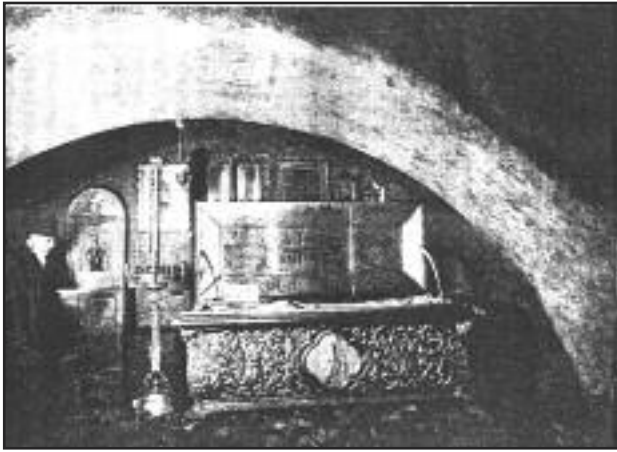
К., 1990. –
 С. 196, 197.

1. НКПКЗ,
 КПЛ-Т-30.

2. НКПКЗ,
 КПЛ-Т-2675.

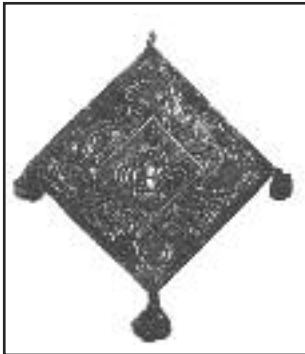
3. НКПКЗ,
 КПЛ-Т-134.

4. Жолтовський П. М.
 Художнє життя на Україні в XVI–XVIII ст. – К. 1983. – С. 34.

Успенський собор Києво-Печерської лаври. Склеп під Стефанівським преділом з гробницею* святителя Павла (Конюсевича) митрополита Тобольського і всього Сибіру**. Фото кінця XIX ст.

Вклади до Києво-Печерської лаври митрополита Тобольського і всього Сибіру Павла (Конюсевича)

Палиця. 1770 р.
Шовк, сухозлітка.
Ткацтво, пошив,
шитво “по карті”.
НКПКЗ, КПЛ-Т-
152 [2]

5. Вклады и вкладники... – С. 31. Кат. № 56.

1. ЦДІАК,
ф. 128, оп. 2 заг.,
спр. 6, арк. 18–18
зв.

2. Вклады... – С. 38. Кат № 79.

Палиця. 1770 р.
Шовк, сухозлітка.
Ткацтво, шитво “по карті”, “гладь”.
НКПКЗ, КПЛ-Т-
1140 [3]

призначений архімандритом Юр'ївського монастиря. 1758 р. висвячений на митрополита Тобольського і всього Сибіру. Перебуваючи далеко від Києва, він не переривав зв'язків з Києво-Печерською лаврою. 1760 року на прохання Луки (Білоусовича) надав великі кошти на покрівлю Успенського собору, корпусів трапези та друкарні. Наступного року лавра з вдячністю направила йому в подарунок ікону і книги, видані в друкарні Києво-Печерської лаври. 1768 року був звільнений Синодом за незадовільне керівництво єпархією. На його прохання йому дозволили переїхати в Києво-Печерську лавру “на обещание”, де і помер 1770 р. Через 57 років після смерті його мощі виявилися нетлінними. 1984 р. було встановлено святкування на честь Собору Сибірських святих (10/23 червня). Того ж року йому складено кондак і тропар та встановлено день пам'яті – 23 червня.

** Як відомо, Павло (Конюсевич) був похований 1770 р. в Успенському соборі. В серпні 1999 р. під час відтворення Успенського собору було виявлено гробницю з мощами Святителя.

Отже інтер'єр Успенського собору мав у середині XVIII ст. дуже багате оздоблення. Про нього архімандрит Лука (Білоусович) з гордістю писав: “...церква так приукрашена, что едва ль в России такое в церквах украшение изобрести можно”.

На жаль, наприкінці 1750-х рр. залізна покрівля собору прийшла у непридатний стан, тому в храмі почали зволожуватися склепіння, а тинькування та настінний живопис замокати та руйнуватися. Це викликало занепокоєння у керівництві лаври. Було вирішено “...оную обветшалую ... кровлю железную снять, а для вечности новую медную сделать” [1]. Тому архімандрит звернувся до колишнього постриженка Києво-Печерської лаври Павла (Конюсевича) – митрополита Тобольського і всього

* Павло (Конюсевич) (1705–1770) – святий. Викладач Київської академії, проповідник Московської слов'яно-греко-латинської академії, архімандрит Юр'ївського монастиря, митрополит Тобольський і всього Сибіру. Освіту здобув у Києво-Могилянській академії. 1733 р. прийняв чернечий постриг у Києво-Печерській лаврі від архімандрита Романа (Копи). Рукопокладений на ієродиякона 1734 року архієпископом Київським, Галицьким і всієї Малої Росії Рафаїлом (Заборовським). 1735 року був друкарським шафаром (скарбником) і продавцем видань друкарні Києво-Печерської лаври. З 1738 р. викладав у Київській Академії курс пітики. 1740 р. новообраний архімандрит Києво-Печерської лаври Тимофій (Щербацький) взяв його із собою до Москви, а після повернення 1741 р. був знову викликаний у Москву, де йому запропонували посаду проповідника Московської слов'яно-греко-латинської академії. 1743 р. переведений у Новгородську єпархію і 1744 р.

Сибіру про фінансову допомогу для закупівлі покривельного металу для ремонту храму. Останній надав лаврі на ці потреби значні кошти – 6 тис. крб.

Після цього архімандрит звернувся з проханням виготовити десять тисяч “медних аршинних листів” [1] до власника медноплавильних заводів Н. Г. Строганова.

В липні 1754 року останній відповів, що не зможе допомогти монастиреві, оскільки є імператорський наказ про те, що вся мідь, яка виплавляється на його заводах “... становиться в казну на денежное дело”* [2]. Нагадаємо, що у зв'язку з участю Росії в Семирічній війні та різким збільшенням державних розходів уряд прийняв проект П. І. Шувалова про випуск великої кількості мідної монети. Були використані непотрібні і застарілі гармати і вся мідь з “казенних” заводів. Уряд притримав срібну та золоту монету, використовуючи її головним чином для оплати зовнішніх розходів і займів.

Можливо, монастир мав надію якимось чином домогтись позитивного вирішення питання щодо виконання Н. Г. Строгановим лаврського замовлення, оскільки в січні 1760 р. було укладено кілька угод з калузьським купцом А. А. Карасьовим про доправлення до Києва згаданих вище мідних листів [3]. Проте мідь зі Строгановських заводів так і не було доставлено.

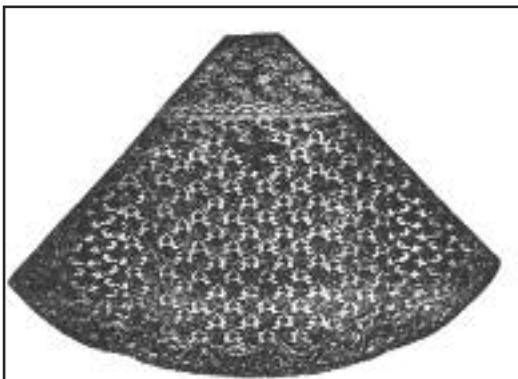
Це змусило лавру того ж року відрядити в Москву блюстителя Ближніх печер, майбутнього архімандрита лаври Зосиму (Валкевича) для укладення підяду на постачання “кровельного луженого та чорного заліза” з якимись іншими виконавцями. Незабаром Зосимі (Валкевичу) вдалося домовитися з

Невідомий художник.
Іконописна майстерня Києво-Печерської лаври. Портрет митрополита Тобольського і Святителя Павла (Конюскевича) всього Сибіру. НХМУ

3. Вклады... – С. 38. Кат № 78.

* Проблема забезпечення сировиною монетних дворів стояла в XVIII ст. доволі гостро. Доходи державної казни Російської імперії від чеканки монет мала найважливіше значення серед інших статей доходу. Мідну монету Петро I вводив вкрай обережно. Пам'ять про “медный бунт” та розлад грошового використання, що причинив випуск великої кількості знецінених мідних грошей, на цей час була ще жива. В першій чверті XVIII ст. мідну монету чеканили в невеликій кількості. Однак під час Семирічної війни 1754–1763 рр. в Росії була випущена величезна кількість мідних монет [Троицкий С. М. Финансовая политика русского абсолютизма во второй половине XVII–XVIII вв. // Абсолютизм в России (XVII–XVIII вв). – М., 1964. – С. 203, 208, 214. Табл. 18]. Таким чином, на ринок було викинуто велику кількість малоцінної монети, що неможливо розцінити інакше, як повне ігнорування засад державного грошового використання і практичного досвіду самої Росії та європейських країн.

Фелон Святителя Павла (Конюскевича)

1. ЦДІАК, ф. 128, оп. 2 заг., спр. 6, арк. 1.

2. ЦДІАК, ф. 128, оп. 2 заг., спр. 6, арк. 3,4.

3. ЦДІАК,

Успенський собор Києво-Печерської лаври. Західний фасад. Фрагмент. Навіс над входом. Фото кінця XIX ст.

ф. 128, оп. 2 заг.,
спр. 6, арк. 12,
14.

1. ЦДІАК,
ф. 128, оп. 2 заг.,
спр. 6, арк. 64.

2. Митрополит
Євгеній
Болховітінов.
Вибрані праці з
історії Києва. –
К., 1995. –
С. 377.

московським купцем М. Артемьевим про поставлення в монастир “3333 четырехугольных аршинных листов красной меди” із заводів І. Б. Твердишева* [1].

Вже в червні 1761 року в лавру відправлено першу партію (169 шт. листів), в липні 1762 року – другу партію (1669 шт.). У березні 1763 року в Москві укладений ще один такий договір.

Облаштування нової покрівлі собору з мідних листів завершено лише в 1769 році [2].

Над західним входом до собору в цей час із мідних листів встановили навіс у вигляді “балдахіна” [3].

Пошкодження окремих ділянок монументального живопису змусило монастир вже в 1750-х роках виконати їх реставрацію.

Зазначимо, що в монастирі в цей час працювало багато досвідчених живописців. Серед них варто згадати: Миколу Апостола**, Володимира***, Захарія****, З. П. Голубничого***** Матвія (Громика)*****, Федора (Гроскевича)*****, Антона (Губського)*****, Петра (Гусакеви-

* Твердишеви – брати багаті, рудопромисловці, купці, власники заводів та фабрик. Не залишили спадкоємців по

чоловічій лінії, родоначальники багатьох дворянських спадків.

** Апостол Микола (?–?) – художник XVIII ст. Грек за походженням, народився в турецькому місті Охрида. Після семи років навчання на батьківщині приїхав до Києва з грецьким архімандритом Сафронієм в 1755 р., де продовжив навчання у лаврській іконописній майстерні в іконописця Антона Подгорецького [Истомин М. К истории живописи в Киево-Печерской лавре в XVIII в. // ЧИОНЛ. – К., 1895. – Кн. 9. – Вып. 2. – С. 71].

*** Володимир (?–?) – монах-іконописець. У 1759–1769 рр. був начальником малярні Києво-Печерської лаври. В 1767 р. повідомляв, що в малярні працює 20 учнів. Є відомості про його ікону з дарчим написом: “Сію ікону Богоматері даровал монах Владимир начальник малярін Києво-печерськія Лавры во обитель Великоскитскую Крестовоздвиженскую” [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 88. – С. 383; Там само, ф. 128, оп. 1 черн., спр. 46; Петров И. Альбом достопримечательностей церковно-археологического музея. – К., 1913. – С. 267].

**** Захарій (1704–?) – іконописець. Навчався іконописання в Києво-Печерській лаврі. Потім 34 роки був іконописцем, в т. ч. вісім років малював іконостас Успенського собору і два роки – іконостас церкви Ближніх печер. У 1770 р. прийняв чернечий постриг [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 мон., спр. 82, арк. 13].

***** Голубничий Зіновій Петрович (у чернецтві Захарій) (1735–?). Народився в місті Келеберді Полтавського полку. Іконописного малярства навчався спочатку у родичів, а потім у Києво-Печерській лаврі, прибувши туди в 1758 р. [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 черн., спр. 13. – С. 144; Там само. – спр. 32. – С. 160].

***** Громика Матвій – іконописець. У середині XVIII ст. працював у Києво-Печерській лаврі [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 черн., спр. 2, арк. 276].

***** Гроскевич Федір – в 1749 р. працював у малярні Києво-Печерської лаври [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 черн., спр. 51, арк. 333].

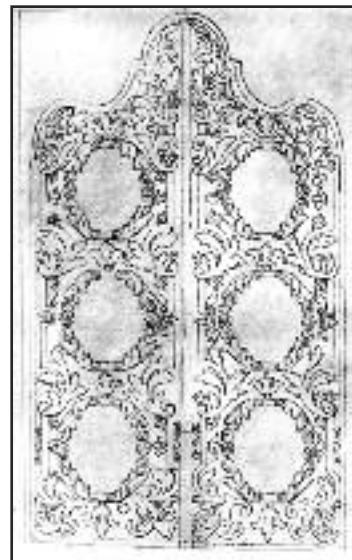
***** Губський Антон – в 1749 р. працював у малярні Києво-Печерської лаври [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 черн., спр. 51, арк. 333].

ча)*, Дмитра Картамишева**, Петра Колтуновського***, Петра Стадкевича****, Федора Степаніва*****, Іезекиїль (Гната Шаховського)*****, Петра Шаула*****, Яблонського*****, Феодосія (Язловського)*****.

Крім монументального живопису та ікон до іконостасів та кіотів, у лаврській іконописній майстерні виконувалися проекти для різних столярних виробів, шитих речей, ювелірних виробів тощо.

Отже, обсяг робіт, що доводилося виконувати лаврській іконописній майстерні, був, як бачимо, доволі значним.

У цьому зв'язку становить інтерес запрошення в січні 1758 р. в Лавру живописця Веніаміна Фрідеріче. Останній до цього працював у Бердичівському кармелітському монастирі, який мав тоді важливе значення в долі католицької церкви на правому березі Дніпра. В 1753 році папа Бенедикт XIV надіслав у дарунок цьому монастиреві деякі священні реліквії, а також дві золоті корони до чудотворного образу Богородиці. В монастирі відновлюється друкарня, реставруються храми. Маючи достатні фінанси та широкі інтелектуальні потреби, монастир запрошує до виконання живописних робіт, у тому числі виконанням ікон на головному

Невідомий художник-учень іконописної майстерні Києво-Печерської лаври. Малюнок царських врат

* Гусакевич Петро – іконописець з м. Жовкни. У 1749 р. працював у Києво-Печерській лаврі [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 черн., спр. 2, арк. 276].

** Картамишів Дмитро – іконописець. У середині XVIII ст. працював у Києво-Печерській лаврі [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 черн., спр. 2, арк. 276].

*** Колтуновський Петро – іконописець. У середині XVIII ст. працював у Києво-Печерській лаврі [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 черн., спр. 2, арк. 276].

**** Стадкевич Петро – іконописець. Народився в м. Давидгородка. У 1759–1767 рр. навчався в малярні Києво-Печерської лаври при начальнику Володимирі [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 88, арк. 383].

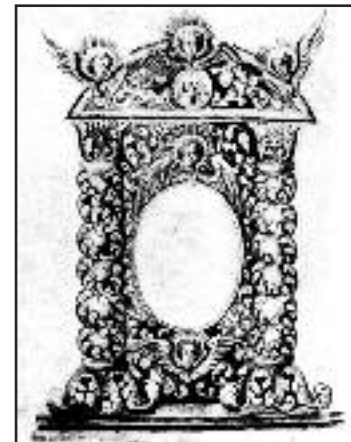
***** Степанів Федір – іконописець, киево-подільський уродженець. У 1761 р. начальник Роман прийняв його до Києво-Печерської малярні. У 1769 р. був звільнений начальником малярні Володимиром [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 88, арк. 543].

***** Іезекиїль (Шаховський Гнат) (1737–?). Народився в с. Самко-нівка Ніжинського полку, син міщанина. В 1759 р. згадується в документах як навчений “іконописного художества” в Києво-Печерській лаврі [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 черн., спр. 13, арк. 149].

***** Шаула Петро (1711–?) – іконописець з м. Олики. В середині XVIII ст. працював у Києво-Печерській лаврі [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 мон., спр. 13, арк. 23].

***** Яблонський – маляр середини XVIII ст., ієромонах Києво-Печерської лаври. З його оригіналу гравірував німецький гравер Шлевін портрет Єлизавети Петрівни з різними алегоричними фігурами [Ровинський Д. Подробный словарь гравированных портретов. – С. 770].

***** Феодосій (Язловський) – ієромонах Києво-Печерської лаври, художник (гравер), автор портрета Єлизавети Петрівни, гравірованого на академічному тезисі 1744 р. [Ровинський Д. Подробный словарь гравированных портретов. – С. 806 – 807].

Невідомий художник-учень іконописної майстерні Києво-Печерської лаври. Малюнок кіота

3. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 844, арк. 2

Стихар*. 1750 р. Шовк, оксамит, полотно, мереживо, перли, олійні фарби, каміння, срібло. Ткацтво, пошив, шитво “за лічбою”. Росія. НКШКЗ, КПЛ-Т-111. Вклад до Успенського собору Києво-Печерської лаври серпухівського** купця Василя Коншина*** в 1750-х рр.

жених. Свого часу дослідник М. Істомін звернув увагу на розписи в приділі Св. первомученика Стефана, де зустрічалися зображення святих, що мали відбиток західно-європейського впливу. Особливо це було помітно в композиції “Зустріч Марії з Єлизаветою” [1]. Можливо саме цей живопис належить Веніаміну Фрідеріче.

* * *

В період, що розглядається ризниця Києво-Печерської лаври поповнилася багатим церковним начинням. Серед них були твори,

* Стихар-вбрання священика. Одяг з широкими рукавами, поділ якого часто орнаментований вишивкою.

** Серпухов, з яким тісно пов’язана династія Коншиних, здавна славився своїми парусиновими фабриками. За більш, як 200-річну історію ця династія перетворилася з простих купців у впливових текстильних промисловців. Ще в XVII ст. представник цієї родини Тимофій Коншин був керуючим міським посадом. У середині XIX ст. родина Коншиних, яка володіла в Серпухові та інших містах великими паперово-ткацькими фабриками, набула провідне становище в місті. В 1882 р. рід Коншиних був зведений у спадкове дворянство. На кошти промисловця Н. Н. Коншина в Серпухівському Висоцькому Зачатівському монастирі архітектор Р. І. Клейн побудував Всіхсвятську церкву-усипальню цього роду. Коншини були в родстві з купцями-меценатами Третьяковими, які теж мали в Серпухові свою справу.

*** Коншин Василь (?-?) – серпухівський купець, жертводавець Києво-Печерської лаври [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 268 (1764 р.)], подарував монастиреві кілька речей з коштовних тканин, у тому числі: стихарі (1750) [НКШКЗ, КПЛ-Т-111] та (1764) [НКШКЗ, КПЛ-А-387], воздухи [Кагамлик С. Києво-Печерська лавра... – С. 87], опліччя фелоні (1750) [НКШКЗ, КПЛ-Т-428], на якому вишита композиція “Успіння Богородиці”, а під нею зображення Успенського собору, митру [НКШКЗ, КПЛ-Т-4460].

1. *Истомин М. К истории живописи в Киево-Печерской лавре в XVIII в. // ЧИОНЛ. – К.,*

Митра із зображеннями Іоанна Багатостраждального, Мойсея Угрина, Прп. Антонія та Феодосія Печерських. XVII ст. Україна. Оксамит, шитво. 28,0 x 33,0 см. НКШКЗ, КПЛ-Т-4460. Вклад до Успенського собору Києво-Печерської лаври серпухівського купця Василя Коншина в 1750-х рр.

виконані із золота та срібла, прикрашені коштовними каменями, а також богослужбні книги в коштовних окладах, культове вбрання з коштовних тканин, прикрашених гаптуванням, перлами тощо. Серед вкладів у ризницю Успенського собору, виконаних з коштовних тканин, слід згадати пелену [1], підризник [2] та фелон [3], подаровані лаврі Оленою* ігуменею Києво-

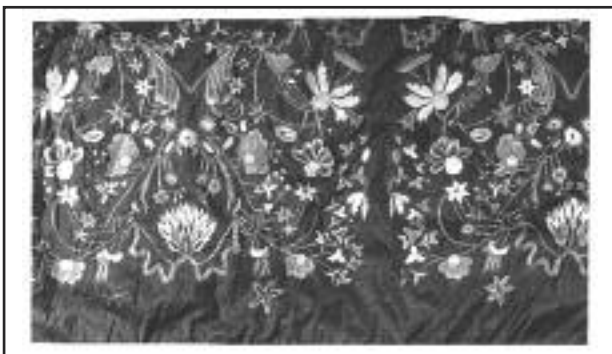

Євангелія. 1759 р. Московська друкарня. Оправа. Фрагмент. Успенський собор Києво-Печерської лаври [6]

* Олена (в миру майорша Держантисова баронеса де Жактасова) (?–1758) – ігуменя Києво-Фролівського монастиря (1749–1754). Про її походження дізнаємося з напису на плащаниці [НКПКЗ, КПЛ-Т-454]: *“Бывшая майорша Держантисова дочь Мануїловича... монастиря Києво-девичаго Вознесенського игуменія Єлена”*. Олена не мала сталого написання свого прізвища, навіть титул з'єднувала з прізвищем – Барондежантисова, як був підписаний її заповіт. Коли вона вступила до Флорівського монастиря невідомо, але 1739 р. Олена вже була черницею і брала участь у скаргах черниць на ігуменю Анастасію. Ігуменею Флорівського монастиря Олена стала 1741 року з благословіння Київського митрополита Рафаїла (Заборовського). У 1754 р. вона, через напружені стосунки з інокенями обителі перейшла до Новомлинського Свято-Успенського дівочого монастиря. У 1756 р. на прохання архімандрита лаври Луки (Білоусовича) Олена виконала розшиті срібними і золотними нитками катапетасму. 1758 року у своєму дарчому записі вказуючи, що *“как прежде от своего сиротства легovala у лавру с(вя)тую”*, заповіла 200 карбованців на своє поховання і поминання в Києво-Печерському монастирі. Окрім того, вона виділяла з своїх коштів по 6 крб. на обидві печери, Троїцький-Лікарняний монастир, Китаєвську і Голосіївську пустині, Кловський і Либідський двори і Лаврську паламарню, а також по 3 крб. на церкви лаврських вотчин: Ходосівки, Великих і Малих Дмитрович і Бугаївку [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 151, арк. 10–11].

** Підризник – вбрання дякона.

Вклади до Києво-Печерської лаври ігумені Олені

Підризник.** Перша половина XVIII ст. Шовк, колєнкор, сатин, золоті, шовкові нитки. Ткацтво, пошив, вишивка *“гладдю”*. Тканина – Росія; шитво – Київ, майстерня Флорівського монастиря. Ткацтво, шитво *“по карті”*, живопис. Київ. Вознесенський монастир. НКПКЗ, КПЛ-Т-н580 [4]

Пелена мала. Перша половина XVIII ст. Атлас, шовк, сухозлітка. Ткацтво, шитво *“по карті”*, живопис. Київ. Вознесенський монастир. НКПКЗ, КПЛ-Т-5262 [5]

1895. – Кн. 2. – Вып. 2. – С.74.

1. НКПКЗ, КПЛ-Т-5262.

2. НКПКЗ, КПЛ-Т-580.

3. НКПКЗ, КПЛ-Т-1412 (зберігся лише фрагмент).

4. Вклади і вкладники ... Кат. № 51. – С. 29.

5. Вклади і вкладники ... Кат. № 50. – С. 29.

6. Скарби Києво-

Печерської лаври. Альбом. – К., 1997. – С. 88.

1. НКПКЗ, КПЛ-Т-111.

2. НКПКЗ, КПЛ-Т-4460.

3. НКПКЗ, КПЛ-Т-418.

4. НКПКЗ, КПЛ-Т-246; КПЛ-Т-229.

5. НКПКЗ, КПЛ-Т-996; КПЛ-Т-994; КПЛ-Т-986.

6. НКПКЗ, КПЛ-Т-1136.

7. НКПКЗ, КПЛ-Т-124.

8. НКПКЗ, КПЛ-Т-39.

9. НКПКЗ, КПЛ-Т-5306.

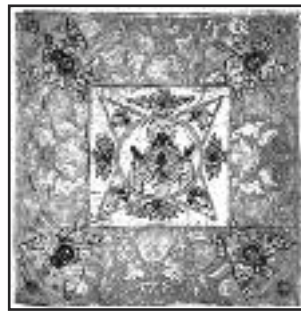
10. Вклади і вкладники ... – Кат № 62. – С. 33.

11. Вклади і вкладники ... – Кат № 63. – С. 33; *Кара-Васильєва Т.* Шедеври церковного шитва України (XII – XX століття). – К., 2000. – С. 82.

12. Вклади і вкладники ... – Кат № 61. – С. 33. *Кара-*

Воздух з зображенням композиції “Євхаристія”. 1753. Внесок схимниці Піори – генеральши Глібової Параскеви Іванівни. Оксамит, камка, сухозлітка, срібна тасьма, олійні фарби. Київ, майстерня Флорівського монастиря. НКПКЗ, КПЛ-Т-994 [10]

Пелена “Богородиця Знамення”. 1753. Черниця Піора (Глібова). Майстерня Києво-Флорівського монастиря. Шовк, синель, обличчя мальовані. НКПКЗ-986 [11]

Флорівського монастиря; стихар (1750 р.) [1], митру [2], опріччя фелона [3] – внесок серпухівського купця Василя Коншина; два фелони (1753) [4], три воздуха [5]; палиця (1762) [6] – внесок схимниці Піори (в миру генеральши Параскеви Іванівни Глібової)*; фелоні (1754) [7] – внески ієромонаха Федора та генерального осавула Я. Д. Якубовича [8]; катапетасма (1756)** [9] – внесок архимандрита

*Піора (в миру Глібова Прасковія Іванівна) – черниця, майстриня-гаптарка. Її творчий спадок датується 1750–1760-ми роками та виокремлюється різноманітністю. До нашого часу збереглося кілька речей, що нею виконані, в тому числі: фелони з композиціями на опліччях: “Животворче джерело”*** [НКПКЗ, КПЛ-Т-246] та “Пієта” [НКПКЗ, КПЛ-Т-48] (1753 р.) та [НКПКЗ, КПЛ-Т-229] (1756 р.), три пелени (комплект для літургії) (1753 р.) з гаптованими композиціями: “Покладення в домовину”, “Євхаристія” та “Богородиця Знамення” [НКПКЗ, КПЛ-Т-996, КПЛ-Т-994, КПЛ-Т-986], а також палиця****.

** Катапетасма – завіса для царських врат.

*** Композицію “Животворче джерело” виконано за малюнком І. Ширського.

**** Манера гаптування палиці дуже

близька до шитва фелоні 1756 р. Як свідчить напис на етикетці, палиця надійшла до різниці Успенського собору у 1780 р. Деякі дослідники вважають, що палиця, як рід індивідуального користування певної духовної особи, до різниці потрапила після її смерті. Отже, палиця могла бути виконана і раніше 1780 р., що не виключає авторства Піори [Герелес С. К. Українське гаптування XVII–XVIII ст.: майстрині та їх твори (за матеріалами колекції Заповідника) // ЛА. – Вип. 11. – К., 2003. – С. 36].

Пелена “Покладення в домовину”. 1753. Черниця Піора (Глібова). Майстерня Києво-Флорівського монастиря. Шовк, синель, обличчя мальовані. НКПКЗ – 996 [12]

Майстриня-черниця Піора (Глібова). Майстерня Києво-Флорівського монастиря

Луки (Бі-лоусовича); два фелона (1758 р.) – внесок донського отамана Данила Єфремова [1]; фелони (до 1748 р.) – внески ієромонаха Лаври Ананія* (Мокрицького) [2] та новгородського митро-полита Дмитра (Сеченова)** [3]; палиця [4] – вклад протоієрея московського Благовещенського собору Іоанна (Комаровського***); ризи з парчі – вклади князя Олександра Куракіна, київського генерал-губернатора М. І. Леонт'єва,

Фелон “Жовотворне джерело”. 1753. Фрагмент. Оксамит, золоті та срібні нитки, “по контуру”, обличчя мальовані. НКПКЗ-Т-246 [5]

Фелон “Піета”. 1753 р. Фрагмент. Оксамит, золоті та срібні нитки, “по карті”, обличчя мальовані. НКПКЗ-47 [6]

Васильєва Т. Шедеври церковного литва. – С. 55.

* Ананія (Мокрицький Андрій) (1696–1748) – ієромонах, викладач Московської слов'яно-греко-латинської академії. Народився в родині священика с. Мервич Кальницького полку. Освіту здобув у Київській академії. В 1741 р. прийняв чернечий постриг у Києво-Печерській лаврі. 1743 р. указом Синоду його було відряджено в Москву для викладання синтаксими в Московській слов'яно-греко-латинській академії. 1746 р. звільнений за віком і повернувся до Києво-Печерської лаври, де 1748 року помер [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 черн, спр. 1, арк. 109 зв; спр. 2, арк. 205; спр. 4, арк. 148 зв–149 Києво-Печерська лавра: Світ православної духовності і культури (XVII–XVIII). – К., 2005. – С. 300, 301].

** Дмитрій (Сеченов) (?–?) – архієпископ Новгородський і Великолуцький, архімандрит Казанського Богородицького Свяжського монастиря. В 1762 р. подарував ризу та парчу на ризи [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 заг, спр. 235; Кагамлик С. Києво-Печерська лавра... – С. 92].

*** Іоанн (Комаровський) (?–?) – протопоп Московського Благовещенського собору, син архімандрита Тюменського Троїцького і Тобольського монастирів – постриженця Києво-Печерського монастиря Геннадія (Комаровського), який перед смертю жив на спочинку в лаврі. 1758 р. надіслав до Києво-Печерської лаври парчові ризи і срібне начиння. Внесок було зроблено у зв'язку зі смертю останнього 1758 року.

Майстриня-черниця Піора (Глібова). Фелон. 1756 р. Зелений оксамит. Срібні нитки “в прикріп”, кольорові шовкові нитки, синель. НКПКЗ, КПЛ –Т-229 [7]

1. НКПКЗ, КПЛ – Т-32; КПЛ-Т-36.

2. НКПКЗ, КПЛ –Т-33.

3. НКПКЗ, КПЛ – Т-31.

4. НКПКЗ, КПЛ – Т-1139.

5. *Кара-Васильєва Т. Шедеври церковного шитва ... – С. 52.*

6. *Кара-Васильєва Т. Шедеври церковного шитва ... – С. 52.*

7. *Герелес С. К. Українське гаптування XVII–XVIII ст.: майстрині та їх твори (за матеріалами*

**Майстерня М. В. Ломоносова.
Портрет графа М. І. Воронцова. Мозаїка [4]**

колекції заповідника) // ЛА. – К., 2003. – Вип. 11. – С. 36.

1. НКПКСЗ,
КПЛ-Т-125.

2. ЦДІАК,
ф. 128, оп. 1
банк; спр. 6; Там
само, оп. 1 заг.,
спр. 529.

3. ІР НБУВ,
ф. 306, № 34;
ЦДІАК, ф. 128,
оп. 1 заг., спр.
107, арк. 1 зв., 2,
4, 5 зв. 10, 18;
Кагамлик С.
Киево-Печерська
лавра... – С. 93.

4. Записки
Якоба Штелина
об изыщных

митрополита Тобольського Павла (Конюс-кевича) та матері гетьмана графині Н. Д. Розумовської; фелон (1756) – внесок графа М. І. Воронцова* [1]; риза “богатою золотою парчи, которой оплечье черного бархата унизано жемчугом и украшено крестом из алмазов и рубинов, звездами и розетками из алмазов, рубинов и алмазных искр” – внесок барона Строганова**. Внесок О. С. Строганов зробив, ймовірно, у звязку зі смертю в 1756 р. свого батька С. Г. Строганова. 1746 р. барон О. С. Строганов двічі надсилав кошти на поминання своїх родичів (100 і 200 крб.) [2].

В описі ризниці за 1751 рік значились стихар від

* Воронцов Михайло Іларіонович (1714–1767) – граф, генерал-поручик, дійсний таємний радник, камергер, канцлер. У 1741 р. брав активну участь у державному перевороті, який привів цесарівну на Російський престол. Незабаром став камергером, генерал-поручиком та Лейб-компанії поручиком і був нагороджений Олександрівською зіркою. В 1744 р. зведений у графську Священної

Римської імперії гідність та призначений віце-канцлером з чином дійсного таємного радника. Канцлер граф Бестужев-Рюмін узяв його до себе в помічники, але виявилось, що їх погляди на зовнішню політику Росії не зівпадають. У 1752 р. був нагороджений Андріївською стрічкою, а 1758 р., після відставки Бестужева-Рюміна був призначений канцлером. За царювання Петра III Воронцов ще протягом трьох років залишався номінально канцлером, але недобррозичливість імператриці до нього та хвороба не давало йому можливості впливати на справи. В 1765 році він був звільнений зі служби і оселився в Москві, де і помер через два роки. Похований у Хрестовоздвиженському монастирі на Воздвиженці. Воронцов був одружений (з 1742 р.) на двоюрідній сестрі імператриці Єлизавети Петрівни, графині А. К. Скавронській** та від неї мав єдину доньку Анну, що була одружена з графом О. С. Строгановим.

** Брати Строганови – діти Григорія Дмитровича Строганова від шлюбу з Марією (Вассою) Яківною Новосільцевою (1677–1733): барони Олександр Григорович (1698–1754) – генерал-поручик, дійсний камергер; Микола Григорович (1700–1758) – таємний радник, дійсний камергер; Сергій Григорович (1707–1756) – генерал-поручик, дійсний камергер.

*** Воронцова (уродж. Скавронська) Анна Карлівна (1722–1775) – графиня, статс-дама (1742), обер-гофмейстериня (1760). Донька старшого брата Катерини I Карла Самійловича Скавронського. В 1742 році вийшла заміж за М. І. Воронцова. Від нього мала доньку Анну Михайлівну (1743–1769)****.

**** Воронцова Анна Михайлівна (1743–1769) – графиня, донька канцлера Михайла Іларіоновича Воронцова від шлюбу з Анною Карлівною Скавронською донькою литовського селянина Карла Самійловича Скавронського, сестра якого Марта Скавронська в 1712 р. стала дружиною царя Петра I. Була одружена з графом О. С. Строгановим*****.

***** Строганов (Строганов) Олександр Сергійович (1733–1811) – граф, обер-камергер (з 1796), таємний радник 1-го класу (з 1811), з 1775 р. – сенатор, з 1800 р. – президент Академії мистецтв та директор Публічної бібліотеки в Санкт-Петербурзі, довірена особа імператриці Єлизавети Петрівни та Катерини II. Син барона, генерал-поручика Сергія Григоровича Строганова (1707–1756) від шлюбу з Софією Кирилівною Нарішкіною (?–1737), внук “именитого человека” Г. Д. Строганова. Возведен разом зі своїми братами Миколою та Олександром у березні 1727 р. в баронську Російської імперії гідність. Здобув освіту за кордоном. В 1757 р. став камер-юнкером найвищого Двору. Був одружений двічі. Дочка канцлера графа М. І. Воронцова була його першою дружиною.

архидиякона Белгородської єпархії Феодосія [3].

У 1757 році граф П. І. Шувалов та його дружина Мавра Єгорівна подарували монастирю на дерев'яний різьблений визолочений аналой, що стояв праворуч від головного іконостасу Успенського собору іконостасу, *“круг мерою в диаметре один аршин п'ять вершков, обложенный медной вызолоченною чеканной работы рамою, с такою же на верху рамы короною”*. Цей твір був прикрашений сріблом і кольоровими фініфтами із зображеннями Бога-Отця з ісходящим Святим Духом; а також Св. Архистратига Михаїла та Успенського собору з двома янголами по боках. В колі було вміщено кілька ікон [1].

У 1757 р. ігумен Ісаак (Синянський) подарував Успенському собору келих [2] з кришкою [3] роботи московського майстра Федора Петрова.

В Успенський собор Києво-Печерської лаври було вкладено кілька хрестів благословенних, у тому числі ієромонахами Меле-тієм (Синдоровським) [4]; Ісааком [5] (1762); Зосимою (1753) (два хрести) [6]; Алімпієм (Галиком) [7] (1748); Митрофаном [8]; Венедиктом [9]; Гервасієм [10], Варфоломієм (Ждановським), Романом (1765). Хрест благословенний (1747 р.) надійшов на

* Варнава (Скаржицький) (?–?) – викладач Київської академії, экзаменатор, учений, ігумен приписного до Києво-Печерської лаври Дятловецького монастиря. Народився в м. Глухові. Освіту здобув у Київській академії. У 1727 р. прийняв чернечий постриг у Києво-Печерській лаврі від архимандрита Іоанікія (Сенютовича), того ж року рукопокладений київським архієпископом Варламом (Ванатовичем) на ієродиякона, а в 1737 р. був висвячений Рафаїлом (Заборовським) на ієромонаха. В 1738 р. настановлений ігуменом приписного до Києво-Печерської лаври Дятловецького монастиря на території тогочасної Польщі (зараз Білорусь). У 1740 р. переміщений в Троїцький-Лікарняний монастир, з 1741 р. – начальник Китаївської пустині. Того ж року на його прохання був переведений на посаду экзаменатора. В 1741–1742 рр. працював разом з іншими над складенням *“Книжницы для основательнейшаго знания калмыкам Христианского закона”*, а в 1744–1755 *“Книжницы о собственных всякого чина должностях”*. 1743 р. брав участь у діяльності Кодифікаційної комісії (1728–1743). До 1750 р. був членом Духовного собору лаври.

Фелон 1756. Вклад графа М. І. Воронцова Шовк, полотно, мереживо, позумент, срібло. Ткацтво, пошив. Тканина – Франція. НКПКЗ, КПЛ-Т-128 [11]

Круг прикрашений фініфтою з гербом і дарчим написом графа П. І. Шувалова та його дружини Маври Єгорівни – внесок до Успенського собору Києво-Печерської лаври. 1757 р. Фото кінця XIX ст. [12]

искусствах в России. – Т. 1. – М., 1990. – С. 125.

1. Сіткарьова О. В. Успенський собор Києво-Печерської лаври... – С. 223.

2. НКПКЗ, КПЛ-М-1109.

3. КПКЗ, КПЛ-М-9149.

4. НКПКЗ, КПЛ-М-697.

5. НКПКЗ, КПЛ-М-8567.

6. НКПКЗ, КПЛ-М-8576; КПЛ-М-10721.

7. НКПКЗ, КПЛ-М-8758.

8. НКПКЗ, КПЛ-М-8764.

9. НКПКЗ, КПЛ-М-8775.

10. НКПКЗ, КПЛ-М-7589.

11. Києво-Печерський державний історико-культурний заповідник. Фотоальбом. – К, 1990. – Вип. 3. – С. 194.; Вклади і вкладники ... – Кат. № 67. – С. 35.

12. Сіткарьова О. В. Успен-

Панагія з ланцюжком. Срібло позолочене, фініфть, рубіни, смарагди, сапфіри. Середина XVIII ст. З ризниці Успенського собору Києво-Печерської лаври. Вклад архієпископа Санкт-Петербурзького Сільвестра (Кулябки) [2]

ський собор
Києво-Печерської лаври. – К., 2000. – С. 223

поминання старця Варнави* (Скаржицького).

Зосима (Валкевич) переробив хрест напрестольний, виготовлений архімандритом Ігнатієм, а потім відновлений архімандритом Никифором Туром [1]. Крім того, він подарував Києво-Печерському монастиреві три панагії та митру “с золотым кованим поясом багато украшенную жемчугом и драгоценными камнями вагою 5 фунтів, 38 золотників”; а також ризу з парчі та водосвятну чашу “на 4-х морських китах з чеканними св. зображеннями, срібна, вагою 4 пуда, 10 фунтів”.

Євангеліє (1748 р.), “обложеное филигранною сеткою с финифтевыми изображениями”, пожертвуване в 1751 р. митрополитом Ростовським і Ярославським Арсенієм (Мацієвичем)*, а також “золотий

Художник А. П. Антропов.
Портрет архієпископа Санкт-Петербурзького та Шліссельбургського Сильвестра (Кулябки). 1762 [3]

* Арсеній (Мацієвич Олександр Іванович) (1697–1772) – проповідник, митрополит Тобольський, всього Сибіру, митрополит Ростовський і Ярославський, член Синоду, письменник. Народився у м. Володимир-Волинський (зараз райцентр Волинської області) у родині уніатського священника. Навчався спочатку на Волині. 1715 р. приїхав до Києва та прийняв православ'я. Здобув освіту в Київській академії. Чернечий постриг прийняв близько 1727 р. Був проповідником в Києво-Печерській лаврі, а потім, на прохання митрополита Тобольського та всього Сибіру Антонія (Стаховського), в Тобольську. У 1733–1734 рр. перебував у Холмогорах, а потім був флотським священником в Камчатській експедиції по Північно-Льодовитому океану. З 1737 року законовчителем у Сухопутному шляхетському кадетському корпусі. В 1741 р. висвячений на митрополита Тобольського і всього Сибіру, а 1742 р. – на митрополита Ростовського і Ярославського та призначено членом Синоду. У Ростові саме він відкрив мощі митрополита Димитрія Ростовського та багато зробив для канонізації Святителя. Він зробив вклад до Києво-Печерської лаври – 100 крб. та подарував розкішне Євангеліє в срібній оправі, прикрашене фініфтою. Архімандрит Києво-Печерської лаври Тимофій (Щербацький), дякуючи митрополиту за подарунок, написав: “Сколько имеетя в лавре Киево-Печерской...наданных Євангелій, между всеми теми ни единого такого благолепнейшаго красотою и майстерною инвенциею нет” [Иерархи Ростовско-Ярославской паствы в преемственном порядке, с 992 года до настоящего времени. – Ярославль, 1864. – С. 206–252].

1. НКШКЗ,
КПЛ-М-9370.

2. Полюшко Г.В.
Втрачені скарби лаврського музею. – К., 2001. – С. 61.

3. Записки
Якоба Штелина

Хрест – мощевик на престольний. Перша половина XVIII ст. З ризниці Успенського собору Києво-Печерської лаври. Вклад А. І. Головіної в 1749 р. Золото, срібло, фініфть, 33 діаманти, 29 смарагдів. 32,5 x 17,5 см. Напис: “Сей крест дала вкладу Анна Івановна жена Сергея Автомоновича 1749 году мая 5 дня в Киево-Печерскую Лавру при всечестном оныя Лавры архимандрите Иосифе Оранском” [2]**

хрест з частинками різних святих і з фініфтевими зображеннями, прикрашеними смарагдами, вагою 1 ф. 39 золот.”.

Архієпископ Сильвестр (Кулябка)* подарував Києво-Печерській лаврі коштовну панагію. Постриженик Києво-Печерської лаври, архимандрит московського Златоустівського монастиря Йосиф (Тимошевич) подарував Києво-Печерській лаврі 1767 р. срібну, вишукано

* Сильвестр (Кулябка Семен Петрович) (1704–1761) – професор Київської академії, архимандрит Києво-Печерського монастиря, єпископ Костромський і Галицький, архієпископ Санкт-Петербурзький та Шліссельбургський, член Синоду, придворний проповідник. Відомо, що він прочитав у Київській академії курс риторики під назвою: *“Чисті, вишукані і красномовні фрази латинської мови, Альдом Мануцієм, сином Павла списані для вживання нових риторів в Києво-Могилянській колегії, викладені ієромонахом Сильвестром Кулябкою тієї ж самої школи наставником року ... 1733, дня 2-го, у своєму власному тлумаченні”* [Попович М. Нарис історії культури України. – К., 2001. – С. 250]. Народився в родині бунчукового товариша Петра Кулябки у полковому м. Лубни (зараз Полтавська область). Освіту здобув у Київській академії. Чернечий постриг прийняв у Києво-Печерській лаврі від архимандрита Іоанікія Сенютювича. Того ж року рукокладений на ієродиякона архієпископом Чернігівським і Новгород-Сіверським Іродіоном-Жураковським. Викладав у Київській академії риторичку (1732–1735), філософію (1735–1739), богослов'я (1739–1745). Був спочатку префектом, а потім очолював Академію і Києво-Братський Богоявленський монастир (1740–1745). Автор кількох курсів лекцій із згаданих вище предметів. З 1742 р. – придворний проповідник. 10 листопада 1745 р. хіротонований на єпископа Костромського і Галицького. За нього було засновано семінарію в Костромському Іпатіївському монастирі. В 1750–1761 рр. обіймав Санкт-Петербурзьку архієрейську кафедру та був одним з найвпливовіших членів Синоду. Підтримував тісні зв'язки з Києво-Печерською лаврою, допомагав їй у вирішенні різних питань у Синоді, надіслав їй кошти, зробив вклад до Успенського собору – коштовну панагію. Помер 1761 р. та похований у Благовіщенській церкві Олександрівської лаври [Островский П. Историко-статистическое описание Костромского первоклассного кафедрального Ипатьевского монастыря. – Кострома, 1870. – С. 44, 118–119; Залесский П. Сильвестр Кулябка, архиепископ Санкт-Петербургский, как духовный писатель // ТКДА. – 1883. – № 9. – С. 37–82; 1884. – № 1. – С. 197–256].

** Головіна (уродж. Бутурліна) Анна Іванівна (?–?) – дружина Головіна Сергія Артамоновича (?–?) – лейб-гвардії прапорщика, сина А. М. Головіна***. В *“Юрналє”* О. Д. Меншикова є 2 записи (за 18 квітня 1719 р. та за 19 квітня 1719 р.) про запрошення І. М. Головіним О. Д. Меншикова на вінчання сина С. А. Головіна з дочкою І. І. Бутурліна: *“прибыли господин генерал-майор и обор-сарвир Головин” “отъехали к Исакию в церквов, где венчали лейб-гвардии прапорщика господина Головина”* [Труды и Дни князя А. Д. Меншикова: Повседневные записки делам князя А. Д. Меншикова 1716–1720, 1726–1727 гг. – М., 2004. – С. 306, 597].

*** Головін Артамон Михайлович (1667–1720). В 1718 році Петро I обміняв Артамона Головіна та Івана Юрієвича Трубецького (1667–1750), які потрапили в полон до шведського короля Карла XII, на полоненого під Полтавою королівського фельдмаршала барона Карла-Густава Реншильда [Шишов А. В. Фельдмаршалы России. – М., 2007. – С. 90].

Ківш. Перша половина XVIII ст. Росія Солвичегорськ. З ризниці Успенського собору Києво-Печерської лаври. Вклад генеральши Мартинової. НКПКЗ КПЛ-М-8088. Срібло, позолота [3]

об изящных искусствах в России. Т.1. – М., 1990. – С. 70.

1. НКПКЗ, КПЛ-М-20550.

2. *Полюшко Г. В.* Втрачені скарби ... – С. 55; *Лебединцев П. Г.* Києво-Печерська лавра в її прошедшем и нынешнем состоянии // КС, № 18-р. – С. 396.

3. Вклади і вкладники ... – Кат. № 16. – С. 67.

1. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 189, арк. 1–2.

2. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 229, арк. 3;

Хрест напрестольний лаврських архімандритів Ігнатія, Никифора (Тура) та Зосими (Валкевича). Перша чверть XVI ст., поновлення 1598 р., 1763 р. Срібло, карбування, литво, гравіювання, золочення, гранат, сердолик, кварц. НКШКЗ, КПЛ-М-7589

оздоблену дарохранильницю на поминання своїх батьків та родичів [1].

В 1749 р. Анна Іванівна Головіна, дружина Сергія Артамоновича подарувала монастиреві хрест-мощевик напрестольний, а генеральша Мартинова – срібний, позолочений ківш. Остання, можливо, доводилася родичкою монаху Києво-Печерської лаври Амфілохію*.

В ризниці монастиря зберігався молитовник у черепаховій палітурці та в срібній оправі зі срібними застібками, *“бывший в употреблении императрицы Елизаветы Петровны во время ее пребывания в Киеве”*.

1759 р. архімандрит Троїце-Сергієвої лаври Гедеон (Вишневський) передав до лаврської бібліотеки чотири томи своїх нововиданих проповідницьких творів [1], а в 1761 р., вже після смерті (2 червня 1761

* Амфілохій (Мартинів Олексій Іванович) (?–?) – економ, скарбник Києво-Печерської лаври. Ще до постригу в ченці підготував 1760 р. підручник з геометрії, про що свідчить напис на одному з рукописів: *“Сія геометрія писана, черчена і рисована Алексеєм Ивановым, сыном Мартыновым, что ныне Печерской эконома Амфилохий, а потом и казначей Киевопечерския лавры, писана и черчена 1760 года, и рисована тогда же”* [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 1230, арк. 6; ІР НБУВ, ф. 306, спр. 407, 408, 409, 411,412; Петров Н. И. Описание рукописных собраний, находящихся в г. Киеве. Вып. 2. – М., 1896. – С. 127–128; Акты и документы. – Т. 2. – К., 1905. – С. 468; Кагамлик С. Києво-Печерська лавра: Світ православної духовності і культури (XVII–XVIII ст.). – К., 2005. – С. 360]. Зберігся навчальний альбом для малювання (офорти анатомічні, натурні, анімалістичні), що містять посторінковий запис: *“Києво печерські лавры ее малярню протодіакон Амфилохий надал”* [ІР НБУВ, Хіх-119/ХХ-63; Жолтовський П. М. Малюнки Києво-Печерської іконописної майстерні. – К., 1982. – С. 284].

Палиці, що належали архімандриту Києво-Печерської лаври Зосими (Валкевичу)

Фелон. Україна. 1786 р. З ризниці Успенського собору Києво-Печерської лаври. Внесок до ризниці Успенського собору архімандрита Зосими (Валкевича)

Вклади до ризниці Успенського собору невідомих осіб [1]

Панагія. Середина XVIII ст. Срібло, фініфть, коштовне каміння. 14,2 x 7,5. Місце знаходження не відоме. Позолота

Панагія. Середина XVIII ст. Срібло, фініфть, коштовне каміння. 15,8 x 7. ДІМ, Москва, Росія. Інв. №81561 /ок. 13426. Позолота

Панагія. Середина XVIII ст. Срібло, фініфть, коштовне каміння. 15,4 x 7,5. Місце знаходження не відоме. Позолота

Майстер Дейхман Захарій. Потир. Санкт-Петербург. 1765 р. З ризниці Успенського собору Києво-Печерської лаври

Майстер Ф. Левицький. Євангелія. Друкарня Києво-Печерської лаври. Оправа 1746.* НКШКЗ, КПЛ-К-164 [2]

Кагамлик С. ... – С. 92.

року) у сані єпископа Смоленського і Дорогобузького), надійшли кошти (160 червонців) на його поминання і вписання до синодика [2].

У період, що розглядається, портретна галерея в Успенському соборі поповнилася портретами:

* Нижню дошку прикрашає середник з фініфтевим медальйоном, на якому зображено Данила Туптала (Дмитрія Ростовського). По середнику верхньої дошки зображення Богородиці з предстоячими Антонієм та Феодосієм Печерськими. Зображення дуже нагадують малюнок невідомого художника – учня іконописної майстерні Києво-Печерської лаври “*Богородиця Печерська*” [Жолтовський П. М. Малюнки Києво-Лаврської іконописної майстерні. – К., 1982. – С. 206].

Невідомий художник-учень іконописної майстерні Києво-Печерської лаври. Малюнок “Богородиця Печерська”

1. Полюшко Г. В. Втрачені скарби лаврського музею. – К. 2001. – С. 51, 64, 66; Русская эмаль. Каталог. – М., 1962, № 552.

Художник А. П. Антропов.
Портрет отамана
Ф. І. Краснощокова* –
брата А. І. Краснощокова,
який похований біля
Трапезної церкви Києво-
Печерської лаври. 1761 р.

ДРМ [2]

2. Скарби Києво-
Печерської
лаври. – К., 1997.
– С. 183.

1. Скарби Києво-
Печерської
лаври. Альбом.
К., 1997. – С.183.
№ 16.

2. Записки
Якоба Штелина

архімандритів Йосифа (Оранського) (1751) та Луки (Білоусовича) (1761), єпископа білгородського Іоасафа (Горленка) (1758), отамана війська Донського Данила Єфремовича Єфремова (1752), фельдмаршала, графа Бориса Петровича Шереметьєва та його сина Сергія Борисовича Шереметьєва тощо.

Отже, Успенський собор та його ризниця були скарбницею значних культурних та матеріальних цінностей. Відповідала за збереження та використання речей, що містилися в лаврських ризницях, спеціальна монастирська служба, яку очолював єклезіарх лаври. Митрополит Євгеній (Болховітінов) у своїй праці згадує про одного з них: *“в 1758 года, Апреля 15 числа... преставился Соборный Старец иеромонах Илиодор Копыстенский”*, який з 1718 року до самої смерті був лаврським єклезіархом та, як було написано на його могилі: *“неусыпными своими трудами Соборную Киевопечерскую Церковь украшал и во всегдашнем благочинии и чистоте содержал”* [1].

* * *

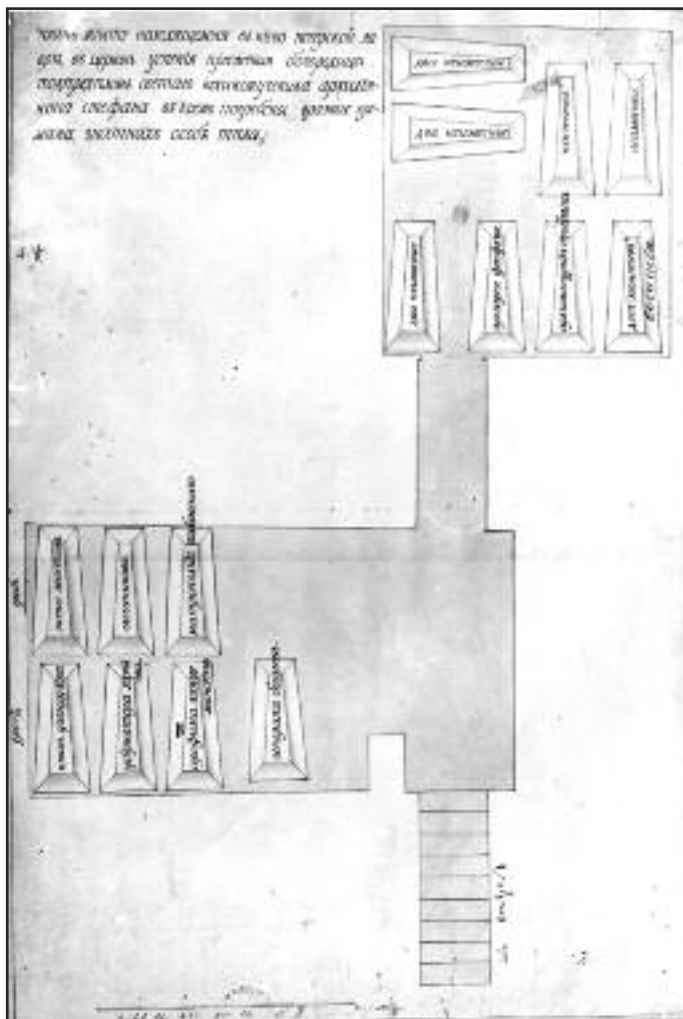
* Краснощоків Федір Іванович (1710–1764) – генерал-майор. Військову службу почав в 17 років та багато в чому повторив життєвий шлях свого батька І. М. Краснощоківа. Брав участь у походах проти кубанських татар, у військових експедиціях в Кабару та Персію, а також в російсько-турецькій війні 1735–1739 роках. Став полковим командиром, воював на Кубані. В 1738 році взяв у полон кримського хана з роду Гіреїв. Брав участь у російсько-шведській війні. В 1746–1751 рр. на чолі сводного шеститисячного загону ніс службу в прикордонному тоді місті-фортеці Смоленську на *“польском рубеже”* і в Ліфляндії. В 1755 р. отримав чин бригадира. В Семирічній війні 1756–1763 рр. був похідним козачим отаманом разом з Д. Є. Єфремовим. Брав участь 30 серпня 1757 р. в битві при Гросс-Егерсдорфі, а потім у взятті м. Коніц, фортеці Люстрин неподалік містечка Ризенбург, при Цорндорфі, Пальцизі фортеці Кольберг. При новому головнокомандуючому дійсної російської армії генерал-фельдмаршалі П. С. Салтикові прізвище похідного отамана Війська Донського Ф. І. Краснощоківа зустрічається майже в усіх бойових повідомленнях. Брав участь в Кунерсдорфській битві, коли в полон до козаків ледь не потрапив сам король Фрідріх II, а також у взятті Берліна. За виявлену хоробрість Єлизавета Петрівна нагородила Ф. І. Краснощоківа великою золотою медаллю, прикрашеною коштовним камінням з портретом імператриці. В 1761 р. отаман перебував в Померанії для захисту на півночі сучасної Польщі армійських тилів від набігів ворожої кавалерії. Катерина II, вступивши на престол, не схотіла, як відомо, продовжувати континентальну війну. Разом з російською армією донські козаки в т. ч. Ф. І. Краснощоків повернулися додому, проте похідний отаман спочатку заїхав до Санкт-Петербурга за нагородами, де в той час мали відбутися коронаційні святкування нової імператриці. Йому *“была пожалована при особой Высочайшей грамоте драгоценная (золотая) сабля”*, яка пізніше стала родинною реліквією козацького роду Краснощоківих. У 1763 р. за рік до своєї смерті Ф. І. Краснощоків першим із донських козаків отримав чин генерал-майора. Грамоту щодо надання йому звання генерал-майора отримав у зв'язку зі смертю останнього в 1764 році його син Андрій Федорович Краснощоків – старшина Донського війська (з 1756 р.). Іменем Ф. І. Краснощоківа названий Донський козацький полк.

В Успенському соборі та біля нього в період, що розглядається, було поховано кілька відомих осіб. Так, у приділі Іоанна Богослова в склепі був похований архімандрит Києво-Печерської лаври Лука (Білоусович), а біля південного фасаду храму – архімандрит Зосима (Валкевич).

У склепі під Стефанівським приділом у 1752 році біля своєї дружини Аграфени Василівни (уродж. Єварлакової), що померла 1746 року, був похований київський генерал-губернатор, сенатор, генерал-аншеф, двоюрідний брат цариці Наталії Кирилівни, матері імператора Петра I М.І. Леонтєв*.

Біля Трапезної церкви був похований Андрій Іванович Краснощоків, який, ймовірно, доводився сином відомому похідному отаману донського козацтва І.М. Краснощоківу та братом військовому отаману Ф.І. Краснощоківу.

Митрополит Євгеній (Болховітін) повідомляє в своїй книзі, що на могилі останнього був зроблений напис: *“Славногo Донського Войска достопочтенный старшина, армейский полковник... Андрей Иванович Краснощокин**... и зде по его желанию тело его погребено сея Святых лавры архимандритом Лукою (Білоусовичем. – О. С.) со*

“Планъ мѣсту находящемуся въ Києво Печерской лаврѣ, въ церквѣ Успенія пресветыя Богородицы под предѣломъ свягo великомученика архидіакoна Стефана въ коемъ погребены в разные времѣна, знатныхъ особъ тѣла”

об изящных искусствах в России. – Т. 1. – М., 1990. – С. 70.

* Леонтєва (уродж. Єварлакова) Аграфена Василівна (1687–1746) – дружина М. І. Леонтєва. Її сестра Марія Василівна Єварлакова (1688–1753) була одружена з генерал-майором, пізніше сенатором Іваном Васильовичем Паніним (1673–1736). Більш докладно про родину Глібових див.: Сіткарьова О. В. До питання дослідження некрополя Успенського собору Києво-Печерської лаври. Поховання Г. І. Вердеревського, П. Г. Лещинської, М. О. Глебової // СПДРЗКС. – К., 2005. – С. 203. Подружжя Леонтєвих мало доньку Єлизавету Михайлівну (1727–1800), статс-даму (з 1797), що була одружена з генерал-майором Петром Дмитровичем Єропкіним (1724–1805).

** На надгробній плиті, що вже за митрополита Євгенія (Болховітінова) була розбита, прочитати дату поховання та інші подробиці про померлого виявилось неможливо. Проте згадка про архімандрита Луку свідчить, що помер А. І. Краснощоків між 1752 та 1760 роками.

*** На момент поховання М. І. Леонтєва в цьому склепі крім гробниці дружини генерал-губернатора знаходилося поховання архімандрита Києво-Печерської лаври Іоанікія (Сенютовича), який помер у 1729 році, а також кілька стародавніх гробниць.

1. Митрополит Євгеній Болховітінов.

Вибрані праці з історії Києва. – К., 1995. – С. 387.

всем священным Собором в присутствии плачевной его сожительницы, Мавры Андреевны, июля 20 дня того ж года.... Вечная ему память!” [1].

У грудні 1769 р. в Києво-Печерському монастирі помер підпоручик Іван Шишкін, який за указом Таємної Канцелярії у квітні 1753 р. був відряджений до Лаври “*съ тѣмъ, чтобы его для исправления въ умѣ содержать подѣ надлежащимъ карауломъ*”. Шишкіна спочатку помістили в спеціальному приміщенні на території Ближніх печер, а через п’ять років у 1758 р. переселили в Троїцький-Лікарняний монастир.

На відміну від Гаврили Шаргородського – сина начальника гофінтендантської контори, родича духівника імператриці Ф. Я. Дубяньського, якого теж, як згадувалося вище, тримали під вартою в Києво-Печерській лаврі* та згодом відправили до батька, Іван Шишкін був ув’язнений тут шістнадцять років й помер у монастирі [1].

У тому ж 1753 році в Лаврі був ув’язнений за вбивство капітан Казанського драгунського полку Гайскау [2]. Він помер тут в 1771 р.

* * *

У зазначений період, в монастирі з метою поліпшення умов для видання книг було побудовано нову кам’яну будівлю палітурні. Необхідність зведення цієї споруди виникла у зв’язку із значним зростанням обсягів видань у лаврській друкарні, де в середині XVIII ст. замість дерев’яних верстатів встановили нові металеві німецькі.

Первісно палітурні роботи виконувалися в приміщеннях самої друкарні. В 1750 році тут працювало 10 палітурників на чолі з ієромонахом Ісидором [1]. У цей час у цій самій будівлі збереглися необхідні матеріали та готові книги.

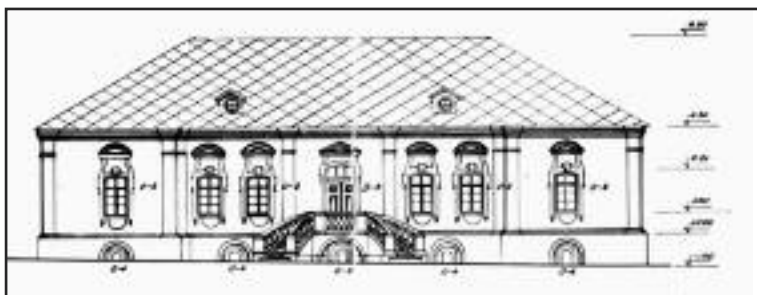
* У грудні 1753 р. начальник Таємної канцелярії граф А. І. Шувалов повідомив архімандрита Києво-Печерської лаври Луку (Белоусовича), що імператриця усно наказала “*следственное дело о капитане Гавриле Шаргородском отставить» (припинити), а его отослать в Киев, где содержать под крепким смотрением, дабы к пьянству и другим шалостям поползновения не имел*”. Архімандрит обміркував цей наказ з Духовним собором і вирішив, коли Шаргородського доведеться тримати під вартою, то помістити його на Ближніх печерах, коли ж ні, то в малярні [ЦДІАК, ф 128, оп. 1 заг., спр. 123, 1753 р.]. Пізніше Г. Шаргородського помістили у малярні, а потім перевели до Троїцького-Лікарняного монастиря.

Архімандрит щомісяця посилав А. І. Шувалову повідомлення про нього. Через рік та дев’ять місяців Шаргородський звернувся до нього з проханням, щоб той поклопотавсь за нього, оскільки він не отримує ні від кого підтримки і тому “*приходит в крайние отчаяние*”. Лука (Белоусович) виконав прохання й написав А. І. Шувалову свою думку про Шаргородського: “*Дай бог, чтоб он по окончании жизни своей такое ж добропорядочное постоянство имел; о тамошнем же непостоянстве сердечно кается и плачет. Вашему высокографскому сиятельству верно доношу и о исходатайствовании ему высочайшей милости всепокорнейшее прошу*”. Завдяки заступництву архімандрита в грудні 1755 року Таємна Канцелярія наказала: “*По высочайшему повелению Шаргородского из Киева взять и отдать под смотрение отцу его гоф-интенданту Шаргородскому*” [Щербина В. І. Чи була Київська Лавра в’язницею, як монастирі російські // Нові студії з історії Києва. – К., 1926. – С. 141–142].

1. Щербина В. І. Чи була Київська Лавра в’язницею, як монастирі російські // Нові студії з історії Києва. – К., 1926. – С. 141–142.

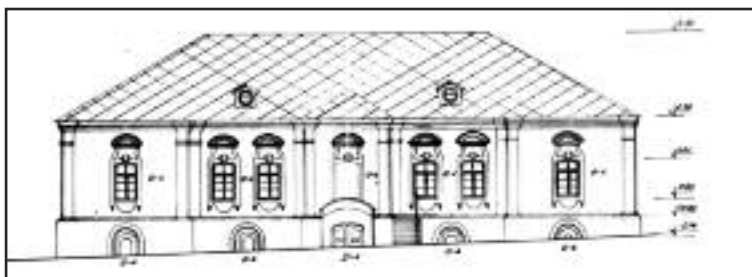
2. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 122.

3. Петренко М. З. Києво-Печерський державний

Будинок палітурні (корпус № 13 за сучасною нумерацією). Проект реставрації. 1952 р.*

Південно-західний фасад

Північно-східний фасад

У другій половині 1740-х років будівля друкарні потребувала капітального ремонту. Так, 3 вересня 1746 р. керівництво друкарні повідомляло Духовний собор лаври про те, що: *“крышка (дах друкарні – О. С.) весьма обветшала так, что во время дождяное сквозь потолок теч бывает ... в такое время с книгами подетися негде: под кровлею же на верху потолка сложенных досок дубовых до оправы книг заготовленных вовсе перемокли ... и с каждой мало что к делу годится...”* [1].

Ймовірно, саме тоді було вирішено побудувати для палітурні новий окремих будинок. Можливо, спочатку хотіли звести для цього дерев'яну споруду. Проте в 1748 році начальник друкарні Веніамін (Фальковський) писав: *“Палате быть надлежит каменной близ типографии, для спряту самых нужных, ценою недешевою приходящих типографских инструментов, материалов, письмен и литых слов ... от случая пожарного...”* [2].

Будівництво палітурні з різних причин затрималося, й лише 1757 року на зазначені цілі було видано *“из казны монастырской типографских денег ... семдесят три рубля”* [3].

Палітурня являла собою невелику одноповерхову на високому цоколі, прямокутну в плані (24 x 14 м) споруду, що має ризалітні виноси на східному та західному фасадах. Будівля була перекрита чотирихилим дахом з заломом. Під будівлею – підвал* зі склепіннями.

Фасади будівлі декоровані ритмом лопаток, що розміщені переважно по кутах його ризалітів, а також тонкопрофільованим вінчаючим карнизом. Віконні прорізи палітурні прикрашені лиштвами складної конфігурації з замковим каменем й лучковими та

історико-культурний заповідник. – К., 1979. – С. 195.

1. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 тип., спр. 18, арк. 2.

2. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 тип., спр. 18, арк. 6.

3. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 4, арк. 141; Крицький Б. А. Творчество Степана

* Проект реставрації виконаний Республіканськими науково-реставраційними проектними майстернями (архітектор Є. І. Лопушинська).

План Києво-Печерської лаври. 1787 р. Фрагмент

Ковнира. – К., 1953. – С. 78, 79 (дисертація, рукопис).

1. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 воч., спр. 4546, арк. 1, 2.

2. Сіткарьова О. В. Архітектурний ансамбль Києво-Печерської лаври та її історичного оточення за доби гетьмана І. С. Мазепи. – К., 2005. – С. 45.

3. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 2761.

4. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 21, 4.1 (1759 р.).

трикутними сандриками. Все це надає споруді ошатного вигляду. В цілому будівля має архітектурні форми, що притаманні цивільним спорудам України того часу.

* * *

Ще одна господарча будівля, що була тоді побудована, – кам'яний льох.

Його будівництво пов'язане з ім'ям майстра С. Д. Ковнира. У листопаді 1760 року з цього приводу він писав: *“По благословению Вашей Архипастырской святыни изделал я нижайший в задворку покоевом лиох каменный, на которое дело принял я нижайший ко употреблению в расход с казны монастырской разновременно четыреста рублей”* [1].

Ця споруда, на жаль, до нашого часу не збереглася. В науковій літературі побутує, на нашу думку, хибне твердження, що згадана вище споруда є кам'яним льохом біля башти Кушника. По-перше, будувати льох для зберігання продуктів на такій далекій відстані від місця приготування їжі було незручно. До того ж слова *“в задворку покоевом”* прямо вказують на місце розташування споруди неподалік від будинку архимандрита.

На планах Києво-Печерської лаври, на території біля архимандричих покоїв, що в той час була обнесена огорожею, позначено кілька споруд, у тому числі *“дерев'янная церков Входа во Иерусалим”*, а також три невеликі прямо-кутні будівлі, одна з яких й була, ймовірно, згаданим вище льохом.

Що стосується кам'яного льоху біля башти Кушника, то він будувався для зберігання пороху та снарядів майже одночасно зі зведенням монастирського муру та башти. Такі льохи існували біля кожної бойової башти на кам'яному монастирському мурі [2].

* * *

У 1745 році на місці колишньої келії квасоварів з погребями [3] було побудовано ключню. Будівля зводилася, як свідчать архівні джерела, за проектом Й.Г. Шеделя. Так, в одному з них – атестаті, виданому дочці архітектора Єлизаветі після його смерті, йдеться: *“...да сверх того, за устроенную оным же архитектором каменную ключню выдано ему архитектору за минувший 1745 год по тому же контракту 400 руб. ...”* [4].

Й.Г. Шедель використав частину конструкцій келій квасоварів, включивши їх до складу нової будівлі ключні [5].

У ХІХ ст. ключня зазнала значних перебудов*. Отже, про те, якою була будівля, зведена за проектом Шеделя, можна уявити собі лише за обмірним креслеником, виконаним до 1824 р. архітектором А.І. Меленським та по фрагментах споруди, що збереглися до нашого часу.

* У 1950-х рр. за проектом Є. І. Лопушинської будівля, що значно постраждала під час Другої світової війни, була відтворена в формах 1745 року.

Будинок колишньої ключні (корпус № 1 за сучасною нумерацією). Південний фасад. Після реставрації. Фото 1959 р.

Архітектор А. І. Меленський. Обмірний кресленик будинку колишньої ключні (сучасний корпус № 1 – будинок намісника). Східний фасад. 1820-ті рр.

Це була одноповерхова будівля, східний фасад якої, що виходив на Соборну площу, прикрашав високий трикутний фронтон. Дах будинку був двоскатним, з заломом. Фасади споруди членувалися жолобчастими пілястрами. Вікна було оздоблено ефектними сандриками у вигляді волут й лучкових арок. Надзвичайно оригінальне завершення мала лиштва вікна в центрі східного фасаду, що являла собою двійний сандрик: один у вигляді лучкового фронтончика, а другий у вигляді лучкової дуги*.

Будував ключню майстер С.Д. Ковнір.

* * *

Серйозною проблемою, що виникла перед монастирем у середині XVIII ст., була необхідність боротьби зі зсувами на Нижній території Лаври. В 1746 році архімандрит Йосиф (Оранський) звертався з цього приводу за фінансовою допомогою до імператриці. Проте початок протизсувних заходів за різних причин затримувався, про що докладніше мова піде в 4-му томі цієї книги.

Як локальний протиаварійний захід для стабілізації зсувних процесів на території Ближніх та Дальніх печер було побудовано дві підпірні стіни біля Хрестовоздвиженської церкви та церкви Різдва Богородиці. Ці суто інженерні споруди зведено за проектами, розроб-

Будинок колишньої ключні (корпус № 1 – за сучасною нумерацією). Фрагмент. Вікно південного фасаду. В процесі реставрації. Фото 1958 р.

5. Сіткарьова О. В. Архітектурний ансамбль ... – С. 103, 104.

* Оздоблення вікон середини XVIII ст. відтворено під час реставрації в 1950-х рр.

Аркада-галерея на території Дальніх печер. Фото автора. 2009 р.

Аркада-галерея на території Близьких печер. Середина XVIII ст. Фото автора. 2009 р.

леними в Київській інженерній команді під наглядом військового інженера де Боскета. Крім того, біля кожної з підпірних стін за проектами лаврського архітектора Й.Г. Шеделя було побудовано аркади-галереї*.

Аркада-галерея біля церкви Різдва Богородиці – це одноярусна цегляна споруда, покрита односхилим дахом. Південна стіна галереї, що членована нішами, є підпірною стіною тераси; північна стіна спирається на спарені колони стилізованого в формах бароко доричного ордера.

Сходова клітина, що підіймається над ярусом, має вигляд вежі з наметовим оригінального абрису верхом та оздобленими рустами стінами. Вона, на нашу думку, з'явилася дещо пізніше.

* * *

Отже, в 1740–1760-х рр. у Києво-Печерській лаврі здійснювалися активні будівельні роботи.

На Нижній території монастиря в цей час остаточно формуються комплекси споруд Дальніх та Близьких печер. З появою двох нових дзвіниць вони набувають характер композиційно завершених архітектурних ансамблів.

Двох'ярусні дзвіниці, особливо дзвіниця на Дальніх печерах, що має розвинуте та багате вінчання, незвичний характер якому надають чотири пірамідальні шпилі над кутовими пілонами, мають ефектний вигляд з боку Дніпра та південних пагорбів придніпровської височини, а також з території Верхньої лаври.

У цей період на Нижній території було оновлено деякі споруди, в тому числі церква Різдва Богородиці. В Дальніх печерах та в Хрестовоздвиженській церкві з'явилися нові іконостаси.

На Верхній території монастиря було побудовано нові кам'яні господарські споруди: ключня, льох, палітурня, а також ремонтувався Успенський собор.

Монастирські храми, ризниця та печери збагатилися численними творами мистецтва, переважна більшість яких подарували Лаврі впливові та заможні жертводавці. Більше того, вони надали монастирю велику фінансову допомогу для відновлення та оздоблення лаврських споруд.

* Пізніше обидві аркади-галереї зазнали змін.

Розділ

III

*Архітектурно-
будівельна діяльність
Києво-Печерської
лаври в приписних до
неї володіннях*

3.1. Будівельні роботи, що виконувалися Києво-Печерською лаврою в 1740–1760-х рр. на Печерську

1. Свящ. Павел Троцкий. Типография Киево-Печерской лавры // ТКДА. – 1865. – июнь. – С. 167.

2. Ковалинський В. Київські мініатюри. – Кн. 1. – К., 2002. – С. 11.

3. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 вочч., спр. 1961 (1754 р.) “О заведении в Кловском дворе регулярного саду и о каменном в оном строении”, арк. 21; Крицкий Б. А. Строители Кловского дворца в Киеве // Архитектурное наследство. – № 9. – С. 181.

4. РДІА, СПб., ф. 470, оп. 2, № 104, спр. 9, арк. 43, 53, 82 “О постройке в Киеве дома на месте против виноградного сада на каменных погребках в один апартамент”.

5. РДІА, СПб., ф. 470, оп. 2, № 104, спр. 9, арк. 83–85, 105–108; Крицкий Б. А. Строители Кловского дворца в Киеве // Архитектурное наследство. – № 9. – С. 181.

У 1755–1761 рр. Києво-Печерський монастир побудував на Печерську, на своєму “*подвір'ї*”, Клов*, де розташовувалися господарські служби лаврської друкарні [1], новий кам'яний палац на місці старого дерев'яного будинку [2].

Оскільки лаврський архітектор Й.Г. Шедель помер у лютому 1752 року, монастирю був потрібен на його місце новий фахівець з архітектурно-будівельної справи.

Тому керівництво монастиря звернулося до Канцелярії від будов у Санкт-Петербурзі за дозволом залучити до зазначених робіт когось з команди архітектора І.Ф. Мічуріна, який будував тоді в Києві Царський палац та Андріївську церкву [3]. Як йшлося вище, на зазначених об'єктах, що зводилися за наказом Єлизавети Петрівни, працювало багато фахівців з різних міст України та Росії. Серед них був Петро Неєлов. Його двічі відряджали до Києва для роботи під керівництвом І.Ф. Мічуріна. Перший раз він був командирований сюди в 1747–1750 рр. у зв'язку з будівництвом Андріївської церкви, а вдруге – наприкінці 1752 року [4], на будівництво Царського палацу, де йому доручили “*плотничное дело исполнить под смотрением ... архитектора Мичурина по должности его с найприлежнissimi старанием*” [5]. В архівних документах того часу Петро Неєлов значиться “*шпицевої, столярної та теслярської справи підмайстром*”.

* Топонім “Клов” походить від урочища і струмка Клов [Сементовский Н. Киев, его святыни, древности, достопамятности. – К., 1900. – Изд. 7. – С. 154; Тарановский Н. Печерская Лавра и к ней древнейшие пути через город Киев (Прибавление к путеводителю “Киев и его окрестности”. – К., 1881). – К., 1883. – С. 26.]. В XI ст. тут був заснований Кловський монастир. Про заснування монастиря, яке відбулося близько 1078 р., розповідається в “*Києво-Печерському патерикю*” [Патерик Києво-Печерський (Упор. І. Жиленко. – К., 1998. – С. 64)]. Уперше в літописі монастир згаданий під 1091, востаннє – під 115 р. [Літопис Руський / Переклад з давньоруської Л. Є. Махновця. – К., 1989. – С. 129, 174]. Його засновником та першим ігуменом був Стефан, ім'ям якого названа обитель. Залишки цього монастиря були відкриті археологами в районі вулиці Шовковичної, 25–27. Тут виявлено залишки трьохнефного восьмистовпового храму [Толочко П. П. Древний Киев. – К., 1976–1992; Івакін Г.Ю. Оповідь про стародавній Київ. – К., 1982. – С. 72, 73]. Вже в давнину тут був хутір Києво-Печерської лаври [Столетие Киевской Первой гимназии 1811–1911, – К., 1911. – Т. 2. – С. 90, 106, 117]. За часів Петра I в цій місцевості були закладені Виноградний та Шовковичний сади. В цей час тут знаходилося кілька дерев'яних будівель та дерев'яна церква Покладання Ризи Пресвятої Богородиці, що належали Печерському монастирю. В 1730-х роках на Клові розташовувалися господарські служби лаврської друкарні. Коли в 1737 році начальник друкарні Іларіон (Негребецький) став архімандритом Києво-Печерської лаври, то залишив Клов за собою. Після його смерті Кловське подвір'я знову було передано монастирській друкарні.

Саме Петро Неєлова І. Ф. Мічурін відрядив для роботи на Клові, коли отримав відповідний указ з Санкт-Петербурга [1].

27 лютого 1753 р. за благословення архімандрита Луки (Білоусовича) з Петром Неєловим підписано угоду, за якою той зобов'язувався *“внутри Киево-Печерской лавры и вне оныя в Китаевской пустыни и на Клове каменных и деревянных строений и в прочих не в отдаленных местах во украшении архитектурой во укреплении тех строений твердою работою, смотрение и показание имеют, а каковы потребуются для строения того планы и фасады и профили кроме ситуации (виконання топо-геодезичних робіт – О. С.) оные из своего кошта сочиняты и на практике располагать...”* [2]. В березні 1754 року монастир продовжив контракт з Петром Неєловим ще на два роки. Отже, Неєлов працював за контрактом з лаврою три роки – з 1753 до 1756 рр.

Слід нагадати що, Петро Неєлов доводився родичем В. І. Неєлова*, який з 1744 року працював *“при строениях села Царського”* у

* Неєлов Василь Іванович (1722–1782) – архітектор, представник раннього класицизму і романтизму. Походив з *“обер-офицерских детей”*. Своє трудове життя розпочав 1735 року, в тринадцятирічному віці. З 1744 р. працював *“при строениях села Царского”*. В 1760 р. отримав звання архітектора в ранзі секунд-майора. В штатних списках *“рабочих и служащих ведомства конторы строения села Царского”* за 1769–1771 р., що подавалися на затвердження І. І. Бецькому, про В. І. Неєлова пишеться таке: *“Означенный архитектор ранга секунд-майорского состояния доброго с начала строения при Селе Царском находится безотлучным и по большей части все строения происходили за присмотром его, почему он совершенно о всем известен и за то б способностью впредь для надзирания и поправления быть надобен и к произведению чина достоин”*. Бецький, погоджуючися з зазначеною характеристикою, в своїй резолюції пише: *«Оному архитектору неотменно быть надлежит, ибо оной находился с начала строения царскосельского дворца, который оногo строения крепость и слабость совершенно знает...»* [РДІА, СПб., Росія, ф. Ц. С. дв. Упр., № 487, оп. 13, спр. 74 (1769–1771 рр.), арк. 12, 35 зв.]. В.І. Неєлов бере активну участь у розбудові Царського села. Деякі роботи велися за його власними проектами. Так, у 1763 р. він збудував третій узвіз *“форс”* від павільйону Катальної гірки до острова на Великому пруду [Успенський А. Н. Императорские дворцы. – СПб., 1913. – Т. II. – С. 351]. В 1770–1773 рр. В. І. Неєлов перебудував деякі приміщення у Великому (Катериненському) палаці, розробив проект перебудови павільйону Монбіжу, побудував павільйон для гри у м'яч (*“Жедепом”*), Великий та Малий Капрізи, Адміралтейство, Ермітажну кухню, мармуровий місток, а також три кам'яних містка через канал у Старому парку. В Царськосельській слободі В.І. Неєлов перебудував Велику оранжерею та манеж, добудував Нижні стайні тощо [РДІА, СПб., Росія, ф. Ц. С. дв. Упр. № 487, оп. 13, спр. 37, арк. 1, 2, 4; там само, спр. 5, арк. 1, 5, 316; там само, спр. 10, арк. 10; там само, спр. 6, арк. 1, 12, 84; там само, спр. 7, арк. 1, 9]. У 1771 р. він влаштував за своїм проектом велику ілюмінацію на честь графа Г. Орлова, де виявив себе талановитим художником-декоратором. У 1770 р. В.І. Неєлов разом з одним зі своїх синів Петром вирушає до Англії для вдосконалення своїх знань з пейзажного паркобудування. Після повернення з-за кордону він бере активну участь у перетворенні старого парку в Царському селі на *“пейзажный”*. В. І. Неєлову належить відомий *“Генеральный план Царского села”* (1777–1779 рр.), що зберігається в ЦСМФ Санкт-Петербурзьких пригородних палаців-музеїв. У В. І. Неєлова було два сини: Ілля (1745–1793) та Петро (1749–1848) – теж архітектори [Биографическая справка потомка архитекторов Нееловых, Александра Павловича Неелова. 1916 г. 4 апреля (ЦСМФ, инв. № Е 2147); Васильев Б. Архитекторы Нееловы // Архитектурное наследство... – С. 86–90].

1. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 вочч., спр. 1961, арк. 21.

2. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 вочч., спр. 1961, арк. 3, 4; Крицкий Б. А. Строители Кловского дворца в Киеве // Архитектурное наследство. – № 9. – С. 181.

1. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 воч., спр. 1961, арк. 8, 33, 34; Крицкий Б. А. Строители Кловского дворца ... – С. 181–182.

2. Крицкий Б. А. Строители Кловского дворца... – С. 182.

3. Крицкий Б. А. Строители Кловского двора ... – С. 182

4. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 воч., спр. 1961, арк. 13; Ковалинський В. Київські мініатюри. – К., 2002. – Кн. 1. – С. 16.

5. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 воч., спр. 1961, арк. 10, 11 зв.; Ковалинський В. Київські мініатюри... – Т. 1. – С. 16.

6. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 воч., спр. 1961, арк. 15–16; Крицкий Б. А. Строители Кловского дворца ... – С. 182–185.

7. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 161; Ковалинський В. Київські мініатюри. – Кн. 1. – С. 22.

підпорядкуванні (з 1745 р.) С. І. Чевакінського, а потім Ф. Б. Растреллі.

В цей час він був задіяний керівництвом монастиря переважно на будівництві Кловського палацу. Про це пізніше у відгуках про роботу майстра монастир напише: *“при новопроизведенном Кловском нашем каменном строении довольно трудился и много услуг оказал”* [1].

Судячи зі змісту наведеного вище контракту не виключно, що саме Петро Неслов розробив креслення палацу на Клові. Потім проект було погоджено у визначеному порядку. Без сумніву, креслення розглядали І.Ф. Мічурін та інші фахівці. Враховуючи зауваження зацікавлених сторін, до проекту було внесено деякі зміни. Так, парапети на фасадах палацу замінено на два трикутні та один лучковий фронтони, а капітелі пілястр композитного ордера зроблено іонічними [2]. Проте коригування проекту не торкнулося загальних об'ємно-просторових рішень споруди.

Під наглядом Петра Неслова протягом двох будівельних сезонів побудували тільки перший поверх палацу [3].

Причини затримки робіт були різними, зокрема нестача необхідних будівельних матеріалів. У грудні 1754 р. архімандрит Лука (Білоусович) змушений був звернутися до начальника Канцелярії від будов В. В. Фермора, який тоді керував придворним будівництвом у Російській імперії, з проханням дозволити позичити цеглу, якої було вдосталь на будівництві Царського палацу. Це б уможливило, як писав архімандрит, наступної весни розпочати роботи на Кловському палаці раніше й завершити його спорудження *“начорно”* до свята апостолів Петра і Павла (29 червня). Архімандрит обіцяв своєчасно повернути цеглу: *“з какого места взято будет, на то самое место положено будет следующим летом”* [4]. Незабаром бригадир І.М. Власєв, який, як ішлося вище, керував Будівельною комісією, створеною для зведення царської резиденції та Андріївської церкви, отримав відповідний дозвіл з Санкт-Петербурга та монастиреві надали 200 тис. штук цегли. Всього ж, за кошторисом, складеним у січні 1755 р., на добудову Кловського палацу було необхідно 325400 штук цегли [5].

Документи свідчать, що після від'їзду Петра Неслова до Санкт-Петербурга Києво-Печерській лаврі довелося укласти контракт на продовження будівельних робіт з С. Д. Ковніром. Згідно з угодою від 13 червня 1755 р. останній зобов'язався виконати на Кловському палаці *“верхний апартамент с докончанием нижнего з базами капителями и протчею прикрасою как на плане показано”* [6]. Він мав разом зі своїми працівниками потинькувати збудовані приміщення та влаштувати в келіях та сінях фундаменти для печей.

Дуже затрималися через нестачу лудженого заліза роботи з облаштування покрівлі на споруді [7]. Контракт на виконання цих робіт підписано з київським майстром Павлом Дзингамістром. Оскільки в 1758 році цей майстер вже від'їхав на роботу до Свенського монастиря, можна припустити, що до цього часу загальнобудівельні роботи у Кловському палаці були завершені.

Нагляд за оздоблювальними роботами в будівлі, ймовірно, здійснював згаданий уже художник Веніамін Фрідеріче, який з початку 1758 р. працював у Києво-Печерській лаврі. Проте Духовний собор вирішив прийняти живописця “на годової оклад”, а сплачувати його працю “от всякої штуки”. На документі стоїть резолюція архімандрита Луки (Білоусовича): “понеже знатно(му) по искусству Фридеричови ныне при Лавре работ не имеется, для того и принимают его на годовое жалованье нужды не состоит; а ежели что будет делать, от того дела и плату ему по договору получают”.

У вересні 1760 року художник написав заяву з проханням продовжити з ним угоду на тих самих умовах. На його заяві архімандрит Лука (Білоусович) написав: “На год можно еще принять, однако и работу в соборе и контракт заключить дозволяется; и сделать договор пристойным образом и, когда подпишет Фридериче, нам представить; о сем произведет договор с ведома превелебного отца Феодосия”.

Первісне оздоблення будівлі не збереглося, одже уявити собі інтер'єри палацу можна лише з архівних джерел. З них дізнаємося, що відповідно до ескізу, зробленого В. Фрідеріче в колористичному вирішенні інтер'єрів, мали переважати бежево-жовті та рожеві відтінки [1]. В. Фрідеріче на прохання монастиря мав “разрисовать разными красками без фигуров” стелю, стіни прикрасити живописом “с перспективной архитектурой”, а двері – видами різних “областей” (ймовірно, пейзажами – О. С.).

З художників, які брали участь в оздобленні будівлі, деякі дослідники згадують “маляра” та “золотаря” Венедикта Фрідріха, який розписав плафон у великій залі Кловського палацу [2] та виконав розписи в деяких “покоях” палацу. Угода з ним була підписана 1 березня 1757 року. Відповідно до неї майстер зобов'язався крім робіт в палаці виконувати для Києво-Печерської лаври різноманітні художні та оздоблювальні роботи – іконописні, позолотні, а також складати “абрисы” будівель монастиря [3].

До живописних робіт залучено іконописця Кондрата Андрієва із села Сорокишичи. Він відповідно до контракту від 17 жовтня 1760 року мав “сделать оббой на полотне монастырском, по данному ... с Киево-Печерской лавры абрису, добрыми собственными венецкими красками и как наилучше...” [4]. З подальшого листування з цього приводу стає зрозумілим, що розписи виконувалися у вигляді квіткових орнаментів. Завершити роботу майстер повинен був до наступного свята Богоявлення Господня (Хрещення) тобто 19 січня 1761 року. Проте вчасно впоратися з цим завданням йому не вдалося [5].

Піч, оздоблена кахлями з будинку митрополита в Софіївському монастирі в Києві. Фото 2009 р.

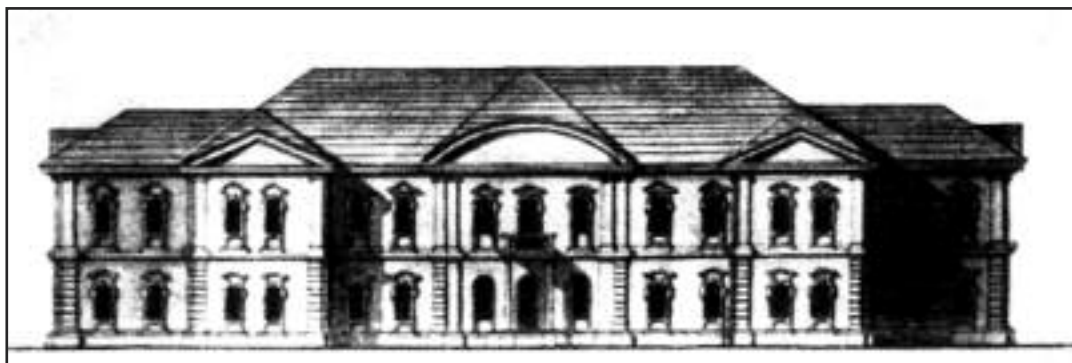
1. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 вотч., спр. 1961, арк. 68; Ковалинський В. Київські мініатюри... – Кн. 1. – С. 21.

2. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 вотч., спр. 1961 – арк. 37, 38; Крицкий Б. А. Строители Кловского дворца в Киеве // Архитектурное наследство. – № 9. – С. 183.

3. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 вотч., спр. 1961. – арк. 61, 62; Ковалинський В. Київські мініатюри. – Т. 1. – К., 2002. – С. 23.

4. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 вотч., спр. 1961, арк. 126; Крицкий Б. А. Строители Кловского дворца... – С. 183.

5. ЦДІАК, ф. 128., оп. 1 вотч., спр. 1961, арк. 181, 186, 188; Ковалинський В. Київські мініатюри.. – С. 23.

Кловській палац у Києві. 1754–1755 рр. Східний фасад. Обмір арх. А. Єльдезіна. Близько 1800 р., РДІА, СПб., Росія [4]

Кловський палац. Плани поверхів. Обмір архітектора А. Єльдезіна, 1800 р. РДІА, СПб, Росія [5]

1. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 вотч, спр. 1961, арк. 5 зв; Ковалинський В. Київські мініатюри. – Т. 1. – К., 2002. – С. 16.

2. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 вотч., спр. 1961, арк. 66.

3. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 вотч., спр. 1961, арк. 41; Крицький Б. А. Строители Кловского дворца... – С. 183.

4. Крицький Б. А. Строители Кловского дворца ... – С. 181.

5. Крицький Б. А. Строители Кловского дворца... – С. 182.

Печі, якими опалювалася будівля, були оздоблені кахлями. Дванадцять з них були “кахляні живописні”. Стільки ж печей було – “кахляними зеленими” [1]. Подібні кахлі були використані при оздобленні приміщень для священників на нижньому поверсі Андріївської церкви, а також в митрополичому будинку в Софійському монастирі. Фрагменти подібних кахлів знайдені під час археологічних досліджень на території Києво-Печерської лаври.

Серед керамістів, що працювали на об'єктах Києво-Печерської лаври, джерела згадують Степана Безтілесного*, який 1750 р. зробив мальовані

кахлі і “двоєкі рожі” для груб у келіях на Ближніх печерах.

Щоб виготовити кахлі для оздоблення печей у Кловському палаці в квітні 1757 р., залучили майстрів з Трубчевського Чолнського Спаського монастиря [2]: П. Ф. Баранова**, Семена Родіна (Редіна) та інших [3].

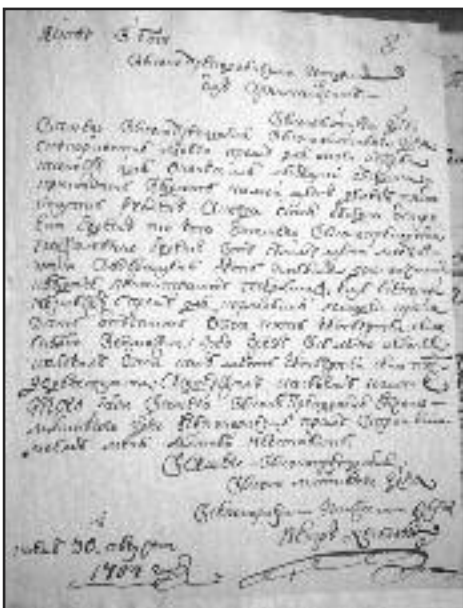
У палаці, судячи за його планами, було 24 кімнати, тут крім житлових покоїв знаходилися: вітальня для прийому відвідувачів, зал, де архімандрит Києво-Печерського монастиря влаштовував урочисті прийоми, домова церква, господарські приміщення.

* Безтілесний Степан (?–?) – кераміст XVIII ст. Жив і працював у Києві. 1744 р. виготовив 24 круглі керамічні бази колон і 9 раковин на вікна.

** Баранов Петро Федорович (?–?) – кахляр XVIII ст. 1757 р. разом з С. Редіним виготовив на лаврській Либідській цегельні художні кахлі для груб і камінів у келіях архімандрита, намісника та соборних старців Києво-Печерської лаври. Творив у стилі бароко для Кловського палацу в Києві.

Кловський палац на Печерську в Києві. Фото 1860-х рр. [2]

Лист від 30 серпня 1754 р. Петра Неєлова до архімандрита Києво-Печерської лаври Луки (Білоусовича) про виплату 15 рублів для завершення робіт по будівництву “*льбедской беседки*”. ЦДАК, ф. 128, оп. 1 воч., спр. 1961, арк. 8

За кресленнями Петра Неєлова палац мав складатися з двох Г-подібних в плані корпусів, з'єднаних між собою середнім прямокутним об'ємом. У плануванні споруди використано принцип дворядного розташування приміщень.

Оздоблення інтер'єрів палацу, ймовірно, суттєво не відрізнялося від оздоблення апартаментів у спорудах, що призначалися для помешкання високих церковних чинів. На жаль, за невеликим винятком такі пам'ятки не збереглися до нашого часу. У цьому зв'язку великий інтерес становлять фрагменти настінного розпису, що були нещодавно відреставровані в митрополичому будинку Софійського монастиря в Києві. Вони свідчать про те, що приміщення будинку прикрашав пишній бароковий олійний живопис.

Дослідникам вдалося вирізнити в приміщенні першого поверху кілька сюжетних композицій, у тому числі: “*Деїсус*”, “*Христос і самарянка*”, “*Притча про багаття та Лазаря*” тощо, а також 5 краєвидів. Кожну композицію виокремлено фарбовою рамкою, що створює враження розміщення на стінах картин або ікон [1].

1. Нікітенко Н. М. Митрополичий будинок. Історична довідка. – К., 2008 (Рукопис).

2. Ковалинський В. Київські мініатюри. – Кн. 1. – К., 2002. – С. 62.

Руїни Кловського палацу на Печерську в Києві. Фото 1920-х років [1]

Кловський палац на Печерську в Києві. Фото початку ХХ ст. [2]

Опис 1784 р. Києва, зроблений прем'єр-майором Орловського піхотного полку Аршеневським і бунчуковим товаришем Савичем.

На Клові споруджено було величезну по тих часів кам'яницю на 20 кімнат, потім збудований був дерев'яний флігель на 5 кімнат. Самих лише челядєнь було набудовано 20. Господарських будівель було небагато: 2 комори для поклажі, 2 повітки, 2 стайні і 1 льох. При будинку була дерев'яна стара церква в ім'я Покладання Ризи Пресвятої Богородиці. Вартість будівництва становила 20 тис. крб.

Фасади Кловського палацу порівняно з Царським палацом були оздоблені набагато скромніше, але незважаючи на це будівля мала достатньо парадний вигляд*. Завдяки великим вікнам споруда була добре освітлена. В обробці її віконних прорізів використано напівциркульні й лучкові сандрики та сильно профільоване облямування.

* До наших днів споруда дійшла в зміненому вигляді.

1. Ковалинський В. Київські мініатюри. – Кн. 1. – К., 2002. – С. 72.

2. Ковалинський В. Київські мініатюри. – Кн. 1. – К., 2002. – С. 64.

Архітектура Кловського палацу знаменує подальший етап розвитку житлової архітектури в Україні, вона вже значною мірою відображає смаки, що панували в Санкт-Петербурзі.

На прикладах таких споруд, як будинок архімандрита в Києво-Печерській лаврі, митрополичий будинок в Софійському монастирі, Кловській палац, спостерігаємо еволюцію найпростіших камерних типів житла, що спричинювала різні модифікації схеми, яку можна назвати лінійно-ризалітною, з поступовим переходом до анфіладної системи. Ця система в XVIII ст. отримала в Україні більш широке розповсюдження, ніж строго анфіладні і курдонерні схеми.

Пізніше на Клові побудували ще дерев'яний флігель на 5 кімнат, а також кілька господарських будівель. При палаці існувала стара дерев'яна церква в ім'я Покладання Ризи Пресвятої Богородиці. Загальна вартість будівництва комплексу споруд Кловського палацу становила 20 тис. крб. [1].

* * *

Як і біля Царського палацу на Клові було розбито парк та сад. До їх створення залучалися досвідчені майстри, в тому числі *“садового дела гезель”* Василій Миколайович Скобеев, *“садового дела майстри”*: Іван Федотов [2] (в 1753 р.) [3], Йоган Христофорович Блех (в 1758–1759 рр.); Онуфрій Літоньовський (в 1759–1761 рр.) та інші фахівці [4].

В серпні 1754 р. архімандрит Лука (Білоусович) надіслав на погодження в Канцелярію від будов В. В. Фермору пропозиції щодо розпланування Кловського парку та саду з проханням дозволити В. М. Скобееву допомогти монастиреві реалізувати їх в натурі. Такий дозвіл було отримано.

Б. А. Крицький у своїй праці *“Строители Кловского дворца в Киеве”* оприлюднив проект парку 1754 року, що має назву *“Сей план главной перспективой прудам и уступам и к ним профили значат земные линии с подлинной практики снимал и чертил садового дела гезель Василий Скобеев”* [5]. Дослідник помилково відніс це креслення до Кловського саду та парку. Цю помилку повторив за Б. А. Крицьким В. В. Ковалинський [6]. Насправді це креслення є одним з варіантів проекту Царського садово-паркового комплексу.

Уявлення про планування Кловського саду та парку дає креслення 1760 р., що виконано капітаном Київського гарнізону Полтавського полку Г. Келером, про що мова піде далі.

В. М. Скобеев спочатку поєднував роботу на Клові з основними своїми обов'язками по Царському саду і парку, тому роботи в монастирському саду просувалися повільно. Проте пізніше з вересня 1755 р. до вересня 1758 року майстер за наказом В. В. Фермора працював лише над створенням Кловського садово-паркового комплексу [7].

Восени 1757 року на Клові вже були влаштовані оранжереї, де вирощувалися саджанці теплолюбних рослин. Оранжереї були доволі великі, оскільки монастир на прохання керуючого справами Царського

1. Лучицький І. Київ 1766 року // Хроніка 2000. – К., 2002. – С. 651.

2. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 вочч., спр. 1961, арк. 2 (18 лютого 1753 р.).

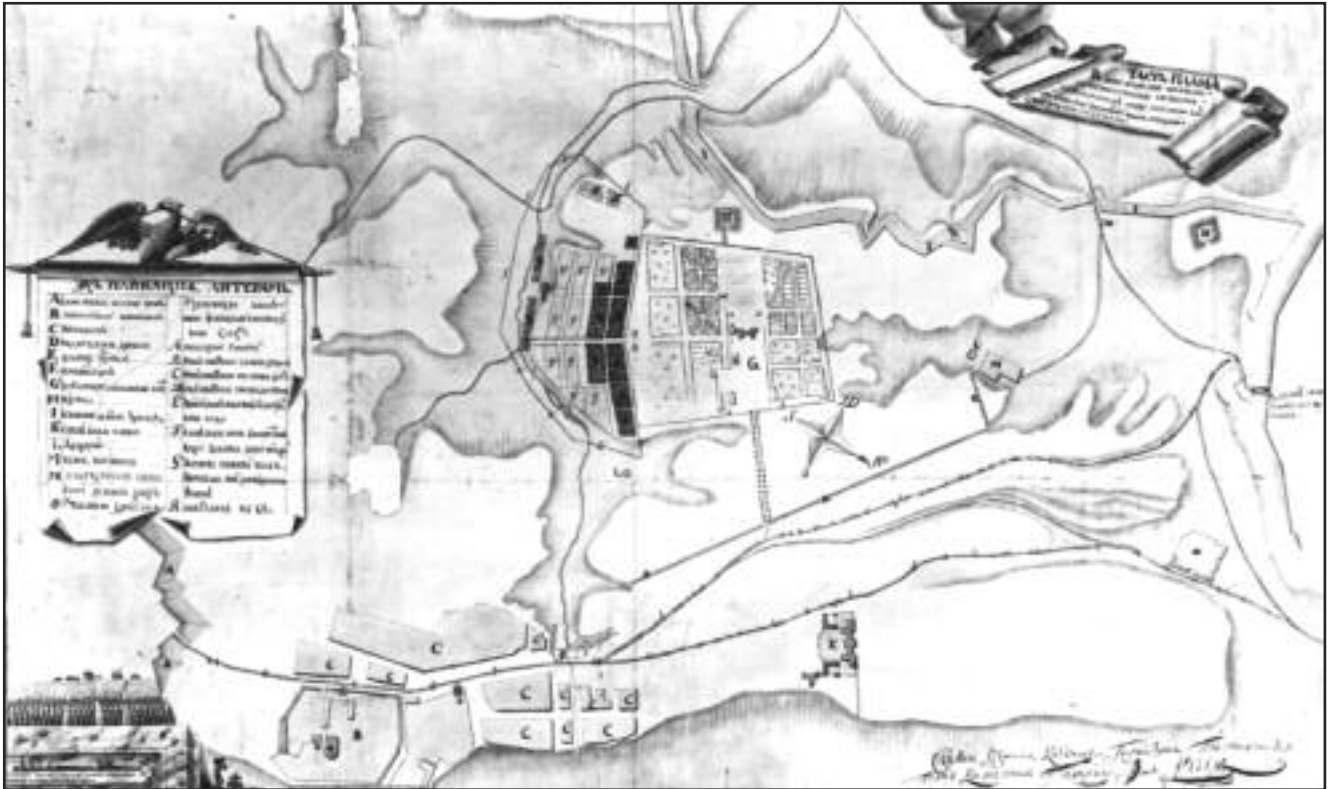
3. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 вочч., спр. 1961 – арк. 2; Крицький Б. А. Строители Кловского дворца... – С. 183.

4. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 вочч., спр. 1961, арк. 75, 78, 80, 83, 84.

5. РДІА, СПб, Росія, ф. 485, оп. 2, № 12–12/55; Крицький Б. А. Строители Кловского дворца ... – С. 183, 184.

6. Ковалинський В. Київські мініатюри. – Кн. 1. ... – С.

7. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 вочч., спр. 1961, арк. 42 57; Крицький Б. А. Строители Кловского дворца... – С. 183.

Капітан Київського гарнізону Полтавського полку Г. Келером “Часть плана Киево-Печерской крепости до Старо-Киевской крепости...”* 1760 р. РДАДА, ф. 248, оп. 160, спр. 581. Публікується вперше

палацу мав можливість надати з них 151 саджанець “*турецьких цитрусових*” (мандарина, апельсина, лимона) [1].

20 вересня 1958 року лавра підписала контракт з досвідченим садовим майстром Й. Х. Блехом, який зобов’язався до квітня 1759 року “*в удобное время делать прививки, разные деревья в пристойных местах высаживать, партеры, аллеи, и альтанки и другое украшение которое относится до садового дела ... выполнять; оранжереи и парники ... устраивать и ... в добром наблюдении содержать*” [2].

За наступника Й. Х. Блеха О. Літоньовського, який працював на Клові з липня 1759 р., в лаврському саду висаджено величезну

1. Ковалинський В. Київські мініатюри. – Кн. 1. – С. 26.

2. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 вочч., спр. 1961, акр. 87, 145; Ковалинський В. Київські мініатюри. – Кн. 1. – С. 27–28.

* На плані зафіксовано територію між Старокиївською та Києво-Печерською фортецями [РДАДА, ф. 248, оп. 160, д. 581]. Як видно з плану, до Києво-Печерської цитаделі вели дві дороги: від Київських воріт Старокиївської фортеці та з Подолу. Біля Кловського яру вони зливалися в одну дорогу, що йшла потім повз Нікольський монастир до Київських воріт Печерської фортеці. План свідчить, що на території між Старокиївською і Києво-Печерською фортецями, обмеженої ретраншаментом і крутим берегом Дніпра, в цей час розміщувалися: “*деловой двор дворцового строения*”, караульня біля проїзду, влаштованого в ретраншаменті, баня, колодязі та житлові будинки. Цю інформацію доповнює відомість, складена Київською губернською канцелярією в 1760 р. на прохання Академії наук, яка сповіщає, що на Печерську в цей час налічувалося 2245 дворів – “*все деревянные, а каменных ничьих дворов не имеется*”. Тобто порівняно з 1742 роком, коли тут існувало лише 480 будинків, кількість населення, що з’явилася в цій частині міста, значно збільшилася [КС, 1888, № 4. – С. 9 – 10].

кількість плодкових дерев, переважно груш, яблунь, слив-угорок, вишень, волоських горіхів, а також виноградних лоз та кущів чорної смородини та червоної порічки. Крім того, тут посадили багато лип [1].

О. Літоньовський працював на Клові, ймовірно, до 1761 р. Після нього досвідченого садівника на цьому об'єкті не було, тому садово-паркове господарство почало занепадати. Це змусило монастир навесні 1762 року призначити спеціального відповідального наглядача за роботами в Кловському винограднику та оранжереї. Ним був ієромонах Феодосій. Для робіт були залучені мешканці села Совки, що перебувало в підпорядкуванні Києво-Печерської лаври.

На згаданому кресленнику "Часть плана Киево-Печерской крепости до Старо-Киевской крепости...", виконаному капітаном Келером, зображено "Двор чернецкий называемый Клов". Тут бачимо Кловський палац та розбитий навколо нього сад та парк.

Судячи з кресленника, цей садово-парковий комплекс мав композицію, набагато простішу ніж Царський комплекс. Його побудовано на єдиній вісі симетрії. Різноманітні елементи парку, що були розташовані у чітко визначеному порядку, групувалися по боках від палацу. Зелені масиви парку були прорізані правильними, як на кресленнику, лініями. Форми боскетів і партерів мали прямокутні форми. На південь від парку на плані Келера позначено територію, що в експлікації названо: "партеры в которых земля заготовлена впрдъ для рассаживания фруктов" [2]. У 1766 р. за Кловським садом, як свідчать джерела, доглядав Василь Губський [3].

* * *

Користуючись нагодою – приїздом імператриці та можливістю тривалий час з нею спілкуватися, архімандрит Тимофій (Щербацький) нагадав Єлизаветі Петрівні про свою чолобитну від 1742 р. щодо повернення лаврі території скасованого Вознесенського жіночого монастиря, що історично їй підпорядковувався. В той час, як йшлося вище, тут розташовувався артилерійський гарматний двір та порохові погребі* [4].

Незважаючи на підтримку з боку імператриці та сприяння багатьох впливових осіб: архієпископа Московського Платона (Малиновського), президента Військової колегії генерал-фельдмаршала С. Ф. Апраксіна та його дружини Аграфени Леонтіївни** (уродж. Соймо-

План Києво-Печерської фортеці 1768 р. Фрагмент. Територія з Кловським палацом

1. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 вочч., спр. 1961, арк. 111–126.

2. РДАДА, ф. 248, оп. 160, спр. 581; ЦДІАК, ф. «Коллекция планов и карт, спр. 70, 1760 г.».

3. ЦДІАК, ф. 128 – 1 маловаж, спр. 176 (1766р).

4. Ситкарева О.В. Киевская крепость XVIII–XIX вв. – К., 1997. – С. 61–71.

* Джерела свідчать, велику партію пороху сюди завезли за вказівкою генерал-майора артилерії А. Беренса навіть у рік, коли Київ відвідала імператриця.

** Апраксіна (уродж Соймонова) Аграфена Леонтіївна (1719–1771) – дружина генерал-фельдмаршала Степана Федоровича Апраксіна, статс-дама (з 1756 р.). Походить з старовинного дворянського роду. Дочка генерал-поручика Леонтія Яковлевича Соймонова. Після смерті чоловіка переїхала в підмосковний маєток Ольгово. За Петра III повернулася до Санкт-Петербурга та зайняла впливове становище при Дворі. Померла в Санкт-Петербурзі у віці 52-х років та похована на Лазаревському кладовищі Олександрівської лаври.

Художник П. А. Ротарі.
Портрет А. Л. Апраксіної [3]

1. ЦДІАК,
ф. 128., оп. 1 заг.,
спр. 62, арк.
26–29.

2. Сіткарьова О. В.
Формування
архітектурного
ансамблю Києво-
Печерської
лаври XVIII–XX
ст. – Ч. III. – Т. 1.
– К., 2007. – С.
68, 69;
Іванін Г. Ю.,
Козубовський Г. А.,
Балакін С. А.
Археологічні
дослідження на
території
Київського
Арсеналу 2005 р.
(попередня
інформація) //
Відлуння віків. –
К., 2005. – № 2
(04). – С. 52–56.

3. Новые откры-
тия советских
реставраторов.
Живопись. Гра-
фика. Скульп-
тура. Приклад-
ное искусство. –
М., 1973. – С. 35,
36.

нової), шталмейстера* П. С. Сумарокова** та інших, вирішити це питання позитивно виявилось неможливим.

Це пояснюється тим, що Києво-Печерська фортеця, яка розташовувалася неподалік від кордонів Російської імперії, не могла в умовах нестабільного міжнародного становища залишатися без великих запасів пороху, бомб, зброї тощо. Тому для того, щоб звільнити територію колишнього жіночого монастиря від порохових погребів та гарматного двору, потрібно було збудувати в іншому місці нові споруди цього ж призначення. При цьому погреби мали бути захищені на випадок війни надійними укріпленнями, а також знаходитися в таких місцях, щоб з них було зручно

постачати порох та снаряди до гармат на бастіони.

З початком Семирічної війни питання щодо перенесення порохових погребів в інше місце вирішити стало ще складніше [1].

Отже, територія колишнього Вознесенського монастиря залишилася у підпорядкуванні військового відомства.

В період, що розглядається, дзвіниця та обидва кам'яні монастирські храми: Вознесіння Господнє та Покрова Богородиці потребували проведення капітального ремонту.

Тому незадовго до своєї смерті київський генерал-губернатор С. І. Сукін***, який за своїм заповітом мав бути похований на кладовищі біля однієї з цих церков [2], пожертвував кошти для ремонту храмів.

* Шталмейстер – придворний чин 3-го класу за Табелем про ранги, вперше введений у 1727 р. Очолював придворну стайню.

** Сумароков Петро Спиридонович (1709–1780) – обер-шталмейстер (з 1752), дійсний таємний радник (з 1761), батько поета та драматурга Олександра Петровича Сумарокова (1717–1777). Походив зі стародавнього дворянського роду. Був одружений на Ксенії Данилівні Количевої-Хлизиної (1704–?), за першим шлюбом Болтиній.

*** Сукін Семен Іванович (початок 1680-х років–?) – генерал-майор, київський генерал-губернатор з 1736 р. Наприкінці 1737 року до нього, внаслідок його важкої хвороби, був відряджений генерал П. О. Рум'янцев, якого 1738 р. змінив генерал-лейтенант М. І. Леонт'єв. Його племінниця – статс-дама (з 1741) Марія Олексіївна Салтикова (1701–1752) була одружена за генерал-поліцеймейстером Санкт-Петербурга і головнокомандуючим “над всіма полиціями в государстве” (1732–1740), дійсним таємним радником, генерал-аншефом, генерал-ад'ютантом Василем Федоровичем Салтиковим (1675–1755), який відіграв значну роль під час державного перевороту (1741), що привів Єлизавету Петрівну на престол [Брокгауз Ф. А., Ефрон И. А. Энциклопедический словарь. – Т. 32. – СПб., 1901. – С. 27; Рабинович М. Д. Полки петровской армии 1698–1725 гг. // Труды ГИМ. – М., 1977. – Вып. 48; Повседневные записки делам князя Александра Даниловича Меншикова 1761–1720, 1726–1727 гг. – М., 2004. – С. 387, 388, 390, 391, 395, 398, 399, 402, 403, 406–409, 412; Соловьев С. М. История России с древнейших времен. – М., 1993. – Т. 19; Сіткарьова О. В. Формування... – Ч. III. – Т. 1. Архітектурний ансамбль Києво-Печерської лаври 1730-х років у контексті українсько-імперського буття. – К., 2007. – С. 68–69].

Але до 1750 р. більшу частину цих коштів було витрачено на ремонт трапезної церкви Покрова, що постраждала під час пожежі в 1741 році. Тому керівництво лаври змушене було звертатися з проханням про фінансову допомогу до різних впливових осіб.

Так, у 1750-х роках монастир намагався вирішити це питання через [1] подружжя Шувалових: графа Петра Івановича* та його дружину Мавру Єгорівну**, родичку генерал-аншефа, обер-гофмаршала Височайшого двора Д.А. Шепельова.

Звернення ченців зі своїм проханням саме до цієї родини було не випадкове. М. Є. Шувалова ще до свого заміжжя в 1738 р. приїздила до Києва. Любителька співу і церковних служб вона за дорученням тоді ще цесарівни Єлизавети Петрівни їздила до України набирати півчих для придворного хору. Судячи з її листів до цесарівни, М. Є. Шувалова була дуже близька до Єлизавети Петрівни та її фаворита О. Г. Розумовського. Так, в одному з листів, написаному по дорозі з Києва М. Є. Шувалова, вихваляючись *“дишкантами и альтистами”*, яких вона везла до Санкт-Петербурга, писала: *“Ах, матушка, как в Кieve хорошо! Милостивому своему государю А. Г. (О. Г. Розумовскому – О. С.) отдаю поклон и прошу бутылку шампанскова прислать ко мне в дорогу...”*.

Художник Ф. С. Рокотов.
Портрет П. І. Шуваловой.
Середина XVIII ст.

Художник Ф. С. Рокотов.
Портрет П. І. Шувалова.
Середина XVIII ст.

* Шувалов Петро Іванович (1711–1762) – граф, генерал-фельдмаршал, сенатор, один з найвпливовіших державних діячів за часів імператриці Єлизавети Петрівни.

** Шувалова Мавра Єгорівна (урожд. Шепельова) (1708–1759) – графиня, статс-дама (з 1742 р.), дружина графа П.І. Шувалова. Із стародавнього дворянського роду Шепельових, відомого з XIV ст. По дальній спорідненості її батька – Єгора Ілліча Шепельова з гофмаршалом Д.А. Шепельовим, одруженим на дочці пастора Глюка, була у родстві з імператрицею Катериною І. В 1728 році була узята до двору цесарівни Єлизавети Петрівни та стала однією з найближених до неї осіб. За словами гр. Б.Х. Мініха, *“Мавра давно была посвящена во все сокровенные дела принцессы. С цесаревной ее соединяла общность вкусов и привычек”*. У лютому 1742 року, незабаром після вступу на престол Єлизавети Петрівни, вийшла заміж за камергера Петра Івановича Шувалова. В день своєї коронації імператриця пожалувала її в статс-даму. В 1746 р. її брати Петро та Олександр Івановичі були зведені, з нисхідним їх потомством, у графську Російської імперії гідність. Для зміцнення впливу Шувалових Маврі Єгорівні вдалося провести в 1749 році у фаворити імператриці І. І. Шувалова, двоюрідного брата її чоловіка. Померла на 52-у році життя і похована в Миколаївському Малицькому монастирі, поблизу Твері. Від шлюбу з графом П.І. Шуваловим мала двох синів: гр. Миколу Петровича (1742–1754) та гр. Андрія Петровича (1744–1789), дійсного таємного радника, сенатора.

1. ЦДІАК,
ф. 128, оп. 1 заг.,
спр. 62, арк. 96-
98, 102–102 зв.,
103, 107.

Вознесенський собор колишнього жіночого Вознесенського монастиря на Печерську. Креслення з колекції Ф.В. фон Берггольм. Швеція. Стокгольм. Національний музей [3]

У Києві Шувалова була в Києво-Печерській лаврі та спілкувалася з ченцями монастиря, а надалі підтримувала з ними тісні стосунки. Одже, монастир попрохав графиню допомогти вирішити деякі питання щодо ремонту храмів, у тому числі про безкоштовну передачу на відбудову Вознесенської церкви цегли і вапна, що залишилися після спорудження Царського палацу у Києві, а також про виділення з казни грошей, необхідних для оплати роботи будівельників, що мали робити покрівлю церковних бань собору [1]. Постійними уповноваженими Києво-Печерської лаври у Санкт-Петербурзі, які вирішували це та різні інші доручення монастиря у вищих світських і церковних колах Російської імперії, були Софроній (Тернавіот), Іраклій (Лятошевич)* Феодосій (Балабуха)**, Аггей (Колосовський) та інші.

Щоб з'ясувати, які ремонтні роботи потрібно виконати в храмі, залучили архітектора І.Ф. Мічуріна. Останній у 1754 році здійснив інженерне обстеження церкви та склав *“Опис пошкоджень”* собору. Судячи з цього документа, в конструкціях церкви в той час існували серйозні деформації, що свідчили про поганий стан фундаменту споруди. Крім того, на храмі були пошкоджені покрівля та штукатурка на фасадах тощо.

У зв'язку з аварійним станом храму і щоб запобігти нещасним випадкам 31 серпня 1755 року *“церковь была запечатана”* (закрита для відправлення богослужінь) [2]. Проте ремонтувати собор так і не розпочали. Тому через чотири роки (у лютому 1759 р.) архімандрит Києво-Печерського монастиря Лука (Білоусович) написав чолобитну, в

1. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 62, арк. 108 зв., 116–116 зв., 118.

2. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 62, арк. 106.

3. Горбенко Е. В. Архитектура Киева первой половины XVIII в. По материалам В. Берггольмца // СА. – 1989. – № 1. – С. 24.

* Іраклій (Лятошевич Іван) (1715–1770) – викладач Тверської семінарії, намісник Трубчевського Чолнського і Новопечерського Свенського монастирів, ігумен Троїцького-Лікарняного монастиря, керівник Печерської друкарні.

** Феодосій (Балабуха Гнат Васильович) (1728–1794) – уповноважений Києво-Печерської лаври, ігумен Трубчевського Чолнського монастиря. Син київського бургомистра Василя Балабухи. Освіту здобув у Київській академії (1741–1752) по класу філософії. Чернечий постриг узяв у 1753 р. в Києво-Печерській лаврі. Неодноразово виконував доручення лаври в Росії. 1758 р. супроводжував нововисвяченого митрополита Тобольського і всього Сибіру Павла (Конюскевича). В 1769 р. Павло (Конюскевич), перебуваючи в Печерському монастирі *“на покоє”*, настановив Феодосія (Балабуху) ігуменом Трубчевського Чолнського монастиря. Помер у 1794 р. та похований у Китаївській пустині [Титов Ф. Святитель Павел, митрополит Тобольский и Сибирский (1705–1770). – К., 1913. – С. 36, 114–115].

якій нагадував про занепаду церкву та прохав керівництво військового відомства зробити в ній ремонт [1].

Проте ремонтні роботи розпочали лише в серпні 1760 р. [2]. Частково відновлення храму було профінансовано з державної казни, частково кошти надала Києво-Печерська лавра. Крім того, деякі гроші надійшли від приватних осіб, у тому числі від генерального бунчужного Й. Л. Закревського* – чоловіка рідної сестри О. Г. та К. Г. Розумовських Ганни Григорівни [3]. Опікувався ремонтом храму з 1755 р. – священник** Вознесенської церкви Лука Птицький [4].

У цьому самому році до ремонту храму було залучено майстрів Марка та Степана Ковнірів [5].

* * *

У 1750-х роках було відремонтовано церкву Спаса на Берестові. В цей час до західної стіни її нартекса приєднано додатковий кам'яний будівельний об'єм, що надав церкві вигляду хрещатого в плані храму [6]. Крім того, над церквою зробили новий дах та влаштували дві додаткові бані. Отже, церква стала п'ятибанною. Після ремонту в 1760 р. в храмі встановили новий іконостас. До проведення ремонту церкви та виготовлення іконостасу мав безпосереднє відношення С.Д. Ков-

* Закревський Йосип Лук'янович (?–1769) – генеральний обозний. Був кравцем. Близько 1741 р. одружився з Ганною Григорівною Розумовською та через три роки після цього вже обіймав посаду київського полкового осавула. 17 вересня 1744 року йому було надано у володіння село Дорогінка Ніжинського полку (це володіння було закріплене універсалом Генеральної військової канцелярії від 25 лютого 1746 р.). У 1748 р. Н.Д. Розумовська відписала у власність своєї дочки Ганни хутір Тиницький Бахмутської сотні та слобідку Закревщину Ніжинського полку. Головна садиба маєтностей Закревських знаходилась в Борках Остерського повіту. В 1752 році Й.Л. Закревський купив у графів Олексія та Івана Толстих маєток Березова Рудка та ще чотири села з хуторами. Подружжя Закревських мало дітей: Андрія, Григорія, Кирила, Софію, Фросину. Старший син Андрій виховувався при дворі Єлизавети Петрівни. Потім він та його брат Григорій навчалися за рахунок імператорської казни в Західній Європі. Григорій Йосипович Закревський після смерті батька отримав більшу частину маєтку та мав понад 4000 закріпачених селян. Про Андрія Йосиповича відомо, що він в 27-річному віці мав звання полковника. 1764 року одружився на княжні Марії Іванівні Одоєвській, фрейліні імператорського двору, дочки дійсного таємного радника, князя Івана Одоєвського. А. Й. Закревський став згодом директором Імператорської Академії мистецтв, головою Медичної колегії, Санкт-Петербурзьким повітовим маршалом. Наймолодший з братів – Кирило Йосипович Закревський був корнетом Пермського карабінерного полку, а згодом – прапорщиком Санкт-Петербурзького легіону. Мав понад 1500 селян у селах – Борки, Лемешівка й Карпиків Козелецького та Пирятинського повітів. Їхня друга сестра Фросина Йосипівна у 1761 році вийшла заміж за майора лейб-гвардії кірасирського полку Якова Михайловича Скоропадського – внука колишнього гетьмана України І. Скоропадського.

** Вікарієм Києво-Печерської Вознесенської церкви в 1768 р. згадується Роман Алексєєв [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 воч., спр. 261]. Священником цієї церкви, а згодом протоієреєм Києво-Печерської фортеці був Василь Плаксовський – родич теж священника (наприкінці 1730-х–1740-х роках) Тихона Плаксовського [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 воч., спр. 13 (1745 р.); там само, спр. 245 (1767 р.); там само, спр. 261 (1768 р.), 263 (1768 р.); ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 593 (1783 р.); там само, оп. 3 заг., спр. 28 (1768 р.)].

1. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 62, арк. 116.

2. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 62, арк. 127 – 127 зв.

3. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 62, арк. 142 зв.

4. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 воч., спр. 132 (1739); Там само, спр. 135 (1741); там само, спр. 139 (1744).

5. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 воч., спр. 176 (1755).

6. *Петренко М. З.* Києво-Печерський державний історико-культурний заповідник: Путівник. – К., 1970. – С. 107.

Церква Спаса на Берестові. План та західний фасад. Обмірний кресленик Д. Іванова. 1810 р. Рукописний відділ ДІБ, СПб. Альбом К.М. Бороздіна

фун. 48 зол. Над Царськими вратами икона Успенія Божій Матери в срібляній ризі, в золоченом гладком круче с сяніем таковим же... В приделе Св. Князя Владимира иконостас по дикому полю испещрен разными красками... В приделе Косме и Дамиану иконостас по синему полю расписан разными красками” [3]. Про вітвар приділу Косьми і Даміана М. Самойлов повідомляє: “Алтарь безо всяких украшений; престол в оном каменный; на нем антиминос на холсте за подписаным Преосвященнаго Тимофея”. Отже, престол був освячений між 1747–1757 роками – коли митрополитом Київським був Тимофій (Щербацький). Ймовірно, саме іконостас цього приділу допоміг створити С.Д. Ковнір*.

1. Шиденко В. А. О реставрации церкви Спаса на Берестове. Рукопис. Фонди НКПШЗ.

2. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 вотч., спр. 705, 1760 р., арк. 2.

3. Сіткарьова О.В. Архітектура Києво-Печерської лаври кінця XVIII–XX століття. – К., 2001. – С. 80.

* Ковнір (Ковнер) (Степан (Стефан) Дем’янович (1695-1786) – “кам’яних справ майстер”. Народився в селі Гвоздів, неподалік від м. Васильків [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 послушнические, спр. 16-к, 1783 р., арк. 3,4; там само, оп. 1 заг., спр. 669, 1785, арк. 23, 32]. Походить з родини польського шляхтича. Рано залишився сиротою та був змушений мандрувати. Відомості про його освіту не виявлено. Наприкінці 1710-х років Ковнір прибув до Києва та оселився в Печерському містечку. За станом характерною того часу Ковнір вважався міщанином [Аскоченский В. Киев с древнейшим его училищем Академией. – Ч. II. – К., 1856. – С. 181] “от всяких монастырских повинностей оставался свободным, за труд же свой при каменном строении продолжаемый подлежащее от лавры всегда безобидно получал награждение” [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 вотч., спр. 2177, арк. 13]. У “ревізській сказці” для сплати щорічної податі Ковнір був записаний як міщанин [ЦДІАК, ф. 59, оп. 1, спр. 3925]. Він брав участь у відновленні Києво-Печерського монастиря після пожежі 1718 року, в т. ч.: у відбудові Успенського собору [Крицький Б. О. Архітектурно-будівельна діяльність Степана Ковніра // Питання історії архітектури та будівельної техніки України. – К., 1959. – С. 95, 98], чернечих келій, будинку друкарні, а також в будівництві Головної дзвіниці [РДАДА, ф. 252, спр. 28/1765, 1723 р., арк. 380; Крицький Б. О. Архітектурно-будівельна діяльність Степана Ковніра ... – С. 98]. Ковніра бачимо серед каменярів “в художестве искусных”, яких долучали до будівництва Андріївської церкви [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 90, 1748 р., арк. 57, 58, 64]. Наприкінці 1749 р. на прохання де Боскета надіслати йому фахівця для робіт з укріплення “лаврських гір”. (Продовження див. на стор. 169).

Києво-Печерський монастир відповів, що *“для зделания каменного фундамента... определен от Лавры печерской житель Степан Ковнир”* [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 30, ч. VI, 1751–1754 рр., арк. 13]. У 1754 році Ковнір працював разом з В.І. Несловим на спорудженні Кловського палацу. Під час цих робіт Ковнір отримав звання *“каменного строения мастер”* [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 вотч., спр. 1961, 1754 р., арк. 21]. У 1754 році, відїжджаючи з Києва, В. І. Неслов звільнив С.Д. Ковніру свій будинок. У 1756 р. Ковнір самостійно працював у лаврському монастирському вотчиному будівництві, при цьому у нього, як він повідомляв: *“работа беспрестанная происходила”*. Ковнір скаржився, що він від надмірного завантаження *“отказывался и плачевно отпрохивался, яко то дело небезопасно и трудно”*, проте його *“от того не уволили”*. До своєї праці він ставився з *“крайним рачением”* [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 4, арк. 298]. Дійсно, обсяги будівельних робіт, що виконувалися ним на чолі бригади каменярів в 1750-х роках, дивують: дзвіниці на Дальніх та Ближніх печерах Троїцька церква в Китаївській пустині, церква Антонія і Феодосія в местечку Василькові (1756–1758). В 1760 р. він ремонтував занепалий Вознесенський собор на території колишнього жіночого монастиря на Печерську. В цьому самому році він побудував кам'яний льох *“в задвірку покоевом”* [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 вотч., спр. 4546, арк. 1-2; Там само, оп. 1 послушн., спр. 16, арк. 3].

С. Ковнір брав участь у приведенні в належний стан Спасо-Преображенської церкви на Берестові. Ковнір вів роботи із спорудження цивільних і житлових будинків: палітурні в Лаврі [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 4, арк. 141; Крицький Б. А. Творчество Степана Ковнира. – К., 1953 р. – С. 78, 79 (дисертація)], а також дерев'яних будівель на хуторі біля річки Ореховатиці (зараз район по дорозі з Києва у с. Корчувате) [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 вотч., спр. 2177, 1757, арк. 5, 6]. С. Ковнір будував дзвіницю у Братському монастирі [Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии. – К., 1905. – Отд. II. – Т. II. – С. 193, 194].

Понад два десятиріччя (до 1783 р.) він виконував обов'язки церковного старости приходського храму Спаса на Берестові [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 вотч, спр. 15; оп. 1 послуш., спр. 16-к, арк. 4; Ковалінський В. Київські мініатюри. – Т. 1. – К., 2002. – С. 19] та клопотався про ремонт та оздоблення храму. В 1773 р. він став хрещеним батьком полоненого турка, який виявив бажання перейти в християнську віру. Останній був охрещений в церкві Воскресіння Христова в Києво-Печерській фортеці [ЦДІАК, ф. 589, оп. 1, спр. 7516].

С. Ковнір мав власний будинок неподалік від нинішнього ринку на Печерську [ЦДІАК, ф. 589, оп. 1, спр. 5769]. Він був тричі одружений, проте дружини його помирали. Ковнір мав синів: Марка та Василя, які теж були будівельниками. Останній в 1767 р. разом з батьком був задіяний на роботах з ремонту Успенського собору [ЦДІАК, ф. 128, оп. 2 заг., спр. 6, арк. 45, 416] та оновлення церкви Різдва Богородиці на Дальніх печерах.

1783 р. Ковнір подав прохання до архімандрита Києво-Печерської лаври Зосими (Валкевича) про своє бажання прийняти чернечий постриг. Оскільки для цього довелося зібрати документи, які б засвідчили, що він не має *“ані казенних, ані партикулярних боргів”*, а також свідоцтво про те, що він неодружений, вирішення цього питання затрималося. Лише через два роки в червні 1785 року він врешті-решт став лаврським ченцем [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 669, арк. 23]. Найпізніші відомості про життя Ковніра стосуються жовтня 1785 року, коли майстрові було 90 років [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 669, арк. 32]. С. Д. Ковнір жив тоді у Троїцькому-Лікарняному монастирі. Про свою роботу майстер повідомляв: *“...Приобучивши себя при строениях лаврских каменщицкому мастерству производил оное (“строение” – О. С.) елико мог с усердием к лавре святой, был в строениях большой колокольни, ключни, Клова, на Дальних и Ближних пещерах колоколен, в Китаевской пустыне и в местечку Василькове Божьих церквей, в поправлении от бывшего пожара типографии и все прочие многообразные внутри и вне лавры строения ж, каменные по указанию от ее (Лавры – О. С.) исправлял, будучи настоящим мастером: в каковых трудах от молодых лет всю жизнь мою даже до конечной и видимой несостоятельности провозждал о чем и лавре не безизвестно есть...”* [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 послушнические, спр. 16-К, 1783 р., арк. 3]. Помер С.Д. Ковнір 1786 року.

Церква Спаса на Берестові. Фрагмент. Вікна прибудови до храму. 1750-х рр.

Церква Спаса на Берестові. Західна стіна притвору. Фото 1970-х рр.

Серед священників Спасо-Преображенського храму в 1750–1760-х роках бачимо Матвія Сокольського [1], а пізніше (1767 р.) Михайла Мартинова [2].

* * *

У 1745 році офіцери та солдати, які квартирували на форштаті Печерської фортеці, звернулися до архімандрита Києво-Печерського монастиря Тимофія (Щербацького) дозволити побудувати тут, на “Старому базарі”, на землі, що належала лаврі, дерев’яну церкву Св. Володимира [3]. Монастир не заперечував проти будівництва храму, тому подав відповідне клопотання до Синоду. Проте вирішення цього

питання з якихось причин затрималося. Принаймні, архівні джерела свідчать про те, що у 1751 році намісник Києво-Печерського монастиря ієромонах Лука мав вдруге звертатися по дозвіл на будівництво згаданої вище церкви [4]. Дозвіл отримано лише в 1755 році.

Збудували та освятили новий храм* 1757 р. на кошти, що було залучено “от христілюбивых добротных дателей”. На жаль, церква в березні 1766 р. згоріла й була відновлена лише в 1772–1773 рр.

План Києво-Печерської фортеці. Фрагмент форштата. XVIII ст.

1. ЦДІАК, ф. 128 – 1 вотч, спр. 146; (1752); там само, спр. 217 (1763); там само, спр. 263 (1768); ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 вотч., спр. 189 (1759 р.).

2. ЦДІАК, ф. 128 – оп. 1 вотч, спр. 257.

3. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 вотч., спр. 13

4. РДІА, СПб, Росія, ф. 796, оп. 32, спр. 262/70.

* Храм розміщувався приблизно в районі сучасної вулиці Московської навпроти теперішнього будинку № 40-б [Ковалинський В. Київські мініатюри. – Т. 1. – К., 2002. – С. 90].

3.2. Архітектурно-будівельна діяльність в 1740-х – на початку 1760-х років в приписних до Києво-Печерської лаври, монастирях та пустинях

В період, що розглядається проводилися значні будівельні роботи в деяких приписних до Києво-Печерської лаври монастирях та пустинях*.

Так, в 1750-х роках розпочалося відновлення Успенського собору в Свенському монастирі біля Брянська. Цей храм, що був споруджений ще в XVI ст., знаходився на той час в напівзруйнованому стані.

У зв'язку з цим лавра виявила бажання залучити архітектора І. Ф. Мічуріна до розробки відповідного проекту та керівництва відбудовою храму.

Нагадаємо, що саме Мічурін за наказом імператриці Анни Іоаннівни, виконував свого часу обстеження найдавніших і шанованих монастирів, до яких відносилася і ця обитель [1].

Одже, Мічуріну і раніше доводилося знайомитися зі спорудами Свенського монастиря, в тому числі з Спасо-Преображенською надбрамною церквою, яку будували в 1735–1742 рр. за намісника Іоїля (Савицького)**, а також з Успенським собором.

В 1748 році архімандрит Києво-Печерської лаври Йосаф (Оранський) звернувся до імператриці Єлизавети Петрівни з проханням про фінансову допомогу для відновлення собору [2]. Він

* Києво-Печерській лаврі підпорядковувалися приписні монастирі: Свенський Свято-Успенський Брянський та Трубчевський Чолнський Різдва Христова (Орловської єпархії); Синянський (Синінський, Синівський) Покровський та Зміївський Спасо-Преображенський (Белгородської єпархії); Омбишський Різдвобородицький (Чернігівської єпархії), Дятловецький Спасо-Преображенський (Київської єпархії, зараз Білорусь), Троїцько-Лікарняний (Київської єпархії), а також в Голосіївська та Китаївська пустині.

** Іоїль (Савицький) (1695–1744) – канцелярист, писар, перекладач, намісник Свято-Успенського Свенського монастиря. Народився в с. Курінь Ніжинського полку (тепер Чернігівська обл.) у родині священика. Освіту, ймовірно, здобув в Київській академії. Служив канцеляристом Генеральної військової канцелярії. Чернечий постриг прийняв 1721 р. у Києво-Печерській лаврі від архімандрита Іоанікія (Сенютовича), а в 1722 р. був рукопокладений архієпископом Романським і Волоським Пахомієм на ієродиякона. В монастирі Іоїль (Савицький), який добре володів російською мовою був *“определен писарем на котором всякие требующия в Святейший Правительствующий Синод и в прочне Коллегии и канцелярии ведомости и рапорты и протчие касающиеся по указам отправления”*. В 1730 році працював в Глухові. Брав участь у роботі Комісії з питань кодифікації малоросійських прав. В 1733–1735 рр. знову був писарем в Києво-Печерській лаврі. З 1738 р. до своєї смерті 1744 р. був намісником приписного до Києво-Печерської лаври Свято-Успенського Свенського монастиря. Похований в цьому монастирі [Иерофей, Архип. Брянский Свенский Успенский монастырь Орловской епархии. – Изд. 2. – Орел, 1895. – С. 192; Харлампович К. Малороссийское влияние... – Казань, 1914. – С. 613; Описание документов... Св. Синода. – Т. XVIII (1738). – СПб, 1915. – Приложение II. – С. 959; ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 25, арк. 5–22; Там само, оп. 1 черн., спр. 1, арк. 5; Там само, спр. 2, арк. 20; Там само, спр. 3, арк. 34046 зв.; Там само, спр. 4, арк. 90 зв. –91; Кагамлик С. Киево-Печерская лавра. – С. 366].

1. Сіткарьова О. В.

Формування архітектурного ансамблю Києво-Печерської лаври XVII–XX ст. – Ч. III, кн. 1. – С. 179–180.

2. РДІА, СПб, Росія, ф. 796, оп. 29, спр. 85/42.

Свенський Свято-Успенський монастир. Спасо-Преображенська надвратна церква. 1742 р.**

повідомив Синод про те, що: *“... во время жестоких зимних морозов в 1740 г. ... в Свинском монастыре* неведомо от чего разломалась железная связь в каменной Успенской церкви, которая вся опасно порисовалась (покрилася тріщинами – О. С.), а в 1741 г. летом развалилась”* [1].

З Сенату, в свою чергу, запросили монастир надіслати відповідний кошторис на будівельні роботи. Оскільки, монастирське керівництво вважало, що *“...развалившаяся церковь совсем сходна против ... Донской церкви построена была”*, вирішили відбудувати собор *“...подобием во всем против оной Донской церкви”* [2].

У зв'язку з цим зауважимо, що Великий собор Донського монастиря в Москві, був побудований в 1684–1689 рр. коли архімандритом цієї обітелі був Нікон, українець родом з міста Гадяча [3], а намістником – Антоній (Одинович), викликаний із

1. РДІА, СПб., Росія, ф. 796, оп. 3, спр. 108/56.

2. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 воч., спр. 9, арк. 8.

3. Харлампович К.В. Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь. – Казань, 1914. – С. 284.

* Свенський Свято-Успенський Брянський монастир був заснований в 1288 році. Свого часу він був одним з найбагатших монастирів Росії. Цей монастир був повернутий в підпорядкування Києво-Печерської лаврі грамотою від 1 березня 1681 р. російського царя Федіра Олексійовича та переіменований на Ново-Печерський. Над одним з входів до монастиря в 1679 році було споруджено двоповерхову Стрітенську трьохкупольну церкву, що збереглася до нашого часу. Храм декоровано в барокових формах. Віконні отвори у вигляді витягнутих колонок, складних раскріповок і фігурних завершень дуже живописні та ошатні.

** Значні кошти на зведення Спасо-Преображенської надвратної церкви надало багате брянське купецтво, оскільки фасад храму виходив на прилеглу велику торговельну площу, на якій влаштовувалися відомі на всю Російську імперію Свенські ярмарки. Церква має оригінальну композицію. Її чотирикутна основа має вид гульбища з відкритою аркатурою. Вище неї зведений, основний чотирикутний об'єм, в якому знаходиться власне церква. Над основним об'ємом розташовується восьмикутний барабан, над яким височить ще один барабан, але значно менших розмірів і невелика, маківка. Основний масив зверху завершується фронтонами, що прикрашені декоративним ліпленням. Об'ємно-просторова композиція храму своєрідна і не має аналогій. Кам'яні напівколони західного порталу, що виходить на другий поверх відкритого гульбища, вкриті художнім різьбленням, що відтворює мотив виноградної лози, подібно різьбленню дерев'яних іконостасів [Брянский Свенский Успенский монастырь Орловской епархии, сочинение того же монастыря настоятеля архимандрита Иерофея. – М., 1886. – С. 1, 124–125; Цапенко М. По равнинам Сейму и Десны. – М., 1967. – С. 85–87].

*** Брянським Свято-Успенським Свенським монастирем в період, що розглядається, керували намістники: Іоїль (Савицький) в 1738–1744 рр. [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 загальночерн., спр. 1092 (1744)], Лука (Білоусович) в 1738–1752 рр.; Гервасій (Савецький) в 1751–1752 рр. та Іпатій (Войцехович) в 1755–1761 рр. [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 загальночерн., спр. 212 (1760)].

Стрітенська церква Брянського Свенського Свято-Успенського монастиря***

Києва царем Федором Олексійовичем у зв'язку із бажанням останнього організувати в Москві Слов'яно-греко-латинську академію. Зазначений храм, як слушно доводять деякі дослідники, будувався за зразком Микільського собора в Ніжині* [1].

Для виконання обмірів Донського собору туди був направлений один з учнів І. Ф. Мічуріна**, вірогідно, в Т. Ієвський. Останній тривалий час займався обстеженням культових споруд. Так в 1735 р. в одному з своїх рапортів Мічурін писав: "...а Тихон Ієвский да князь Дмитрий Ухтомский посылаются по силе присланных ко мне Е. И. указов для описей и осмотра ветхостей в разные монастыри" [2]. Вищезгаданий Д. В. Ухтомський з початку 1740-х вже не працював у Мічуріна.

За виконаними Т. Ієвським обмірними кресленнями І. Ф. Мічурін склав кошторис на будівництво Успенського собору Свенського монастиря, що був 1748 року направлений до Сенату. До кошторису прикладалося таке пояснення: "*По имянному в и. в. указу велено от Киево-Печерского архимандрита взять известие, сколько на строение вышепомянутой церкви суммы потребно. Ныне оной архимандрит прислал в Сенат сочиненную архитектором Мичуриным церкви Московские Донские соборные смету и абрис, а сочинена де оная смета показанной церкви для того, что в Свинском*** монастыре развалившаяся церковь сходно против означенной Донской церкви построена была. Ныне таким же подобием во всем против оной Донской церкви в том Свинском монастыре имеется желание устроить церковь некоторую, что от вашего и. в. всемилостивейше пожаловано будет, а по той смете показано 34403 р.*" [3].

Отже вартість будівельних робіт виявилася занадто великою, тому імператриця не затвердила кошторис в повному обсязі. Це змусило керівництво монастиря в подальшому відмовитися від ідеї будівництва храму за зразком собору Донського монастиря.

* Мурований п'ятибанний Миколаївський собор в Ніжині було зведено в 1655–1658 рр. коштом ніжинських полковників Івана та Василя Ничипоровичів Золотаренків. Іван Ничипорович Золотаренко був ніжинським полковником в 1652–1655 рр. В 1654 наказним полковниками був Тиміш Оникійович Золотаренко. Потім, в 1656 та 1659–1663 рр., посаду ніжинського полковника посідав Василь Ничипорович Золотаренко. В 1669 р. ніжинським полковником був Євстафій Васильович Золотаренко.

** З 1733 учнями І. Ф. Мічуріна були Дмитро Ухтомський, Василій Петригин, Тихон Ієвський. Після смерті в 1734 архітектора І. О. Мордвинова в команду І. Ф. Мічуріна перешли його учні Іван Молодців та Іван Жуков. Пізніше до Мічуріна були направлені Іван Мергасов, Семен Яковлев, Олексій Рословлев та Василій Обухов. На початку 1744 р. склад команди при І. Ф. Мічуріні був такий: гезель Семен Яковлев, учні Іван Жуков, Тихон Ієвський, Василій Тарасов, Миколай Салков, Яків Трубников, Андрій Свіридов [РДАДА, Дела Штатс-конторы, св. 269, арк. 165, 516, 768; Михайлов А. Архитектор Д. В. Ухтомский и его школа. – М., 1954. – С. 35, 341].

*** Найменування отримав від невеликої річки Свіна, що протікала неподалік, і до середини XVIII століття іменувався вельми немилозвучно – Свинським. Це змусило духовне відомство перейменувати монастир на більш пристойний лад.

1. Бусева-Давыдова И. Л. Об истоках композиционного типа "восьмерик на четверике" в русской архитектуре конца XVII в. // АН, вып. 33. – М., 1985. – С. 223

2. Михайлов А. Архитектор Ухтомский и его школа. – М., 1954. – С. 35.

3. РДАДА, Держархів, розряд XVIII, №143, арк. 2; РДА, СПб, ф. 796, оп. 29, спр. 85/42; ЦДАК, ф. 128, оп. 1 воч. спр. 9, арк. 8; Підлісна Г. Н. Нові дані про пам'ятники української архітектури і майстрів, які працювали на Україні у XVIII ст. // Питання історії архітектури та будівельної техніки України. – К., 1959. – С. 179; Михайлов А. Архитектор Д. В. Ухтомский и его школа. – М., 1954. – С. 27.

1. РДАДА, м. Москва, Росія, Держ. Архів, разр. XVIII. – №143, арк. 3–4; РДА, СПб, Росія, ф. 796, оп. 30, спр. 108/56; Там само, ф. 796, оп. 36, спр. 148, арк. 1–7.

2. Русская архитектура первой половины XVIII века. Исследования и материалы. – М., 1954. – С. 268–271.

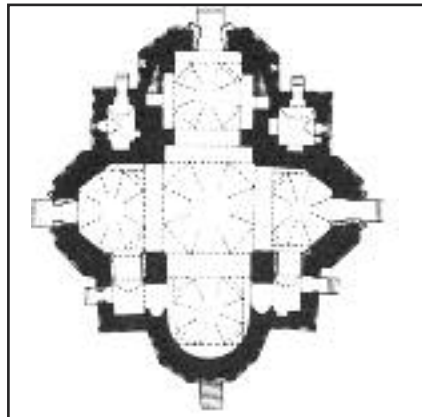
3. РДАДА, ф. Новопечерського Свенського монастиря, спр. 670, арк. 100.

4. ЦДАК, ф. 128, оп. 1 вотч., спр. 9., арк. 20; Підлісна Г. Н. Нові дані про пам'ятники української архітектури і майстрів, які працювали на Україні у XVIII ст. // Питання історії архітектури та будівельної техніки України. – К., 1959. – С. 180.

5. ЦДАК, ф. 128, оп. 1 вотч., спр. 9, арк. 37.; Підлісна Г. Н. Нові дані ... – С. 181.

Миколаївський собор у Ніжині. Фото О. Женжери 2004 р.

План Миколаївського собору в Ніжині

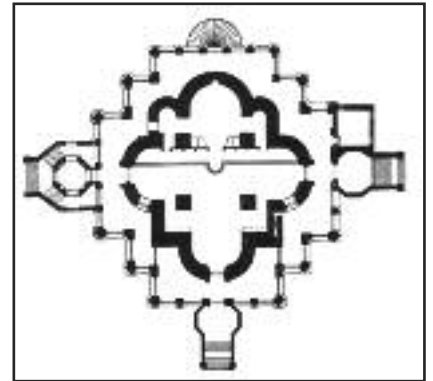
Ним був вищезгаданий архітектор Йоганн Бітнер, який приїхав в Свенський монастир разом з намісником Лукою (Білоусовичем) [3]. Бітнер зобов'язався побудувати церкву за зробленою ним “с рисунка моделью” [4].

На зазначеній моделі навколо храму передбачалося будівництво галереї-опасання. Проте наміснику порадили відмовитися від неї. З цього приводу останній писав: “оны...осматривали зделанный модель и что касается до корпуса церкви, тое похвалили, а опасания... за непотребное рассуждали: пропорцию – де церкви спортит” [5].

В 1749 р. розпочали влаштовувати фундаменти собору.

* П'ятикупольний собор Донського монастиря має в плані форму грецького хреста, що поставлений на підквіт'ї. Підквіт'ї править за постамент для собору і для галереї – паперти з ганками, що оточують його з трьох боків.

План Великого собору Донського монастиря*

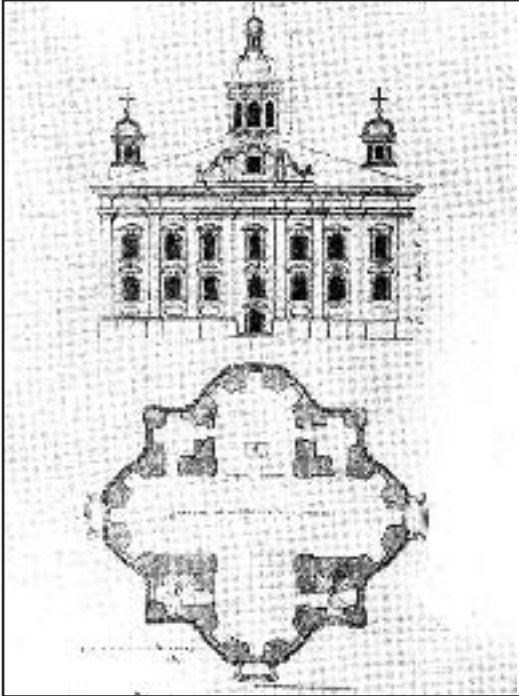
5 квітня 1748 року Єлизавета Петрівна дозволила видати наміснику Свенського монастиря Луки (Білоусовичу) із прибутків Штатсконтори лише 6000 рублів золотом, а незабаром монастир отримав “благословенные грамоты” на будівництво собору [1].

В тому ж році за власні кошти намісника для монастиря був відлитий дзвін вагою 138 пудів, а в наступному році – ще один дзвін вагою 300 пудів.

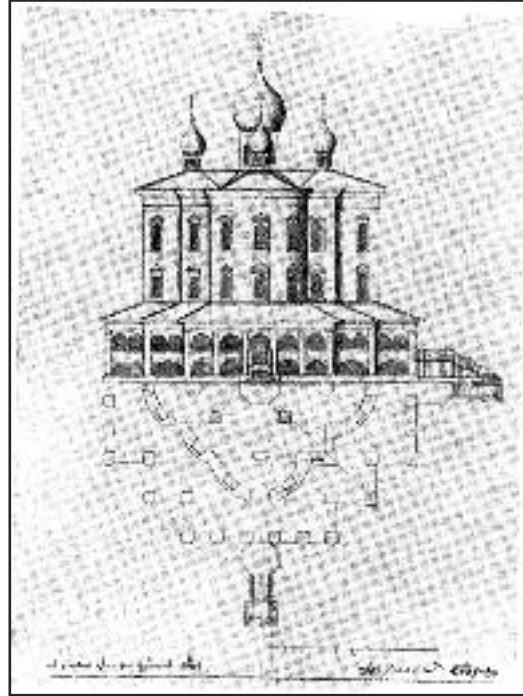
Одержавши від казни вищезгадані кошти на спорудження собору, монастир замовив новий проект цієї церкви, який розробив І. Ф. Мічурін [2].

Оскільки останній, як йшлося вище, був зайнятий на будівництві Царського палацу та Андріївської церкви та не міг відлучатися з Києва, монастир запросив для будівництва собору майстра з Санкт-Петербурга.

Ймовірно Й. Бітнер виявився не зовсім досвідченим фахівцем, оскільки при зведенні собору ним були допущені серйозні помилки. Так, на прохання замовника – нового намісника Свенського монастиря

Невідомий архітектор (Й. Г. Шедель – ?). Попередній проект церкви в Свенському монастирі. 1740-і роки

Архітектор І. Ф. Мічурін. План та фасад собору Донського монастиря. Фіксаційний кресленник. 1740-і роки [1]

Брянський Свенський Свято-Успенський монастир. Фото 1930-х років після руйнації Успенського собора

1. Михайлов А. Архітектор Д. В. Ухтомський и его школа. – М., 1754. – С. 26, 27.

Свенський Свято-Успенський Брянський монастир. Успенський собор. Іконостас. XVII–XVIII ст. Фрагмент. Центральна частина. Фото [1]

Гервасія (Савицького)*, призначеного замість Луки (Білоусовича), який став архімандритом Києво-Печерської лаври, Бітнер вніс суттєві конструктивні зміни до затвердженого проекту споруди.

Він значно зменшив переріз опорних стовпів для того, щоб в храмі міг бути вміщений великий за розмірами іконостас** із старої церкви.

Бажання зберегти старий семиярусний іконостас кінця XVII ст. зрозуміле, оскільки він був високомистецьким твором та відрізнявся пишним декоративним оздобленням і монументальністю.

* Гервасій (Савецький, Савицький) (1703–?) – городничий, намісник Ново-Печерського Свенського монастиря. Народився в селянській родині сотенного містечка Вороньків (тепер село Бориспільського району Київської області). Освіту здобув в Київській академії. Чернечий постриг взяв в 1727 р. в Києво-Печерській лаврі від архімандрита Іоанікія (Сенютювича). На ієродиякона рукопокладений 1729 р. київським архієпископом Варламом (Ванатовичем). В 1735 році був городничим у місті Васильків – вотчині Києво-Печерського монастиря. В 1742 році згадується у списку “учительных людей” Києво-Печерської лаври. У 1751–1752 рр. – намісник Свято-Успенського Свенського монастиря [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 черн., спр. 1, арк. 49 зв., спр. 2 арк., 21; спр. 4, арк. 99 зв–10; Титов Ф. Воспитаники Академии на службе в Киево-Печерской лавре // ТКДА. – 1911. – С. 214].

** Іконостас був виконаний українськими або білоруськими майстрами. Він мав симетричну композицію зі ступенчастим наростанням мас до центру. В іконостасі було застосовано характерні для українських іконостасів трилопатеві арки. Центральна його частина, де розміщувалася ікона “*Дейсус*”, була значно приподнята, а бокові його частини, де знаходилися ікони із зображенням апостолів, було розміщено по наклонних ламаних лініях. Верхня частина іконостаса завершувалася двома могутніми волютами розірваного фронтона. Іконостас мав велику кількість колонок, прикрашених ажурним різьбленням у вигляді виноградної лози та багато орнаментованих тяг та карнизів.

Ікона Печерської Божої Матері із Свенського монастиря. Друга половина XII ст.

1. История русского искусства. – Т. VI. – М., 1959. – С. 319.

Крім того, архітектор Й. Бітнер змінив головний західний фасад собору, до якого було зроблено прибудову з розміщенням в товщі стіни сходів. Прибудова мала вигляд висунутого від площини фасаду будівельного об'єму, що мав напівкруглий план.

Коли в Києво-Печерській лаврі дізналися про зміни, внесені до затвердженого проекту, в Свенський монастир були направлені *“...соборний старець отець Иерофей* да Чолнского монастыря наместник отець Варлаам (Нянін – О. С.), кои с ... архитектором Битнером тоей церкви сочинили опись, план и модель”* [1]. Вищезгаданий опис датується 30 листопадом 1751 р. [2].

Цього ж року Бітнера запросили до Києва, де була організована спеціальна нарада на чолі з І. Ф. Мічуріним.

В нараді серед інших брав участь лаврський архітектор Й. Г. Шедель [3], якого свого часу Й. Бітнер хотів замінити на будівництві Головної дзвіниці Києво-Печерської лаври, коли в цій споруді після землетрусу з'явилися тріщини [4].

На початку 1752 р. матеріали, що були підготовлені комісією, надіслали до Санкт-Петербургу *“...к обер-архитектору графу де Растрелли и велено ему опче с архитекторами адмиралтейским Чевакинским, коммерцколлегии Трезиным, академии наук Шумахером ... рассмотреть и с показанием резонов рапортовать”* [5].

У квітні цього ж року вищезгадані архітектори подали у Канцелярію від будов рапорт з докладними вказівками *“каким образом то церковное строение впредь производит надлежит”*. По-перше комісія відзначила, що проект храму складений І. Ф. Мічуріним, як в архітектурному, так і в конструктивному відношенні, був виконаний на високому професійному рівні: *“...Прежде церковное строение было начато...порядочно с украшениями архитектурными как внешними, так и внутренними. Стены по рассуждению тягости сводов положены довольно толстоты. Внутрь церкви четыре столба, на которые будет пять трибун (барабанов – О. С.) с куполами ... той груз безопасно могут, только в оных столбах не надлежит делать круглых лестниц ... ибо от оной пустоты могут быть столбы слабые и положенной тягости понести не смогут”*.

Конструктивні зміни, внесені до проекту Й. Бітнером, зазнали серйозної критики: *“...переправки учены безрассудно ... ко опасности того строения. У четырех внутренних столбов отсечено с одной стороны в толщину по четыре фута, а у прочих в сторону поотсечены углы и пилястры, через что те столбы утонены и укра-*

* Ієрофей (?–?) – намісник Трубчевського Чолнського монастиря, а потім Свенського монастиря. Чернечий постриг, взяв 1721 р. у Києво-Печерській лаврі. Служив управителем Ліщицької економії. 1743 р. призначений намісником Трубчевського Чолнського монастиря. В 1744 р. *“в скудости здоровья будучи”*, просив звільнити його від керування монастирем. Його наступником став вищезгаданий Варлаам (Нянін). В 1752–1755 р. Ієрофея був намісником Свенського монастиря. Він тривалий час перебував у Москві, де вирішував питання щодо будівництва Успенського собору цього монастиря [Титов Ф. Воспитанники Академии на службе в Киево-Печерской лавре // ТКДА. – 1911. – №12. – С. 640–667].

1. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 вотч., спр. 9, арк. 45.

2. ЦДІАК, ф. 128., оп. 1 вотч. спр. 9, арк. 64, 65, 66.

3. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 вотч., спр. 9, арк. 45, 48, 54, 7073.

4. РДІА, СПб., Росія, ф. 796, оп. 25, спр. 131, арк. 1–18.

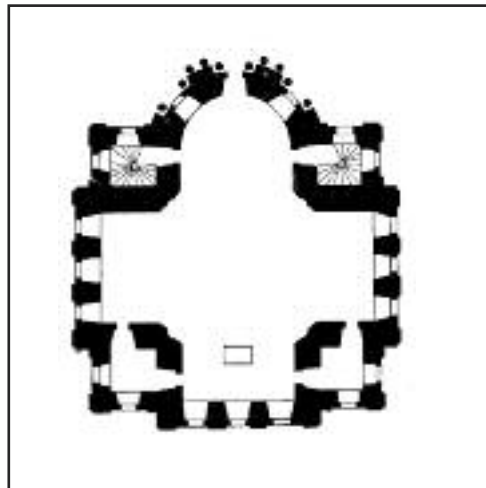
5. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 вотч., спр. 9, арк. 78.

Архітектор І. Ф. Мічурін.
Успенський собор Свенського
монастиря. Західний фасад [4]

Архітектор І.Ф. Мічурін. Успенський
собор Свенського монастиря. Фото
1930-х років. З колекції А. В. Реутова

Успенський собор Свенського
монастиря. План

1. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 вотч., спр. 9, арк. 80–82; Підлісна Г. Н. Нові дані про пам'ятники української архітектури і майстрів, які працювали на Україні у XVIII ст. // Питання історії архітектури та будівельної техніки України. – К., 1959. – С. 182.

2. Підлісна Г. Н. Нові дані... – С. 183.

3. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 вотч., спр. 9, арк. 78.

4. Русская архитектура первой половины XVIII века. – М., 1954. – С. 269.

шения никакого не имеют и положенные на них тягости пяти трибун ... понести не смогут да и поставит оных трибунов будет не на что, ибо углы, с которых трибуны начинаются ...отсечены. И ... по одной переправке строения обновленного производить не можна... [1].

Крім того, не було схвалено і нові архітектурні рішення, які Бітнер вніс до проекту на вимогу намісника Гервасія (Савецького).

Можливо невдача з будівництвом собору спричинила до того, що в цьому ж році останній був відсторонений від керування монастирем. Що стосується Бітнера, то він продовжував працювати “возревновав о деле”, але недовго. Через кілька місяців, 4 січня 1756 р. архітектор помер [2].

Комісія підготувала ґрунтовні пропозиції щодо подальших будівельних робіт на соборі, до яких додавалася модель храму [3]. Технічний нагляд за будівельними роботами доручили виконувати монаху Михею, який був направлений в Свенський монастир з Києва в травні 1753 року.

За життя Бітнера в соборі проводилися протиаварійні будівельні роботи. Спочатку довелося заново відбудовувати пошкоджені опорні

Архітектор І. Ф. Мічурін. Успенський собор Свенського монастиря. Фрагмент. Головний вхід. Фото І. Є. Грабаря. 1910 р.

Архітектор І. Ф. Мічурін. Успенський собор Свенського монастиря. Фрагмент. Фото 1930-х років. З колекції А. В. Реутова

стовпи храму. Причому нові стовпи було змуровано *“по подобию столбов в соборной Киево-Печерской церкви у строения”* [1].

Напівкруглий виступ на центральній частині західного фасаду храму, яким Бітнер замінив попередній прямостінний фасад, був збережен. Проте

І. Ф. Мічурін запропонував оздобити його у вигляді оригінального портика із 10 іонічних колон, капітелі яких навколо шийки було прикрашено стрічкою із троянд.

Стіни основного об'єму церкви завершували *“шипцы”*, по три з кожної із сторін. На фасадах розташовувалися великі вікна, прикрашені трикутними та лучковими сандриками. П'ять глав собору височили на дуже високих світлових барабанах. Завдяки цьому інтер'єр собора був добре освітлений.

Як свідчать архівні джерела в 1755 році загально-будівельні роботи на храмі вже наближалися до завершення. Тому монастир розпочав пошуки *“к штукатории и разным фигурам потребных художников”*. Двоє спеціалістів *“знающие протягать по алебастру украшения и фигуры”* мали прибути з Києво-Печерської лаври.

Питання щодо виготовлення капітелей та іншого оздоблення фасадів собору виявилось доволі складним. В цей час *“...с*

Архітектор І. Ф. Мічурін. Успенський собор Свенського монастиря. Фрагмент. Фото 1930-х років. З колекції А. В. Реутова

1. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 вотч., спр. 9, арк. 98.

Брянський Свенський Свято-Успенський монастир. XVI–XVIII ст. Видяк зі сторони головного входу. Фото початок у XX ст.

1. ЦДІАК,
ф. 128, оп. 1
вотч., спр. 9,
арк. 131;
Підлісна Г. Н.
Нові дані...
– С. 183.

2. ЦДІАК,
ф. 128, оп. 1
вотч., спр. 9, арк.
100; ЦДІАК,
ф. 128, оп. 1
вотч., спр. 9, арк.
134;
Підлісна Г. Н.
Нові дані...
– С. 183.

3. ЦДІАК,
ф. 128, оп. 1
вотч., спр. 9,
арк. 144

приисканной неблизького места и привезенной способной глины начали делать для апробации капители и фигуры тем манером, как в Святой Лавре на колокольне, где белого камня кроме что при фундаменте, не кладено [1]. Вартість виготовлення з привезеної глини зразків вищезгаданих керамічних архітектурних прикрас виявилася дуже великою.

Щоб її зменшити монастир здійснив вдалу спробу знайти для оздоблення храму місцеву сировину. Келар Свенського монастиря в грудні того ж року повідомляв з цього приводу: *“Из здешнего камня ..., во время переезда моего з Москвы найденного, по ухвале его к Битнеровой кругом фезко и корниз на церкви обложено и белому камню великая помощь с тем учинилась”* [2].

У зв'язку зі смертю архітектора Й. Бітнера в березні 1756 р. був підписаний контракт з майстром Кіндратом Стефановим*. За звичаєм тих часів контракт разом з підрядником підписали ще дві особи, що поручалися за виконавця [3]. Ними були майстри Стефан Ковнір та Семен Совет. На контракті є такий напис: *“...за вышеописанным Кондратом Стефаном по сей росписке ручимось и о подписи вместо*

* Кіндрат Стефанов розпочав працю в Свенському монастирі з березня 1756 року. Керівництво монастиря було незадоволено роботою цього майстра і активно, але безрезультатно, шукало нового фахівця в тому числі в Москві.

нас, неграмотных, руки упростили канцеляриста Матвея Голеновского” [1].

В серпні цього ж року було завершено мурування стін та поставлені конструкції дерев'яних бань.

В проект неодноразово вносилися різні зміни. Так, наприклад, монастир скаржився до Києво-Печерської лаври: “в алебастровій моделі... только 8 рынвов, подобно как и в лавре”, а Кіндрат Стефанов робить 18. Крім того керівництво монастиря було незадоволене, що “...круги...поставлены весьма близко и высоко...так что и окон почти не видать” [2].

Восени 1757 року будівельні роботи на храмі наближалися до завершення : “...церков...извне один раз начорно побелена, главы боковые – белым железом покрыты, средняя – листовым золотом на кульфарбу вызолочена и крышку по заламам и около шеи ныне тертырцами отделявают ..., кои гонтою крыты будут..., еще изнутри церковь выбелить не успели и слупы у предверия также и перилы, имеючи быть кругом церкви, неокончены” [3].

В 1758 році з Києва до Свенського монастиря було направлено майстра П. Дзингамистра для завершення робіт по влаштуванню покрівлі. Останній, як йшлося вище, до того був задіяний на будівництві Кловського палацу та не міг приїздити сюди раніше: “...мастер Павел Дзингамистр для dokonчания кловских каменных ...покоев нужно потребен”.

Новий намісник Свенського монастиря Іпатій (Войцехович)* пожертвував 222 крб.

* Іпатій (Войцехович) (?–1761) – келар, намісник Свято-Успенського Свенського монастиря. Прийняв чернечий постриг в Києво-Печерській лаврі (?). Був спочатку келарем, а у 1755–1761 рр. – намісником Свенського монастиря. За його правління монастирем тут було завершено будівництво та освячено соборну Успенську церкву. Надав власні кошти на влаштування покрівлі храму та оздоблення ікон в іконостасі [Харлампович К. Малоросійское влияние на великоросскую церковную жизнь. – Т. 1. – Казань, 1914. – С. 613].

Руїни Успенського собору, Брянського Свенського монастиря, підірваного на початку 1930-х років

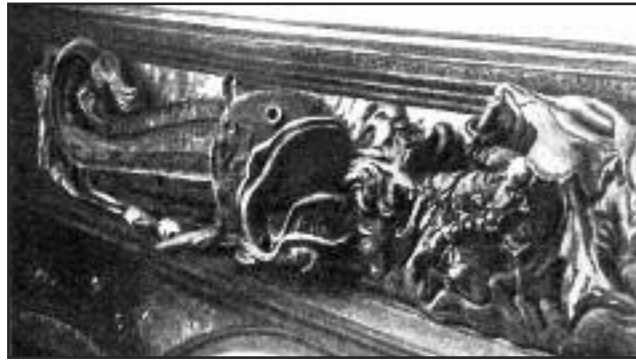

Брянський Свято-Успенський Свенський монастир. Загальний вигляд. Фото 2002 р.

1. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 вотч., спр. 9, арк. 144; Підлісна Г. Н. Нові дані... – С. 183.

2. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 вотч., спр. 9, арк. 167

3. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 вотч., спр. 9, арк. 171; Підлісна Г. Н. Нові дані про пам'ятники української архітектури і майстрів, які працювали на Україні у XVIII ст. // Питання історії архітектури та будівельної техніки України. – К., 1959. – С. 183, 184.

Різьблене панно “Кит, що вивергає із черева пророка Іону” із Успенського собору Брянського Свенського монастиря.

1. Харлампович К. Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь. – Т. 1. – Казань, 1914. – С. 613.

2. ЦДАК, ф. 128, оп. 1 воч., спр. 9, арк. 213; Підлісна Г. Н. Нові дані ... – С. 184.

3. РДА, СПб., Росія, ф. 796, оп. 36, спр. 148, арк. 1-7; РДА, СПб., Росія, ф. 796, оп. 30, спр. 108/56; Там само, ф. 796, оп. 30, спр. 108/26; Описание дел Синода. – Т. XXIX., стр. 174.

4. ЦДАК, ф. 128, оп. 1 воч., спр. 9, арк. 183, 184.

5. Підлісна Г. Н. Нові дані... – С. 132,

власних коштів на покриття церковних бань [1].

Незабаром були “номалеваны” червоною фарбою фронти [2].

Восени цього ж року будівельні роботи були закінчені і церква була “...к освященію со всем церковным благолепием приготовлена”.

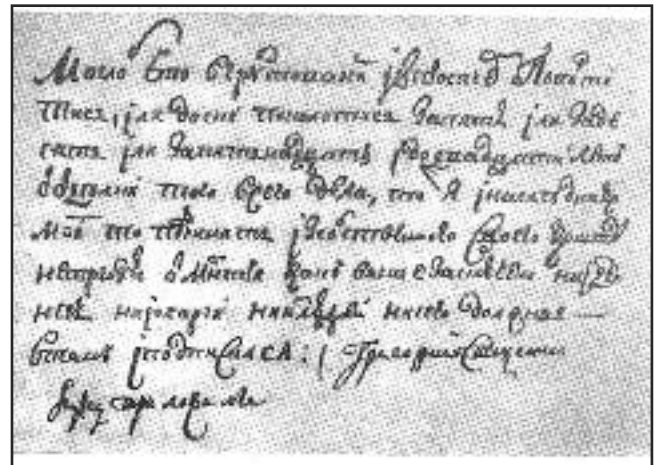
На прохання архімандрита Луки (Білоусовича) 7 грудня 1758 року за “определением” Синоду ієродиякону Києво-Печерської лаври Феодосію*, що тоді знаходився в Санкт-Петербурзі, було надано благословенну грамоту та антимінси для освячення собору [3].

Храм, крім головного, мав ще два приділа. Один з них був присвячений Св. Захарії та Єлисаветі, а другий – Св. Апостолам Петру та Павлу.

Ще у лютому на виконання іконостасів для храму було заключено угоду з майстрами – різьбарями Яковом Подлеским з м. Остра та Йосифом Богдановим з м. Стародуба [4].

Відповідальним за створення іконостасів був призначений досвідчений мастер в снецерській справі ієромонах Трубчевського Чолнського Спаського монастиря Іполіт.

В живописних роботах, можливо, брав участь учень іконописної майстерні Києво-Печерської лаври Кирило Холодов, оскільки, в 1758 р., як свідчать джерела, він отримав в лаврі 1 крб., на

Контракт на виконання живописних робіт з Г. А. Стеценко. Фрагмент з автографом майстра [5]

* Ймовірно, Феодосій (Балабуха Гнат Васильович) (1728–1794) – уповноважений Лаври, ігумен Трубчевського Чолнського Спаського монастиря. Народився в родині київського бургомістра Василя Балабухи. Освіту здобув в Київській академії (1741–1752). 1753 р. взяв чернечий постриг в Києво-Печерській лаврі. Був уповноваженим монастиря, неодноразово виїздив до Санкт-Петербургу та Москви з різними дорученнями. З 1769 р. – ігумен Трубчевського Чолнського Спаського монастиря. Помер 1794 р. та похований у Китаївській пустині [Шиденко В. А. Балабуха Гнат Васильович, чернече ім'я Феодосій // Києво-Могилянська академія в іменах, XVII–XVIII ст. – К., 2001. – С. 52–53].

дорогу до Свенського монастиря [1]. Ймовірно, останній в учомусь провинився, оскільки його привезли до Свенського монастиря, як повідомляють деякі дослідники, в кайданах [2].

18 лютого 1759 року монастир уклав угоду з майстром Г. А. Стеценко на виконання живописних робіт [3]. Проте пізніше з невідомих причин останньому було в цих роботах відмовлено [4].

В травні 1759 року був укладений новий контракт на вищезгадані роботи з київськими іконописцями А. Підгорецьким* та Г. Філіповим** [5]. Ймовірно, вони мали працювати з помічниками, оскільки за договором монастир мав забезпечити їх харчами для дев'яти осіб. За свою роботу майстри встановили ціну: 180 карбованців за живопис у нових частинах іконостаса та реставрацію блятів – у старих. Позолоту іконостасу доручили виконувати ієромонаху Свенського монастиря Ігнатію [6]. Одже старий іконостас собору був збережений, проте його довелося частково переробити під нові габарити храму.

Старий семиарусний різний позолочений іконостас відповідав красі та велечі нового Успенського собору.

Проекти нових іконостасів, ймовірно, належали архітектору І. Ф. Мічуріну.

Хори храму прикрашало величезне дерев'яне декоративне панно з зображенням композиції: *“Кит, извергающий из своего чрева пророка Иону”*.

Намісник монастиря Іпатій (Войцехович) надав на оздоблення іконостасу власних 50 червонців, в тому числі: на позолоту ризи ікони *“Всемиловитий Спас”* і 1000 крб. на виготовлення храмової ікони *“Успіня Пресвятої Богородиці”*.

Освячено храм було 1761 року за намісника Свенського монастиря Іпатія (Войцеховича).

В 1749–1769 роках в Свенському монастирі була замінена на кам'яну дерев'яна кріпосна стіна, що існувала тут раніше. Монастирські стіни з баштами (крім південного прясла, що розібрано) збереглися до нашого часу. Вони оточують територію монастиря у вигляді неправильного шестикутника. Вхід до монастиря акцентовано композиційно: дві башти і надвратна церква розташовано таким чином, що перед входом до монастиря утворився майданчик.

* Підгорецький (Погорецький) Антон (?–?) – київський іконописець. У 1755 р. згадується як іконописець Києво-Печерської лаври. У 1759 р. був запрошений донським отаманом Д. Є. Єфремовим для робіт над розписом старочеркаського Донського монастиря [Пархоменко П. Нове про портрет Данила Єфремова // Образотворче мистецтво. – 1970. – №2. – С. 22; Истомин М. К. К истории живописи Киево-Печерской лавры XVIII ст. // ЧИОНЛ. – Т. 9. – С. 71]. В 1759 р. з ним було укладено контракт на виконання живописних та реставраційних робіт у Свенському монастирі.

** Філіпов Григорій (?–?) – київський іконописець. В 1759 р. з ним було укладено контракт на виконання живописних та реставраційних робіт у Свенському монастирі. Цього ж року був запрошений Д. Є. Єфремовим для розписів старочеркаського Донського монастиря [Пархоменко П. Нове про портрет Данила Єфремова // Образотворче мистецтво. – 1970. – №2. – С. 33].

1. ЦДАК, ф. 128, оп. 1 вотч., спр. 5.

2. ЦДАК, ф. 128, оп. 1 вотч., спр. 9, арк. 197, 207, 208;

Підлісна Г. Н. Нові дані про пам'ятники української архітектури і майстрів, які працювали на Україні у XVIII ст. // Питання історії архітектури та будівельної техніки України. – К., 1959. – С. 184.

3. ЦДАК, ф. 128, оп. 1 вотч., спр. 9, арк. 227–229 зв.

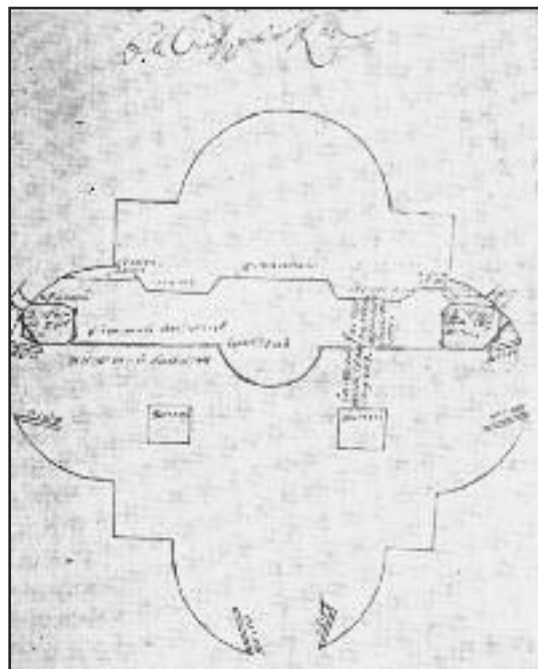
4. ЦДАК, ф. 128, оп. 1 вотч. спр. 9, арк. 230, 263 зв.

5. *Новаківська Н. П.* Художники Лівобережної України, Слобожанщини й Києва // Українське мистецтво. – К., 1969. – Вип. 3. – С. 133.

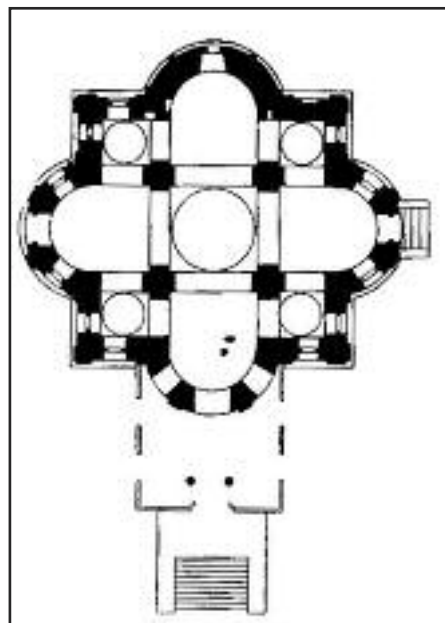
6. ЦДАК, ф. 128, оп. 1 вотч., спр. 9, арк. 263 зв, 265, 267.

Церква Преп. Антонія та Феодосія Печерських. Фото ХХ ст. З колекції А. В. Реутова

Схематичний план церкви Преподобних Антонія та Феодосія Печерських у Василькові [2]

Церква Преподобних Антонія та Феодосія Печерських у Василькові. План

інтер'єрі – 28 м. План собору вписується в коло діаметром 9 сажень. Внутрішній простір храму побудований на певній модульній розмірності. В основі її лежать саженна міра і її частки: S сажня, 1 аршин. Сторона квадрата церкви, який лежить в основі центрально-купольного простору дорівнює 2 сажням. Шелиги склепінь апсид

1. РДІА, СПб, Росія, ф. 796, оп. 37, спр. 128, арк. 1–5.

2. Крицький Б. О. Архітектурно-будівельна діяльність Степана Ковніра // Питання історії архітектури та будівельної техніки України. – К., 1959. – С. 124.

В 1756–1758 роках Лавра побудувала в містечку Васильків в 50 кілометрах від Києва [1] замість старої дерев'яної нову кам'яну церкву Преподобних Антонія та Феодосія Печерських. Її будував кам'яних справ майстер С. Д. Ковнір.

Собор являє собою поширений натої час в Україні тип п'ятиверхового храму з чотирма конхами, що примикають до квадратного у плані основного об'єму. Чотири опорних стовпа несуть при допомозі підпружних арок центральну баню на круглому високому барабані. Чотири бічні бані теж встановлені на круглі барабани. Вони розташовані над квадратними приміщеннями між рукавами конх. Розміри собору становлять по вісях 20 х 20 м., висота центральної бані в

**Церква Преподобних
Антонія та Феодосія
Печерських у Василькові [6]**

**Церква Преподобних Антонія та
Феодосія Печерських у Василькові.
Південний фасад. Фото автора 2009 р.**

церкви підняті над відміткою підлоги на висоту, рівну двом діаметрам або подвійній стороні квадрата центрально-купольного простору. Тій же системі розмірності підпорядковані і деякі інші членування [1].

Основний об'єм храму оброблений пілястрами композитного ордера. У ліпних формах капітелей на місці четвертого валу використані прикраси у вигляді іонік [2].

На відміну від капітелей основного об'єму храму на капітелях його барабанів використані мотиви квіткових розеток.

Віконні прорізи споруди облямовують фігурні лиштви з ускладненими значно піднятими сандриками, що відрізняються тонким профілюванням.

Оригінально оздоблені двірні прорізи храму у вигляді стовпчиків – лиштв, що підтримують лучковий сандрик і волоти спрощеної форми [3].

На утворення архітектурних форм церкви вплинув новий стиль – класицизм, що тоді зароджувався. Це виявилось не тільки у застосуванні ордеру, але і у відмові від введення надмірної маси кріповок. Тут на криволінійних фронтонах конх розкріповки пілястр не мають продовження. Не застосовуються і спарені пілястри [4]. Антаблемент в ордері основного об'єму відзначається дуже розвинутими гуртами архітрава і великим кутом його виносу.

За архімандритства Луки (Білоусовича) була побудована соборна дзвіниця (не збереглася). Архівні джерела свідчать, що військовий інженер де Боскет пожертвував 10 крб. на відлиття дзвону вагою 30 пудів для церкви Преподобного Феодосія Печерського [5].

1. Крицький Б. О. Архітектурно-будівельна діяльність Степана Ковніра ... – С. 128.

2. Крицький Б. О. Архітектурно-будівельна діяльність Степана Ковніра ... – С. 128.

3. Крицький Б. О. Архітектурно-будівельна діяльність Степана Ковніра ... – С. 126–128.

4. ЦДАК, ф. 128, оп. 1 воч., спр. 1946, арк. 424.

5. Описи Київського намісництва 70–80 років XVIII ст. – К., 1989. – С. 25; Каталог пам'ятників... – С. 110.

6. Крицький Б. О. Архітектурно-будівельна діяльність Степана Ковніра... – С. 125.

1. ЦДІАК,
ф. 129, оп. 2.,
спр. 194;
Жолтовський П. М.
Художнє життя
на Україні в
XVI–XVIII ст. –
К., 1983.
– С. 141.

2. ЦДІАК,
ф. 128, оп. 1 заг.,
спр. 194, арк. 33.

3. ЦДІАК,
ф. 128, оп. 1 заг.,
спр. 191, арк. 33.

4. ЦДІАК,
ф. 128, оп. 1 заг.,
спр. 194, арк. 33.

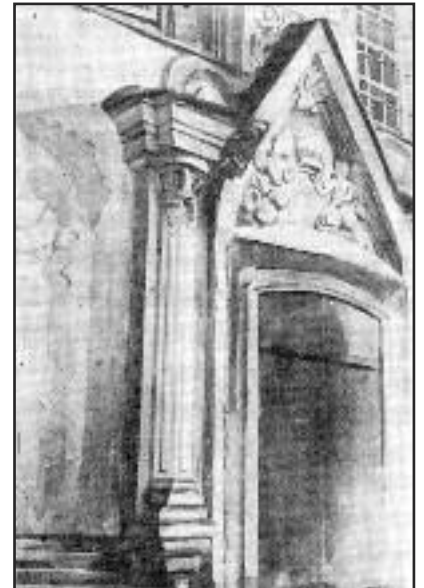
5. РДІА, СПб.,
Росія, ф. 796, оп.
41., спр. 252,
арк. 1–5.

6. *Крицький Б. О.*
Архітектурно-
будівельна дія-
льність Степана
Ковніра...
– С. 130.

7. *Крицький Б. О.*
Архітектурно-
будівельна дія-
льність Степана
Ковніра...
– С. 131.

Троїцька церква в Китаєві.
Фрагмент. Деталь
південного порталу [6]

Троїцька церква в Китаєві.
Фрагмент північного
порталу [7]

* * *

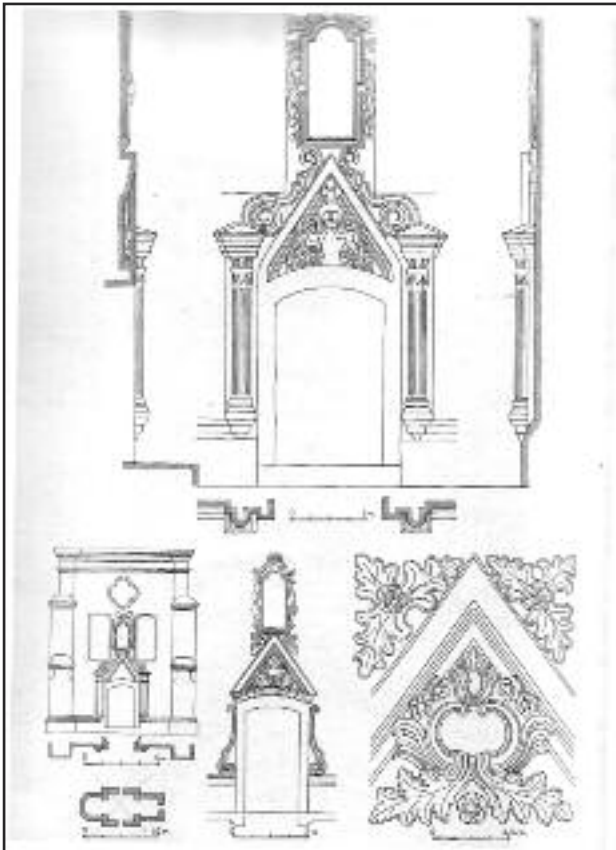
За архімандрита Луки (Білоусовича), тобто в 1752–1761 рр., в Китаєвській пустині*, що розташовується в 10 верстах від Києво-Печерської лаври, побудували дві дерев'яні церкви: трапезну Трьохсвятительську та теплу церкву в ім'я Собора дванадцяти апостолів. В цей період тут працювали іконописець Тиміш Куліш** [1], а також художники – молодики іконописної майстерні Києво-Печерської лаври: Михайло [2], Степан [3], Олексі [4].

З 1760 р. в Санкт-Петербурзі розглядалося питання щодо будівництва в Китаєвській пустині замість старої дерев'яної нової кам'яної церкви Преподобного Сергія Радонежського [5]. Проте збудовано була в 1763–1767 рр. кам'яна трьох престольна Троїцька церква. Праворуч від головного престолу в храмі був влаштований престол в ім'я Св. Сергія Радонежського, а ліворуч – в ім'я Св. Димитрія Ростовського. Храм зведений та оздоблений “тщеним” блюстителем Дальніх печер Києво-Печерської лаври ієросхимонаха Тимофія та “подаєнием христолюбивых дателей”. Храм був освячен архімандритом лаври Зосимою (Валькевичем). Церкву будував “кам'яних справ майстер” С. Д. Ковнір.

* Пустинь – невеликий монастир на відстані від населеного пункту. Розрахований на кілька ченців. Звичайно пустинь приписувалась до якогось великого монастиря.

** Куліш Тихіш – іконописець. У 1759 р. одержав 6 крб. за іконостасну роботу в Троїцькій церкві в Китаєві. Разом з ним працювали Степан, Олексій, Василь та Михайло [ЦДІАК, ф. 128, оп. 2, спр. 194].

*** Верста – одиниця міри шляхових відстаней в Росії та в Україні, що дорівнювала у XVIII ст. 1,06 км.

Портали Троїцької церкви в Китаєво. Кресленники Д. Н. Яблонського. 1975 р.

Портали Троїцької церкви в Китаєво. Фрагмент. Північний портал. Малюнок Д. Н. Яблонського. 1975 р.

Троїцька церква в Китаєві. Північний фасад. Фрагмент. Фото автора. 2009 р.

Портали Троїцької церкви в Китаєво. Фрагмент. Південний портал. Малюнок Д. Н. Яблонського. 1975 р. [1]

В основу плану церкви покладено найпоширеніший в українській архітектурі тип тринефного чотиристовпного триапсидного храму. Але головна відмінність храму від цього усталеного типу полягає в скорочених з боку західного фасаду бокових нефах, внаслідок чого одна пара стовпів, які знаходились всередині церкви, зливалася з зовнішніми стінами західного фасаду.

1. Яблонський Д. Н. Портали в українській архітектурі. – К., 1955.

1. Описи Київського намісництва 70–80-років XVIII ст. – К., 1989. – С. 25.

2. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 маловаж., спр. 598 (1755 р.).

3. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 маловаж., спр. 605 (1760 р.); Там само, спр. 609 (1761 р.).

4. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 загальночерн., спр. 111 (1762 р.).

5. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 загальночерн., спр. 128 (1764 р.), спр. 1586 91764 р.); Там само, оп. 1 маловажн., спр. 612 (1764 р.).

6. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 загальночерн., спр. 128 (1764 р.); Там само, спр. 227 (1765 р.).

7. *Петренко М. З.* Українське золотарство... – С. 168.

8. Києво-Печерський заповідник. Фотоальбом. – К., 1990. – С. 228, 229.

Майстер Ф. Левицький. Потир. Київ. XVIII ст. Срібло, позолота, карбування. Фрагмент. НКПКЗ, М-2281 (старий) [8]

Майстер Ф. Левицький. Потир. Київ. XVIII ст. Срібло, позолота, карбування. Фрагмент. НКПКЗ, М-2281 (старий)

Останній зробив цінний внесок до храму Голосіївської пустині – срібний потир поверхня якого майстерно оздоблена в техніці плоского карбування. Потир виготовив київський майстер Ф. Левицький***.

На потирі є дарчий напис: *“Зделан сей келехъ в голосеевский скиток изъ церковного сребра стараніемъ начальника иеромонаха Григорія* 1757 года Мая 20 дня”* [7].

За архімандрита Києво-Печерської лаври Тимофія (Щербацького) в 1742 році було порушено питання щодо будівництва біля Трубчевського Чолнського Різдва Христова монастиря* приходської

* Ймовірно, Азарія (Петруневський) (?–?) – ієромонах, чернець Києво-Печерської лаври. 1741 р. відраджений до Троїце-Сергіївської лаври. 1756 р. подарував Києво-Печерському монастиреві *“в уклад”* 50 крб. Повернувся до Києво-Печерської лаври 1762 р. [Титов Ф. Воспитанники Академии на службе в Киево-Печерской лавре // ТКДА. – 1911. – №2. – С. 232–233; Харлампович К. Малоросійское влияние на великорусскую церковную жизнь. – Т. 1. – Казань, 1914. – С. 564].

** Григорій (?–?) – ієросхимник, начальник Голосіївської пустині [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 загальночернеч., спр. 19 (1757 р.)].

*** Левицький Федір (?–?) – київський золотар і гравер. Твори підписував тавром *“ФЛ”* і тавром міста Києва. Крім речей, що згадувалися вище збереглося ще кілька речей, виконаних цим майстром в тому числі дарохранильниця [НМІУ, інв №1145]; лампада [НМІУ, інв №1951], кадило [НМІУ, інв №6674], потир [НМІУ, інв №355], потир з написом: *“1756 сей келехъ к семужъ келеху и звезду и ложницу сооружилъ собственнымъ своимъ коштом надалъ доброхотно до церкви Воздвиження Киево-Подольской Петр Деценко из женою своєю Анною за отпущение греховъ”* [НМІУ, інв №1567], чарка 1753 р. [НМІУ, інв №5394] [Петренко М. З. Українське золотарство XVI–XVIII ст. – К., 1970. – С. 168; Попов П. Матеріали до словника українських граверів. – К., 1926. – С. 81].

церкви [1]. Проте, які саме роботи було виконано в період, що розглядається, з'ясувати не вдалося.

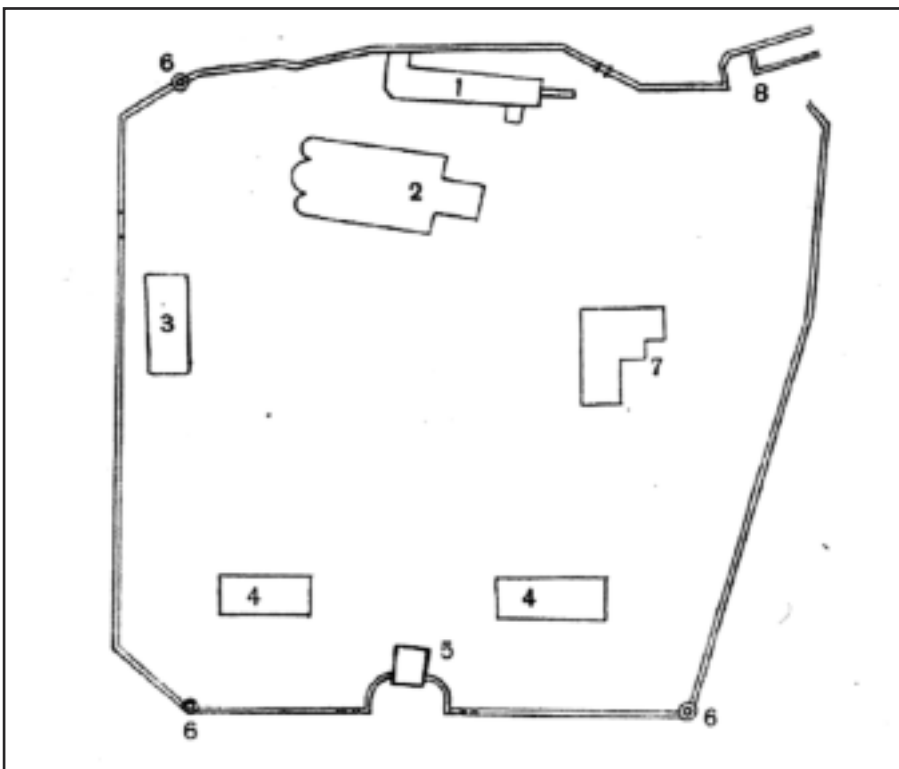
В період, що розглядається серед ченців цього монастиря бачимо: Аристарха** [2], Арсенія, Валерія, Варахіїла, Варлама, Єзекиїля, Іова, Іону, Іраклія (Лятошевича), Іринарха, Йосифа, Макровія, Мелхиседека, Михаїла*** [3], Наркиса, Никонора, Ніла, Папіла, Феогноста, Ферапонта.

* * *

* Трубчевськ відомий по рядках "Слова о полке Игореве". В XVII–XVIII ст. Трубчевськ був сотенним містом Стародубського полку. Грамотою російського царя Федіра Олексійовича від 9 травня 1680 р. Києво-Печерської лаври був повернутий в підпорядкування Трубчевський Чолнський Різдва Христова монастир [Митрополит Євгеній Болховітін. Вибрані праці... – С. 318]. Монастир розташовувався на крутому схилі р. Десни. Він був обгороджений кам'яною стіною з вежами по кутах і надвратною дзвіницею. На його території розміщалися дві кам'яні церкви, трапезная й інші будинки. Залишки будинків ще існували в перші роки Великої вітчизняної війни 1941–1945 років. Вони були обміряні й сфотографовані, що дає можливість судити про характер архітектури його споруд. На початку 1970-х років монастирських будинків, з яких складався архітектурний ансамбль монастиря, уже практично не існувало [Цапенко М. Земля Брянская. – М., 1972 р. – С. 104–105].

** Аристарх (Вишинський Антон Андрійович) (1725–?) – чернець. Народився в м. Трипіллі Київського полку в родині протопопа Андрія Вишинського. Освіту здобув в Київській академії. З 1744 р. був відряджений на три роки "в клиросное послушаніе" в Китаївську пустинь. 1750 р. взяв чернечий постриг в Новопечерському Чолнському монастирі [Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии. – Отд. II (1721–1795). – Т. 1. – Ч. 2. – К., 1904. – С. 133, 152, 175, 206, 238; Титов Ф. Воспитанники Академии на службе в Киево-Печерской лавре // ТКДА, 1911. – №2. – С. 231].

*** Михаїл (?–?) – ієросхимник, правитель Чолнського монастиря в 1750-х рр.

План-схема Трубчевського Чолнського Різдва Христова монастиря. 1946 р. Музей російської архітектури ім. О. Щусева. Москва. Росія

1. РДІА, СПб, Росія, ф. 796, оп. 23, спр. 705/181.

2. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 черн., спр. 4, арк. 197; Там само, спр. 13, арк. 19 зв-2; спр. 16, арк. 331–332; Кагамлик С. Києво-Печерська лавра... – С. 304–305.

3. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 загальночерн., спр. 10 (1755 р.), спр. 1098 (1757 р.), спр. 1756 (1754 р.).

У 1746 р. відповідно до указу польського короля Августа III в королівському реляційному суді розглядалася справа, порушена між керівництвом Києво-Печерської лаври та Станіславом Долматом – нащадком К. Б. Долмата, який 1622 році подарував свої маєтки Лаврі для заснування Дятловицького Спасо-Преображенського монастиря, неподалік від міста Мінська. На витрати, пов'язані з веденням зазначеної судової справи, лавра надіслала кошти російському резиденту в Польщі Голембовському [1].

В 1749 р. архімандрит Києво-Печерської лаври Йосиф (Оранський) продовжував скаржитися на утиски православних від шляхтичів на теренах Польщі [2]. Незважаючи на це у володіннях Лаври відбувалося доволі активне церковне життя.

Керівництво Лаври навіть клопотало з 1755 року щодо будівництва в цьому монастирі нового храму [3].

У 1760-х роках в Дятловицькому монастирі* виконувалися роботи із створення іконостасу. У 1762 році сюди було відряджено художника Києво-Печерської лаври Романа для того, щоб закінчити іконостасну роботу, розпочату Дмитром Федоровим [4]. Про це непрямо свідчить той факт, що в 1763 році іконописець М.Т. Загорський** прохав направити його сюди для малювання іконостасу [5]. У 1764 році з таким самим проханням звернувся до керівництва Києво-Печерської

* Чоловічий Дятловицький Спасо-Преображенський монастир у маєтку Дятловичі, там, де впадає річка Цни в Прип'ять, існував уже в XVI – на початку XVIII ст. Появу монастиря пов'язують з ім'ям князя Острозького. На думку деяких дослідників, монастир зі шпиталем засновано 1560 року. Коли на початку XVIII ст. знадобилося відновити діяльність обителі, польський шляхтич Костянтин Богданович Долмат та його дружина Анна Юріївна в 1622 р. переписали на прохання архімандрита Києво-Печерського монастиря Єлисея (Плетенецького) свої маєтки Дятловичі та Лулинець до Лаври [Митрополит Євгеній Болховітін. Вибрані праці з історії Києва. – К., 1995. – С. 317]. При цьому вони висунули умову, щоб настоятелі православного монастиря в Дятловичах затверджувалися Києво-Печерською лаврою, а також щоб монастир завжди був підпорядкованим константинопольському патріарху та київському митрополиту.

Незважаючи на те, що монастир розташовувався на полеській “заграничній” території, прохання Єлисея (Плетенецького) було виконано. Заснування Дятловицької обителі відбулося між 1622–1625. Пізніше Дятловицький монастир відіграв важливу роль у церковному житті краю. Із щоденника Св. Дмитрія (Ростовського) відомо, що в 1678 р. грецький митрополит Макарій Лігарід здійснив в Дятловичах поховання померлого в Люблині білоруського єпископа Феодосія (Василевича) [Слюнькова І. Н. Монастыри восточной и западной традиции. Наследие архитектуры Белоруси. – М., 2002. – С. 96]. До 1786 р. монастир перебував у підпорядкуванні Києво-Печерської лаври та мав назву “Ново-Печерський” [Рункевич С. Г. История Минской архиепископии (1793–1832 гг.). С подробным описанием хода воссоединения западнорусских униатов с православною церквю в 1794–1796 годах. – СПб., 1893. – С. 10, 22, 26].

** Митрофан (Загорський Моїсей Тихонович) (1743–?) – народився в м. Петрахові. Навчався іконопису в Києво-Печерській лаврі. В 1763 р. просив відрядити його в Дятловицький монастир для малювання іконостаса. У 1766 р. після закінчення роботи прийняв чернецтво під ім'ям Митрофан і залишився в тому самому монастирі [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 мон., спр. 45. – арк. 182; Жолтовський П. М. Художнє життя на Україні в XVI–XVIII ст. – К., 1983. – С. 131].

1. РДІА, СПб., Росія, ф. 796, оп. 27, спр. 382. – арк. 1–15.

2. РДІА, СПб., Росія, ф. 796, оп. 30, спр. 167/57.

3. РДІА, СПб., Росія, ф. 796, оп. 36, спр. 148, арк. 1–7.

4. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 воч., спр. 1878, арк. 41.

5. Жолтовський П. М. Художнє життя на Україні в XVI–XVIII ст. – К., 1983. – С. 131.

лаври художник-золотар Єфремій Козакевич*.

Серед ченців монастиря в цей час джерела згадують ігуменів, ієромонахів Дорофія** [1] та Руфа [2], а також намісника, ієромонаха Антипу [3] та ієромонаха Іуста [4].

* * *

У 1750 р. в с. Пухівка Остерського повіту побудували теж дерев'яну церкву Покрови Богородиці. Цього ж року іконописець І.П. Косачинський підписав договір з намісником ієромонахом Никифором на живописні роботи в цьому храмі. Косачинський виконав ескіз іконостасу, в якому мало бути 49 *“блятов, больших и малых”*. Художник мав виконати замовлення *“за 80 рублей лучшими венецкими красками”* та використати високоякісне золото і срібло. Іконостас для храму виготовив сніцар з Василькова Іван Семенов, а І.П. Косачинський*** написав для нього всі ікони.

Крім іконостасу в с. Пухівка, І.П. Косачинський за контрактом, підписаним з архімандритом Лукою (Білоусовичем), виконав іконописні і позолотні роботи для іконостаса церкви Покрова Богородиці в селі Ошитки того самого повіту Сорокошицької волості [5].

Цей іконостас теж виготовив сніцар Іван Семенов. На запрошення І.П. Косачинського частину іконостаса позолотив майстер Олексій Федоров. Останній виконував позолотні роботи для Києво-Печерської лаври з 1740-х років. 1760 р. він писав до архімандрита Луки (Білоусовича) про те, що *“в золоченьи иконостасов за Тимофея (Щербацького – О. С.) на Клове, за Иосифа (Оранського – О. С.) – в Пирогово, да за вашей архипастирської святини – в Новых Боровичах охотно и прилежно трудился”*.

Отже, в період, що розглядається, Києво-Печерська лавра

* Козакевич Єфремій (?-?) – художник-золотар. Народився 1737 р. в с. Шацьк на Волині. В 1758–1763 рр. працював в іконописній майстерні Києво-Печерської лаври. Потім був запрошений на роботу до Бутурина на об'єктах Розумовського, де перебував до 1764 р. Прохав відрядити його в Дятловецький Спасо-Преображенський монастир для іконописної роботи. У 1766 році після її завершення прийняв чернечий постриг під ім'ям Гермогена [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 чернеча, спр. 45, арк. 180, 182].

** Дорофей (ймовірно, Ісаєвич Данило) (1727-?).

*** Косачинський Іван Павлович (1728–1796) – іконописець. Народився в міщанській родині в м. Києві, в приході Києво-Подольської церкви Миколи Набережного. В 1740-х роках навчався в іконописній майстерні Києво-Печерської лаври у Алімпія (Галика) та Адріана (Афанасія Улазовського). Закінчив навчання в 1749 р. Продовжив працювати іконописцем в лаврській малярні. Мешкав спочатку на Печерську, а потім на Подолі. Був вибраний цехмістром. Мав своїх учнів. Був одружений на вдові іконописця та позолотника Василя Сабатовича Марії Іосифовні. Був старостою церкви Миколи Набережного на Подолі. Коли в 1756 р. єпископ Чернігівський Іраклій попрохав Лавру відрядити до нього *“доброто живописца ... для иконописания в состоящем за Черниговом собственного его ... Киянского двора в тамошней придворной церкви иконостаса”*, архімандрит Лука (Білоусович) направив туди І.П. Косачинського. Майстер неодноразово реставрував ікони в іконостасі в резиденції Київського митрополита в Кудрявському подвір'ї.

1. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 загальночерн., спр. 226; Там само, оп. 1 малюважн., спр. 142.

2. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 загальночерн., спр. 128, 227, 251.

3. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 загальночерн., спр. 268.

4. ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 загальночерн., спр. 73.

5. Шиденко В. А. Косачинский Иван Павлович (1728–1798) // ЛА, Вип. 15. – К., 2006. – С. 94.

здійснювала доволі активні роботи з будівництва, ремонту та оздоблення споруд у приписних до неї володіннях, насамперед у Свенському монастирі та місті Василькові, де були зведені два великих кам'яних храми: Успенський собор і церква Антонія та Феодосія Печерських. Крім того, в цей час розпочали будувати чудову кам'яну Троїцьку церкву в Китаєвській пустині тощо. Архівні джерела засвідчують значне пожвавлення тут художнього життя. На жаль, іконостаси та інші твори, що з'явилися в цей час в приписних до Києво-Печерської лаври монастирях та пустинях, до нашого часу, за невеликим винятком, не збереглися.

Післямова

У III томі частини 3-ї цієї книжки увазі читача запропоновано дослідження, присвячене архітектурно-будівельній діяльності в Києві та Києво-Печерській лаврі в 1740–1760-ті рр.

Опрацьовано значний за обсягом та різноманітний за тематикою корпус історичних джерел: від безпосередніх свідків епохи – пам'яток архітектури та їх фрагментів до архівних документів, наукових розвідок. Усе це стало вагомим підґрунтям до деяких висновків. Так, у зазначений період у Києві та Києво-Печерській лаврі, як і в усій колишній Гетьманщині, відбувався справжній “будівельний бум”, який можна порівняти хіба що з розбудовою церков та монастирів тощо за часи гетьманства Івана Мазепи. Позитивні конструктивні зміни торкалися і багатьох інших сфер українського буття.

Чим це можна пояснити? Насамперед згадаємо незаперечний факт про те, що на активність архітектурно-мистецького життя, художні уподобання та пріоритети певної епохи найбільше впливають замовники зведення споруд та творів мистецтва. Саме вони визначають стиль як окремого архітектурно-художнього твору, так і загальних мистецьких спрямувань певного часового відтинку.

Говорячи про замовників, ми, звичайно, маємо на увазі перших державних осіб, тобто монархів та їхнє найближче оточення. Отже, в період, що розглядається, основними замовниками будівництва були імператриця, її морганатичний чоловік Олексій Розумовський, їхні родичі, а також особи, які допомогли Єлизаветі Петрівні 25 листопада 1741 року посісти престол: Шувалови, Воронцови та ін.

У тривожну добу палацових інтриг та переворотів, що здійснювалися гвардією за одну ніч, нова російська імператриця шукала, на нашу думку, в Україні альтернативу цим багнетам для захисту власного життя та трону, що його вона посіла, маючи на нього доволі сумнівні права.

Як відомо, прихід Єлизавети Петрівни до влади майже відразу викликав опозиційні настрої серед російської знаті, що стали особливо виразними влітку 1742 р. у справі Лопухіних-Ботта [1]. Тому імператриця змушена була оточити себе іншими людьми, яких вона знайшла серед співвітчизників Олексія Розумовського.

Подорож в Україну у 1744 році Єлизавета Петрівна також здійснила переважно з цією метою, а не тільки для розваг та на богомілья. Про це свідчать щоденні записи доповідей Колегії іноземних справ, що датуються 1742–1756 роками* [2].

* Вони містять відомості про те, що під час перебування в Козельці імператриця активно працювала з віце-канцлером М. І. Воронцовим над державними справами. В Києві, де Єлизавета Петрівна пробула 14 днів, вона шість разів розглядала важливі зовнішньополітичні та інші проблеми.

1. Семевский М. И. Тайная канцелярия в царствование Елизаветы Петровны // РС. – 1875. – Т. 12. – С. 535; Исторические бумаги, собранные К. А. Арсеньевым. – СПб, 1875. – С. 323–335.

2. Архив князя Воронцова. – М., 1874. – Т. 6. – С. 1–176.

Якщо до цього додати, що існували, ймовірно, справді щирі почуття імператриці до О. Розумовського та що ця пара, без сумніву, мала спільних дітей*, то буде зрозуміле не тільки те, чому обидва брати стали найбагатшими вельможами Російської імперії, а й те, чому Лівобережна Україна завдячує Єлизаветі Петрівні двома десятиріччями відносно благополучної долі. Все це не могло не вплинути на активізацію тут архітектурно-будівельної діяльності.

На жаль, традиційні оцінки особистостей братів Розумовських, що утвердилися в історичній науці упродовж XVIII–XX ст. і зазнали ідеологічних нашарувань, досі далекі від об'єктивності. Проте факти – річ уперта: вони красномовно свідчать про те, що Розумовські були визначними державними та культурними діячами Російської імперії та України. Це підтверджують, крім відомих історичних подій, що відбулися в той час, пам'ятки архітектури та вишукані мистецькі твори, створені на їхнє замовлення. Їм належали численні колекції живопису західноєвропейських майстрів, вони заснували, відомий італійський (оперний) дім при Анічковому палаці в Санкт-Петербурзі та перший професійний театр західного зразка в Глухові. Книгозбірня К. Г. Розумовського налічувала до 40 тисяч томів** [1]. І це ще не повний перелік їхніх діянь та інтересів, але й це демонструє широку ерудицію братів, їхню обізнаність із суспільно-політичним та художнім життям Європи, коло дружніх та ділових зв'язків, знання російської та західноєвропейської культури, й архітектури зокрема.

На українських теренах, що входили тоді до складу Російській імперії, на замовлення Розумовських за проектом італійського архітектора А. Ринальдї, який з 1751 року працював у гетьмана, збудовано такі шедеври світового рівня, як собор Різдва Богородиці в Козельці (1752–1763 рр.) та Трьохсвятительська церква в Лемешах (1755–1760 рр.).

Ці споруди стали взірцями для зведення храмів в інших частинах Гетьманщини. Так, церкву Різдва Богородиці у Козельці значною мірою наслідує церква Антонія та Феодосія в приписному до Києво-Печерської лаври місті Василькові. Церкви майже ідентичні за розпланувально-просторовим типом. Подібні архітектурні елементи, наприклад опуклі лучкові фронтони з огинаючим карнизом подвійної кривизни, що увінчують конхи фасадів, мають триконхові храми: Покровська церква на Подолі в Києві, а також церква Св. Михайла у Воронежі біля Шостки*** та собор Красногірського монастиря під Золотоношею****.

1. Библиотека Петра I. Указатель – справочник. Составила Е.И. Боброва. Под ред. Д. С. Лихачева. – Ленинград, 1978. – С. 3; *Георгиевский В. Яготин.* // Столица и усадьба. 1914. – №3. – С. 4–5; *Мартынов И. Ф.* Частные библиотеки в России XVIII в. // ПКНО, ежегодник 1975. – М., 1976. – С. 105.

* Те, що історики досі не знайшли документів, які б підтвердили цей факт, зайвий раз свідчить про обережність і мудрість Єлизавети Петрівни та О. Розумовського, яким вдалося зберегти небезпечну таємницю народження дітей. Останніх, вірогідно, слід шукати серед численної родини Розумовських. У ранньому дитинстві ними, ймовірно, опікувалася найближча людина – рідна бабуся Н. Д. Розумовська.

** Библиотека К. Г. Розумовського розміщувалася в спеціальній будівлі в маєтку в Яготині (Пирятинського повіту Полтавської губернії), перейшла від його нащадків до князів Репніних. Деяку частину книг передано після жовтневих подій до фондів Наукової бібліотеки Національної Академії наук України в Києві, іншу – розпорошено.

*** Церкву побудовано 1776–1781 рр. коштом бунчукового товариша Матвія Івановича Холодовича та його брата Андрія Івановича.

**** Церква належить до архітектурного типу триконхових храмів.

Трьохсвятительська церква в с. Лемешах, що належить до типу квадрифолієвих вежеподібних тетраконхів, правила за взірець під час зведення кількох храмів, у т. ч.: церкви Вознесіння Христового у м. Коропі (1764)*, Покровської церкви в Ніжині (1765), тощо.

Отже, саме в 1750-х рр. у Гетьманщині з'явився новий тип мурованого храму – тетраконх, що являє собою центричну рівнораменну однобаневу споруду чотирипелюсткового плану з єдиним висотно розкритим внутрішнім простором і пірамідальною загальною композицією [1].

Слід зазначити, що подібні храми зводили в Італії вже в XVI ст. Достатньо згадати тетраконховий храм Санта Марія делла Консоляціоне у Тоді (Умбрія) 1508–1534 рр., план якого приписується майстру доби високого ренесансу Донато Браманте**. Йому належить ідея центрично-купольних храмів (у т. ч. й ідея собору Св. Петра в Римі).

Ці ідеї знайшли втілення і в згаданих вище українських храмах. Це свідчить про те, що локалізація духовної та художньої діяльності в межах однієї країни неможлива. Здобутки тієї чи іншої культури рано чи пізно стають надбанням інших країн, активізуючи їх культурний прогрес.

Отже, архітектура Гетьманщини відчула в цей період значний вплив італійської будівельної справи. Не став винятком і Київ, де для імператриці за проектом обер-архітектора Ф.-Б. Растреллі було зведено розкішний Царський палац та вишукану придворну церкву Св. Андрія Первозваного (1747–1753 рр.).

Незважаючи на західноєвропейські впливи, українська архітектура змогла визначити головні етно-національні пріоритети свого буття і заявити про себе як про унікальне культурно-мистецьке явище в контексті світового архітектурного простору, виявляючи ті самі закономірності розвитку, що й інші європейські версії. Яскравим прикладом цього є створені в середині XVIII ст. вишукані пам'ятки архітектури Києво-Печерської лаври. Зведення цих споруд зробило комплекс монастиря унікальним містобудівним утворенням.

* Зведена на замовлення отамана Генеральної армії Петра Юркевича.

** Браманте Донато (1444–1514) – живописець і архітектор, майстер доби високого Ренесансу. Працював в Урбіно, Мілані, Римі. У 1503 р. запропонував папі Юлію II збудувати велетенський центричний собор Св. Петра в Римі. У 1546 р. Мікеланджело Буонаротті (1475 – 1564 рр.), ґрунтуючись на центрично-купольній ідеї Браманте, розробив власний проект цього храму та розпочав його будувати (за життя художника було зведено вівтарна й центральна частини собору та барабан купола).

Іменний покажчик

- Алімпій (Галик) 79, 98, 109, 111
 Амфілохій 144
 Ананія (Мокрицький) 139
 Андрієв К. 235
 Андриєвський А. 37
 Анна Іоаннівна 11, 19, 95, 171
 Антон (Губський) 134
 Антропов О. П. 32, 33
 Апостол М. 134
 Апраксін С. Ф. 75, 163
 Аркін Д. 25
 Арсеній (Могилянський) 53, 54
 Арсеній (Піонтницький) 75
 Баранов П. Ф. 158
 Берлінський М. Ф. 12, 37
 Бессонов С. В. 20, 31, 32, 34
 Бітне Й. 54, 174, 176, 177, 178, 179, 180
 Бланк Й. Я. 88, 89
 Блех Й. Х. 161, 162, 229, 230
 Борзаківський В. К. 215
 Борзаківський Д. К. 215
 Бутурлін О. Б. 76
 Валкевич П. В. 86
 Варлаам (Ясинський) 16
 Варфоломій 115
 Веніамін (Фальковський) 74
 Венедикт Ф. 238, 239
 Вечерський В. В. 39, 43, 61, 62
 Владіславич С. 231
 Власєв І. М. 22, 24, 204, 222, 225
 Войнич П. Б. 11
 Володимир 134
 Волох П. 49
 Воронцов М. І. 140
 Воронцова А. К. 65, 140
 Воронцова А. М. 140
 Геврик Т. 56, 58
 Гервасій (Савицький) 176, 178
 Герелес К. С. 45, 139
 Гессен-Гамбурзька А. І. 66
 Гессен-Гамбурзький Л.-Й. 89
 Головін А. М. 143
 Головіна А. І. 143, 144
 Голубничий З. П. 134
 Горбенко Е. В. 68, 87, 89
 Гордій 209
 Гофмейстер Й. Л. 26
 Грек Т. О. 10
 Григорович І. 100
 Григорович-Барський І. Г. 17, 37, 38, 43
 Гудима П. І. 10, 43
 Дегтярьов М. Г. 31, 42, 43, 54, 55, 56
 Демидов А. М. 69
 Денисов Ю. 21, 23
 Долгоруков І. М. 79, 131
 Домаш Й. 34
 Дубинський Ф. Я. 67
 Дункер Й. Ф. 34
 Ернст Ф. 12, 54
 Євгеній (Болховітінов) 147
 Євлашов О. П. 23
 Єлизавета Петрівна 10, 14, 18, 19, 20, 48, 65, 68, 69, 76, 87, 111, 146, 165, 171
 Єронім (Миткевич) 11
 Єфремов Д. Є. 126, 127, 139, 145
 Жолтовський П. М. 16, 54, 85, 100, 102, 103, 120, 144, 190
 Завадовський 49
 Загорський М. Т. 190
 Закревський Й. Л. 167
 Закревський Н. В. 13, 14, 19
 Залеский П. 18
 Захарій 120
 Захарій (Трипольський) 103
 Здравомыслов К. 19
 Земцов М. Г. 88
 Зімін І. 31
 Зосима (Валкевич) 110, 142, 186
 Іконников В. С. 37
 Истомир М. К. 136
 Іваненко І. 26
 Ізмайлов І. П. 67
 Ізмайлова А. М. 65
 Іоаким 74
 Іоан (Максимович) 79
 Іоанн (Комаровський) 139
 Іоїль (Савицький) 171
 Іпатій (Войцехович) 181
 Іраклій (Лятошевич) 166
 Ісаак 115
 Іустина (Тодорська) 46, 47
 Йосиф (Занкевич) 81
 Йосиф (Оранський) 145, 151, 171, 191, 211
 Кагамлик С. 41, 114, 189
 Кандиба М. 78
 Кара-Васильєва Т. 18, 47, 139
 Картамишев Д. 135
 Катерина І 18
 Кипарисова А. А. 22
 Кілессо С. К. 89, 90, 93
 Кіндрат С. 180
 Ковалінський В. 154, 156, 158, 160, 161, 162
 Ковнір С. Д. 105, 150, 151, 156, 167, 168, 169, 184, 186, 214
 Козакевич Є. 190
 Колтуновський П. 135
 Коншин В. 136
 Коренеф А. 206
 Коробов І. К. 88, 889
 Корф К. К. 65
 Косачинський І. П. 191
 Коченевський Ф. І. 209, 211
 Краснощоків Ф. І. 146, 147
 Крицький Б. О. 154, 155, 159, 161, 168, 184, 185
 Кузьмін Е. М. 49
 Кузьмук О. С. 116, 117
 Левицький Ф. 44, 188
 Леонтєв М. І. 10, 13, 73, 139, 147
 Лерхе Й. Я. 27
 Логвин Г. Н. 31
 Лука (Білоусович) 99, 101, 108, 113, 145, 148, 157, 161, 166, 172, 174, 176, 182, 185, 191, 215, 219, 222, 223, 225, 226, 227, 230, 231
 Мазепа І. С. 16, 60
 Максимова О. О. 80, 82, 84
 Малиженевський Н. 46, 47
 Маляренко Г. 82
 Манассія (Максимович) 39
 Маркіянович В. 102
 Марков М. І. 68
 Маркович М. 12
 Меленський А. І. 20, 16, 38, 44, 151
 Мердер А. 33

- Метлін Я. 202
 Мироненко О. К. 35
 Михайлов А. 22
 Мічурін І. Ф. 22, 23, 28, 29, 55, 58, 88, 154, 156, 166, 171, 173, 174, 175, 177, 178, 179, 204, 206, 219
 Модест (Степанович) 11
 Мойсей (Якубович) 77, 78, 79
 Мухина Н. 17
 Набгольц І. Х. 98
 Нарунович М. 57
 Неєлов В.І. 154, 155, 156
 Неєлов Петро 154, 155, 156, 159, 220
 Неєлов Федот 27, 203, 206
 Нейбуш В. В. 87
 Нектарія 46, 130
 Нікітенко Н. М. 48, 85, 159
 Никифор (Новицький) 207, 233
 Новаковська Н. П. 22, 24
 Нянін В. (Варлаам) 76
 Онуфрій Літоньовський 233
 Осипов О. 27
 Павло (Козанович) 79
 Павло (Конюсевич) 113, 114, 132, 139
 Пантелеймон 104
 Парфеній 227
 Пахомій 120
 Петренко М. З. 11, 13, 40, 41, 44, 49, 57, 101, 102, 125, 148, 167
 Петро (Гусакевич) 134
 Петро I 18, 25, 73, 147
 Петро II 18
 Петров А. 21, 23
 Петров Н. И. 24, 36, 40, 44
 Підгорецький А. 183
 Підлісна Г. Н. 174, 178, 180, 181, 182, 183
 Піора (Глебова) 46, 138
 Платон (Левицький) 11
 Полюшко Г. В. 53, 67, 110, 113, 122, 129, 142
 Прасолова К. С. 19
 Прасолова К. С. 19
 Прохор 207
 Пуцен-Григорович В. 215
 Равич І. А. 41, 46, 59
 Растреллі Ф.-Б. 20, 21, 23, 26, 28, 29, 30, 33, 35, 95, 154
 Рафаїл (Заборовський) 11, 14, 17, 18, 19, 48, 52, 73
 Рачковський Я. 104
 Реутов А. В. 20, 55, 56, 61, 178, 179, 184
 Розумовська Н. Д. 140
 Розумовський К. Г. 32, 167
 Розумовський О. Г. 19, 22, 75, 165, 167
 Рокотов Ф. С. 165
 Ротарі П. І. 164
 Салтикова М. О. 66
 Салтикова П. Ю. 66
 Санті Ф. М. 75
 Сильвестр (Дубницький) 11, 19
 Сильвестр (Кулябка) 17, 18, 33, 143
 Симонов Д. О. 68
 Сіткарьова О. В. 12, 49, 70, 86, 87, 98, 129, 150, 163, 168, 171
 Скобеєв В. М. 27, 161, 222, 223, 226
 Сокальський М. І. 215, 217
 Стабенський І. 51
 Стабенський С. 51
 Степанов Ф. 135
 Стрешнев П. І. 10
 Строганов О. С. 140
 Сукін С. І. 164
 Сулима С. І. 13
 Танський М. А. 13
 Тарановський С. 49
 Тесленко Г. 104
 Тимофій (Щербацький) 13, 39, 42, 49, 52, 69, 73, 81, 93, 108, 128, 170, 188, 191
 Титоф Ф. І. 18, 73, 122, 177
 Трубецька І. Г. 65
 Трубецький М. Ю. 76, 122
 Уманцев Ф. 78
 Ухтомський Д. В. 22, 88, 173
 Федотов І. 219
 Феодосій (Балабуха) 166
 Феодосій (Язловський) 135
 Феоктист (Павловський) 79
 Феофан (Жолтовський) 101
 Фермор В. В. 202, 222, 225
 Філіпов Г. 183
 Фірсов І. 35
 Фок Д. 25, 26
 Фоменко В. М. 13
 Фредеріче В. 157
 Фрідріх В. Б. 68
 Ханенко М. Д. 10, 11
 Хижняк З. І. 11, 16
 Холостенко М. В. 21
 Цапенко М. 18, 45, 52, 189
 Цвінгер І. 87, 89
 Черкаська М. Ю. 66
 Шамраєва А. 26
 Шаргородський К.Ф. 67
 Шаула П. 135
 Шафіров П. І. 109
 Шедель Й. Г. 12, 20, 51, 61, 62, 77, 86, 87, 93, 150, 152, 154
 Шереметьєв П. Б. 129, 130, 146
 Шереметьєв С. Б. 113, 129, 130, 146
 Шереметьєва В. О. 66
 Шероцький К. В. 58, 61
 Шиденко В. А. 191
 Шипельов Д. А. 66
 Шлейсн Й. Д. 13
 Шувалов А. І. 148
 Шувалов П. І. 76, 122, 165
 Шувалова М. Є. 165
 Шумахер Й.-Я. 89
 Щербина В. І. 13, 15, 18, 73, 64, 70, 148
 Эварницький Д. И. 14
 Юрасов М. 63
 Юревич М. 124, 208
 Яблонський Д. Н. 135, 187
 Яковенко Н.М. 11
 Якович Р. 112

Список скорочень

АЗПР	– Архів зовнішньої політики Росії	НКПКЗ	– Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник
арк.	– аркуш	НІМУ	– Національний історичний музей України
АУ	– журнал <i>“Архіви України”</i>	НХМУ	– Національний художній музей України
бл.	– близько	обл.	– область
бух.	– Бухгалтерська	оп.	– опис
в.	– век	ОР ГПБ	– Отдел рукописей Государственной Публичной библиотеки
Вип.	– Випуск	Отд.	– отделение
Вказ. Праця.	– Вказана праця	П.	– портрет
вотч.	– Вотчина	послуш.	– послушник
ВР РНБ	– Відділ рукопису Російської наукової бібліотеки	поч.	– початок
ВУА	– Військово-Учений Архів	ПУ	– журнал <i>“Пам’ятки України”</i>
Вып.	– Випуск	р.	– рік
г.	– год	РВІА	– Російський військовий історичний архів (м. Москва, Росія)
гг.	– года	РДІА	– Російський державний історичний архів
д.	– дело	РДАВМФ	– Російський державний архів військово-морського флоту
ДІМ	– Державний Історичний музей м. Москва Росія	РДАДА	– Російський державний архів давніх актів (м. Москва, Росія)
ДЕ	– Державний Ермітаж	РДВІА	– Російський державний військово-історичний архів (м. Москва, Росія)
дис.	– Дисертація	РДІА СПб	– Російський державний історичний архів (м. Санкт-Петербург, Росія)
доп.	– Доповнення	рр.	– роки
ДРМ. Росія	– Державний російський музей м. Москва Росія	с.	– село
заг.	– Загальна	С.	– сторінка
загальночERN	– загальночERNеча	Сб. РІО	– Сборник императорского Русского исторического общества
зб.	– Збірник	Св.	– святий (свята, святі)
зв.	– Зворот	см	– сантиметр
Інв.	– Інвентар	СПб.	– Санкт-Петербург
ІР НБУВ	– Інститут рукописів Національної бібліотеки України бл. В. І. Вернадського	спр.	– справа
К.	– Київ	Ст.	– стаття
Кат.	– Каталог	ст.	– століття
КДС	– Канцелярія Духовного собору	Т.	– том
КЕВ	– Киевские епархальные ведомости	Табл.	– таблиця
кін.	– Кінець	тис.	– тисячі (тисяча)
Кн.	– Книга	ТКДА	– Труды Киевской духовной академии
КПЛ	– Києво-Печерська лавра	Тр.	– труды
КС	– журнал <i>“Киевская старина”</i>	УІЖ	– Український історичний журнал
л.	– лист	ф.	– фонд
ЛА	– Лаврський альманах: Києво-Печерська лавра в контексті української історії та культури. Збірник наукових праць.	ЦДІАК	– Центральний державний історичний архів України в м. Києві
м	– метр	Ч.	– частина
М.	– Москва	чERN.	– чERNечий
м.	– місто		
маловаж.	– маловажна		
МІКУ	– Музейісторичних коштовностей України		
МЧ	– Могилянські читання. Збірник наукових праць. Щорічник.		
НАНУ	– Національна Академія наук України		

Додатки

Додаток 1

**В высокий Ея императорского величества Кабинет,
ис канцелярии от строения**

Покорнейший рапорт

Коликое число по присланным ис Киева от брегадира господина Власьева, сего майя 25 дня ведомостям по 1 число, сего майя тамо каких работ исправлено и доделать надлежит значит ниже сего.

А имянно,
Исправлено:

церковь Святого апостола Андрея Первозванного с священническими покаями и со всхожею на бастион для лесницы стенкою каменною работою совсем во окончание приведены: и с лица, и внутри обмазкою извести, и с карнизами под побелку, кроме лесничной стенки изготовлены, а священнические покои с лица и побелены; кровля на церкви и по куполу черным листовым железом, а главы двойною жестью покрыты; и кровля и купол шарою выкрашены; чугунные арнаменты и клейма в места поставлены, укреплены и выбены; на главы штырцы, на которых имеют быть святыя кресты поставлены и укреплены, а один большой крест с яблоком поставлен же; и кроме яблока вызолочен, и на главы деревянная резба поставлена и укреплена и для позолоты маслом напоена и по куполу и большой главе голфарбою красить и золотить начали. Внутри церкви в куполе штукатурная работа ко окончанию приведена, также и вылитые капители из алебаstra в их надлежащие места поставлены; столярною работою иконостас окончен и золотитца, крестов железных сквозною резбою зделано и вылушено пять к ним медных яблок.

Дому ея императорского величества главных покоев со флигелями каменной фундамент с погребями, под деревянное

Додаток 1 (продовження)

строение зделан кроме малого числа, в некоторых местах сводов, точию еще неотмазан и неотбелен.

К тому деревянного строения взведено стенами мало не весь, под служебные покои фундаменты выделаны и кладетца плинт.

Доделать надлежит церковнаго строения четыре малые кресты с яблоки вылудить на главы.

Поставить и вызолотить по куполам и главам резную работу, которая к позолоте подготавлиетца и золотить начата, вызолотить церковь с лица и внутри, отбелить или выкрасить какой краской определено будет, внутри оной штукатурную работу исправить, в конце или внизу купола ролей болших три, в четырех филенгах четырнатцать штук, дав трапезе окошек долгих три, в алтаре - два: итого дватцать две штуки, и как оные также и в куполе зделанную штукатурную работу вызолотить и иконостас, которой уже золотитца и четверть оного вызолочено, до остальной вызолотить и на место поставить.

В церкви пол чугунными плитами, которые уже в готовности, также и перед церковью на священнических покоях площадку кирпичем выслать, при церковных дверях и всходную на бастион лестницы, из которых на всходную ступени и балясы изготовлены; доделать же: по карнизу на священнических покоях, где имеет перед церковью площадка, тумбы из кирпича, сделав балясы поставить.

При всхожей лестнице на бастион стенку отмазать и отбелить, по оной для баляс тумбы поделать подвязные леса отобрать.

Дворцового строения около оноу дому взрубки стен в вышину два аршина с половиной; также столярной и резной и токарными работами исправить, которое к тому и приуготовляется. И ис всего вышеписанного до половины, а некоторых и гораздо больше приготовлено; служебные

Додаток 1 (продовження)

каменные покои построить, вокруг оного решетчатую городьбу зделать.

А в саду шпалеры обсаживаютца из лип и берез и по прешпективной березовые штамбы также и теразы, обрезаютца, что ж де к доделке следует окуратно показать неможно.

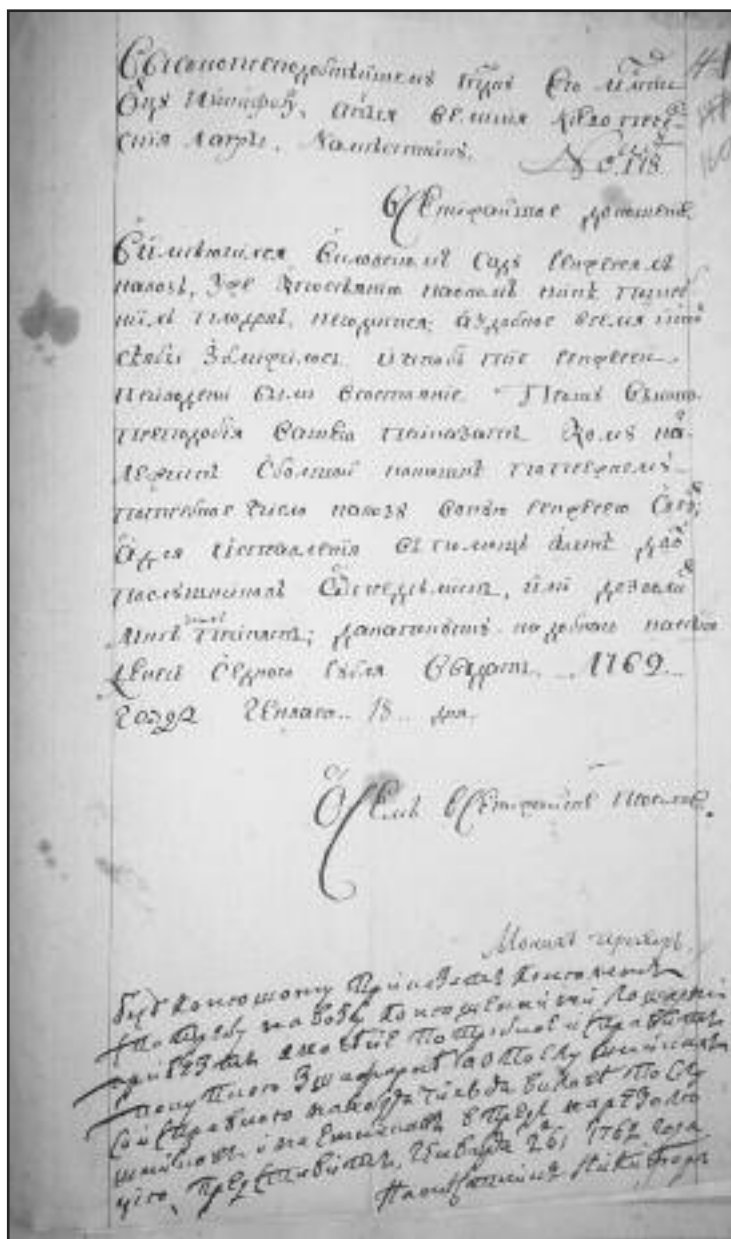
В. Фермор

мая 27 дня

Секретарь Яков Метлин
1753 году//.

“Покорнейший рапорт” від 27 травня 1753 р. начальника Канцелярії від будов, генерал-аншефа Віліма Вілімовича Фермора до Кабінету Її імператорської величності про хід будівельних робіт на церкві Андрія Первозваного та Царському палаці в Києві. Копія [РДАДА, ф. 18 “Разряд VIII. Духовное ведомство”, оп. 1, спр. 127 “Об укреплении р. Днепр”, арк. 416–417 зв.]. Публікується вперше

Додаток 2

“Всенижайшее доношение” від 18 січня 1762 р. ченця Прохора до намісника Києво-Печерської лаври отця Никифора* про необхідність забезпечення оранжереї в Кловському саду навозом із лаврських стаєнь та відрядження для допомоги двох послушників. На документі є розпорядження від 26 січня цього року намісника Никифора лаврському конюшинному задовольнити прохання ченця Прохора [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 вотч., спр. 1961, арк. 160]. Публікується вперше.

* Никифор (Новицький) (?–1765) – намісник Києво-Печерської лаври, архімандрит Пікорського Спасо-Преображенського ставропігійального монастиря. Чернечий постриг взяв у Києво-Печерському монастирі. Був писарем, потім керував лаврською Родичівською вотчиною. З 1751 р. – економ Лаври, а згодом її намісник. 1762 р. обраний архімандритом Пікорського Спасо-Преображенського монастиря (В'ятська єпархія) [ЦДІАК, України, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 304 б., арк. 1–22; Харлампович К. Малоросійское влияние на великорусскую церковную жизнь. – Т. 1. – Казань, 1914. – С. 608].

Додаток 3

Ведомость.

При строящейся в Киеве церкви Святого апостола Андрея Первозванного поныне, что построено и ещё достроить надлежит и что в будущее лето будет строитца значит ниже.

А имянно:

1.

Означенная церковь каменною работою вчерне стенами и сводами построена, кроме у олтарного фронтона и некоторых пилястровых и педестальных базисов и карнизов неставленных, да на галдерее, что на священнических покоях пьедесталов, кои будут мене болюстрадав.

Ныне исправить надлежит.

2.

На куполе також и на главы плотничною работою строящиися стропила.

3.

На оном куполе и главы резбу делать и вызолотить.

4.

По отделании строения оной купол и главы обивать железом.

5.

В будущее лето строитца будет: крышка железная над трапезным и олтарным сводами и оныя крышки краситца будут.

6.

На галдареи перед церковью, что над священническими покоями педесталы каменные и главная всхожая ко оной церкви лесница, то есть на галдарею.

7.

Внутри церкви скульпторная мелкая работа, пол выстилать також и перед церковью кругом и священнических покоях полы же выстилать.

Додаток 3 (продовження)

8.

В наружное украшение оной церкви, присланные из Тулы чугунные арнаменты, то есть капители и протчая становить их в надлежащих местах.

Всю оную церковь как внутрь, так и извне и притом священническая покои подмазать и выбелить и квадратною работою отделать.

10.

Во оных покоях панели також и печи поделать.

11.

Иконостас во оную церковь столярною и резною работою исправляетьца в Санктпетербурхе.

Бригадир Власьев.

Порутчик Федот Неелов.//

“Ведомость” за 1753 р. робіт, що виконані на церкві Св. Андрія Первозваного, а також робіт, що мають виконуватися наступним літом. Документ підписаний головою будівельної комісії зі спорудження храму та Царського палацу в Києві генерал-поручиком Іваном Матвійовичем Власьєвим та поручиком Федотом Неєловим. Копія [РДАДА, ф. 18 “Разряд VIII. Духовное ведомство”, оп. 1, спр. 127 “Об укреплении р. Днепр”, арк. 396–396 зв.].
Публікується вперше

Додаток 4

Реестр учиненным архитектором Мичуриным к строению церкви Святаго Апостола Андрея Первозванного арнаментным чертежам. А сколько числом тех арнаментов, которого сорта потребно штук, о том с надписанием литер явствует ниже сего.

А имянно к первому апортаменту:

А: капителей композито круглых над ордену вышиною по девятнадцати, толщиною в диаметре по тринадцати и по одной трети вершка; дватцать четыре; оно же мерою капителей постенных надпилястры вышиною по девятнадцати, шириною по тринадцати и по одной трети толщиною, по два вершка с половиною: тридцать две;

В: капителей постенных надпилястры вышиною по девятнадцати, шириною по шеснатцати, толщиною по два вершка с половиною: дватцать четыре;

С: означенного ж ордену капителей постенных надпилястры вышиною по девятнадцати, шириною против чертежа, толщиною по два вершка с половиною : шесть;

Д: картелей или клеймов в франтоны, вышиною и шириною по пяти аршин : четыре;

Е: арнаментов окошечных пять штук, а какую вышиною и шириною, об оном значит приложенной масштаб в аршинах;

Ж: окошечных же арнаментов три штуки, а вышину и ширину значит приложенной же масштаб;

Ко второму апортаменту:

Г: капителей круглых над ордену, вышиною по четырнадцати, толщиною в диаметре по десяти вершков шеснатцать; оно же мерою капителей постенные над пилястры, вышиною по четырнадцати вершков, шириною по десяти, толщиною по два вершка : шеснатцать;

Н: капителей постенные же над пилястры, вышиною по четырнадцати, шириною по двенатцати, толщиною по два вершка : шеснатцать;

Додаток 4 (продовження)

Ж: по карнизу второго апортамента ролей восемь, а какою вышиною и шириною об оном значит приложенной масштаб, оною же фигурою ролей над окны первого и второго апортаментов, вышиною по одному аршину с четвертью, шириною по одному аршину тридцать две штуки.

Поруччик с подлинным читал Федот Неёлов
Канцелярист Афанасей Коренев//

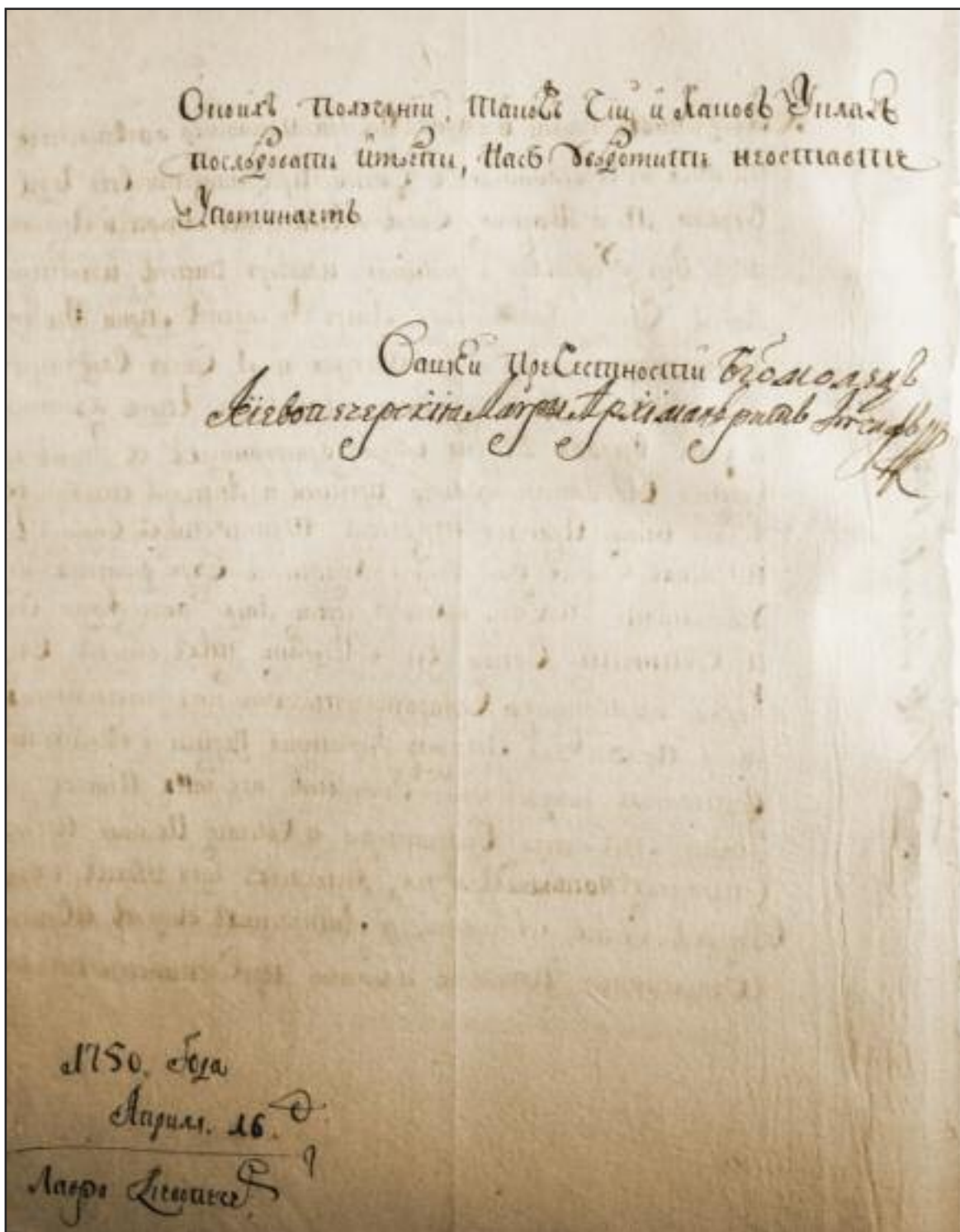
Реєстр креслень на будівництво церкви Св. Андрія Первозваного в Києві, виконаних архітектором Іваном Федоровичем Мічуріним. Документ засвідчений поручиком Федотом Неєловим та канцеляристом Афанасієм Кореневим. Копія [РДАДА, ф. 18 "Разряд VIII. Духовное ведомство", оп. 1, спр. 127 "Об укреплении р. Днепр" арк. 297-297 зв.]. Публікується вперше

Додаток 5

на Сканидю, Сисованидю, и Просту, Собою і Подло
 тою Приняв мнѣ і той Кіевопечерской Лавры, о
 кафдрого сфрита, екояко вохоню вѣсь Саботде
 болвѣтиса, по три рублі, а на чѣлѣ Принято
 мнѣю серебра, со всякого сфрита вѣключити
 По Очюму Лоту, сверхъ те означеной Заяла
 ти чѣлѣ мнѣ і Кіевопечерскія Лаври, Ана сала
 дѣла, о вѣлѣхъ Простой Еорѣакі на Лорію
 Саботниамѣ, Кролефѣ село не холѣнѣ А ннѣ село
 болше вѣлийшамѣ и о Оной Лаври Шредоватѣ,
 вѣ темѣ сей мой контрактѣ Своеручнѣмъ
 Подписанѣмъ утверждѣнъ. 1751 Ева Агудѣла
 А... зна... Ксѣлу Контрактѣу мѣщанинѣ
 Кіевопечерскій Михайло Юревичъ Подписанѣи

Контракт (проект) від 1 серпня 1751 року Києво-Подільського міщанина Михайла Юревича з Києво-Печерською лаврою про виконання окладу на престол до вівтаря в Успенському соборі [ЦДАК, Україна ф. 128, оп. 1 заг., спр. 104, арк. 4]. Публікується вперше

Додаток 7 (продовження)

Доручення від 16 квітня 1750 року архімандрита Києво-Печерської лаври Йосифа (Оранського) отцю палатному дати необхідні роз'яснення Федору Івановичу Коченевському, який виявив бажання надати "уклад" на виготовлення риз з венцями на ікони Спасителя, Пресвятої Богоматері та Іоанна Предтечі [ЦДІАК, Україна, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 104, арк. 13–13 зв.]. Публікується вперше

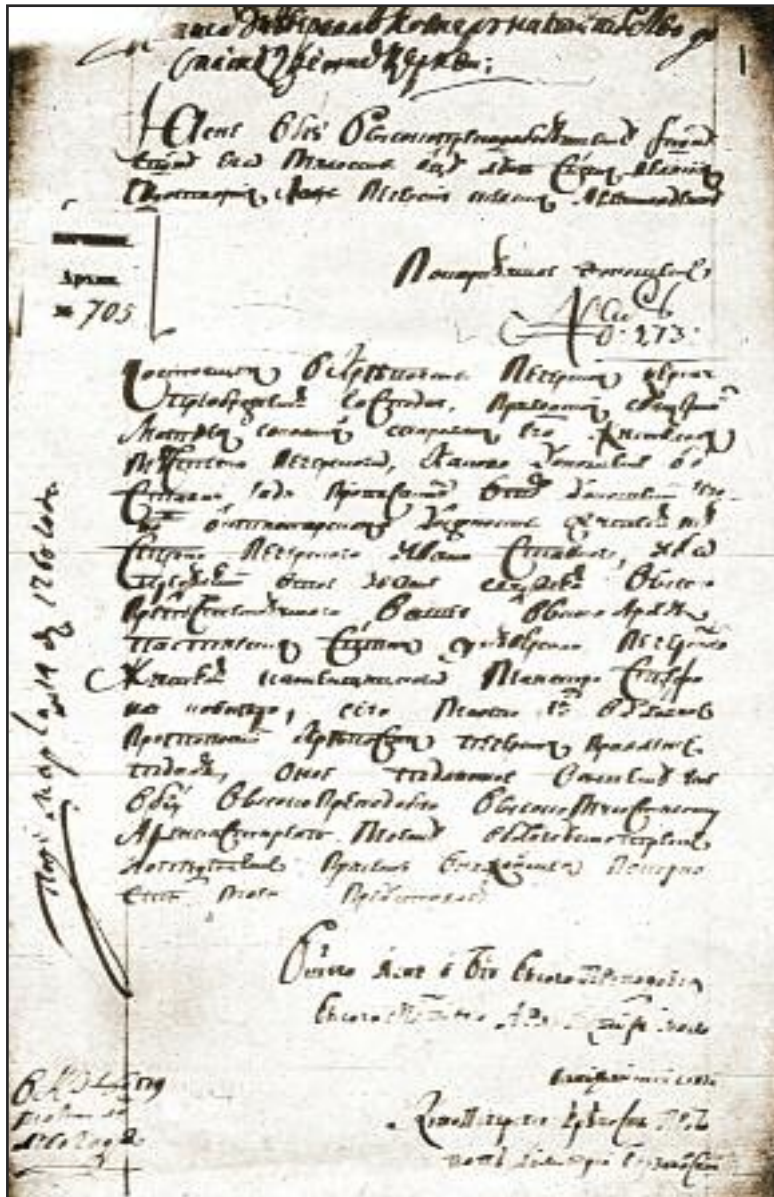
70395

Медина 17 сръбца 785 иде усташа
 (Српска голубина)

Ане въ богу всесоупротогоднаишнѣу
 Господиу отиу дошиа, святѣа Крѣво-
 пѣршиа маври алхимандриу и ѹхобно
 Сѣборѹ.

Аноиеніе.

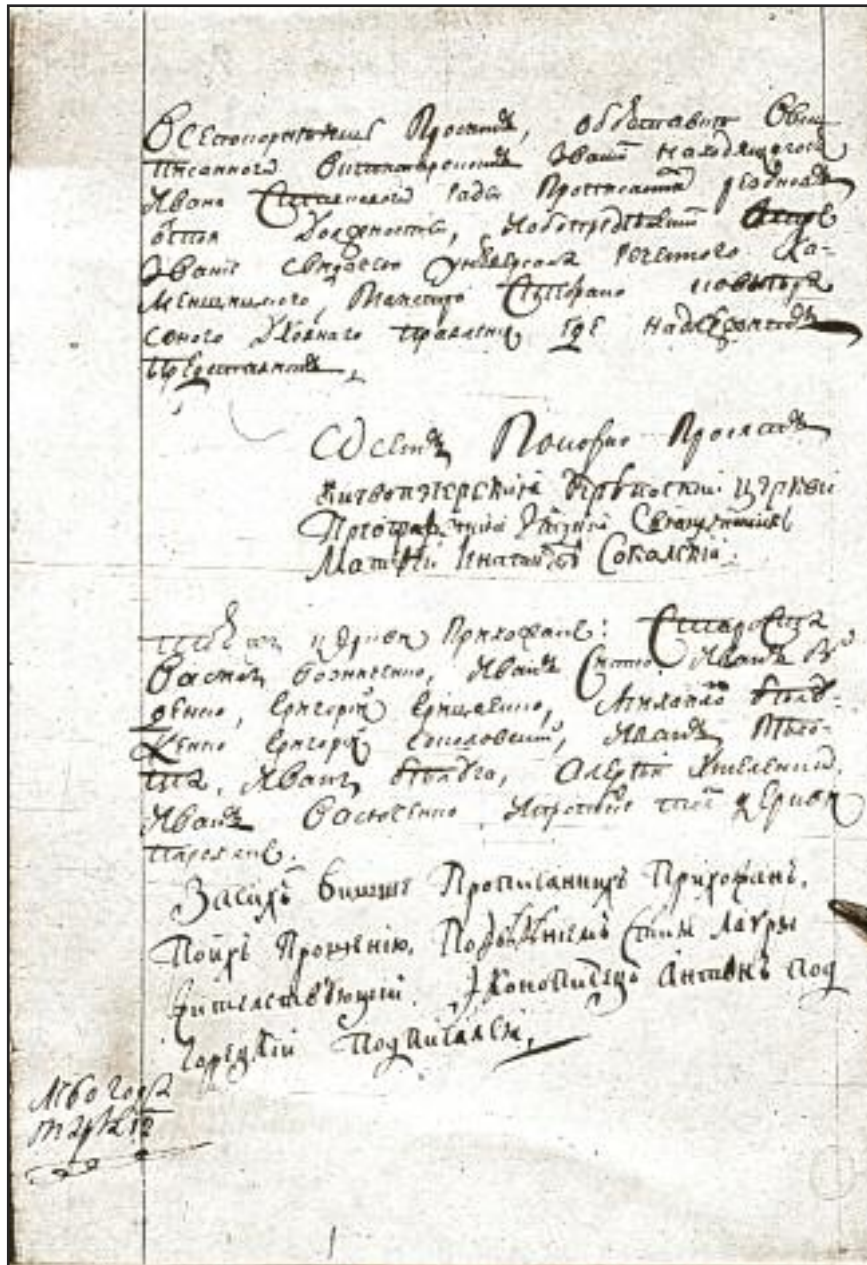
Родися А Крѣвоцоло Намъсѣтмиленна и
 Дѣла, владѣнїа Крѣвоуспитице Аниолаѣв-
 сого Монастира въ сѣмъ водзговѣ, блудъ
 мой бѣ въ полсию мѣхтинѣ гвѣянѣ Ков-
 нѣрѣ ꙗкопороу маидѣ ꙗже шатиа гамо-
 ѹ ꙗже по-першиа Аѣдъ Подѣвиши Емѣ въ ма-
 лоу роциу оупреходѣ шикѣта Намъсѣто-
 свободности, Пшиѣрѣ Колоствинѣ водѣ
 въ Крѣвѣ, возъ шикѣта Аниелство Намъсѣтвиѣ
 Пѣршиоидѣ, воблагрѣнїи Аанѣоидѣ, игопашо
 сои моу маври самондошомоу Прѣданоу
 ипоѣвѣшииѣ Пѣршииѣ га ꙗже ипоѣвѣши-
 782. Гаѣи Крѣвоѣидѣ датисандѣ въ шати-
 Поѣданистиа маидѣрѣ Намъсѣтвиу Пѣр-
 сѣидѣ, ипоѣвѣшииѣ окладоидѣ облагѣиѣ,
 о самикѣ ꙗже пѣвѣ Пѣрѣ Пшобутишии сеѣа
 Пшиѣрѣнїаѣдѣ Аанѣоидѣ Каитришнїоу
 Мрѣстѣрѣтвиу Пшозвоѣидѣ отиѣ Ешио моѣ
 Сѹсѣрѣвїидѣ, къ Аатри святтоу, бѣидѣ Сѣтрѣ-
 Енїаѣдѣ болшоу Колонолнѣ, Кшотни тратѣноу
 Кухни, Клоѣа, На гаѣнѣи и бѣиѣнїи Пшиѣрѣ
 Колонолнѣ, въ шатиѣнїи Пшатиѣи и въ Мѣ-
 стѣиу Васимашѣ бо ꙗѣидѣ Пѣршиѣ, въ Пѣрѣ
 вѣнїи отиѣ бѣвшато Пѣрѣ Пшѣрѣнїаѣдѣ.

“Покорнейшее доношение” від 14 березня 1760 р. протопопа Києво-Печерської фортеці Дмитра Борзаківського* до архімандрита Києво-Печерської лаври Луки (Білоусовича). Д. Борзаківський надсилає архімандриту на розгляд та благословення прохання священника церкви Преображення Господня Матвія Ігнатовича Сокальського та прихожан цього храму про призначення ктитором церкви Степана Ковніра та надання останньому відповідного універсала [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 воч., спр. 705, арк. 1]. Публікується вперше

* Борзаківський Дмитро Костянтинович (?–1772) – з 1739 р. священник церкви Феодосія Печерського, з 1753 р. – протопоп Києво-Печерської фортеці. Під його підпорядкуванням перебували священники церков Києво-Печерської фортеці: Воскресіння, Вознесенія, Феодосія Печерського, Спаса-Преображення та Предтеченської церкви на Печерську поза межами фортеці, а також церков в м. Василькові, с. Безрадицькому, Хотовці, Пирогові, тощо. Був одружений на (?) Василівні Пуцен-Григорович – донці єпископа псковського, ізборського й нарвського. Брат Дмитра Борзаківського – Василь Костянтинович Борзаківський (1693 (?) – 1744 рр.) теж був священником церкви Феодосія Печерського. Відомий Клим Борзаківський (?– ран. 1752) – священник Київського полку. Його дружина NNN (бл. 1729–1771 (?)) після смерті К. Борзаківського стала з 1752 р. черницею, намісницею Києво-Флорівського Вознесенського жіночого монастиря.

Додаток 10 (продовження)

“Покорнейшее доношение” від 12 березня 1760 р. священника церкви Преображення Господня на Печерську Матвія Ігнатовича Сокальського* та прихожан цього храму** до правлення духовної протопопії Києво-Печерської фортеці про значення в ктиторському званні з виданням універсала “каменщицкого мастера” Стефана Ковніра [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 вотч., спр. 705, арк. 2–2 зв.]. Публікується вперше

* Сокальський (Сокольський) Матвій Ігнатович (?–?) – священник церкви Спаса на Берестові. Його мати була Агафія [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 вотч., спр. 189 (1759 р.); спр. 257 (1767 р.)] – родичка відомого релігійного діяча Запорозької Січі Володимира Сокальського (?–1790). Останній був спочатку ченцем Києво-Межигірського монастиря, а потім двічі призначався начальником запорозьких січових церков, а 1775 р. до своєї смерті – настоятель Миколаївського Крупицького монастиря.

**За прихожан храму Преображення Господня на їх прохання документ підписав мешканець Печерська іконописець Антон Подгорецький.

1753, 28 лютого 1753 року Петра Неєлова про виконання різних проектних
 робіт та нагляд за будівельними роботами в Києво-Печерській лаврі та в її володіннях
 [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 воч., спр. 1961, арк. 3]. Публікується вперше

1753, 28 лютого 1753 року Петра Неєлова про виконання різних проектних
 робіт та нагляд за будівельними роботами в Києво-Печерській лаврі та в її володіннях
 [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 воч., спр. 1961, арк. 3]. Публікується вперше

Додаток 15
 № 1070
 1755

Якобъ твоему,
 Ваше Преосвященство
 Ваше Митрополитство

Починувъ Ваше Святейшее Митрополитство, являю Василью
 Предохрестильному сыну Исайи Сидорова, бывшего
 бывшаго владимирскаго Истории Острожскаго манастира
 Псалтырника, воеводина, Пискарю, святыхъ мученико
 Пимена, Авраама, Якова, наместника Рязанскаго сады
 Пискарю, а Исайи Сидорова, Копира, Вашего
 Митрополитства, ныне Копира, наместника, иже посылаетъ
 оному Оному Аврааму;

Прошу же Ваше Святейшее Митрополитство, Вашего Митрополита
 оному Исайи Сидорова, сына Исайи Сидорова, посылать
 же наместника, оному Исайи Сидорова, сына Исайи Сидорова,
 Якова, манастира, садовое место, Острожскаго манастира
 наместника, оному Якову, сына Исайи Сидорова, оному
 Пискарю, Пискарю, Рязанскаго Митрополита, посылать
 Ваше Митрополитство, Вашего Митрополита, оному Митрополиту
 Ваше Митрополитство, Вашего Митрополита, посылать;

Ваше Митрополитство, оному Якову,
 Ваше Святейшее Митрополитство,
 Ваше Митрополитство, оному Якову,
 Святыхъ мученико
 Яковъ Сидорова (посылать)

1755 1070

Лист від 6 листопада 1755 року садового гезеля Василя Скобеева до архімандрита Києво-Печерської лаври Луки (Білоусовича) з проханням визначити йому розмір жалування у зв'язку з початком робіт по зняттю плану регулярного монастирського сада [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 вотч., спр. 1961, арк. 42]. Публікується вперше

Додаток 16 (продовження)

Определить садового гезеля Скобеева
 спонзаниемъ Его Императорскаго
 Высочайшаго повеленія и по
 Высочайшему предубиѣ для приращенія
 по оному именованнаго сада немеленно
 и при томъ Ему велеть позвать садоваго
 мастера Федотова по болезни находяща
 на буденъ и при немъ в Е. И. М.
 Императорскаго Величества саду
 садовыя работы надматривать и не
 прашая безъ позволенія своего и не
 днѣ бригадиръ и т. п. и послать
 посланца того числа: что донесши свои
 дознанія. По вѣдѣнію и прѣдъ

Вашего высокопреподобнаго
 митрополита Луки Поповича
 и т. п.

Луки Поповича

Сенатъ Петербурга
 9-го числа
 1755. г.

Повідомлення Христиана ... від 9 жовтня 1755 року до архімандрита Луки (Білоусовича) про те, що його лист від 19 вересня 1754 року отримано та передано до начальника Канцелярії від будов генерал-аншефа Віліма Вілімовича Фермора. Останній погодився надати дозвіл бригадиру Власьєву щодо роботи в монастирському Кловському саду садового майстра Федотова та садового гезеля Василя Скобеєва [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 воч., спр. 1961, арк. 40–40 зв.]. Публікується вперше

27. 83

Контраинтв

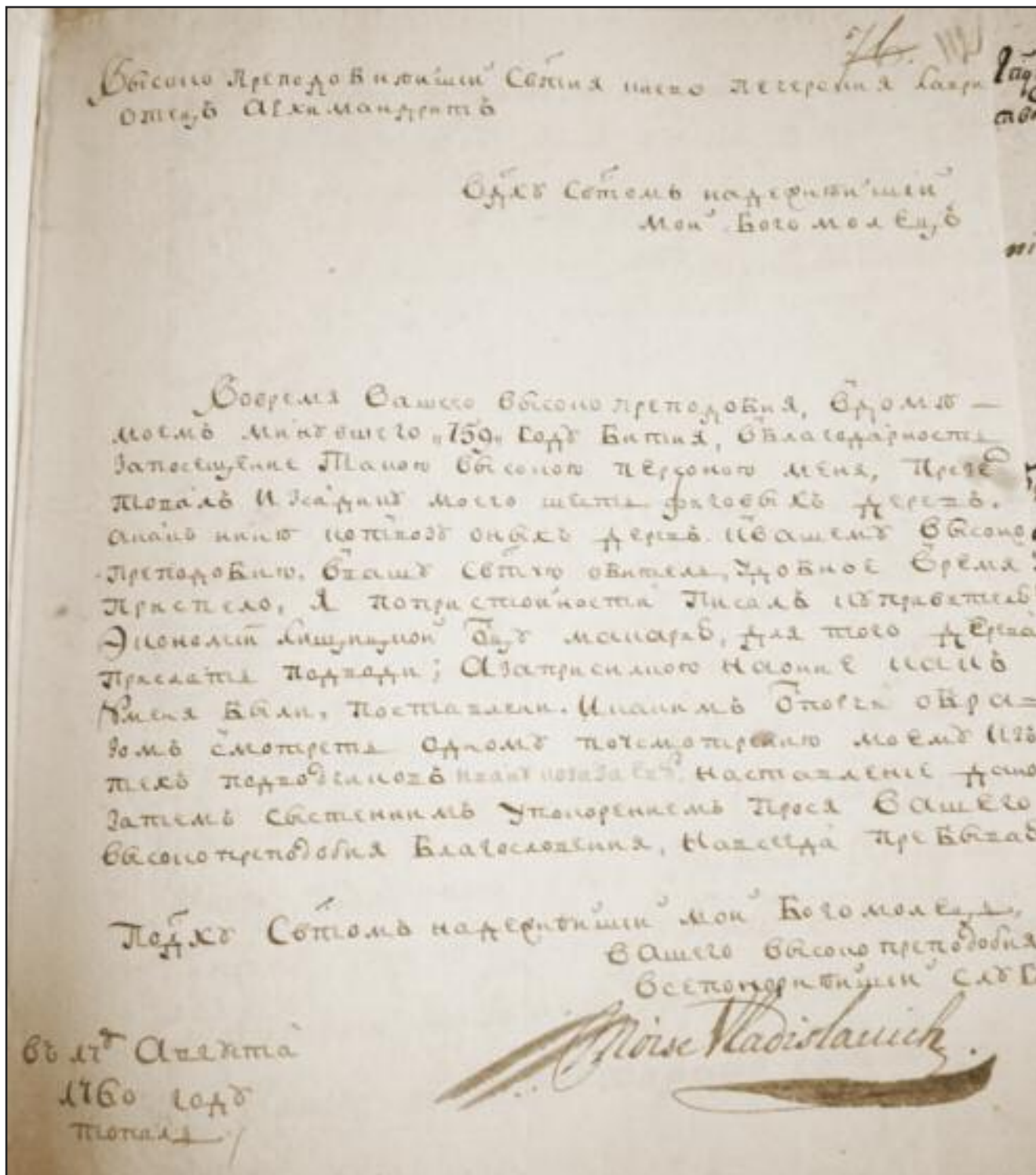
1758 Гора Сентлабра. Даны еси контраинтв
 Ларв извоитреноу Омант нирт подписавио
 Гои Франс Аристофорова смла, отомл Гто
 Ростиславийа в трионой извоитреноу Ларв
 Новазавидиний пловити Садв Грв прдковой Гов
 потити сего сентлабра, о. 20, Сила, помагад
 Схосавитиному иидитиу Канв впоидити по
 Грвонв исагршениот отпонтант Приводати, а
 Гленино, возрочноу брвля шти приживати
 Разни Дерва втристоити пдштала масари
 вати: партри, алати бидони, итросот ирадо
 волау отваз пасажуот Гирашнй Добро, дитио,
 Гривилано, спривитиав Смотрвнтив Гтв Гдид
 иаграсной Дибки итвилу, истрава: итросот, и
 паниши потмолау иидитиу втристоити, итросот
 втрорив смотрвнтив Сократит: и онолау Сад
 мид втпомощь долроно помолу тпрвозанв
 втвса отпвоитреноу Ларв потиреноу Силв
 Говитиу моти отпрдвати: алати Гатрв
 втрв награсодити Оларв тпривити нирт
 Свбрвноту гткв Гтв пятрвктив Кдлат,
 Гиноу борошна дванадцати Гтвртти,
 Гилтисного борошна шесть Гтвртти,
 Грвканой луни Гд Гтвртти,
 Гтвтона гд Гтвртти,
 Грвсаниа Грвн Гд Гтвртти,
 Гтвн прдков Гд Гтвртти,
 Гвса дванадцати Гтвртти,
 Гороху одну Гтвртти,
 Гвзу Гвиль дванадцати итвнв

Додаток 19 (продовження)

Кавановъ Короганъ Акива Тотири.
 Грми Акива Дариятъ
 Уматъ Акива трицятъ.
 Акива Акива трицятъ.
 Мудъ Намони Два пѣра.
 Маса Тотири пѣра.
 Сира Тотири пѣра.
 Мого насавета Тотири пѣра.
 Овѣтой Акива Два пѣра.
 Овѣ Тотири вѣра.
 Водни гратъ вѣра.
 Сили стѣпной Тотири Дариятъ Два пѣра.
 Мого Евидно побѣды вѣра.
 Стѣны Евидно подѣла пѣра.
 Король Тотири Овѣ,
 Парадаишу.
 Довѣ (мало) народно Дариятъ.
 Мого писанногъ генералогъ и царство наара Дариятъ.
 Долгата мого побѣды Дариятъ: Свѣрхотъ вѣра
 Потандитого наара Дариятъ я Овѣра Овѣра мого
 побѣды мого Дариятъ; мого побѣды мого
 Мого писанногъ Овѣра Дариятъ мого
 Мого мого царствити и Свѣрхотъ, мого
 мого мого побѣды Дариятъ наара Дариятъ
 мого мого побѣды.

Johann Christoff Blech

Проект контракту від 20 вересня 1758 року з майстром садових справ Йоганном Христовом Блехом на роботи по щепленню та посадці дерев в Кловському саду [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 воч., спр. 1961, арк. 83–83 зв.]. Публікується вперше

Лист від 17 серпня 1760 року до архімандрита Києво-Печерської лаври Луки (Белоусовича) від С. Владиславича про бажання виконати свою обіцянку та направити для монастирського саду шість “фигових” дерев [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 воч., спр. 1961, арк. 112]. Публікується вперше

№ 1589

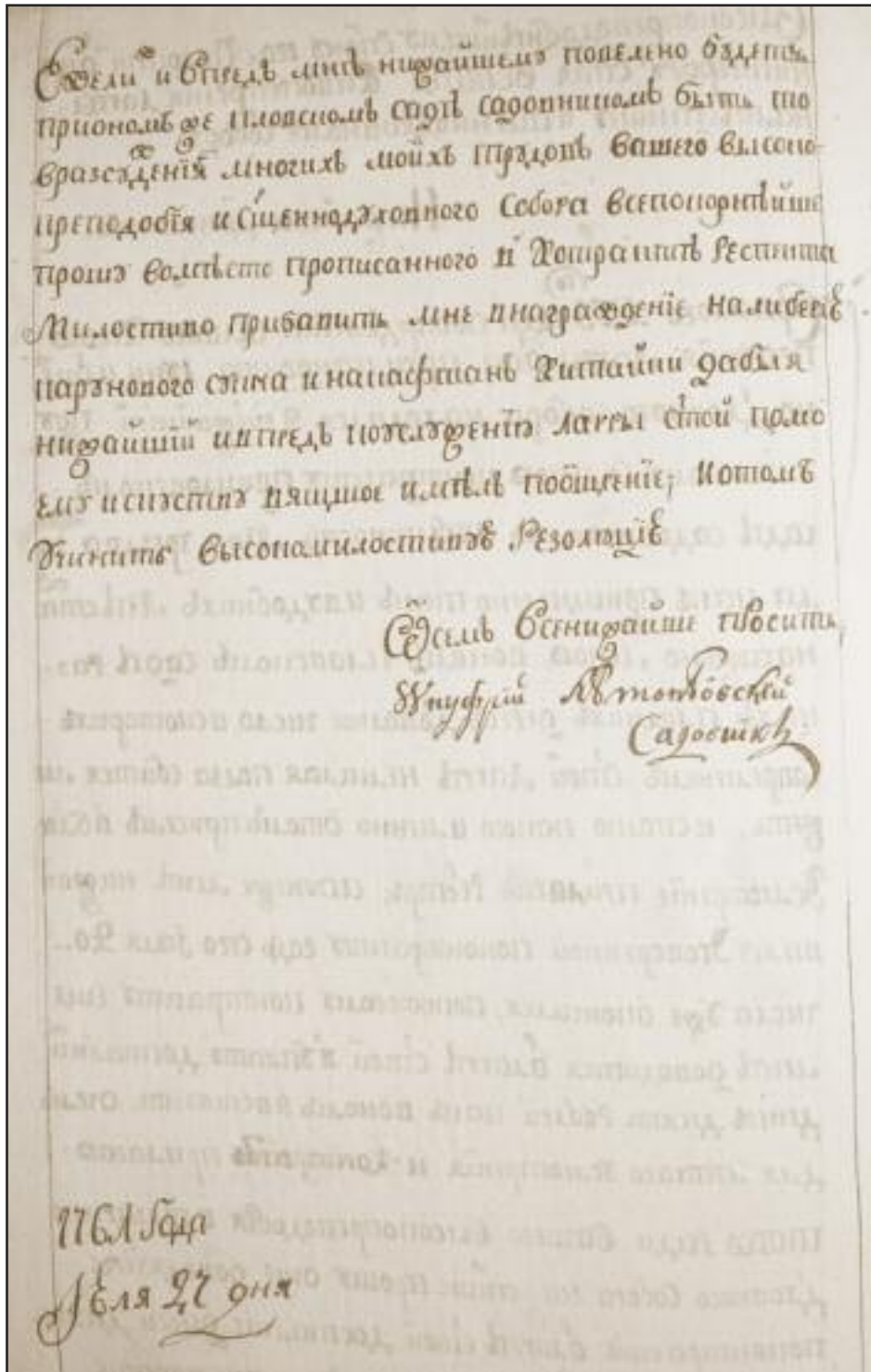
Высокопреподобнейшему Его Милости Ону
 ницифору Свѣтлѣйшаго Великаго Високочереннаго Лагерскаго
 Намѣстническаго и Свѣтленскаго Духовнаго Собора.

Нижайшее доношеніе.

Упомянуто
 Упомянуто
 Упомянуто

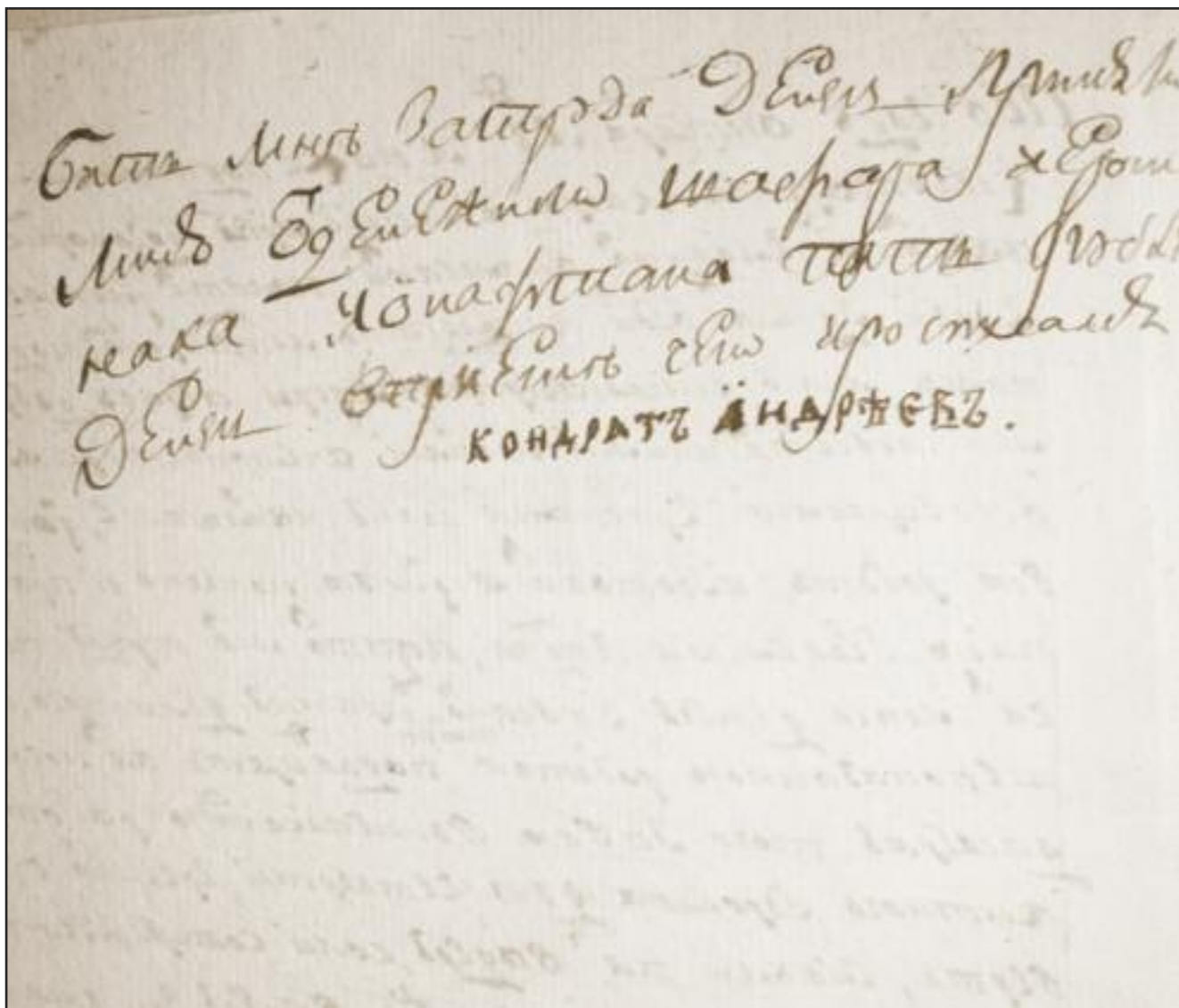
Прошлаго 1759 года поопределенію Благочестиваго Преосвященнаго Лагерскаго Оца Архимандрита Лѣни и Свѣтленскаго Духовнаго Собора нахождаюся Янигайшій Подчиненномъ Солноуа поонтрантѣ пришлое помянутое садъ садовничомъ, избыточность. Моею трезвиза года наанъ приимлени помянутое и худобныхъ Мѣста насажено мною, помянутое помянутое садъ разныхъ плодныхъ деревъ, доплатное число и сиоторихъ сапримененихъ Свѣтлой Лагерскѣ немалая палза обитаетъ, и стало наного и менно отомъ присемъ я благо Усмотреніе прилагая Рѣштрѣ, а помянутое мнѣ нигайшамъ Упомянутой поонтрантѣ годъ сего Яюля 20. числа дже обонилася, помянутомъ поонтрантѣ еще мнѣ доводится благрѣ Свѣтлой я дѣлатѣ достални денгѣхъ десять Рублей наанъ помянутое я встаетъ, отомъ для лѣтлаго Усмотренія и Контрактѣ прилагая; ПОГО Ряди Вашего Высокопреподобія и священно Духовнаго Собора нигайше прошу оне доводяице поонтрантѣ благрѣ Свѣтлой достални денги десять Рублей воли полегити помянутое мнѣ видати.

Додаток 22 (продовження)

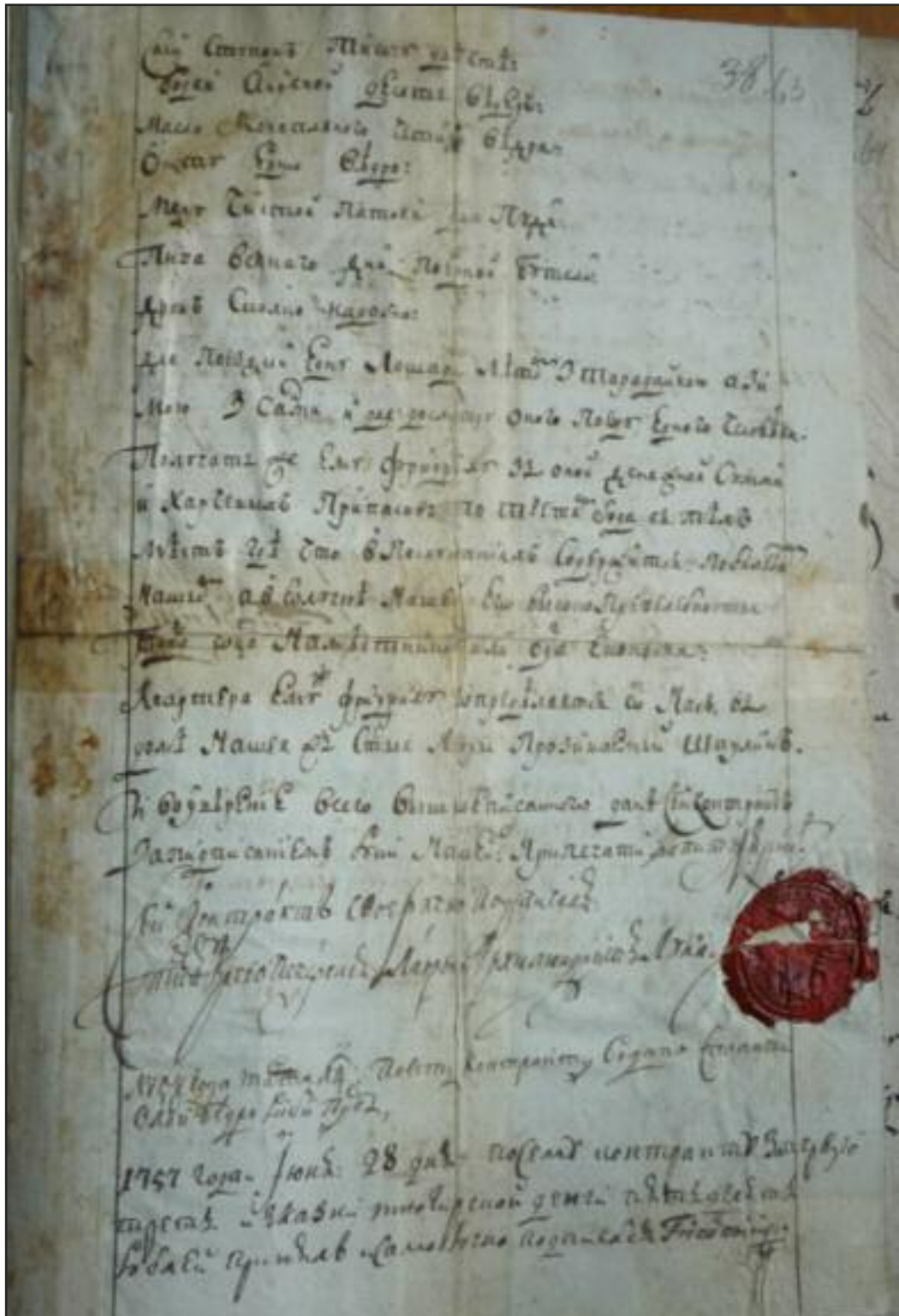
“Нижайшое доношение” від 27 липня 1761 року до намісника Києво-Печерської лаври отця Нікіфора від садівника Онуфрія Літоньовського про закінчення контракту та сплату йому 10 рублів. Якщо договір з ним буде подовжено, то останній прохає внести до нього пункт про заохочення: видачу парусного сукна та “китайки” на кафтан [ЦДАК, ф. 128, оп. 1 воч., спр. 1961, арк. 129–129 зв.]. Публікується вперше

1160 2000 Оштера, 17. 181 17/8. 10
 Аки ~~и~~ подписавшийся
 Киропатерсия Марии внаиувиуи дозорисе
 паугопю Амалеио внаиувиуи полатя ритаедеа
 Клеи, Зотма обди напалоптис митиреи, пра-
 помь мнѣ киропатерсия Марии адрус, здри-
 ми иебетаверниии мюиини анѣионастѣрениии
 вѣкѣцииии Красиати. ианд наиѣтше, жѣнѣ
 вет родств ижеговди а жѣнѣ мѣленѣ и прад-
 наиѣ дѣлѣниа жѣнѣ, ахати мѣ прѣд полд
 са мнѣ дѣлѣи завсаид, арушии дѣлѣниа ви-
 шѣпопаданноу родитѣю ^{толока} пограцати на мѣнѣ,
 расагрѣд того завсею взишѣицаидѣо радѣиѣ,
 рѣитного дорощна дѣлѣи вѣтѣрѣи, дѣлѣи дѣ-
 вѣрѣи, аиѣви на вѣдѣрѣ, соли сотѣи, иѣи по-
 пѣра, даиаштопованѣ Е обди вѣдѣрѣ. И даиѣ
 жѣи Контрактии Киропатерсия Марии внаи-
 увиувиуи даиѣ роиѣна внаиувиуи;
 Ксѣмѣ Контрактии Житѣль Сороко
 шницвиѣ Кондрати Андреевѣ Своемѣ
 уно подписался
 Послемѣ Контрактии Отисѣо даиѣиѣ

Контракт від 17 жовтня 1760 року з Сорокошицьким мешканцем Кіндратом Андрієвим на виконання робіт в Кловському палаці, згідно до якого він мав позолотити в келії шпалери власними “добрими” фарбами по даному йому абрису [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 вотч., спр. 1961, арк. 181–181 зв.]. Публікується вперше

Додаток 24 (продовження)

Контракт від 1 березня 1957 року з архітектором Фрідріхом Венедиктом на виконання живописних, позолотних та проектних робіт в Києво-Печерській лаврі [ЦДАК, ф. 128, оп. 1 вотч., спр. 1961, арк. 62–62 зв., 63]. Публікується вперше

Архітектор Фрідріх Венедикт. Проект Кловського палацу в Києві. Фрагмент фасаду. 1757 р. [ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 воч., спр. 1961, арк.]

ЗМІСТ

<i>Віктор Сидоренко. Передмова</i>	5
Вступ	7
Розділ I. Архітектурно-будівельна діяльність в Києві у 1740–1760 рр.	9
1.1. Київ під час зустрічі імператриці Єлизавети Петрівни.	10
1.2. Будівельні роботи в Києві після від'їзду Єлизавети Петрівни.	20
Розділ II. Будівельні роботи в Києво-Печерській Лаврі у 1740–1760 рр.	65
2.1. Підготовка Києво-Печерської Лаври до зустрічі імператриці Єлизавети Петрівни	66
2.2. Архітектурно-будівельна діяльність в Києво-Печерській Лаврі 1740–1760-х рр.	99
Розділ III. Архітектурно-будівельна діяльність Києво-Печерської Лаври в приписних до неї володіннях.	153
3.1. Будівельні роботи, що виконувалися Києво-Печерською лаврою в 1740–1760-х рр. на Печерську.	154
3.2. Архітектурно-будівельна діяльність в 1740–1760-х рр. в приписних до Києво-Печерської лавр, монастирях та пустинях	171
Післямова	193
Іменний покажчик	196
Список скорочень	198
Додатки	199

Наукове видання

Академія мистецтв України
ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ СУЧАСНОГО МИСТЕЦТВА

СІТКАРЬОВА Ольга Всеволодівна
Формування архітектурного ансамблю Києво-Печерської лаври XVII–XX ст.

Частина III. Том 3.

Архітектурно-будівельна діяльність в Києві та Києво-Печерської лаврі в 1740–1760-х рр.

Редактори *О. П. Давиденко, Л. А. Дрофань, Н. І. Попова-Черкасова*

Коректор *Л. О. Сіткарева*

Комп'ютерне опрацювання ілюстрацій, виготовлення обкладинки, верстка та оригінал-макет *Л. О. Сіткарева*

Здано у виробництво 25.11.2009

Підписано до друку 17.12.2009

Формат 60 x 84 1/8 (285 x 205 мм)

Умов.-друк. арк. 26,97

Облік.-вид. арк. 28,19

Вид. № 5079

Замовлення № 9–і

Наклад 300 прим.

Інститут проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України

Офіційний сайт Інституту: www.mari.kiev.ua

Україна, 01133, Київ, вул. Щорса, 18-Д, тел: (044) 529-2051

Свідоцтво ДК №1186 від 29.12.2002

ПФ Видавництво «Хімджест»

Україна, 03056, Київ, вул. Борщагівська, 150, оф. 4, тел.: (044) 453-1765, 457-9252